Генерал
МИЛАН НЕДИЋ

Књига друга:
ПРЕПУНА ЧАША ЧЕМЕРА

Станислав Краков
Генерал Милан Недић
Књига друга: Препуна чаша чемера

Издавач:
РМ, Добој

Тираж:
100

Штампа:
Лион

Дистрибуција:
www.ordeni.rs
тел. 063/732-7738

Станислав Краков

Генерал
МИЛАН НЕДИЋ

Књига друга:
ПРЕПУНА ЧАША ЧЕМЕРА

САДРЖАЈ

Увод 7
I - СС-генерал Мајснер спасава комунистичке партизане од уништења 12
II - Недић спасава Србе из Сремске Каменице са усташког губилишта 28
III - Осуђен на смрт од Немаца, стрељан од комуниста 37
IV - Када је Кнез Павле требао да буде убијен 49
V - Борба за Источну Босну и Санџак 57
VI - Сарадња Пролетерских бригада Титових и усташке „Црне легије" Францетићеве у борби против четника 94
VII - „Ничија земља” 119
VIII - И живи и мртви хитају ка Београду 131
IX - Људи који су измакли из пакла 146
X - Југословенска влада у Лондону и усташки покољи 158
XI - Недић и српски сељаци 187
XII - Српска оружана сила 201
XIII - Злогласно слово „З” 240
XIV - „Порука бегунцима у тућини” 292
XV - На савском мосту 301
XVI - Борба речју и оружјем 311
XVII - Недићева порука Немцима: „Препунила се чаша чемера" 324
XVIII - Гестапо врши покољ Недићевих и Михаиловићевих официра 337
ДОКУМЕНТА
I - Документ: Срби и српске земље 377
II - Документ: Војне снаге на територији окупиране Србије . . . 387
III - Документ: Партизански злочини над Србима Црне Горе . . 392

УВОД

Дуга и тешка моја болест закаснила је објављивање ове друге књиге сведочанства не само о часној личности и самопрегорном делу генерала Милана Недића, него и о целокупној мартирологији кроз коју је пролазио наш српски народ у току четири трагичне године, можда најцрње из његове вековне јуначке и мученичке историје.

Ово сведочење не само моје лично, већ још многих сведока очевидаца и актера, пред судом историје и пред живим необавештеним, треба да буде и смерно поклоњење, пуно пијетета, пред свим оним нашим српским, знаним и незнаним људима, женама, девојкама, младићима и децом који су прошли или као загробне сенке или као осакаћене жртве кроз земаљски пакао, далеко страшнији од оног о коме је пре толико векова певао велики италијански песник Данте Алигиери у својој „Божанственој комедији", јер ни богата машта овог бесмртног писца из Ренесанса није могла да замисли оне страхоте људске подивљалости какве су се испољиле од двоножних вукова и хијена кидисалих на српски народ у нашем жалосном столећу које се назива веком најневероватнијег техничког прогреса и високе цивилизације.

Ова књига задржава се највише на догађајима из 1942. године, јер је то било доба када су се на српске земље сјурили сви зли дуси, сви вампири-крвопије, мрки, црни, црвени да би збрисали српски народ са карте земаљске и на његовој плодној и лепој земљи оставили само откос смрти: стотине хиљада, а ако је било могуће и милионе мртвих Срба. Јер већ ове године жртве српског народа достигле су цифру милионску.

Све моје потресне мисли, сва осећања дубоког саучешћа и бола над страдањима и умирањима најближих сународника, само са којима свима заједно сваки члан наше националне заједнице преставља један морални фактор, а издвојен од заједнице је осушена трска у пустари, иду пре свега свим тим светлим жртвама које је српски народ дао у једном непотребном, лудо изазваном рату, који је у истини значио и државно и народно самоубиство.

Генерал Милан Недић, стављен очи у очи пред кобом смрти која се наднела не само над Србијом већ и над Српством, успео је, после тешких рвања и очајничких борби, да својом тоталном жртвом спречи бар ово друго, народно уништење, јер и ако десеткован, српски народ је - можда

једино благодарећи њему и његовим верним сарадницима: официрима, подофицирима и војницима, па звали се они стражари, жандарми, добровољци, четници, граничари, - преживео катастрофу која му је била спремљена, јер је један помахнитали диктатор, помогнут свима злобним и прождрљивим суседима Југославије, са часним изузетком Румуније и Грчке, која је била и сама жртва, замислио и спремио да српски народ избрише из живота и из историје.

Државно самоубиство нису успели да спрече они који су били његови узрочници, иако су они једини имали слободу акције, јер су се склонили на време пре него што се затворио и последњи излаз на зидовима жртвоване земље, од које је највећи део био претворен у људску кланицу на којој је сваки члан српског народа чекао свој ред на погубљење, које је најчешће вршено са свим ужасима, по дивљој ћуди црних, словом У обележених, и других црвених џелата, уз оне окупаторске, који су радили без страсти, али математички: сто за једног.

Ова друга књига, иако носи име генерала Милана Недића, који је са одлучношћу и храброшћу, као што је то раније чинио на бојном пољу, и са пуним достојанством бранио и одбранио преживљавање српског народа, понављам, није само његов животопис, него је ово историја целог мученичког Српства изведеног колективно на губилиште у добу нацистичке, фашистичке и свих других њихових сателитских окупација.

Али као и увек у својој историји, када је страдао, српски народ није сагао главу пред џелатима, већ је умео да збуни и запрепасти све своје непријатеље показујући своју несаломљиву вољу да живи слободан.

Морам да потсетим овде на један далеки пример једног јединог човека, који нема ничег заједничког са догађајима од 1941-1945, јер је он пао неких четрдесет година пре њих, али који има једну огромну везу духа и традиције коју српски народ увек носи у себи као најлепши талисман витештва.

То је пример епског јунака, потпоручника Бранивоја Јовановића - војводе Бране, који је, опкољен са својим четницима од турске војске у две куће села Петраљице, 25. маја 1905. године, борио се до последњег метка и до живота последњег свог четника и онда он последњи преживели скочио у пламен да из њега као највећи изазов непријатељу пошаље речи песме, која је одјекивала као урлик у ломљењу прегорелих греда:

„Слободо, драга, мила, ој
за тебе дању и живот свој".

Турски аскери нису разумели речи, али су остали као окамењени пред овим за њих беспримерним јунаштвом човека који пева жив сагоревајући.

У току црне окупације Југославије појавило се хиљада и стотина хиљада следбеника војводе Бране Јовановића, који су умирали са песмом, али још чешће без ње, но сви вођени оном истом дивљом жељу коју сваки српски човек и жена имају за слободом и личном и народном.

Стране заинтересоване пропаганде, смишљене не да помогну српском народу, већ напротив да га униште тотално, сваки из свог посебног разлога, акције вођене више споља, али и изнутра, па носиле оне марку Черчила, Павелића или Стаљина, бациле су фаму подвојености српског народа на разне фракције. Што се тиче Срба, постојале су само две групе, супротне једна другој у свим погледима: идејним, политичким, моралним.

Једна, престављајући 90% српског народа, била је верна Отаџбини, Краљу и народу, њој је коначна слобода српског народа, али пре свега могућност да он жив дочека ту слободу, била највиши и најсветији циљ. Друга, престављајући једва десетину народа, посвећена једној туђинској идеологији, није се освртала на српско страдање, већ га је плански повећавала, по својој пакленој теорији поделе народа на класе, и она је имала један једини циљ: да користећи присуство окупатора сруши - баш као и он сам - политичку, државну, економску, социјалну структуру Југославије, без обзира ко ће у њој преживети и живети, али са једним јединим условом: њоме владати. И да би се тај услов остварио људи су и умирали, али не у славу и за слободу српског народа, или ма ког другог народа Југославије - већ у славу и корист једног далеког крволочног тиранина, прогонитеља Хришћанства - Јосифа Стаљина.

Несумњиво је да је и у овој малобројној групи било такође доста српских младих људи и жена, фанатизираних, дрогираних једном антинародном идеологијом, који су уверени да се боре за некакав прогрес и право благостање народно умели да и они покажу многе такве подвиге какве су давали борци за Краља и Отаџбину под правим народним стегом, док они први, црвени партизани нису ни слутили да умиру под лажном заставом и да су они чак и у јунаштву само обмануте и заведене жртве.

Одајући пуни пијетет свима палим Србима и Српкињама, било на бојишту било на губилишту, јер не заборављам ни ту заведену младост, која је умирала достојно, верујући да се бори за слободу и срећни живот свог српског народа, а не знајући да је њихова борба имала да донесе као коначни циљ само сателизирање, подјармљивање свог народа једном новом угњетачу, код кога појам слободе је привилегија искључива за „нову класу".

Али подмукла туђинска пропаганда ишла је да подели и национални део српског народа, који је био целокупан веран оним народним традицијама постављеним још у вековима његовог државног формирања на

Балкану. Требало је то здраво и снажно језгро народно разбити, поцепати - да би незнатна мањина могла да победи. Москви из једног видљивог, Лондону из другог мутног, али себичног разлога, требало је поделити српске националисте на два клана: борце за слободу и на ренегате, издајнике.

Никад српски народ у читавој својој историји није имао издајника, бар не код људи од части, имена и одговорних државних положаја. Али страдање је научило српски народ, да би преживео, баш као и у дане Косова и Првог и Другог устанка, да и највећи родољуби морају у трагичним тренуцима да поделе улоге изражене симболично у виду мача и штита. Мач је био нападно, а штит одбранбено оружје. Ни један једини ратник из витешког доба српске историје није могао да буде без и једног и другог. А како је онда то могао да не учини српски народ и то у тренутку највеће опасности да буде уништен. Зато је велика српска историја имала увек поред Милоша Обилића, који усред турског табора ножем распара султана, и Краљевића Марка, који гине као турски вазал у борби на Ровинама против влашког војводе Јована Мирче, али пред смрт изјављује да не жали да погине само да хришћанско оружје победи. Зато народна песма и вели:

„И ако си турска удворица, ти си ипак српска перјаница".

Српски народ у ропству разумео је да највећи јунак српски прима свесно понижење и смрт, само да спасе свој народ од уништења.

Зато док Кнез Лазар умире са мачем и од мача на косовском бојишту, његов син Деспот Стеван Високи, најмудрији српски средњевековни владар, иде да се бори на Анкари у редовима усмртитеља његовог оца, само да би тиме пружио заштиту свом српском народу да га Османлије не искорене.

Зато је српски народ имао Карађорђа, који диже српски народ на устанак, први пут од Косова, а када је устанак сломљен, он одлази преко Саве, да из Русије настави борбу, али зато Кнез Милош остаје у земљи, завија чалму и спасава да половина Срба не издахне на кољу и ченгелу. Но и он, када је тренутак дошао, зна да развије заставу борбе за слободу под Таковским грмом. И српски народ даје њему назив: Милош Вељики.

Зато и у доба када се опет смрт наднела над нашом земљом да колективно слисти српски народ, појавили су се мач и штит српски: пуковник Дража Михајловић, као вођа покрета отпора, генерал Милан Недић, пред очигледном пропашћу српском баца се да својим најбољим снагама заштити и спасе свој српски народ, кога је волео више од своје породице, више од свога живота, решен и на подношење понижења.

Доба бесомучне туђинске пропаганде и подвала је свршено. Тешки печат од олова ударила је права историја на све те московске и лондонске мистификације, на ту поделу националних Срба, монархиста и

антикомуниста, правих родољуба који, ма где били, ма како се звали, свесно умиру за свој народ, за његово преживљавање, за његову слободу. Зар црвени деле данас и јуче, када су добили власт, још Србе на дражиновце и недићевце? Они и једним и другим, са истим фалсификованим печатом, ударају жиг издајника, ратних злочинаца и народних непријатеља. Само кога то народа?

Када сам ја лично имао то велико задовољство да проведем неколико дана у Паризу заједно са својим старим пријатељем генералом Александром-Ацом Димитријевићем, маршалом Двора Блаженопочившег Краља Александра I, и не слутећи да је то наш последњи сусрет, јер је само два месеца касније умро у Сједињеним Америчким Државама, овај стари славни ратник, верни монархиста и сјајни Србин рекао ми је:

- Када једном опет буде слободан, српски народ ће усред своје престонице подићи два подједнака велика споменика: један генералу Дражи Михаиловићу, вођи српског отпора, други генералу Милану Недићу, заштитнику и спаситељу српског народа, баш онако како је наша Краљевина Србија умела да подигне заједно споменике Вожду Карађорђу и Кнезу Милошу Великом.

I

СС-ГЕНЕРАЛ МАЈСНЕР СПАСАВА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЗАНЕ ОД УНИШТЕЊА

После пада „Совјетске ужичке републике" и Титовог склањања у Новопазарски санџак, а потом у Босну, настало је у Србији затишје. Нова 1942. година почела је без великих потреса и само је узнемиравање долазило од најављеног доласка бугарских трупа у великом броју у Србију. Бугарска окупација Србије од 1915-1918. године са покољем свештеника целе Источне Србије у Сурдулици, са Топличким устанком и његових 30.000 жртава, остала је у злој успомени код сваког Србина. Недић је по овоме питању имао свакодневних објашњавања са немачким командујућим генералом, али је наређење за ту нову бугарску окупацију Србије дошло директно од немачке Врховне команде, дакле од Хитлера.

Тешки догађаји из јесени 1941. године, који су донели опустошење целих најбогатијих предела Србије, у првом делу Мачве и Подриња, проузроковали су оскудицу у исхрани и добар део становника, нарочито у градовима, и у првом реду у Београду, једва је могао да се исхрани. Глад је била на помолу.

У самој престоници догодио се један случај немачког безобзирног пљачкања намирница, који је оставио Београђане без свињског меса на Божић у јануару 1942. године. Да би у првом реду сиромашним становницима Београда разделио за празнике свињско месо, претседник Београдсаке општине и Управник Града Београда Драги Јовановић товио је преко хиљаду свиња у оборима код београдске кланице. При крају децембра 1941, када су настале велике тешкоће око исхране немачких трупа пред Москвом, једне ноћи, одмах после полициског часа, Немци су довели целу једну возну композицију у непосредну близину тих обора поред којих је пролазила пруга. Немачки војници су потоварили све свиње у вагоне, који су већ у току ноћи преко Румуније упућени у Русију.

Када је у јутро био обавештен од надзорника обора шта се догодило те ноћи, Драги Јовановић је одјурио код опуномоћеника за привреду Нојхаузена протествујући, подносећи оставку, али му је овај мирно одговорио:

- Ја жалим, али више ништа није могуће учинити. То је војни транспорт који је већ стигао у Румунију и који наставља даље за Источни фронт, и нико га више није у стању да врати натраг. У осталом сви су окупирани кароди послали своје добровољачке јединице на Источни фронт, на коме се бије битка за опстанак целе Европе. Једино су Срби одбили да и једног човека тамо пошаљу. Бар нека свиње из Србије помогну исхрану наших војника који се и за вашу судбину боре.

Радио Лондон је у својим српским емисијама непрекидно слао позиве српским сељацима да не сеју и не обрађују своју земљу, јер ће им - говорили су спикери са ББС - Немци и тако узети сву летину те ће само за њих радити. Уколико би српски сељаци били усвојили ове савете Лондона, Србији је, поред свих претрпљених несрећа, имала да загрози и општа смрт од глади.

Зато је 18. јануара 1942. увече претседник српске владе генерал Недић упутио преко радиа ову „Другу поруку сељацима" у којој је између осталог рекао:

„Браћо сељаци,

Због прошлогодишњих немира и грађанског рата оста необрађена и незасејана многа њива. То је велика несрећа за опстанак српског живља у овим крајевима. Неће бити хлеба за народ ни хране за стоку, нити помоћи за нашу браћу избеглице и оне из неродних крајева. Настаће глад. С њом доћи ће ваздашњи њен другар: болештина. Већ сада се осећа несташица у храни у многим крајевима, а шта ће бити у марту, априлу, мају и јуну? Због јесењашњих догађаја и слабо обделане земље још ће горе бити у зиму 1942-43. године. Све ово ви сами можете да расудите и замислите. Помор је сигуран.

Зато немојте да слушате хушкаче из Лондона ни из Москве, ни њихове агенте у вашој средини. Њих има још, нажалост, доста међу вама. Вршите своју дужност према самим себи, према вашој дечици, према вашим милим и драгим. Обделајте и засејите сваку стопу српске земље. Обрадите је мушки и хришћански. Останите мирни овог пролећа и радите свој домаћински посао за срећу и опстанак свога дома, потомства и српског народа. Наши злодуси из Лондона хтели би да вас коначно упропасте, да се побуните, па опет да дођу казнене експедиције. Онда би те продане душе из Лондона пљескале, сатански се цериле и узвикивале: „Браћо Срби, јунаци и лудаци!"

Браћо,

Да не би наступила глад идуће зиме 1942-43. године, сматрајте за највећу и најсветију дужност да извршите сада пролетњу сетву, у што већем обиму и са унапред смишљеним планом ...

Браћо сељаци,

Ово, то вам је мој други савет, братски и рођачки, искрен и некористољубив. Ви сте ме пре послушали, нисте се покајали; послушајте ме и сада. Ја знам да ће они из Лондона рећи да сам издајник, јер вас саветујем да останете мирни. Они вам говоре да се буните и гинете. Ја вам говорим да радите. Наш је спас само у раду. Они вам саветују да не радите, јер то није ради вас. Ја вам овако говорим што вас волим и што знам како вам је, јер сам међу вама и са вама заједно, а они вас саветују да гинете њих ради. Ја вам обећавам мирно, радно пролеће; они вас хушкају тајно и јавно да вам пролеће буде крваво, да опет завлада јаук и писак, да се посеју згаришта и гробља, да завлада свуда само црна смрт.

Ја знам да ви то нећете. Ја знам да ви проклињете оне одроде и децокрадицу, који тргују са српским светињама у Лондону. Ви знате да вам ја говорим из ваше средине, познавајући и ваше жеље и ваше невоље и знајући шта је по српски народ засада корисно, а они из Лондона подмирују не српске, већ туђе интересе и туђе рачуне.

Зато, драга браћо сељаци, пролеће не треба да буде крваво по вас, како желе они из Лондона, но корисно, српско пролеће, пуно рада, благостања и среће. Знам да ћете ово друго изабрати по сили вашег чистог, ничим некаљаног здравог сељачког разума".

И доиста су сељаци у потпуности послушали савет генерала Недића и никад ни пре рата није земља у Србији била тако обрађена до последње стопе као у пролеће 1942 године.

*

На неколико дана пре Недићевог говора десиле су се у редовима југословенске владе у егзилу у Лондону велике промене.

У вече 12. јануара радио Лондон је у српској емисији донео ову изјаву претставника новопостављене владе у егзилу чији је претседник постао Слободан Јовановић, који је изненада заменио на томе положају генерала Душана Симовића и који је у своју владу увео као министра војске генерала Дражу Михајловића, јер је пре тога био произведен у генерални чин. У тој изјави, датој у име нове владе, речено је:

„Закључење Атлантске декларације, улажење Сједињених Држава у рат и недавни успеси демократских снага против Осовине у Европи и Африци створили су потребу да све савезничке владе поклоне већу пажњу питању политичке и економске организације Европе после рата.

У поступању по тим питањима Краљевина Југославија има важну и тешку улогу да одигра, те је битно да југословенска влада буде не само прави преставник свога народа и да буде у могућности да говори са ауторитетом за све Србе, Хрвате и Словенце, већ мора бити у потпуности

квалификована да узме свој удео у политичким дискусијама које ће од сада да се воде о важним проблемима који могу лако да настану.

Задатак пред којим се сада налази Југословенска влада у ствари је веома различит од оног пред којим се налазила у време своје формације у марту 1941. када су непосредни проблеми били чисто војничке природе како да се најбоље одбрани земља од неизазваног напада завојевача. Задатак владе је такав да је пожељно да вођство владе буде пре у политичким него у војним рукама.

Политика Југословенске владе према силама Осовине, у односу према одлуци од 27. марта 1941. - за коју задржава своју потпуну одговорност - и с обзиром на јаки отпор југословенске војске и народа према бруталном насиљу завојевача - остаје у целости непромењена. На исти начин као што жели да учврсти њихов непоколебљиви отпор према силама Осовине, својом одлучном вољом да допринесе све што јој је у моћи и што је у моћи југослоеенског народа за заједничку победу и ослобођење Југославије, тако жели и да изјави своју одлучност за настављање напора у давању све могуће помоћи херојској војсци која се сада бори под великим вођом, генералом Дражом Михајловићем противу силно надмоћнијих снага непријатеља. Као симбол поверења Југословенске владе у ове снаге и као доказ јачине њене сагласности са њима, генерал Дража Михајловић је био наименован Министром војним у новој влади.

Промена од војног на политичко вођство у самој влади довела је до замењивања садашњег претседника владе генерала Симовића једним политичким вођом, и Њ. В. Краљ Петар II је, према томе, наименовао новим претседником владе досадашњег потпретседника Слободана Јовановића, који ужива неоспорну потпору свих политичких партија...”

*

После рата у емитрацији имао сам прилике да разговарам са једним од чланова те владе који је био очевидац трагикомичног прелажења власти од генерала извршиоца пуча од 27. марта на професора и историчара Слободана Јовановића. Промена се одиграла у пуној тајности и то је био прави мали државни удар у југословенској емиграцији у Лондону. Указ Краљев о промени потписан је за време викенда и када је по одмору био дошао у зграду где је заседала влада у егзилу, генерал Симовић је изненађен угледао за својим столом за рад свога потпретседника Слободана Јовановића како мирно седи и преврће неке хартије. Очекујући да овај прекине свој посао за његовим столом и да му уступи место уз извињење, Симовић је почео нервозно да се шета по одаји. Али професор није ни најмање показивао да мисли да се диже и да му уступи

место. У једном тренутку, не хтевши више да чека, Симовић се обратио своме потпретседнику:

- Извините, господине професоре, али ја бих хтео да заузмем своје место.

Слободан Јовановић је подигао главу и гледајући са оним његовим потсмешљивим осмејком свога претходника добацио му је:

- А не, господине генерале, ово је сада мој сто за рад, јер сам ја претседник Краљевске владе.

Симовић је поцрвенео и без речи изашао нагло из собе и одјурио да тражи Краља да види да ли је то стварност или једна од свирепих шала старога професора.

Улога генерала Симовића била је завршена. Он је био отпуштен са свог положаја.

*

У току фебруара 1942. велики снегови су покрили целу Србију и Недић је хтео да искористи ово годишње доба да уништи остатке партизана који су се још местимично задржали у земљи. Изузев растурених и скривених појединаца или сасвим малих група од по три четири човека који су се склонили код рођака или пријатеља, у Србији су, после пада „Совјетске ужичке републике" и Титовог повлачења у Босну, остале само две веће партизанске групе, Ваљевски и Подрински одред у којима је било највише до 800 људи и сви су се они крили по планинским селима око Ваљева. Да би и њих ликвидирао, и тиме онемогућио ма какву комунистичку активност са доласком пролећа, Недић је извршио концентрацију својих трупа око Ваљева и ту су били сви највећи оружани одреди, добровољачки батаљони и легализовани Михајловићеви четнички одреди.

Обавештен о овом кретању Недићевих трупа генерал полицијских трупа СС Мајснер одмах је интервенисао код претседника српске владе тражећи да немачке трупе узму такође учешћа у тим операцијама и да се сви српски одреди ставе под заједничку немачку команду. Недић је по сваку цену хтео да избегне и једно и друго, прво да не би због евентуалних немачких губитака дошло до нових одмазди, које су таман биле престале, а друго он никако није хтео да ставља српске трупе под немачку команду на чему је Мајснер стално инзистирао. После више интервенција код командујућег немачког генерала Бадера, где је Недић код новог начелника штаба пуковника Кевиша нашао најискренију подршку, нађено је једно компромисно решење: српске трупе су имале да оперишу по директивама израђеним од Недића и под пуном српском командом, али у вези са немачким трупама које су требале да добију један сектор, јер је та операција у многоме интересовала немачку окупациону силу. У неку

Генерал М. Недић, у пратњи пуковника М. Масаловића, врши смотру једне јединице.

руку Немци су ту били као контрола, јер су се плашили да ће наоружање евентуално заплењено од комуниета, исто као и знатне количине муниције, наводно утрошене у овим операцијама, отићи на наоружавање Михајловићевих јединица.

Комунистички партизани су били у веома тешком положају јер их је сеоско становништво врло нерадо, чак непријатељски примало и увек су достављали српским властима свако њихово присуство. С друге стране велики снегови и јаке хладноће онемогућавали су дужи боравак у планини и било је врло лако гонити партизане који су се склањали испред потера по траговима осталим у снегу.

У овим операцијама Недићеве трупе су одмах постигле знатне успехе, оба одреда су била разбијена и њихови остаци су се растурили по Маљену и Повлену. Недићеви војници су, између других заробљеника, ухватили политичког комесара Гуту Костића, адвокатског приправника из Београда кога су нашли скривеног у једној пећини на Медведнику. Заробљени су такође Стеван Борота, шофер из Београда, командир једне партизанске чете Посавског партизанског одреда и његов политички комесар Јосиф Мајер, текстилни радник из Београда. Обојица су били својим свирепостима постали страх и трепет целе Посавине и један од њихових најстрашиијих злочина је био јавно погубљење претседника општине Дивци, Петровића кога су привезали за једне ногаре направљене од греде и онда му тестером пререзали руке и ноге.

У тренутку када су Недићеви одреди потпуно опколили у планинама последње остатке разбијених партизанских једаница и када су очекивали да ће их све до последњег заробити, немачке трупе, које су држале један део тог створеног обруча, одједном су се, без обавештавања српских јединица, повукле са положаја, наводно због велике зиме. Партизани нашавши неочекивано овај отвор у дотле потпуно стегнутој омчи око њих, успели су да се у току ноћи извуку и растуре у малим групама на све стране. По траговима осталим у снегу јасно се видело да су прошли преко оног терена који су дотле држали Немци и потом га одједном усред операције напустили. Повлачење немачких трупа наредио је сам СС-генерал Мајснер.

Недић, примивши вест да су партизани успели да промакну баш кроз немачки сектор, био је ван себе од беса. Одмах је отишао код генерала Бадера да му изложи тај случај и да му тим примером покаже колико је он био у праву када је тражио да ту операцију чишћења воде искључиво српски одреди, који су навикли и на терен и на климатске прилике у Србији и који добро познају тактику и лукавства комунистичких партизана.

Овом приликом Недић је рекао генералу Бадеру:

- Већ месецима немачке окупаторске власти чине цео српски народ одговорним за сваки напад који комунистички партизани изврше на при-

паднике немачке оружане еиле и по скали сто Срба за једног Немца, стрељају хиљаде невиних српских грађана. У тренутку када је српска влада, уз подршку свих националних снага у земљи била у могућности да уништи и последње остатке још преживелих партизанских јединица, да неби у пролеће наставили своју акцију, тако катастрофалну по српски народ, баш немачке војне власти у лицу господина генерала Мајснера нису дозволиле да се та операција изведе онако како ју је српска влада замислила и комунисте су могле да се спасу уништења благодарећи повлачењу немачких трупа са терена у најотсуднијем моменту, а да српска влада о тој операцији повлачења није била ни обавештена.

Када сам баш видео Недића после овог разговора који је имао са генералом Бадером, он ми је пун огорчења рекао:

- Ми смо већ у неколико махова довели партизане до уништења. И сада смо их били потпуно опколили и баш када смо имали могућност да Србију потпуно очистимо од комуниста, Немци су нам то спречили. Тај генерал Мајснер је најфаталнији човек за српски народ. И сада, као и раније, у тренутку када је било најодсуднije, прекинуо је наше снабдевање муницијом, па му ни то није било доста већ је отворио обруч стегнут око комуниста и дао им је могућности да се спасу.

Помињући ми још неколико сличних случаја где је Мајснер чинио највеће тешкоће српским одредима у борби против комуниста, спречавајући увек скоро неизбежни пораз партизана, Недић је додао:

- Ови Немци као да се боје да неће моћи више да истребљују Србе, ако не буде разлога за њихове одмазде.

Када сам мало потом изашао од Недића и пошао код Масаловића, он ми је дао друго тумачење тог необјашњивог немачког поступка у операцијама око Ваљева:

- Немци намерно помажу комунистима, чим су ови у опасности да буду потпуно уништени, јер се плаше ако у Србији завлада мир онда ће овде бити непотребни и отићи на Источни фронт, где се једе репа, како то Нојхаузен тврди, а не гости се као у Србији.

Тај СС-генерал Мајснер, кога су комунисти ипак и поред свих тих услуга после рата осудили на смрт и обесили у Београду, био је Аустријанац и он је био физички убица канцелара Долфуса. Он је лично био ушао у канцеларију Долфусову и пуцао на њега. После неуспеха пуча нацистичког, који је требао да дође после тога атентата, Мајснер је пребегао у Југославију и живео је као емигрант у Хрватској. Изгледа да је ту био стално у средини усташких завереника те је зато и он мрзео Србе. После „Аншлуса" вратио се у Аустрију и ступио у СС-трупе где је постао генерал.

Мајснер је био нарочито нерасположен против свих српскх националних оружаних организација и да је његово мишљење било претежно

и Недићеви одреди и оружани и добровољачки били би разоружани. Када то није успео, он се окомио на Пећанчеве четничке одреде и по сваку цену је хтео да изврши њихову ликвидацију. Он је тражио да Пећанчеви четници постану полицијска јединица или да уђу у састав Државне страже. Када је Пећанац то одбио Мајснер је наредио масовно хапшење Пећанчевих четника. Сам Пећанац, стар и болестан, напустио је под овим притиском даље вођење акције и повукао се у Топлицу, док су се његови одреда растурили и добар део четника је пришао Дражиним јединицама, док еу остали отишли кућама.

Свака акција Недићева у циљу помоћи и спасавања кога угроженог краја Србије наилазила је на највеће сметње баш од генерала Мајснера. Недић, који је често морао да одлази и интервенише и код командујућег генерала и код шефа управног штаба др. Турнера и код опуномоћеник за привреду Нојхаузена и код претставника Министарства спољних послова, министра Бенцлера, избегавао је једино да ма за шта моли Мајснера. Па ипак је у два маха, када је овај спремао вршење масовних одмазди, отишао до њега да интервенише. Мајснер га је примио не само нељубазно већ грубо и одбио је сваку Недићеву молбу.

Злокобни поступци овог немачког полицијског генерала и мржња коју су сви Срби према њему гајили, више него према иком другом од Немаца, није била непозната највишим немачким претставницима у окупираној Србији. Изванредни опуномоћеник Рајха за Југо-Исток, Херман Нојбахер, који је дошао на ту дужност у Београд у октобру 1943, пише сам за тог Химлеровог делегата у Србији следеће:

„Мајснер је важио код Срба као крволок (блутхунд - крвави пас). Он је био безобзиран у тумачењу постојећих, са највишег места издатих наређења за одмазде. Да се издаду наредбе за одмазде и мере за њихово извршење био је надлежан војни заповедник и шеф трупа у зони борбе. Као највиши полицијски функционер он је имао могућности да нареди такве мере и полиција је стављала кандидате смрти, који су као таоци требали да буду стрељани, из својих тамница и логора, када војничке команде нису хитним мерама у зони борбе на лицу места узеле таоце међу становништвом...")

Нешто касније, после овог случаја са омогућавањем партизанима да се спасу из обруча који су Недићеве трупе начиниле око њих и када се у пролеће јавиле прве партизанске акције, претседник српске владе ми је поново са пуно горчине говорио:

- То што партизани још увек постоје у Србији, то је само заслуга Немаца. Они се исто тако боје јединства српског народа и гледају да га исцепкају на што више група које потом хушкају једне на друге. Када сам им год рекао да могу да постигнем споразум са Дражом, они су ме спречили, док су у исто време покушавали да се са њиме директно спо-

разумеју, али су и ту као медведи све покварили. Када сам год хтео да очистим Србију од комуниста, они су били ти који су ме спречили на све могуће начине.

У овоме смислу Недић је упутио један протест немачком министру спољних послова фон Рибентропу жалећи се на немачке окупационе власти, нарочито на полицијске трупе генерала Мајснера, тврдећи да баш оне саме подржавају герилу у Србији и спречавају га да заведе мир и ред, како би се показале неопходне да остану на Балкану. Овај Недићев протест упућен фон Рибентропу пренео је у Берлин тајно дописник „Обнове" у Немачкој, Нико Маринковић. Бојећи се да му немачке власти неби при прегледу или чак и претресу нашле ово Недићево писмо, поручен је од кожарске радње „Узор" Бранка Стојановића, која се налазила у Краља Милана улици, недалеко од Председништва владе, један специјални кожни кофер са дуплим дном и у ту скривницу је стављено Недићево писмо за немачког министра спољних послова. Тај је кофер потом служио за све протесте и захтеве које је Недић иза леђа окупационих власти слао у Берлин.

*

Какав је страховит ударац, - и поред свих сметњи чињених од стране немачког полицијског СС-генерала Мајснера, - Недић нанео комунистичким партизанима у овој зимској офанзиви - сјајно војнички организованој - види се најбоље из извештаја највишег комунистичког вођства из тога времена, а који су објављени тек сада после рата у Београду.

Радивоје Јовановић, „Брадоња", ранији официр војске Краљевине Југославије, који се 1941. придружио Титовим партизанима и постао главни командант њихов и члан Главног штаба одреда Народно-ослободилачког покрета (НОП) за Србију, а који је данас генерал-потпуковник у Титовој армији, упутио је концем марта 1942, једва се спасивши жив из партизанског пораза на падинама Медведника, Повлена и Маљена, - где је био и рањен - извештај Врховном штабу Народно-ослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије (НОПДВЈ) у коме је изложио уништење свих комунистичких снага у Западној Србији и околини Ваљева, Мачве, Космаја услед акције Недићевих трупа и четничких одреда Михаиловићевих, који су се легализовали, као и Пећанчевих, који су у овој офанзиви лојално сарађивали са Недићевим оружаним одредима и српским добровољцима.

Јовановић, који свој извештај потписује својим партизанским именом „Брадоња", правда се што раније није могао да пошаље извештај јер су све везе са Врховним партизанским штабом биле прекинуте, а сви послати курири похватани, што је најбољи доказ колико је само сеоско

становништво било против комуниста и сарађивало са Недићевим одредима, „Брадоња" вели у том извештају:

„Са вама нисмо могли одржавати везу по вашем предлогу у писму, које сте упутили Гл. Штабу, јер је реакција на тој територији, преко које је требала да иде веза, била врло јака.

Услед тако рђаве везе смо много претрпели, а мислим да је и то важан разлог што је партизански покрет у Зап. Србији и Шумадији за сада угушен.

Пре неки дан друг Сељак (Мирко Томић, у напомени) растурио је Сувоборски (Колубарски) одред...

Посавски одред се распао десетину дана пре овог догађаја. Његово бројно стање било је тада испод стотине.

Мачвански одред се распао још у децембру приликом продирања у Мачву. Од њега је остала само једна чета која је прикључена Ваљевском одреду.

Ваљевски одред, који је спао на стотину људи, како сам обавештен, пребацује се у правцу Босне или Санџака. (Тај се одред провукао кроз рупу коју су немачке трупе оставиле у обручу створеном од Недићевих. и четничких одреда, наша примедба).

Космајски одред, уколико се није одбацио у Источну Босну, свакако га је постигла судбина предњих одреда, јер се за њега ништа не чује, а ни издајничка штампа не пише о неким борбама у тим крајевима ...

Према томе данас на територији Зап. Србије и Шумадије партизански одреди не постоје ...

Дражини официри Света Протић, Нешко Недић, Воја Поповић водили су са својим одредима борбе против нас заједно са Немцима, недићевцима и др.

Сви Дражини официри после слома Равне Горе ступили су код Недића и били су најактивнији у борбама против нас. Врло мали број је остао по страни...

Ми смо ухватили још зимус наређења Нешка Недића командирима сеоских стража (који су Дражини људи, а постављају их Недићеве власти) из кога се види тежња дражиноваца да заједно са недићевцима ликвидирају нас до пролећа, како им ми онда не би ометали њихов плански рад ...

... Сада се кријем и чекам долазак кога нашег одреда.

Смрт фашизму - Слобода народу'

Крајем марта 42 г. Све другове много поздравља

Брадоња"

Овај високи Титов војни и партијски функционер у свом бекству испред Недићевих одреда и скривању по шумама изгубио је и календар и није знао више ни који је дан, када је извештај писао.

Овај велики комунистички пораз у околини Ваљева и у целој Шумадији у току почетка 1942. године, и пуно уништење свих преосталих партизанских одреда у том делу Србије потврђује и допуњује у свом опширном извештају упућеном 20. маја 1942. године Покрајинском комитету КПЈ за Србију и инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију, данашњи Титов министар Милош Минић, који се већ у почетку извештаја извињава да га није могао поднети раније „због изванредних прилика".

Милош Минић, између осталог вели:

„Наши одреди су се држали падина Медведника, Маљена и Повлена задржавши фронтални начин борбе. На периферији те територије гомилале су се четничке, недићевске и љотићевске банде. Број рањеника као и наших губитака, те промрзлих партизана повећавао се из дана у дан. Покушај Тамнаваца да се пробију у Тамнаву претрпели су неуспех. Непријатељ је имао иницијативу у нападима. Циљ му је био да нас исцрпе у муницији..."

Минић потом набраја одреде партизанске који су ту били опкољени од Недићевих оружаних одреда, српских добровољаца, четника. Из тог набрајања види се да је било ту 630 партизана, од којих је мало ко успео да умакне. Тако Минић вели:

„Од 350 бораца остала је само горе поменута чета (мачванска чета од 50 људи, наша примедба), штаб је уништен...

Одреди су били принуђени да се повуку са територије коју су све дотле држали, у ноћи уочи 1. фебруара. Непријатељ није заиста успео да опкољавањем уништи одреде".

Ово се десило, као што је напред речено, услед бојазни немачког генерала СС Мајснера да се потпуним уништењем комуниста неби ојачале националне снаге Србије. Да Немци у овој борби - сем што су омогућили малим остацима партизана смрвљених од Недићевих снага да се спасу дефинитивног уништења, ништа нису радили у овој акцији види се из оба ова комунистичка извештаја који скоро, сем једном речју, не помињу ма какву акцију немачких трупа у овој Недићевој зимској офанзиви.

Милош Минић вели даље у извештају:

„Али од тога дана ређали су се напади за нападом свакодневно. Непријатељ је имао добру обавештајну службу (акција самог сеоског становништва против комуниста, наша примедба) која га је извештавала о кретању наших одреда...

Погушај продора ка Топлици завршио се неуспехом још у Срезу таковском због напада четничких банди...

И заиста, сваки одред пошао је куда му је било одређено. То је био почетак уништења одреда. Људи су били изнурени дугим маршевима по страшним мразевима, слабо одевени и обувени, прилично деморалисани

због сталног избегавања борби, са јако израженим осећајем несигурности због мало муниције...

Убрзо је уништен Посавски одред при покушају продора у Тамнаву. Космајски одред је страдао близу Космаја. Ваљевски одред, коме је била прикључена Мачванска чета у снази од око 230 људи, спао је на 70 људи, који су се пребацили у Босну. Сувоборски одред издржао је до 18. марта 1942. г. свакодневно нападан, често по два три пута. Он је покушао да се пробије до Топлице, стигао до Овчарско-Кабларске Клисуре, одакле је био принуђен да се врати натраг ка Сувобору и Маљену. Људи су били преморени, муниција сведена на најмању меру, четничке и недићевске банде густо распоређене. У селу Радановцима погибе и Ж. Ј. - Шпанац (Жикица Јовановић, који је 7. јула 1941. убио први два српска жандарма на једном сабору код Завлаке и то су комунисти прогласили као дан почетка комунистичког устанка у Србији, а Јовановићу дали титулу народног хероја, наша примедба), члан групне команде, који је раније био командант одреда Сувоборског и уживао силно поверење партизана... У ноћном повлачењу по густој тмини преко реке Забаве изгуби се известан број другова међу којима сва четири водника. Одред од 230 људи (на дан 1.11.1942) свео се на 60 људи (остало се изгубило, заробљено, известан број дезертирао, погинуо). Од пет чета остале су две...

Тако је угушен привремено партизански покрет у Западној Србији. Несумњиво да је ово један наш крупан пораз.

У највећем делу Србије зацарила се недићевско-љотићевска реакција. Створио се великосрпски реакционарни издајнички центар..."

У овим данима када су коначно уништени партизански одреди у срцу Србије, генерал Недић је сматрао да издвоји српске раднике од оних против којих су његове трупе силом прилика морале да воде борбу, те се 8. фебруара 1942. обратио преко радија директно свима радницима и радницама:

„Данас хоћу са вама и о вама да говорим. Ја сам ваш дужник. Зато ево сада испуњавам своју дужност према вама.

У нашој великој народној несрећи, када је устао, прошле јесени, брат на брата и Србија била на прагу грађанског братоубилачког рата; ... када су бездушне банде изрода витлале овом напаћеном земљом; кад се на чело тих разбојника, одметника, паликућа и убица ставио један део добро товљене народне интелигенције разуздане и избезумљене, ... у редовима тих несрећника нисте могли наћи наше домаће раднике нити наше радничке организације.

Ви сами знате боље од мене шта је све радила црвена Москва да вас, српске раднике, ухвати у своје канџе и да вас направи својим робовима, и управи против свог рођеног народа, да му будете џелати и убице ...

Ви сте, браћо српски радници, одбили то достојанствено, мушки, како то приличи Србима. Били сте и остали само Срби. Остали сте, као што вам је мајчино млеко казало, верни синови мајке Србије...

И зато питам данас сав честити српски свет:

Ко поруши у Србији јавна народна добра? Ко разори железничке пруге? Ко прекопа путеве? Ко диже у ваздух мостове? Ко онеспособи наше богате руднике те данас оволико сви патимо? Одговор је кратак и језив:

Наши одроди, наши комунисти, „партизани" и вајни „ослободиоци".

А ко поправи све то? Ко поврати народу и душу и живот? Ко га спасе од глади и зиме?

Опет је одговор кратак, али утешан:

Наши, српски радници, свесни патриоти.

Ко је био међу комунстима нашим?

На највећу жалост морам отворено да кажем: један део наше добро товљене и државном бригом однеговане интелигенције: питомци државних менза, ђаци скупо плаћених универзитета, разни државни благодеанци, од државе плаћени чиновници: учитељи, професори, лекари и томе подобно.

Од нашег женског света ко беше међу комунистима?

Неке хистеричне сурунтије, кћери богатих родитеља, отрована и покварена женска омладина: учитељице, студенткиње и туцета развратних жентурина, болесних нерава, жељних авантура.

Ко беше у селу у комунистима? Разни сеоски ђилкоши, газдински и зеленашки синови.

А ко је у радном фронту који поправи све оно што ови злотвори и злочинци српског народа порушише и уништише? Радници, радничка сиротиња. Они који су били у Србији увек пасторчад. Они на које су бивши режими указивали прстом, као на револуционаре, интернационалисте, само не на Србе. Они, од којих су сви партиски режими тражили и услуге и подршке: и демонстрације и незадовољства, па њима уцењивали народ и државу...

Чујте ме, браћо радници, долази ново доба. Старо се неће никад повратити. У овом новом добу неће се рађати више милионарски синови и кћери; у том новом добу неће моћи да се тове више они који су за себе збирали све, а од себе нису давали ништа. Они, који су у држави били прави разорни елемент. Рад ће добити своје право. Радници, знајте да ћете ви, који сте овако задужили Србију и српски народ у најтежим часовима њеног живота, добити достојно место. За вас мора и друштво и држава да се побрину да имате и руха и круха, и куће и кућишта. Нећете ви бити више пасторчад, већ збринута деца свога народа, јер сте били и остали највернија његова чеда, јер сте се знали показати кад је тре-

бало, његовим најчеститијим, највреднијим и најсрпскијим синовима. Кад су они, које је српска држава школовала, неговала и плаћала да је служе верно и честито, изневерили и устали против ње, рушећи сва њена добра и убијали браћу своју, ви који ништа од ње нисте тражили, а све сте јој дали, морате добити достојно место у Србији...

Нама, ја претседник Владе народног спаса велим, у име Отаџбине, хвала. Овим вам чиним признање јавно, пред целим нашим народом и целим културним светом и тиме откупљујем свој дуг пред вама, верним синовима Србије".

Није генерал Милан Недић говорио овако радницима што је то тренутно било политички корисно, већ је у истини - то сам осетио у многим разговорима - код њега се у овим данима, а и раније, био развио један осећај искреног пријатељства, старања, захвалности према радницима у којима је доиста у тим тешким данима нашао пуну подршку за своју акцију, баш он, који је на то најмање могао да рачуна, као генерал, претседник владе у једној окупираној земљи.

У једном разговору, у време овог говора, Недић ми је рекао са извесном нежношћу, необичном за његов увек тврди став:

- У нашем народу два друштвена слоја су прави извор највећег родољубља: то су наши сељаци, творци ове државе и наши радници који су праве одане Србенде и нико их не може претопити у интернационалце. Одроде нам ликвидује наша покварена чаршија, она која игра на све карте да би сачувала своју често непоштењем стечену имовину. Зато су мени у истини блиски и драги сви наши сељаци и мали радни људи, а знам да су затворена богаташка срца и за национални осећај и за човечанску самилост.

Ово ми је говорио јер је тада био организовао „Зимску помоћ" која је дала добре резултате, али којој се одазвали масом баш најскромнији по својим сретствима, док су - са малим изузетком - најмање дали најпознатији београдски богаташи.

Баш у фебруару 1942. београдски листови су објавили резултате те Зимске помоћи која је у тешким данима оскудице и немаштине под окупацијом, са поремећеним саобраћајем и разореним угљеним рудницима, требала колико толико да помогне онима који су економски били најслабији. У току трајања те зимске помоћи 1941/42 у Београду је издавано сваког дана најсиромашнијим становницима 3000 оброка хране. 10.000 пакета са животним намирницама издељено је старим и болесним сиромашним становницима, а потом је - после објављивања извештаја - подељено још 5.000 пакета сваки од по 7 кгр. Раздељено је 9.000 кубних метара дрва - које је најтеже било добити - за огрев. 500.000 динара издељено је као помоћ најсиромашнијим ђацима основних школа, док је - поред пакета - београдској сиротињи издељено у новцу 3 милиона

динара и у лековима 2.200.000 динара. Сва ова помоћ је дата само београдском становништву, које је највише трпело у разореној и скоро изолованој престоници.

*

Разбијање и скоро потпуно уништење партизанских комунистичких одреда у Западној Србији и Шумадији у фебруару и почетком марта 1942. године имало је један драматичан судски епилог, јавним вешањем неколико похватаних комунистичких политичких комесара и команданата партизанских јединица, који су се највише истакли својим већ поменутим свирепостима, а које је преки суд Српских оружаних одреда због тога осудио на смрт.

За ово вешање изабран је - случајно или намерно - баш дан 27. марта 1942, годишњица Симовићевог пуча, почетка свих несрећа и страдања Југославије и српског народа.

Овог дана су у 11 часова пре подне били обешени на вашаришту у Ваљеву Стеван Борота, механичар из Винковаца који је је био командант партизанског Посавско-тамнавског одреда и Јосип Мајер, текстилни радник из Београда који је био политички комесар у истом овом одреду, који се прославио по злу својим свирепостима ретким чак и за партизане. У исто време су такође јавно обешени на Убу друга двојица комунистичких вођа, Драгољуб Симић, и Света Поповић, обојица командири чета у Боротином Посавско-тамнавском одраду. Такође у истом моменту обешени су у Обреновцу Владимир Аксентијевић, политички комесар једне чете у Боротином одреду и партизан Будимир Давидовић који је био заједно са њим ухваћен у селу Грабовцу на дан 28. фебруара 1942.

У јавноме саопштењу, које је тога дана било излепљено по зидовима у Ваљеву, Обреновцу и Убу окружни начелник из Ваљева Драгомир Лукић донео је образложење њихове осуде и погубљења:

„Бандити су извршили безброј грозних убистава над немачким војницима, четницима, добровољцима, жандармима па чак и невином српском децом и женама. Сви су они убијени на најсвирепије начине. Бандити су чак прави гробари српског народа, јер су силом приморали под претњама мирно становништво у своје редове".

II

НЕДИЋ СПАСАВА СРБЕ ИЗ СРЕМСКЕ КАМЕНИЦЕ СА УСТАШКОГ ГУБИЛИШТА

Година 1942. почела је са новим покољимма српског народа. На дан 4. јануара, одједном, под изговором да су партизани пуцали на мађарске војнике, отпочело је масовно и садистичко убијање Срба у Шајкашкој, у трокуту око Жабља и нарочито у овом месту. Истребљиване су целе породице од стараца до деце у колевци, те се према томе није могло говорити ни о таоцима ни о одмазди. То је било планско уништавање српског становништва, које је тек на крају рата добило назив „злочина геноцида". Само са том разликом што су сада, у јануару 1942, мађарски војници заменили усташке џелате.

Али још страшније сцене су се одиграле већ сутрадан по клању у Жабљу, 5. јануара, на православни Туциндан, у Новоме Саду. По свему ономе што се могло касније сазнати од становника ове несрећне „Српске Атине", који су се спасли покоља, овај злочин није случајан, већ добро промишљен и припремљен са највиших места, можда од самога регента Мађарске, адмирала Хортиа.

Још у месецу децембру 1941. мађарски Велики жупан Новог Сада - тада Ујвидека - Др. Фернбах Петер позвао је већи број Срба, од оних који су се сматрали српским политичким вођама у том граду. Поред осталих, међу овим позватим су били: бивши југословенски краљевски министри Дака Поповић и Зарија Станковић, бивши претседник новосадске општине Милош Петровић, бивши потпретседник новосадске општине, лекар Др. Обрад Милутиновић, адвокат Др. Александар Моч, Паја-Пецијa Поповић. На томе састанку Др. Фернбах је рекао позватим Србима како он добија стално извештаје да преко залеђене Тисе партизани прелазе из Баната у Бачку, нападају и пуцају на мађарске жандарме, војнике, полицајце и грађане у селима шајкашког трокута. Мађарске власти сматрају да треба томе учинити крај и у том смислу намеравају да у угроженим подручјима, па и у самом Новом Саду, до кога доводе партизански трагови, изврше једно опште прочишћавање становништва, тј. рацију, како је то тачно рекао Велики жупан Хортијеве владе. Под тим именом „Новосадске рације" и остао је познат тај ужасни злочин какав

никад нико није извршио над овим градом који је кроз векове носилац највећих српских културних традиција. На питања позватих Срба у чему би се састојала та рација, Др. Фернбах је одговорио да би имала да се изврши строга контрола целокупног становништва по самим становима, како би се пронашли и похапсили сви они који не би имали уредне папире те тиме били сумњиви да су се убацили у град са стране. Сви похапшени били би предати на редован поступак судским путем, где би доказали да су криви или не. Жупан је додао да би таква акција била у интересу и самих Срба, који живе као лојални грађани. Присутни новосадски политички људи су изјавили да они не би ништа имали против једне тако замишљене контролне акције.

Било је прошло две три недеље од овог разговора са мађарским Великим жупаном, када је у јутро 5. јануара отпочела страхота. Још пре зоре, мађарске трупе којима је командовао и потом руководио целокупном џелатском акцијом, генерал Feketehalmi Czeidler, командант оклопне дивизије из Сегедина, блокирале су град са свих страна. Са војском је учествовала и мађарска жандармерија и месна полиција, али ова последња, по казивању мештана, само у блокирању и претресању зграда. Нови Сад је био испрегрђиван на поједине квартове, и када више нико нигде није могао измаћи, отпочела је та злогласна „рација". Улица по улица, блок по блок, кућа по кућа, стан по стан, - али само они у којима су становали Срби и Јевреји - били су претресани. Изгледа већ унапред по списку одређени грађани, већином најимућнији, извлачени су из својих домова на улицу и то комплетна породица до одојчета. Потом су у групама, као говеда на клање, спровођени у правцу Дунава. Била је јака зима и велика река била је потпуно залеђена. Ту на леду отпочело је масовно погубљивање стараца и старица, жена и људи, девојчица и дечака, одојчади од којих су нека имала тек коју недељу живота. У леду су биле ископане рупе и због великог броја жртава покољ се обављао на широком простору. Из Новог Сада није било преживелих сведока, јер су и они које је „рација" поштедела били су затворени по кућама и сваки саобраћај улицама је био забрањен и пуцало се на сваку неуниформисану људску прилику која би се појавила. Али са друге стране, сремске, људи су без даха, скоро избезумљени посматрали ужасе који су се одигравали на залеђеном Дунаву. Неки од ових, који су успели касније да се пребаце у Београд, причали су ми те паклене сцене чији су били случајно сведоци.

Жртве су довођене до јама ископаних у леду, свлачене су и онда убијане највише ударцем кундака у главу или убодима бајонета. Потом су крвава, често још жива тела гурана под лед у реку. Нарочито су жене и младе девојке скидане до коже, да би им се узело све што су на себи понеле, мислећи да их воде у депортацију, крзна, одело, рубље, накит,

а и да би њихово погубљење било обављено са што више садизма. Хортијеви војници такмичили су се у крвождерству са Павелићевим усташама. Велики број жртава је гурнут неповређен под лед, да се тако следи и утопи. Малој деци су главе смрскавали ударом о лед, и то увек пред родитељима, који су после убијани.

Ови мученици нису били - као што смо напоменули - случајно покупљени, већ је постојао један одређени план да се ликвидирају баш најпознатије и најимућније особе, као интелектуалци, привредници и сви они који су сачињавали такозване више друштвене слојеве. Имена ових мученика су дуга крвава читуља и свакако су забележена. Колико се ја сећам, међу тим безбројним жртвама налазиле су се ове врло познате личности из Новог Сада: Др. Игњат Павлас, адвокат, истакнути соколац са супругом, Др. Рајић, бележник новосадске општине и брат бившег подбана Светислава Рајића, Паја Јаковљевић са супругом; Љубица и Нада, кћери некадашњег угледног новосадског трговца Димовића, блиске рођаке познатог загребачког адвоката Душана Поповића; Олга Трифковић, удова Др. Ђуре, сина нашег књижевника Косте Трифковића, творце српске комедије, заједно са своја два сина Др. Костом и Др. Рељом. Даље је зверски убијен и истакнути грађанин Руме Шандор Ђуричић Биорац заједно са својом женом Милевом, рођеном Дунђерски као и њеном сестром Јулком Добановачки, такође рођеном Дунђерски.

Већ само ово неколико имена показује како је циљ тог масовног покоља био да се истребе оне породице које су представљале национално и културно српско језгро Новога Сада, који је по цену истребљења српског становништва требао да постане чист мађарски град.

Број жртава никад није био тачно утврђен, али се рачуна да је тог црног Туциндана 1942. на губилишту на залеђеном Дунаву, а делимично и по улицама и становима, побијено око 5.000 Срба као и 400 Јевреја. Треба забележити да је мађарска војска том приликом побила и 30 новосадских Мађара, када су ови покушали да спасавају неке своје српске или јеврејске пријатеље.

За време извршења саме те монструозие „рације" у Пешти је био претседник владе Bardossy. После њега у истој 1942. години дошао је на чело владе Калај. Баш у његово време нашао се један глас у пештанском Парламенту да жигоше тај злочин који је бацио најтежу љагу на цео државни и војни апарат Мађарске. То је био народни посланик Bajcsi Zsilinszky, кога су 1944. године Немци, узимајући власт у Мађарској, убили у његовом стану. Овај поштени и храбри Мађар упутио је претседнику владе интерпелацију по чијем је наређењу извршен тај нечувени злочин у Новом Саду и Бачкој. Калај је био збуњен и бранио се да је то била реакција што су неки Срби-цивили у неколико махова нападали на мађарске оружане снаге у Бачкој. Обећао је да ће генерал Feketehalmi

Czeidler, као и његови помоћници, бити стављени под истрагу војног суда. Међутим оптужени су, с обзиром на њихов чин, остављени да се бране из слободе, пошто су дали часну официрску - џелатску реч да неће побећи. Међутмм већ неки дан касније они су пребегли, наводно у немачким униформама на територију Немачке. Али крај рата, иако је у Југославији дошао комунистички режим, донео је добро заслужену казну и самом мађарском генералу и двојици његових најревноснијих помагача у касапљењу Срба, пуковнику Grassy и капетану Zoeldi. Сва тројица су пронађени после рата и били изручени Титовој влади. Суђени су на месту свог језивог злочина у Новом Саду и сва тројица су осуђени на смрт вешањем.

Али да ово праведно кажњавање три тешка ратна злочинца не би прошло и без којег српског живота, са њима је такође осуђен на смрт вешањем и Милан Поповић, предратни краљевски сенатор у Београду, који никакве везе са овом „рацијом" није имао и који је у Пешти покушавао што му је било могуће да спречи уништавање Срба у Бачкој. Али његов стварни злочин, за комунистички суд, је био да је до рата у Краљевини Југославији био претседник југословенске секције међународног Антимарксистичког комитета, чије је седиште било у Женеви. Његова смрт је остала доста мистериозна. Званично је погубљен, али постоји верзија да су га, после осуде, у затвору посетиле жена и једна пријатељица, која му је доставила отров, те је он сам себи одузео живот. Тачна истина није се могла утврдити.

Укупан број српских жртава у Бачкој, где их је највише било у Шајкашкој, цени се на 30-35.000.

*

Један мој пријатељ, Богдан Петровић, свештеник у Топчидерској цркви, који је родом из Српског Елемира, у Банату, налазио се за време ових покоља у свом родном месту и како се то одигравало у самом суседству - у Шајкашкој - имао је прилике да од ретких бегунаца сазна за језиве детаље. Он сам је био сведок ужаса, када се у пролеће лед са река растопио. Тако, причао ми је то још увек узбуђен од страхоте што је видео, када се био растопио лед на Тиси, која тече поред саме његове куће, угледао је једнога дана један необичан предмет како плови реком поред саме обале. Закачио га је мотком и остао скамењен од призора који се пред њиме указао. То је био скрављен леш једног детета, дечка од 12-13 година. Њему су ноге биле преломљене у коленима и тако пресавијене ка лицу да су посувраћена стопала увучена у отворени трбух из кога је сва утроба били ишчупана. Истога дана био је очевидац још ужаснијег призора. На површини Тисе, као какав страховити трокут,

пловила су три леша девојчица повезаних један за други њиховим дугим косама. То су биле, по изгледу, три сестре, између 13 и 16 година, наге, језиво масакриране и свакако пре тога силоване, судећи по садизму како су њихова тела била унакажена.

Ове четири невине младе жртве из Шајкашке, четири мученика подивљалости, која је под човечијим ликом давала најкрволочније звероове, свештеник Богдан Петровић је сахранио на гробљу у Српском Елемиру, које је и поред тога примило још многобројне лешеве које им је Тиса донела из Бачке бачене под нож и огањ мађарских завојевача.

Када су разни сведоци почели да доносе у Београд ове вести о призорима страхота, чији су они били очевидци, сви смо се ми питали: зашто мађарски окупатор, са којим нисмо ни били у рату, коме је ова наша богата покрајина пала као неслућени дар од поманиталог Хитлера, врши ове злочине које смо још код усташа могли донекле да објашњавамо њиховом параноичном мржњом на Србе?

Мађарска је, тек на који месец дана пред рат, била склопила Пакт вечног пријатељства са Југославијом, на коме се ни мастило потписа није осушило, када су мађарске трупе, неизазване упале у Југославију. Потписник Пакта, претседник мађарске владе у то доба, гроф Телеки, пун витештва и поштовања дате речи, убио се чим је првих дана априла 1941. био обавештен да ће и Мађарска напасти Југославију заједно са Хитлеровом Немачком. Али регент Мађарске, адмирал Хорти имао је друге погледе о витештву и датој речи. Он је сматрао да окупација Бачке даје Мађарској јединствену прилику да српску већину у њој претвори, ликвидацијом њених најистакнутијих претставника, у националну мањину, а по могућству и сасвим истреби. Целе породице су убијане до последњег члана баш зато да не би преостали наследници, једног дана када рат буде завршен, могли да потраже повратак присвојене имовине и отета имања њихових побијених родитеља. Требало је да ишчезне српско име у Војводини, а да њена велика богатства прећу у руке окупатора. Треба забележити да југословенска влада у егзилу ничим није реагирала на ово истребљивање српског народа у Бачкој нити је и покушала да по овом алармирала светску јавност.

Недић се тих дана, када су у Београд стигли већ добро проверени извештаји о покољима у Шајкашкој и крвавој новосадској „рацији", хватао за главу и пун очајања узвикивао:

- Ја стојим овде немоћан и када говорим о овом истребљењу наших људа у Бачкој Немцима, они слежу раменима и одговарају ми: „Ми жалимо ако се то дешава, али Мађарска је не само наш савезник већ и независна држава, та територија је њој додељена вољом Фирера и ми никаква права немамо да се у њене поступке мешамо". Али зашто ћуте они наши из Лондона када се, баш због њихове лудости и пустаилука

свугде лије српска крв потоцима? Они морају да знају за ово јер толике тајне радио станице јављају све. Зашто они не дигну глас и обавесте свет о овом планском истребљивању српског народа од свих његових непријатеља. Али зна се да су енглески лордови до рата били стални гости на ловиштима и имањима мађарских магната, да је Лондон увек био заштитник Мађарске на нашу штету, па и у време Марсеља, а наши лондонци се плаше да не изгубе стипендију код својих домаћина ...

И породица моје жене Иванке, управо њеног оца Ивана Иванића, који је био родом из Бачке, није била поштеђена ових убијања. Баш међу првим српским жртвама, још много пре покоља у Шајкашкој, пао је и мој велихи пријатељ, стриц моје жене, Исидор Иванић, велепоседник из Србобрана, кога су Мађари чим су ушли у град исекли секирама, јер је био познат као велики српски националиста и родољуб чије је срце пламтело љубављу за Србију и Српство. Он је био врло активан у јавном животу, учествовао у свим националним манифестацијама, био у свим националним удружењима, те је био и почасни претседник „Удружења српских четника" у Србобрану.

Велики шпански сликар грчког порекла Доменикос Теотокопулос, познатији као Ел Греко, овековечио је мучеништво 40.000 младих хришћана из Тебанске легије својом бесмртном сликом у Ескоријалу. Нема тога сликара ни тога платна које би обухватило све ликове српских мученика, само од 1941. до 1945. године, нити има писца, хроничара или књиге која би могла да покупи сва ова светла имена. Наша мртва српска легија броји милионску цифру мученика.

*

Једног јутра у фебруару 1942. упала је у наш стан једна блиска рођака моје жене из Сремске Каменице - њеног родног места. Успела је да се то јутро пребаци из Каменице у Земун, а одавде лађом у Београд благодаређи некој објави коју је од једног Фолксдојчера добила. Већ по њеном изгледу смо видели да доносе зле вести.

- Усташе су одвеле ујка Јоцу и Бада, и око сто наших Каменичана Срба. Молим вас одмах обавестите Недића ако може да их спасе, јер су их одвели у Сремску Митровицу и рекли су да ће их још ове ноћи побити.

Ујка Јоца - Јован Михајловић, поседник из Сремске Каменице био је рођени брат моје таште, Милице Михајловић, зубног лекара, а Баде је био Радослав Михајловић, старији син Јоцин, од два његова преживела сина, јер је два изгубио у Првом светском рату, када је и он био интерниран у Араду као српски родољуб, и то један је убијен на руском фронту, а други погинуо од бомбе. Његов најмлађи син Александар кога су

сви звали Пепе, успео је још у почетку окупације да се пребаци у Београд и био је запослен у Смедереву.

Одјурио сам у Претседништво владе, заједно са овом младом женом из Каменице, и она је испричала Недићу, који нас је одмах примио када је чуо о чему се ради, све детаље хапшења каменичких Срба и њиховог одвођења камионима за Сремску Митровицу, где су требали да буду погубљени.

Недић је одмах телефонирао начелнику немачког штаба, пуковнику Кевишу и убрзо је добио пријем код немачког опуномоћеног командујућег генерала у Србији, Бадера.

По ономе што ми је, потом испричао, рекао је немачком заповеднику Србије:

- Ја сам стално упозоравао немачке власти на страховите злочине које хрватске усташе врше над српским мирним становништвом и тако стварају силом неред и хаос на својој територији, јер од најлојалнијих грађана, који се спасавају од уништења, стварају одметнике и осветнике. Ето сада, на територији коју сте им недавно уступили да њоме владају, они спремају један покољ мирних српских становника из Сремске Каменице, који треба да се изврши још ове ноћи, по вестима које сам одатле добио. Међу стотином лица која треба да буду побијена у Сремској Митровици налазе се и моји ближи рођаци. Ја вас молим у име човечности да спасете ове у истини невине жртве које су криве само зато што су рођене као Срби.

Пуковник Кевиш, који је био велики заштитник Срба, предложио је да му се упути један виши немачки официр из штаба командујућег генерала у Сремску Митровицу и да ослободи Србе у име немачке војске.

Генерал Бадер је обећао Недићу да ће све учинити да тај злочин спречи.

Вративши се у свој кабинет Недић је о томе обавестио моју рођаку и мене.

Када је потом ова отишла, а ја остао сам са њиме, рекао ми је да пуковник Кевиш хоће да заинтересује и Гестапо, јер је њихова интервенција била још сигурнија, пошто се усташе и Павелићеве власти више плаше Гестапоа него Вермахта.

Док су се командујући генерал и Гестапо споразумели дошло је већ и вече када су преко Саве пребачени немачки војни аутомобили са једним изаслаником генерала Бадера и једним вишим официром СС из Гестапоа, оба праћена јаком заштитом.

Сутра дан пре подне Недић је позван у штаб командујућег генерала где му је саопштено да су немачки официри стигли у последњи тренутак и да су затекли Србе из Каменице већ спуштене у ископане јаме у којима су требали да их лобију. На њихову енергичну интервенцију усташе су

их све извукле напоље, одвезале и обећале да ће их вратити кућама. Официр Гестапоа остао је у Сремској Митровици да буде сведок да су сви Срби враћени натраг у Каменицу.

Неколико дана касније добили смо, опет преко те рођаке, вест да су и ујак моје жене и његов син, као и сви други Срби из Каменице опет слободни и код својих кућа, али да су услед туче и мучења које су претрпели, пре извођења на губилиште, већина од њих болесни и тешко повређени. Брат од ујака моје жене, Радослав Михајловић-Баде, толико је био мучен да је изгубио био разум и тек после рата, после дугог лечења, постао је опет нормалан човек.

Ово је био јединствен случај где је Недић био обавештен на време о припреми усташа да побију сто Срба, те је могао да интервенише успешно код Немаца и да постигне да ови спасу становнике Каменице, јер су иначе увек извештаји долазили када је све било готово и када је Недићу једино остало да се јада, да протествује и да оптужује Павелића и његове џелате, који су од Немаца у Београду били презирани, али су имали јаку подршку у Берлину.

Само на неку недељу после његовог ослобођења добио је Јоца Михајловић вест о једној новој несрећи која га је задесила, али где је он, и поред свог бола, био поносан.

Када је у априлу 1941. српска војска при одступању на Југ пролазила кроз Нови Сад и пребацивала се на сремску страну, видели су неки Каменичани и познаници Михајловићеви из Новог Сада последњи пут његову ћерку, Станку Михајловић, која је до рата, иако млада девојка, била на челу једног хемиског предузећа у Новом Саду. Када је био избио рат, она је нашла негде четничку униформу и оружје, придружила се војсци и отишла да се туче против Немаца. Потом јој је сваки траг био изгубљен. Она је била доста мушкобањастог изгледа и када је отсекла косу добила је изглед младог дечка.

Тада, по повратку из јаме код Сремске Митровице, примио је Јоца Михајловић цедуљу у којој му је један четник јављао:

„Мој друг и ваш син, четник Станко Михајловић погинуо је јуначки бранећи Лозницу од Немаца. Он ми је говорио о вама, али нисам био у могућности да вам раније ову тужну вест доставим. Ми смо га тамо и сахранили".

Ову поруку Михајловићу доставила је тајна команда Београда покрета Дражиног преко једног свог члана из Срема.

Станка Михајловић је и после своје смрти успела да завара своје другове који су је сматрали мушкарцем.

Као и сви Сремци, Станка Михајловић је била ватрени родољуб. Када сам ја као директор Радио Београда био унео у програм „Речи нације", које су сваког јутра евоцирале подвиге и смрти наших јунака из ратова

и четничких борби на Југу, као и других националних великана, Станка, налазећи се код нас у гостима у марту 1941, када је судбина Југославије била на прелому, изненада ми је рекла:

- Ваше „Речи нације" ја сам, зете, најрадије слушала. Ако сада дође до рата и ја у њему погинем као борац, обећајте ми да ћете једног дана и мене у њих унети.

Ја сам био узбуђен овим одушевљењем моје рођаке, али сам јој више у шали одговорио:

- Утолико ми је лакше да ти ово обећам јер код нас жене нису војници и не иду у рат, те нећеш погинути.

„Речи нације" умукле су ујутро 6. априла 1941, баш када је у сред њихове емисије почело бомбардовање Београда и моје обећање дато јунаку Станки Михајловић могу само овим путем да испуним.

У сукненом четничком оделу, са отсеченом косом умрла је на развалинама Лознице, бранећи их од окупатора, једна незнана српска Јованка Орлеанка, уверена у свом младом одушевшењу да врши највишу дужност према Отацбини.

III

ОСУЂЕН НА СМРТ ОД НЕМАЦА, СТРЕЉАН ОД КОМУНИСТА

У ноћи 4. фебруара 1942. Гестапо је ухапсио генерала Љубу Бабића, команданта Велико-Моравске групе одреда, највеће Недићеве оружане јединице.

Када је пуковник Бабић у децембру 1941, после веома успелог чишћења читавог Хомоља и целе околине Пожаревца од комунистичких партизана, био унапређен једним указом Недићеве владе у чин генерала, ја сам хтео да у „Обнови" објавим његову фотографију, исто као и команданта другог Недићевог одреда Милана Калабића, који је такође тада био унапређен у чин потпуковника. Међутим, немачка војна цензура није дозволила да се њихове фотографије публикују. Недић није хтео да интервенише по овом питању.

- Зар ми је мало што сваки дан обијам њихове прагове и цвилим да спасавам српске главе, већ да их сада још молим за објављивање слика?

Међутим, ја сам се био уствrдоглавио и замолио сам свога друга, Ђорђа Роша, који је као предратни претставник тешке немачке индустрије имао добрих веза у немачком посланству, да он објасии Немцима како би врло добро дејствовало на нашу широку читалачку публику да види те qуде који се тако јуначки боре против комунистичких партизана и да се тако популарише борба и њихова и других исто тако храбрих команданата добровољачких јединица и Недићевих оружаних одреда.

Рош је врло успешно то објаснио посланику Бенцлеру и дан два по томе дошао је сав задовољан код мене:

- Успео сам да убедим Бенцлера и Турнера у корисност објављивања ових фотографија и они ће дати цензури потребне инструкције у томе погледу.

И доиста, на поново послате фотографије Бабића и Калебића стављена је цензорева дозвола и оне су обе објављене. Али то су биле прве и последње фотографије Недићевих команданата које су се појавиле у београдеким листовима. Нека нова немачка директива - дошла вероватно из Берлина на протесте из Загреба - пресекла је сваку нову појаву слика Недићевих других официра.

И када сам 5. фебруара 1942, долазећи у претседников кабинет од пуковника Масаловића, свог депримираног, чуо да је наш заједнички пријатељ Бабић ухапшен од Гестапоа, ја сам помислио да му је можда и оно објављивање његове фотографије допринело да га Немци на овај начин уклоне, јер је он, прав и упоран у својим убеђењима и у вршењу војничке дужности, сваки час долазио у сукоб и са њима, као и са другим командантима Михајловићевих и Недићевих одреда, само ако је сматрао да они не следују потпуно директиве генерала Недића према коме је имао неограничену оданост, док је од Михајловићевих официра захтевао пуну лојалност према претседнику српске владе који их увек и у свакој прилици помаже.

Чим је Недић био обавештен о хапшењу Бабићевом, одмах је почео са најенергичнијим интервенцијама и код генерала Бадера и код Турнера, али су му одговорили да они не могу ту ништа да учине, јер је по вашем налогу генерал Бабић одмах спроведен за Беч, где ће му судити Немачки војни суд, пошто је он био оптужен за дезертерство и издају почињену 1914. године према тадашњој аустро-угарској војсци у којој је онда служио.

Још у својој првој књизи ја сам се задржао на овој необичној фигури ратника, правог средњевековног витеза и браниоца правде, чије је име било постало познато широкој публици нарочито у мутним и трагичним данима 1941. године. Али у међувремену од објављивања моје прве књиге, имао сам прилике да разговарам са једним правим извршиоцем моралног тестамента Бабићевог, човеком који је на истом суђењу пред комунистичким војним судом у Београду био заједно са Бабићем осуђен на смрт, који је са њиме провео 14 дана у „самртничкој ћелији" - ћелији осуђених на смрт - и где му је, у очекивању погубљења, Бабић до танчина испричао цео свој узбудљиви и херојски живот, који је у ствари најфантастичнији роман.

Мученичка смрт овог Недаћевог команданта, туђег човека који је са одушевљењем одбацио своје племићке титуле, своју дотадашњу националну припадност да би приграбио српску народност, православну веру, српско име и постао изразити српски родољуб, да би се у редовима српске војске - још тада армије Краљевине Србије - покрио највећом славом, који је за Србију све жртвовао па и свој живот, нагоне ме да тај његов усмени тестамент овде објавим.

По ономе како је то он лично испричао својој двојици последњих садруга у самртничкој ћелији, Љуба Бабић се у ствари звао Алфред Шиндлер фрајхер (барон) фон Клејстенбург, члан једне старе племићске куће из Пруске. Родио се 1892. у Јорданову, у Источној Пруској - данас Пољској - и док је његов отац Едуард био чист Прус, мати, Саломеја Миколајчик (из породице последњег претседника владе Пољске Мико-

лајчика), била је Пољкиња, и то може донекле да објасни оно огромно одушевљење које је избило код овог пруског племића за Словенство и то у првом реду за Српство.

Како су почетком овог века његови родитељи прешли у Аустрију и настанили се у Бечу, млади фрајхер фон Клејстенбург (будући Љуба Бабић) ступио је у аустро-угарску царску Војну академију, коју је са успехом завршио 1912. године и из ње изашао као артилериски официр. Случајност - која је определила и преломила цео његов живот - хтела је да му први гарнизон буде Бања Лука у Босни. С једне стране тај његов потсвесни словенски атавизам, с друге блискост темперамента, а још највише можда дивљење према подвизима српске војске која се баш тада прославила својим победама на Куманову, Битољу и задивила цео свет својом високом ратничком вредношћу, учинили су да је се овај млади аустро-угарски официр, пруски племић најбоље осетио, дошавши у овај српски град, у српском друштву - што иначе није био обичај код носиоца војних традиција Хабсбуршке империје - те се врло брзо спријатељио са већим бројем Срба и нарочито са Љубом Бабићем, угледним трговцем у чијој кући је био врло чест и омиљен гост. Због овог, фон Клејстенбург се потпуно одвојио од својих другова Аустријанаца, који су са негодовањем посматрали ово његово „фратернизирање" са Србима, сматрали га непоузданим и сумњивим подаником Његовог Апостолског Величанства.

На Светог Саву 1913. године Срби су приредили у Бањој Луци своју Светосавску забаву и позвали на њу и свог пријатеља, пруског барона. На овој забави фон Клејстенбург се упознао са једном младом и врло лепом Српкињом и одмах ју је ангажовао за све игре те ноћи. Када ју је у зору допратио до њене куће, он ју је замолио да га њени родитељи приме још тога дана, јер жели да је запроси. Млада девојка је се такође и сама заљубила у овог високог, елегантног официра, о коме су сви Срби тог места одушевљено препричавали и величали његово пријатељство, које се није устезао да манифестује на сваком месту, за те другокласне грађане Аустро-угарске империје, како су Срби били сматрани. Она је била пресрећна када јој је још те ноћи дао своју реч да ће она постати његова жена.

Девојчини родитељи били су збуњени овом неочекиваном просидбом, да им један пруски барон, аустро-угарски официр тражи руку њихове ћерке и рекли су му да је то за њих веома велика част, али да сматрају да не треба хитати, прво да би се млади људи боље упознали, а потом да би и он обавестио о тој намери своје родитеље и добио од њих благослов.

Фон Клејстенбург је рекао девојчиним родитељима:

- Ја сам вашу ћерку већ верио, јер сам јој дао реч да ће она бити моја жена, без обзира шта ће на то рећи моји родитељи.

Ипак је он сутра дан написао писмо својим родитељима у Бечу и обавестио их да је одлучио да се ожени једном младом Српкињом из Бања Луке.

И отац и мати били су пренераженi овом вешћу и нису могли да схвате да се један пруски племић може оженити девојком из обичне грађанске породице и уз то још са Српкињом православне вере. Едуард фон Клејстенбург је написао једно љутито писмо своме сину рекавши да он неће ни да чује за такав његов брак.

Другим својим писмом официр је обавестио своје родитеље да ће се он у пркос њиховог одбијања да одобре брак, оженити девојком коју воли више од света.

На то је стигао кратак очев одговор да, ако он ту своју безумну одлуку приведе у дело, неће га више признавати за свог сина и разбаштиниће га.

Пред оваквим крутим и претећим ставом својих родитеља фон Клејстенбург је отишао код православног свештеника и рекао му да жели да пређе у његову веру, која је вера и његове веренице, а затим се једним актом упућеним властима одрекао свог дотадашњег имена и титуле и затражио је да му се призна ново име: Љуба Бабић, које је усвојио од свог најбољег српског пријатеља. Чак је узео и његово крсно име Св. Јована за своју славу. У исто време је затражио да му се призна српска народност.

Нови члан српске православне заједнице, Љуба Бабић је се одмах и венчао са Српкињом коју је заволео и за коју је све жртвовао.

То је био велики скандал у аустро-угарској војсци, али догађаји, који су убрзо после тога дошли, учинили су да Бабић, који је и даље остао у свом чину и у својој јединици, водник у једној брдској батерији, није претрпео никакве санкције од својих војних претпостављених који су у свему овом хтели да виде само једну романтичну и екстравагантну љубавну историју.

Убиство надвојводе Франца Фердинанда у Сарајеву увело је Аустро-Угарску у рат и поручник Љуба Бабић је био упућен са својим брдским топовима на српски фронт. Био је срећан да му се таква прилика пружила да најзад раскине и са целом својом прошлошћу.

Већ у првој великој бици, на Церу, августа 1914, поручник Бабић са своја два брдска топа и целом послугом, а то су били већином Срби-Босанци, пређе на српску страну и преда се првом српском официру који се пред њиме нашао, изјавивши да он жели да се бори у редовима српске војске за праведну српску ствар, за коју га везују његови најинтимнији осећаји, а против нападача, Аустро-Угарске империје. Овај

случај се брзо прочуо по целој српској војсци и војвода Степа Степановић позвао је овог аустриског официра, који се ставио на страну Србије, и рекао му да се радује када и међу Аустријанцима има тако племенитих људи који хоће да се боре за праведну ствар Србије.

Изванредно храбар човек и врло способан официр, поручник Љуба Бабић није се задовољио да ступи у редове регуларних српских трупа, већ је молио да са своја два топа и својим војницима буде упућен у четнички одред чувеног војводе Вука - мајора Војина Поповића. У овом одреду Бабић је убрзо постао најхрабрији међу најхрабријима и задивио је својим подвизима чак прекаљене старе Вукове четнике.

Повлачећи се 1915. године са Власине, где је се у редовима Вуковог одреда борио против Бугара, Љуба Бабић је успео да своја два топа, расклопљена на делове, пренесе до Јадравског мора и да ту буду укрцани у брод који је четнике пребацио на Крф.

На Солунском фронту, нарочмто на Сивој Стени, увек у редовима Вукових четника, Бабић је починио безброј јунаштава тако да је убрзо добио сва српска ратна одликовања, као и многа савезничка. Регент Александар, заинтересован извештајима о подвизима овог бившег аустро-угарског официра, који је од пруског племића постао српски родољуб и витез, позвао га је себи на Јелак и предао му као свој лични дар златну табакеру са својим моноrрамом у бриљантима, честитајући му на његовом јунаштву.

По ослобођењу и уједињењу Љуба Бабић, као артилериски официр био је у разним гарнизонима и у једној прилици нашао се у једном забаченом месту Јужне Србије (мислим да је то био Штип). Командант III армиске области био је тада генерал Милан Недић који је добро познавао овог правог ритера кога је љубав претворила у Србина.

Генерал Недић је хтео да има овог изврсног официра под својом непосредном командом.

Када је почео Други светски рат, пуковник Љуба Бабић није имао времена да начини нове подвиге, јер нигде није ни дошло до већих борби и када је потписана капитулација југословенске војске он је избегао да падне у руке непријатеља и пошто су прошле прве велике рације одвођења официра, подофицира и војника југословенске војске у заробљеничке логоре у Немачкој, Бабић је успео да, са масом других, који су такође умели да избегну одвођење, постане „заробљеник на отсуству".

Чим је сазнао да је усред анархије и хаоса, који су тада владали у Србији, његов стари командант генерал Милан Недић образовао владу Народног спаса и да ствара своје оружане одреде, пуковник Љуба Бабић се међу првима ставио на расположење претседнику владе у окупираној Србији. Генерал Недић је лично примио овог свог чувеног официра, сре-

ћан да му се ставља на расположење и поверио му је команду над VII оружаним одредом, који се баш тада формирао.

Убрзо одред пуковника Љубе Бабића је био један међу првима који су почели да разбијају и гоне партизанске групе од којих је било пуно Хомоље и Пожаревачки крај. Са искуством четника из Вуковог одреда, Бабић је умео да се врло добро прилагоди герилском рату.

Пре сваке веће акције на терену пуковник Бабић је ишао да лично изврши извиђање земљишта и да прикупи све потребне податке о партизанима. Преобучен у цивилно одело, издајући се за путујућег трговачког путника, он се врло вешто информисао о томе где се налазе партизанске снаге, колики је њихов број, где су њихова главнина и штабови, тако да је, вративши се у свој одред, увек успевао да их опколи и уништи.

Његови успеси навели су претседника владе, генерала Недића да међу два једина официра која је српска влада за његовог живота произвела у генерале, један је био пуковник Љуба Бабић, док је други био командант Српског добровољачког корпуса пуковник Коста Мушицки. Трећи произведени генерал, шеф кабинета Недићевог, пуковник Милош Масаловић унапређен је у чин генерала тек после његове насилне смрти.

Али баш ово унапређење, његови поновљени успеси, његово високо схватање војничке дужности и сукоби које је због тога са целим светом имао, створили су му масу непријатеља и у Гестапо су почеле да стижу денунцијације о његовом пруском племићском пореклу, његовом ренегатству и његовом дезертерству из аустро-угарске војске у рату 1914. године.

Одведен у Беч, упркос Недићевих интервенција и протеста да му одводе најспособнијет официра у борби против партизана, генерал Љуба Бабић је био изведен пред Немачки војни ратни суд. И Недић у својим понављаним писменим протестима упућиваним немачким војним властима, па и самом Војном ратном суду, и Бабићев бранилац, одређен по званичној дужности, истицали су да је дело за које га оптужују, дело дезертерства и издаје према аустро-угарској војсци, застарело, јер је од августа 1914. до фебруара 1942, када је отворен против њега судски поступак, протекло 28 година, док закони и аустриски и немачки, и сви други предвиђају да свако кривично дело застарева после 25 година.

Ратни немачки суд није хтео да усвоји ту тезу, јер је сматрао да дело није застарело, пошто је судска акција против Бабића могла да отпочне тек после свршетка Првог светског рата, дакле у новембру 1918, а то је значило да је било мање од 24 године од тога момента. На основу оваквог тумачења, Војни ратни суд осудио је генерала Љубу Бабића, негдашњег барона фон Клејстенбурга, на смрт стрељањем.

Бабићу је остала још једино могућа жалба Врховном војном суду, коме је, на стално Недићево наваљивање, и командујући генерал у Србији, Бадер послао своје повољно мишљење, и овај суд је усвојио тезу одбране осуђеног да је његово дело застарело, јер се застарелост рачуна од дана извршења дела за које је он суђен и осуђен. Бабић је био, на основу тога, ослобођен сваке одговорности, али је та његова слобода, добијена у последњем тренутку, била само формалне природе, фиктивна, јер је он одмах био упућен у Офлаг VIII Ц у Оснабрику, а доцније је био пребачен у логор Хамелбург.

Када су 1945. године савезничке трупе продрле у Немачку и српски ратни заробљеници били ослобођени из немачких логора, генерал Љуба Бабић је дошао у Минхен и ту је, са неколико својих војника, који су у грађанству били кројачи по занимању, отворио кројачку радионицу. Али док су војници радили своје кројачке послове, он је развио врло живу активност у редовима српских ослобођених официра, подофицира и војника како би сузбијао комунистичку пропаганду да се сви враћају у земљу. Титове војне мисије, које су се налазиле код савезничких трупа, а нарочито она која је била код Американаца, све су покушале да онемогуће ову Бабићеву активност. Када су савезничке војне власти одбиле неколико захтева Титове владе да им се екстрадира генерал Љуба Бабић као ратни злочинац, југословенски комунистички војни претставници у Немачкој одлучили су да га киндапују. Они су га преко својих агената у Минхену намамили да дође у стан једног тобожњег америчког официра, ради важних разговора у вези са српском емиграцијом. Када се иначе веома обазриви Љуба Бабић преварио, верујући да га доиста зове аутентични амерички официр - јер је комунистичка камуфлажа била потпуна - и дошао у кућу, у којој је тај официр требао да станује, чекала га је титовска заседа од чланова ОЗНЕ у америчким униформама. Ови тобожњи амерички војници бацили су се на њега, савладали га и у јануару 1946. спровели су га аутом југословенске војне мисије у Беч, у совјетски сектор, а одавде га пребацили преко Мађарске у Југославију.

Доведен у Београд, генерал Бабић био је затворен у тамници ОЗНЕ у Ћушиној улици, у згради у којој је до рата била касарна једног батаљона Краљеве гарде.

На дан 1. августа 1946 - две недеље после стрељања Драже Михаиловића и других са њиме на смрт осуђених - Бабић је био изведен пред комунистички Војни суд, чији је претседник био партизански пуковник Милоња Стијовић, који је под италијанском окупацијом Црне Горе дуго вршио дужност судије редовног суда у Никшићу. „Али са знањем Партије", објашњавао је то овај човек који је потом због „колаборације" послао стотине, а можда и хиљаде наших људи у смрт.

Заједно са генералом Бабићем, на исто ово суђење, била су изведена и три цивилна лица: Драгомир-Драги Стојадиновић, ранији народни посланик, генерални директор „Времена" пре рата и административни директор „Новог Времена" под окупацијом, брат Др. Милана Стојадиновића, бившег претседника владе Краљевине Југославије; зубни лекар Дамњан-Дача Ковачевић - обојица су били доведени авионом из Аустрије где их је био ухапсио шеф Титове војне мисије, капетан Килибарда, - и најзад, ранији потпретседник Београдске општине Илија Паранос.

Суђење је отпочело са случајем генерала Љубе Бабића.

Оптужница му је стављала на терет дела да је „одмах после образовања Недићеве владе примио под своју команду један Недићев подофицирски одред, а нешто касније постао командант осам Недићевих одреда, т. зв. Велико-Моравске групе одреда. По његовом наређењу одреди, који су стајали под његовом командом, учествовали су заједно са Немцима у казненим експедицијама против партизана и цивилног становништва у Свилајнцу, Кучеву, Пожаревцу, Жагубици, Рачи Крагујевачкој, Марковцу и другим местима.

Оно што је сасвим било у супротности са овом оптужницом је то да је пуковник, а потом генерал Бабић држао у својим одредима гвоздену дисциплину, да је разоружавао и одмах кажњавао сваког свог потчињеног који би ма какво насиље учинио над ма којим становником крајева у којима су његове јединице оперисале и где је он водио непоштедну борбу једино са оружаним противником, и пун хуманости и љубави за српски народ, који је као свој добровољно изабрао, он је све могуће чинио да пружи од сваког угроженом становништву највећу заштиту и помоћ.

Даље је у оптужници било стављено Бабићу и његовим одредима на терет да су за време операција побили 33.272 партизана.

Када је саслушао оптужницу Бабић је на ову тачку њену изјавио:

- Не знам тачно колико сам их побио. То је знао Станислав Краков, уредник „Обнове" који је објављивао у свом листу извештаје о борбама мога одреда, о успесима које сам постигао, као и о губицима које су партизани имали у овим сукобима. Саберите те цифре, па ако изађе тај број који ми стављате на терет, онда значи да је та рачуница тачна, јер ја лично о томе нисам водио евиденцију.

Када је завршио свој исказ, Бабић се окренуо својој тројици другова на оптуженичкој клупи и добацио им:

- Камо среће да сам их побио 350.000, данас не би седели као оптуженици пред овим судом.

Како је Бабић био мало наглув и није могао да осети висину свога гласа, ову његову упадицу су могли да чују не само њихови стражари већ и саме судије.

Против оваквих оптужби - а било их је више - Бабић се није ни бранио, већ је само рекао:

- Ја сам само вршио савесно своју официрску и српску дужност и немам разлога да се зато кајем.

Али што је овом човеку од части, томе закаснелом витезу, тешко пало, то је била четврта тачка оптужнице која је гласила;

„Користећи положај команданта одреда, заробљену партизанку Милицу Радовановић, ученицу Економско-комерцијалне школе из Жабара, употребио је за задовољење својих личних прохтева, па ју је потом стрељао".

Ова потпуно лажна оптужба револтирала га је и он је скочио тражећи да опере ту клевету и да докаже ту своју пуну невиност. Врло узбуђеним гласом Бабић је рекао:

- Господине претседниче, сећам се добро тога случаја и изнећу га тачно како је текао. У близини Раче Крагујевачке два моја официра наишла су на партизанску заседу и ту су оба погинула. Наредио сам да се опколи цео тај крај и читава партизанска групица, која је ту заседу била организовала, заробљена је и са њима је била и та студенткиња која је активно учествовала у борбама и коју су моји војници заробили са пушком у руци.

„Непосредно после њеног хватања дошао је код мене њен отац, Радовановић, угледни земљорадник из Жабара и молио ме је да му спасем ћерку јединицу, јер је она била заведена комунистичком пропагандом. Молио ме је да разумем његов бол и да поштедим његово једино дете, а он ми је обећавао да ће ћерку затворити у кућу и неће је нигде више пустити.

„Мени је било жао те честите старине и обећао сам му да ћу све учинити што ми је могуће да је спасем. Уједно сам му објаснио да ја нисам члан Преког војног суда, али да ћу разговарати са његовим члановима и препоручити им да буду благи према тој младој девојци, његовој ћерци.

„Позвао сам потом ту студенткињу код себе и обавестио сам је да ће сутра дан бити изведена пред Преки суд и с обзиром да је ухваћена с оружјем у руци не гине јој смртна казна. Поменуо сам јој молбу њеног оца и упозорио сам је да њена судбина зависи од њеног држања пред судом. Рекао сам јој: „Једини начин да спасеш главу је да изјавиш да си била заведена, да се кајеш и да молиш суд да ти опрости с обзиром на твоју младост". Девојка ми није ни реч одговорила и отишла је ћутећи као што је и дошла.

„Врло заинтересозан њеним случајем присуствовао сам, мимо свог обичаја, сутра дан њеном суђењу. Након прочитане оптужнице студенткиња се обратила суду следећим речима: „Овај ваш генерал наговарао

ме је синоћ да изјавим како сам заведена, да се кајем и молим за опроштај. Међутим ја вам овде изјављујем да се ни најмање не кајем и жалим једино што не могу и даље да се борим против окупатора и његових слугу. Није ми жао да изгубим живот, јер сам се борила за једну праведну ствар која мора победити".

„Суд ју је, после оваквих речи, осудио на смрт и она је стрељана.

„Одмах потом дошао је опет њен отац код мене да ме замоли да дозволим да пренесе њен леш и да је хришћански сахрани на њиховом гробљу. Дозволио сам одмах то овом несрећном човеку и он је ставио мртво тело своје ћерке у један примитиван мртвачки сандук и са воловским колима пренео га на гробље код Жабара. Сутрадан ми је написао једну дописну карту у којој ми је захвалио на заузимању да спасем његову ћерку, као и на дозволи да је сахрани по православном обичају. Та карта се и данас налази у мојој личној архиви код моје куће и ја молим суд да моја жена, овде присутна, оде у наш стан и донесе ту дописницу."

Генерал Бабић се тада окренуо својој жени, која је са сестром присуствовала суђењу - јер су само најближи чланови породице оптужених имали право да присуствују процесу - и објаснио јој је где се налази та дописница. Бабићева супруга отишла је и доста брзо се вратила носећи карту у руци. Претседник суда Стијовић је прочитао њен текст, који је био тачно онакав како га је Бабић навео.

Загледајући у ту дописницу, партизански пуковник се обратио јавном тужиоцу Милошу Божиновићу и рекао му:

- Е ову тачку, Бога му, да му бришеш. Доказао је да ово дело није починио...

Један задовољан осмејак осветлио је бледо лице Бабићево, јер је он био срећан да са своје неукаљане части официра и човека скине ову исфалсификовану оптужбу за дело које никад није починио, а које је требало да га морално дисквалификује.

Интересантно је да београдски листови од 2. и 3. августа 1946, који су изузетно доносили веома велике извештаје са овог суђења, објављиване под великим насловима и са фотографијама, нису ни једном речи поменули ни ту тачку оптужнице, која се односила на заробљену партизанку Милицу Радовановић, ни доказ невиности по том делу оптужбе дат од стране генерала Бабића. Да се не би открило како се фалсификују оптужнице само да се дифамира противник, комунистички листови нису хтели да забележе ни то, у истини, јуначко држање те младе девојке, која је ишла гордо у смрт и која је - без без обзира за какву се идеологију борила - била образац оног високог јунаштва којим су увек били испуњени млади српски људи и жене када су веровали да својим свесним жртвовањем служе своме народу и својој Отаџбини.

Познавајући погледе генерала Бабића уверен сам да је он, као Србин по свом слободном избору, био горд пред оваквим држањем те младе девојке пред судом, исто као што је човечански морао да осети дубоку бол што неумитни и немилосрдни закон рата коси овакву јунакињу, али је то била наша општа трагедија потпуне помућености целог народа изазване једном бестидном и крајње себичном пропагандом која је долазећи са свих страна раскидала једну исту народну заједницу, наш српски народ, који је свугде и на сваком месту умео јуначки да умре, а најчешће не знајући ни сам зашто, већ верујући другима на реч, да је то највеће његово служење земљи.

Сутрадан, 2. августа 1946, партизански Војни суд изрекао је смртме пресуде стрељањем: генералу Љуби Бабићу, Драгомиру Стојадиновићу и Дамњану Ковачевићу. Њима је уз то конфискована целокупна имовина и проглашено је губљење свих њихових грађанских права. Једино је Илија Паранос био осуђен на 5 година робије.

Четрнаест дана три осуђена на смрт су провела заједно у ћелији смрти у којој је Бабић својим друговима у невољи као аманет оставио овај историјат свог необичног живота.

Ту у самртничкој ћелији Бабић је имао једно последње задовољство да сазна да борба против комунизма, за коју је он био осуђен на смрт, није престала. Три ћелије одређене за кандидате губилишта биле су једна до друге. Једне ноћи из суседне ћелије чуло се како неко врти металним предметом зид и ускоро су се кроз тај мајушни отвор, који се указао, чуле с оне стране зида речи:

- Нас је овде 15 осуђених на смрт. Најстарији од нас има 22 године. Ми смо сви чланови организације „Белих орлова". Ако неко од вас изађе кадгод на слободу нека каже свету да смо ми умрли борећи се за свог Краља, за своју Отаџбину и за слободу нашег народа.

Бабић није био у могућности да овај последњи крик непознатих младих јунака који умиру пренесе слободном свету.

Тачно 14 дана после изречене пресуде тројица осуђених на смрт били су позвани у канцеларију да им записничар изврши извесна саопштења.

Комунистички функционер безбојним гласом је прочитао да је Врховни војни суд заменио смртну казну Драгомиру Стојадиновићу са 15 година робије, Дамњану Ковачевићу са 20 година робије, а једино је потврдио смртну казну генералу Љуби Бабићу. Као последњу наду записничар је дао табак хартије на смрт осуђеном генералу да поднесе молбу за помиловање.

Када су хтели да их одмах одвоје и да ове којима је смртна казна замењена робијом одведу у другу ћелију, Стојадиновић и Ковачевић су замолили управника тамнице да им дозволи да још ту ноћ сва тројица

проведу заједно. И баш те ноћи ова двојица су спречили Бабића да не изврши самоубиство вешањем.

Док су га још држали ефемерно отргнутог од смрти и говорили му да не треба да губи наду до последњег тренутка, јер је поднео молбу за помиловање, Бабић им је рекао:

- Не бојим се смрти јер сам је стотину пута у очи гледао, али се плашим да ће ме мучити пре погубљења.

Следећег јутра Бабић је остао сам у ћелији смрти у Ђушиној улици у згради у којој је и само суђење било обављено и 2. септембра 1946. објављено је кратко да је смртна пресуда над њиме извршена, јер је његова молба за помиловање одбијена.

Пруски племић, Фрајхер фон Клејстенбург, који је постао кроз љубав српски генерал Љуба Бабић, придружио се оној милионској херојској небеској војсци јунака и мученика Србије.

IV

КАДА ЈЕ КНЕЗ ПАВЛЕ ТРЕБАО ДА БУДЕ УБИЈЕН

Првих дана месеца марта 1942, када је непријатељска акција СС-генерала Мајснера требала да доведе до разоружавања па можда чак и до депортирања људства Пећанчевих четничких одреда, стари војвода Коста дошао је у Београд да се саветује са генералом Недићем како да спасе своје јединице, које су подносиле тешке губитке у борбама против комунистичких партизана, а које је овај немачки полицијски генерал, пун мржње на све српске националисте, хтео по сваку цену да ликвидира.

Недић је имао много симпатија за овог славног четничког војводу, чију је одану службу српском народу добро познавао и чију је пуну лојалност у свакој прилици истицао.

Претседник српске владе је објаснио Пећанцу да је постојање свих његових трупа угрожено, јер је СС-генерал хтео да од њих начини неку врсту помоћне немачке полиције, којом би он командовао, а не да их остави да буду браниоци српског народа. Недић је рекао Кости да он брани ствар његових четника исто онако енергично као и питање опстанка својих оружаних одреда и српских добровољаца, јер су сви они били угрожени у своме опстанку од ове последње немачке непријатељске акције.

Баш у време овог Пећанчевог боравка у Београду имао сам прилике да га први пут сретнем од како су се трагични догађаји сручили на нашу земљу. Он је био отсео у кући свог старог четника из Првог светског рата, Душана Роша, те сам га тако видео у дому Душановог брата, мог друга Ђорђа Роша, који је великој библиотеци његовог раскошног стана између неколико слика Паје Јовановића имао и врло добри портрет Пећанчев и држао га на највиднијем месту.

Војвода Пећанац био је видно остарио за ову последњу годину дана наше опште националне драме и његово здравље било је јако поремећено, али је у њему био остао увек његов стари борбени дух:

- И када ме убију, јер ја знам да нећу умрети у постељи, ја ћу опет устати да браним свој српски народ, говорио ми је тада пошто смо се пољубили.

У дугом разговору тада Пећанац ми је износио језиве, за здрав људски ум тешко појмљиве, детаље из његових борби са комунистичким партизанима где је и његово седиште Куршумлија, као и многа друга мања места, прелазила често из руке у руке четника и партизана. Ту се водио један дивљи уништавајући рат мржње и међусобног истребљења. Пећанац ми је показао више фотографија лешева мучених, унакажених и измрцварених његових људи и чак ми је пружио и један снимак четника кога су партизани - по усташком проналаску - живог потковали.

Међу тим документима ужаса и страве стари војвода је извукао и један згужвани и умашћени нотес испуњен забелешкама оловком, али доста читког рукописа. Рекао ми је да је то дневник партизанског политичког комесара Марковића, учитеља, кога су његови људи ухватили на Пасјачи. Никаква књига средњевековних инквизиција није језивија од тога партизанског документа.

У дневнику су биле забележене не само све борбе са четницима, јер се Немци ту нису ни појављивали на терену, већ су чак описивана и мучења која су Марковићеви људи вршили над својим заробљеницима: Пећанчевим четницима и сељацима из тог јуначког краја, а за које су они сматрали да су националистички јатаци и пријатељи. Тај је партизански шеф, учитељ - просветни радник - пекао живе људе као јагањце на ражњу и то је детаљно описивао.

Ухваћене четнике и сељаке партизани су привезивали за мотку, причвршћивали их виновом лозом око груди, око појаса и за ноге, па су их онда приносили тихој ватри, изнад које су ражањ са привезаном жртвом окретали све док не буде печена. И учитељ Марковић додаје, садистички, још један страховити детаљ:

Овим мученицима, привезаним за ражањ, партизани су остављали руке слободне, те су ти несрећници голим шакама хватали жар испод себе и притискали га на груди само да би што пре умрли, јер ни саме сатане не би им могле страшније муке измислити.

Уз све ове ужасе које су вршиле параноичне усташе Павелићеве над Србима, дошле су и ове подивљале страсти и избезумљена мржња идеолошких фанатика претворених у најокорелије џелате да и они допуне својим тешко појмљивим злочинима то незапамћено истребљивање српско од свих његових непријатеља, па и од самих себе.

Тога дана, уз приказ овог дневника, језивог споменика једне епохе у којој су се многи људи претворили у најкрволочније зверове, Пећанац ми је испричао и ужасну смрт брата једног мог класног друга. Међу партизанима које су Пећанчеви четници били заробили у тој својој зим-

ској контра-офанзиви у Топлици, а нарочито на Пасјачи, био је и комесар Расинске партизанске чете, Милоје Закић из Крушевца, који је само неколико дана пре свог заробљавања ухватио у селу Свраци полициског писара Ацу Камперелића, сина проте Камперелића. Он му је лично ножем ископао једно око и натерао своју жртву да то своје ископано око поједе, па му је онда чупао зуб по зуб, све док овај несрећни млади човек није од тешких мука издахнуо.

Ту на Пасјачи, на месту где је био партизански логор, Пећанац вели да су његови људи нашли лешеве 26 сељака обешених о гране букава. Једнима су партизани отсекли језике, другима су ископали очи, а неке су емаскулирали (одсекли им полне органе).

Видећи да сам постао блед као самртник, слушајући све те грозоте изнете од једног веродостојног сведока очевидца, документоване сликама и забелешкама, и да ми је у истини било позлило, мој друг Рош, и сам узбуђен, приближио се војводи и ставивши му руку на раме, покушао је да скрене разговор:

- Коста, је ли могу да испричам Сташи оно о кнезу Павлу?

- Мом Кракову можеш све да кажеш. Нека чује како ме за мало нису начинили злочинцем.

И тада ми је Рош испричао један догађај, који се одиграо равно годину дана раније, у мутним и немирним данима мартовским 1941.

Баш тих дана у почетку марта био је одржан у Београду помен четницима палим у ратовима, који је било приредило Српско четничко удружење, чији је претседник био војвода Коста Пећанац. После помена Коста је пришао Ђорђу Рошу, који је ту присуствовао и који је са својим братом Душаном био кум заставе овог удружења, и добацио му:

- Биће ускоро важних догађаја у којима ћу и ја имати да кажем своју реч. Али ја ћу те обавестити о свему.

Прошле су од тог помена скоро три недеље и Рош је и заборавио на тај разговор када је 24. марта 1941 зазвонио телефон и када се он јавио чуо је Пећанчев глас. Војвода је био видно не само узбуђен, већ је изгледало да говори у стању праве избезумљености:

- Јеси ли то ти, Ђорђе? Дођи одмах у Четничко удружење, то је судбински важно.

Већ сама та узбуђеност у Пећанчевом гласу показивала је Рошу да се доиста нешто значајно одиграва.

Рош је одмах сео у своја кола и довезао се на Дорћол пред стару рабатну зграду Српског четничког удружења. Пред њеним улазом угледао је десетак четника у њиховој сукненој униформи, са укрштеним реденицима, бомбама окаченим о појасу, а пушкама у рукама. Иако је често долазио у Удружење, Рош никада није видео овакву и оволику стражу пред улазом. На самим вратима дочекао га је ађутант Пећанчев.

- Војвода вас са нестрпљењем чека. Наредио је да се горе испразне све собе, јер има важан разговор са вама.

Када је ушао у Пећанчеву канцеларију, Ђорђе је затекао војводу лица црвеног, са разбарушеним косама и очију крвавих од умора. Давао је утисак човека у грозници.

Пољубили су се, као и обично. Војвода се тада обратио ађутанту:

- Нико не сме да уђе у горње канцеларије и нека нас нико ни под којим разлогом не узнемирава.

Одвлачећи Роша, кога је ухватио за ревер његовог капута у један угао одаје, привукао га је још ближе себи:

- Слушај, Ђорђе! Ја сам се јутрос вратио из Грчке. Добио сам позив од неких Енглеза да се са њима састанем одмах иза границе у Флорини. Отишао сам тамо и затекао двојицу Енглеза, а са њима су била и тројица наших, од којих нам је један служио као тумач.

Овде је Пећанац - како је Рош тада причао у његовом присуству - окренуо се углу, где су у једном орманчићу стајали, као светиње, једна лобања са две укрштене кости, кама и револвер. Војвода је извадио ове четничке амблеме и положио их на сто.

- Слушај, Ђорђе, ова лобања може да буде и твоја. Имаш да ми се закунеш на њу и на крсту да ћеш ми истину одговорити. Ја знам да си ти добро обавештен у погледу Немачке и зато сам тебе позвао, јер знам уз то да си стари ратник и добар Србин и да ћеш ми поштено одговорити.

Зачуђен целом овом мистеријом Рош му је рекао:

- И без заклетве ја ћу ти истину одговорити на све што ме питаш.

Тада му је Пећанац са одједном сасвим тихим гласом, скоро је шапутао, рекао:

- Знаш зашто су ме звали Енглези у Грчку? Да организујем атентате којим имам да побијем неке наше водеће личности. Дали су ми два списка. Први, које одмах треба да побијем су: Кнез Павле, претседник владе Драгиша Цветковић, начелник Генералштаба генерал Косић, министар војни, генерал Пешић и министар Двора Антић...

Када је набројао ових пет имена Пећанац је тада рекао да их у другом списку, које треба ликвидирати, има много више, али да ће та убиства имати да се изврше тек када први атентати буду успели.

Рош је гледао запрепашћен у војводу:

- А зашто да убијеш Кнеза и те прве наше људе?

- Зато што они издају нашу земљу. Енглези су ми рекли да је Кнез примио од Хитлера 20 милиона долара да потпише пакт, како би на основу њега немачке трупе имале право да уђу у Југославију и да нас поробе без борбе. Ето то су ми рекли и зато сам те звао да чујем од тебе да ли је то истина.

- Коста, ти знаш да сам ја добро упућен по питањима која се тичу Немачке, рекао му је тада Рош. Како си и за тренутак могао да поверујеш у тако нешто из основа измишљено? Па Кнез који заступа Краља има све у овој земљи. Зар би он могао ма за какве паре да учини издају према својој Отаџбини? Он је пре свега родољуб. Он је човек естета, који је највише волео да се посвети уметности, а никада за политику није имао било какву амбицију. Зар не видиш да би ти, војвода Коста Пећанац, учинивши тај злочин био највећи издајник српског народа и Југославије? Јер шта хоће Кнез? Да отклони опасност од Југославије. Ја сам у контакту са Немцима, јер претстављам овде у Југославији њихову ратну индустрију. Ја радим то са знањем, одобрењем и чак и по жељама нашег Главног Генералштаба. Ја лично знам од Немаца да они зазиру од Срба и да им је највећа жеља да не дирну у то што они називају „српско зољино гнездо", али хоће да се обезбеде, да ми њих у леђа не нападнемо и зато траже потпис Пакта. Ја те уверавам да је Кнез ту одлуку донео против своје воље, тешког срца, али је видео да је то једини пут да загарантује и Југославији и српском народу мир и слободу.

Док је Рош држао овај дуги говор Кости, израз лица Пећанчев се мењао и како је рекао сам Рош: „Чинило ми се, Коста, да падаш са небеса и да смо се тада изненада срели на земљи".

Коста Пећанац који је - у марту 1942 - слушао ћутећи цело ово сећање на догађај који се одиграо пре годину дана, климајући само главом с времена на време и гладећи своју рашчупану браду, добацио је тихо:

- Тако је било, Ђорђе, били су ме сасвим залудили, ударајући на моју српску родољубиву жицу, знајући да ако се ради о издаји, ја бих и најрођенијег свога убио.

Када је Коста заћутао, Рош ми је наставио да заврши историјат тог догађаја. Рекао ми је:

„Војвода ме је тада питао:

- Је ли можеш да се закунеш да је истина то што си ми сада рекао?

„Ја сам ставио руку на лобању и рекао:

- Ја се кунем да сам само праву истину говорио ...

„Тада се Коста стресао као у грозници:

- Срећа је да сам те позвао, јер би ноћас моји људи, који су већ зато одређени, ступили у акцију. Неке од њих си могао да видиш ту већ окупљене када си стигао.

„И тада видећи да се доиста нешто преломило у нашем војводи који као прави јунак је веровао да претставници Велике Британије не могу да тврде такве инфамне лажи, ја сам хтео да мало разведрим атмосферу те му рекао:

- Знаш, ова лобања је и твоја. И зато нареди да се са ње обрише прашина, јер сам своју руку сву испрљао полажући заклетву на њу."

На ово потсећање један осмејак је осветлио потамнело, измршавело лице старог војводе. Рош је закључио историју:

„Тада ме је Коста изненада загрлио и рекао ми је:

- Хвала ти, Ђорђе, да си ме спасао од невоље да постанем пред крај свог живота злочинац према својој земљи."

И окренувши се војводи, мој друг га је тада запитао:

- Је ли тако било, Коста, како сам испричао.

- Тако је било, Ђорђе, и доиста ти то никад нећу заборавити.

Како је сутрадан по овом разговору одржаном 24. марта 1941, потписан Пакт, јер Пећанац није извршио спремљену терористичку акцију, то је онда на позорницу имала да ступи друга екипа, превратничка са Симовићем на челу. Она је успела.

И овом приликом Рош је испричао Пећанцу и мени како је, после извршеног пуча, одмах после демонстрација и увреда нанетих немачком посланику фон Херену, Симовић позвао код себе овог свог старог познаника, са којим је више година као начелник Главног Генералштаба и командант ваздухопловства најживље сарађивао набављајући преко њега наоружање из Немачке, а нарочито авионе. Симовић је саопштио Рошу да га жели да упути у немачко посланство и да покуша да увери немачког посланика вон Херена да нова влада произашла из државног удара нема никаквих непријатељских намера према Немачкој и да је готова да прихвати и Пакт, ако само Немачка обустави сваку припремну акцију против Југославије. Али како је ово једна друга историја, то се не задржавам на њој иако доноси многе светлости на колебљивост Симовићеве владе после успелог пуча, када се указала сва претећа стварност над земљом. Напомињем само то да је после рата, 1954. године Симовић доставио из Београда Рошу једно сведочанство, лично потписано од њега, у коме је до детаља потврдио ову Рошову акцију вођену по његовом налогу, изостављајући из тог документа само то да му је рекао да саопшти фон Херену да је нова влада спремна да прихвати Пакт, што није ни чудо, када се зна да је тај документ писан у Београду, у који се Симовић по свршеном рату вратио и где би једна таква изјава могла да компромитује Симовића.

После овог дугог разговора, када сам неколико сати провео са Пећанцем у Рошовом дому, опростио сам се са старим војводом пољубивши се на растанку, тада ми је Коста притиснувши ме на груди, рекао:

- Е мој, Кракову, ко зна да ли ћемо се још икад видети опет у овом несрећном времену...

И доиста се више нисмо видели. То је био наш последњи сусрет. Као што је предвиђао, Коста Пећанац је имао крај који је био врхунац не само његове у истини фантастичне животне авантуре, човека који се од младости борио за слободу свог народа, већ и кобног парадокса да му

је зли удес донео насилну, грозну смрт не од непријатеља већ од његових сународника, другова у борби, који су мислили да тако баш најбоље служе своме народу.

Међу многобројним, свакодневним извештајима које је до прве половине марта 1942. достављала Председништву владе Команда жандармерије, која је у марту те године постала Команда Српске државне страже, имао сам у рукама и овај рапорт који је дивизијски генерал Стеван Радовановић, тада командант жандармерије доставио 23. фебруара 1942. Министру унутрашњих послова, а тиме и Председнику владе Недићу о борбама са комунистима. Овај суви административни извештај садржи у себи и прави епски подвиг који показује како су наши људи умели храбро да се боре, жртвују и гину у скоро сваком табору у коме су се нашли. Јуначка смрт Пећанчевог четничког војводе Николе Никчевића, која има у себи античке величине, не треба да остане заборављена у томе мутноме и крвавоме добу у коме се један исти народ подједнако храбро борио на неколико супротних фронтова, те се више није ни знало ни ко је коме савезник ни ко непријатељ.

У том извештају о стању у земљи, који је генерал Радовановић поднео, вели се и ово:

„20. фебруара о. г. у саставу Вреочке групе борио се код села Бељине четнички одред под командом Војводе Никчевића Николе. У току борбе, војвода је лично узео место поред пушкомитраљеза и гађао комунисте. Комунистичка ватра била је страховита. Због тога четници, који су били око војводе, почели су да се повлаче. Војвода је остао на месту враћајући своје четнике на положај. Међутим, они су се повлачили. Војвода бива рањен. Четници га зову да се повуче. Он остаје рекавши им: „Нећу да се повучем и даље ћу се борити рањен, кад сте ви кукавице и нећете да се борите". Ни на позив свога сина Милете није хтео да се повуче. већ је наређивао да се сви четници врате на положај и приме борбу. Све то време није прекидао ватру пушкомитраљезом и при томе је славно пао, бранећи бежање својих четника и свој војводски образ".

Много је ружних и неправичних ствари изнето о четницима Косте Пећанца, међу којима је било истинитих родољуба - авантуриста је било у свим таборима - и правих јунака. Никола Никчевић није умро свакако ни да брани немачког окупатора ни нацизам, већ је у своме срцу носио неизмерну љубав за свој српски народ, сматрајући да он није заслужио да буде истребљен за неку ситну корист Стаљина или Черчила, већ да треба да живи, те је он, да очува тај народни живот, за њега лично пао онако како су то часно чинили његови претходници у слави: Лазар Кујунџић, Бацета, Богдан Хајнц, Брана Јовановић, војвода Петко и друге војводе и устаници који су у огњу и крви исковали епопеју српског четништва. За генерала Милана Недића била је част да је међу својим

војницима и командантима имао једног Николу Никчевића, али га ја не помињем овде зато што је био сарадник Председника српске владе, већ због места које сваки овакав јунак треба да има у историји српског народа.

Зар ово херојско и свесно жртвовање војводе Николе Никчевића је мање лепо и мање витешко - само зато што је наш човек - од оног Леонидиног на Термопилима, које велика светска историја помиње од 480 године пре Христа, видећи у њему врхунац људског достојанства и ратничке храбрости?

Морам одмах овде да напоменем да случај војводе Никчевића није ни мало усамљен. Било је на стотине и хиљаде сличних подвига међу оним српским људима, па чак и женама, који су се борили било у одредима генерала Недића, било међу српским добровољцима из корпуса генерала Мушицког, било међу четницима генерала Драже Михаиловића, а исто тако и међу партизанима из Титових редова, без обзира која је била застава под којим су се борили, права или лажна, јер сваки онај који је под њоме умро сматрао је да је она не само права већ и најбоља.

И у доба маршала Лаудона они српски „фрајкорци" - међу којима је био и сам Карађорђе као подофицир - који су ишли под аустриском командом, нису се борили и жртвовали за Ћесара у Бечу, већ зато да на сваки начин и сваким средством донесу - ако могу - слободу своме српском народу.

Историја српског народа под окупацијом у Другом светском рату, усред урлања заинтересованих туђинских пропаганди, свих без разлике не само неосетљивих за српску судбину, већ чак њој непријатељских, унела је највећу пометњу и најлуђа међусобна оптуживања - подгревана од свих наших непријатеља - и разбила је ону челичну снагу коју је српски народ увек у себи носио, и замрачила, као маглом, његов прави витешки лик.

V

БОРБА ЗА ИСТОЧНУ БОСНУ И САНЏАК

У почетку 1942. године, после избацивања Тита и његових партизанских одреда из Србије, а нарочито после уништења заосталих партизанских снага између Космаја и Повлена, Маљена и Медведника, генерал Милан Недић бацио се сав на другу тачку своје акције: спасавање српског народа изван граница Србије, онде где је он био најугроженији, и стављање, у колико је то год могуће, што већег броја Срба под заштиту српских националних одреда.

Прва помоћ требало је да се укаже Србима из Босне и Херцеговине, а нарочито онима из њеног источног дела дуж Дрине, којима је увек претило биолошко истребљење од усташке куге.

Самим овим Недић је видео могућност да комад по комад српске земље прикључује Србији, да би, како је он говорио, крај рата, ма какав био, српски народ дочекао окупљен у својој националној заједници, која би обухватала све што је било могуће од Срба да се спасе и окупи око Србије.

Ову своју акцију Недић је стварно био почео већ по самом образовању српске владе, јер је он знао колики огромни национални значај за Српство претстављају Босна и Херцеговина. Први Недићев помоћник у томе послу био је мајор Јездимир Дангић, Михајловићев командант четничких одреда Источне Босне, који се, као што сам то већ раније рекао, одмах ставио на расположење Недићу да би здруженим снагама спасавали српски народ у овом најугроженијем српском крају.

*

Тих зимских дана 1942, непосредно по повратку прве веће групе српских официра из немачког заробљеништва, вратио се у Београд и млађи брат претседника српске владе, армиски генерал Милутин-Мића Недић.

На неколико дана после његовог повратка у Београд једне вечери позвао ме је генерал Милан Недић да би ми дао директиве за даљи рад у листу. Рекао ми је да дођем у стан његовог млађег брата, Милутина, који је био у истој кући у Немањиној улици, само спрат ниже од његовог.

Када сам дошао затекао сам, у соби за рад Милутиновој, оба моја ујака крај великог стола на коме је била раширена пространа генералштабна карта Југославије и то баш њен део који је обухватао Босну и Херцеговину и Санџак. Видећи да сам се, чим смо се поздравили и пољубили, радознало загледао у ту карту на којој је Милутин, уз примедбе свога старијег брата, уцртавао плаве и црвене кругове и крстове, Милан Недић ми је рекао:

- Ето, када ме Дража није јесенас послушао, па да већ сада целу Босну држимо у нашим рукама, ја сада морам да је освајам и од Павелићевих крволока и од Титових црвењака.

И пошто је знао да сам упознат са акцијом Дангићевом - увек ми је давао да читам његове извештаје - додао је:

- Дангић ми је у тој борби драгоцен сарадник и такав борац за Српство да му једног дана, када опет буде слободан, народ из Босне треба да подигне и живом споменик.

Мића Недић, показујући ми на карту, допунио је свог брата:

- Ако Милан успе најзад да убеди Немце да повратак мира у Босни и спречавање комунистичке партизанске акције зависе од избацивања усташа из ове српске земље, тиме што би се ови срезови које сам овде обележио одмах прикључили административно Србији, то би био велики корак у акцији око окупљања српског народа.

Један већ овакав корак Недићев био је одбијен од Берлина.

(Интегрални текст овог елабората израђеног од армиског генерала Милутина Недића, којим су постављене базе за извршење правичнијег разграничења, а не оног које је Хитлер начинио, између Срба и Хрвата, налази се на крају ове књиге у додатку: „Документа". Тај први дуги документ носи назив „Срби и српске земље" онако како га је дао сам генерал Милутин Недић, али се односи изкључиво на оне српске земље, где су Срби и Хрвати помешани: у Босни и Херцеговини, у Срему и Славонији, у Далмацији.)

Још пре овог разговора, концем јануара 1942 године, сазнао сам једног дана од Масаловића да је Дангић дошао у Београд и да је био већ неколико пута код генерала Недића. Али то су били прави конспираторски састанци, јер је Павелићева влада сматрала мајора Јездимира Дангића, а не Тита, непријатељем бр. 1 усташке „Независне државе Хрватске" и Хитлерови претставници у Загребу, посланик Каше и генерал Глез вон Хорстенау чинили су, по „поглавниковом" захтеву, непрекидно кораке у Берлину да се спречи Недићевој влади у Београду да помаже четничку акцију у Босни. На основу тих захтева из Берлина је било издато најенергичније наређење да се мајор Дангић, чим пређе на територију Србије, одмах ухапси и спроведе у Немачку. Међутим Дангић је успевао да с времена на време дође и до Београда да генералу Недићу

реферише о ситуацији у Источној Босни, да осигура за себе нове испоруке оружја и муниције, као и појачање у људству, које му је Недић давао од оних избеглица из Босне, који су се пријавили да служе у његовим оружаним одредима, али који су одмах потом били пребацивани на босанску страну Дрине да се придруже Дангићу.

Тих дана, када ме је Масаловић обавестио о присуству Дангићевом - који је дошао са још два своја официра - у Председништву владе су се одржавале тајне седнице. Генерал Недић је позивао на те састанке своје министре генерале Докића и Јосифа Костића, свог шефа војног оделења генерала Александра Стојановића, министра Унутрашњих дела Милана Аћимовића и новог министра Богољуба Кујунџића, једног од првака босанских Срба, са којим је и раније имао састанке када је требало да се расправљају питања која су се тицала Срба из Босне.

Баш у време Дангићевог боравка у Београду, на дан 30. јануара 1942. „Ново Време" је донело једну кратку белешку, која је изгледала сасвим административне природе. Она је гласила:

ПРОМЕНЕ У СРПСКОЈ ВЛАДИ

Пошто је досадашњем Министру пољопривреде и исхране г. др. Милошу Радосављевићу уважена оставка на положај министра пољопривреде и исхране, то је Претседник министарског савета наименовао за министра пољопривреде и исхране г. Богољуба Кујунџића, бившег министра".

Немци нису ни слутили да је улазак овог истакнутог Србина из Босне био један не административни већ политички и национални акт Недићеве владе. Отац Богољуба Кујунџића био је познати српски национални борац из Ливна, а сам Богољуб је био министар пре 6. јануара 1929, а потом у доба владе генерала Петра Живковића био је бан Врбаске бановине у Бањој Луци, те је његово име било познато сваком босанском Србину.

На једној од ових тајних седница, којој је присуствовао и Кујунџић, био је израђен документовани меморандум који је Недић имао да преда немачком командујућем генералу у Србији, Бадеру, начелнику Управног штаба др. Турнеру и претставнику Министарства иностраних послова Немачког Рајха, министру Бенцлеру. У томе меморандуму се тражило, - позивајући се на страховити хаос и анархију коју су проузроковала незапамћена усташка зверства над мирним српским становништвом, - да се целокупна територија Источне Босне, између река Дрине и Босне, укључивши ту и 4 среза из Херцеговине, укупно 17 срезова, стави под административну управу Србије, а да се усташке власти, проузроковачи нереда и устанка, уколико их је још остало у том крају, одмах повуку. Недић, који би са својим оружаним одредима посео ову територију,

гарантовао је да ће не само на њој, завладати потпуни мир и ред, већ да ће је он очистити од сваке акције комунистичких партизана.

Оно што сам у извесним детаљима касније сазнао, то је да је мајор Дангић имао једног неочекиваног пријатеља и заштитника у резервном немачком капетану др. Јозефу Матлу, који је данас професор универзитета за славистику у Грацу, а који је и пре рата био професор и живео и радио и у Југославији, те је савршено говорио српски. Др. Матл, интересујући се за српска питања и невоље, као и за наше људе, иступао је у свакој прилици као искрени заштитник Срба. Дошавши једном приликом у контакт са мајором Дангићем, заинтересовао се за судбину Срба у Босни и за Дангићеву акцију да ово несрећно становништво заштити од усташког покоља. Вођа босанских четника предао му је своју књигу „Моја тамновања", која је немачког професора упознала са родољубивом акцијом Дангићевом још као дечака од 16-17 година у „Младој Босни" и са његовим страдањима због тога.

Ово своје тако необично пријатељство професор др. Матл је проширио и на новог начелника штаба командујућег немачког генерала у Србији, пуковника Кевиша, када је се овај већ усталио у свом положају у Београду. И професор др. Матл и овај прави Прус, чистих војничких традиција, гнушали су се усташких дивљања, која су по њиховом схватању срамотила и саму немачку војску, јер су јој колачи жена и деце били ратни савезници. Уз то је пуковник Кевиш, као војник, схватао да присуство тих дивљих банди Павелићевих у Босни и Херцеговини је не само стални проузроковач опште анархије у овим двема покрајинама, већ се тиме најбоље помаже стварање базе за развијање све веће комунистичке акције, која се хранила и увећавала жртвама страховитог терора Павелићевих власти и војске.

Идеја присједињења Источне Босне Србији, коју је мајор Дангић изложио прво професору Матлу, а потом на једном састанку и пуковнику Кевишу, изгледала је овоме као врло срећно решење, не само да се обустави то масакрирање становништва без одбране и заштине, већ и да се заведе ред и са оне стране Дрине, те да се тако паралише, а потом и угуши акција комунистичких партизана.

Ова лична акција мајора Дангића сасвим је добро припремила званични корак генерала Недића да се тражи од Немачког Рајха, у интересу слабљења и сузбијања комунистичке акције, да се ове две мученичке српске покрајине, управо 17 њихових срезова - у првом тренутку - припоје Србији.

Како је мајор Дангић о свему овоме обавештавао генерала Недића, то је 2. или 3. фебруара 1942. био заказан састанак у приватном стану пуковника Кевиша, на који је требао да дође и сам генерал Недић и да он још више убеди начелника штаба немачког командујућег генерала,

чије су трупе оперисале повремено и у Босни, у корисност прихватања ових захтева српске владе у припајању Источне Босне територији Србије, јер је у дотадашњој ситуацији Босна постала неуралгични центар највећих нереда.

На овоме састанку у четворо, јер је и мајор Дангић пратио генерала Недића, претседник српске владе први пут се лично срео са професором Матлом и том приликом, пружајући му руку, рекао је:

„Господине докторе, захваљујем Вам у име српског народа на свој помоћи коју сте му Ви указали и на свим добрима које сте му учинили".

Јер не само да је др. Матл својом интервенцијом спасао животе хиљаду заробљених Дангићевих четника, које је немачка казнена експедиција хтела да стреља, већ је и за време првих казнених експедиција немачке војске у Мачви у септембру и октобру 1941, спасао три села која је командант немачке јединице, која је ту наишла, хтео да спали, а становништво стреља. Енергична интервенција капетана Матла, који се ту нашао, спасла је становништво та три мачванска села, те једино она нису страдала попут других.

Пуковник Кевиш је са пажњом саслушао излагања генерала Недића, да би се тим присједињењем 17 босанских и херцеговачких срезова ово средиште највећих нереда и хаоса, благодаређи злочинима усташа и акцији комунистичких партизана, претворило у оазу мира и комунистички партизани би тиме изгубили једину могућу своју базу да са ње шире и ојачавају своју акцију.

Пуковник Кевиш је имао да сугерира генералу Бадеру колико би оваква одлука Немачке допринела умирењу Југославије и повратила у самом њеном центру нормалне прилике, благодаређи присуству тамо Недићевих дисциплинованих трупа. После ове успешне психолошке припреме генерал Недић је затражио пријем код командујућег немачког генерала у Србији и предао му званични меморандуад своје владе којим се излажу сви разлози за неопходност тог припојења Источне Босне Србији.

Убеђен у то да би овакво решење било добро за све, изузев усташа и комуниста, генерал Бадер је упутио Недићев меморандум у Главни стан Хитлеров, док је други такав примерак преко посланика Бенцлера био достављен вон Ри бентропу.

Али Каше, Хитлеров преставник у Загребу, одушевљени навијач за Павелића, био је на опрези и чим су га из немачког министарства спољних послова обавестили да је стигао Недићев меморандум о Босни, одмах је одјурио, прво у Берлин, а онда, уз Рибентропову помоћ и у Хитлеров Главни стан да убеди Фирера да је овај Недићев захтев само први корак за стварање Велике Србије, која би била под заједничком Недићевом и Михајловићевом управом, а у вези са западним савезницима,

док би с друге стране то био акт уперен против верних немачких војних савезника, и то не само Павелића, већ и регента Хортија, бугарског краља Бориса, па чак и самог Мусолинија, јер би нове акције српске владе ишле присједињењу Србији свих оних покрајина које су се налазиле у рукама и под окупацијом ових земаља.

Иако су немачки генерали у Главном стану били наклоњени прихватању Недићевог меморандума, уз извесне гарантије које је требала да да српска влада, Хитлер је одлучно изјавио свој вето и београдски меморандум је једноставно одбачен.

Али не само да се Павелић узбунио због ове Недићеве акције, већ су комунисти, са исто толико узрујаности гледали у остварењу овог Недићевог плана своју пропаст, јер је само усташка крвава лудница омогућавала њихов стални боравак у Босни, те су и они предузели све што им је било могуће да то присаједињење Источне Босне Србији спрече.

Већ 1. јануара 1942, дакле више од месец дана пре подношења тог меморандума, Централни Комитет КПЈ упутио је писмо Централном комитету КП у Словенији о ситуацији на крају 1941, после пада „Совјетске ужичке републике" у коме је, између осталог, било написано и ово:

„Босански четници, под командом Драже Михаиловића, отворено се изјашњавају и агитују за долазак Недића у Босну, говорећи да је Недић „добар Србин", да се само другим сретствима „бори за Српство". Недићчетници-Дража Михаиловић-лондонска (избегличка) влада - то је непрекидан ланац великосрпске хегемонистичке реакције која се свим сретствима припрема за уништење наше Партије и ослободилачке борбе народа уопште и за успостаељање великосрпске хегемоније у најтеористичкијем облику".

Сутрадан, 2. јануара 1942. Врховни штаб НОП Одреда Југославије у директиви упућеној Извршном одбору Освободилне фронте Словеначког народа, за њен рад у Словенији, даје извештај о ситуацији на терену и вели:

„Тренутно је најтежи положај у Босни... Према неким вестима - које додуше нису проверене, али су врло вероватне - Немци су решили да препусте Босну или бар њезин источни део Недићу, да би на тај начин придобили српско становништво у Босни за себе и за Недића. Командант четничких јединица Драже Михаиловића у Босни, мајор Јездимир Дангић, отпутовао је пре неколико дана у Београд на погађање са Недићем и Немцима".

Овде се радило о једном ранијем доласку Дангићевом у Београд.

У даљем наређењу Врховног штаба НОП одреда Југославије од 8. јануара које лично Тито упућује „Главном штабу народно-ослободилачких одреда у Србији" (који у том тренутку још нису били уништени Недићевом офанзивом), вели се следеће:

„Дангић, који је Дражин човек, одлазио је у Београд по инструкције, а у Босни припрема терен за долазак Недићеваца. Он саботира и ону одлуку југословенске владе у Лондону по којој се лишава Недић и остали официри чина због сарадње с окупатором. Недића у Босни сви четници проглашују за највећег српског родољуба који ће ослободити Босну".

Као што се из ових комунистичких докумената види Тито и комунистички партизани су се, баш као и Павелић и немачки окупатор, највише плашили уједињавања и сарадње свих српских националних снага, које су једине могле заједно с једне стране да спасу српски народ, од даљег уништавања, а с друге стране да спрече сваки будући долазак комуниста на власт, онда када Немци силом прилика буду морали да напусте нашу земљу, те да тако очувају да се Југославији врати Краљ и њен законити режим.

Та сарадња Недића, преко Дангића, са Михаиловићем у Босни неда мира комунистима и они непрекидно о томе јављају, предузимају мере и гледају да је на сваки начин спрече, ако треба и преко избегличке владе у Лондону, на коју би већ Совјети имали у том правцу да дејствују притиском. На дан 4. фебруара 1942. Централни комитет КПЈ упућује Едварду Кардељу и Лоли Рибару, који се налазе у мисији у Загребу, извештај о ситуацији на терену па се ту вели:

„Босанске партизанске јединице, као што вам је познато, биле су прилично поколебане четничком пропагандом, иако смо ми донекле са успехом извршили разоружање, чишћење (читај убијање, моја примедба) и реорганизацију чета које су биле прешле четницима"!

Ти четници којима су прилазили и сами партизански одреди састављени од босанских Срба, били су Дангићеви чији је главни штаб био у Хан Пијеску. У истом овом извештају централни комитет се жали да је партизанима немогуће вратити се у Србију:

„Данас нам је дошло 6 курира из Нове Вароши са писмом Ђиде у коме нам саопштава да је због великих снегова и масе недићеваца на граници Санџака и Србије немогуће пробијање за Србију".

Ти „недићевци", на које се Ђилас жали да због њиховог присуства на граници партизани не могу да поново продру у Србију, били су: 2. оружани одред српске владе, којим јо командовао мајор Момчило Матић, а чији је помоћник и „тактички командант" у тим операцијама био тадашњи капетан, а касније мајор Лазар Јанић, једна група добровољаца из Српског добровољачког корпуса, „легализовани" Пожешки четнички одред капетана Вучка Игњатовића, четничка група „Сложне Браће" Боже Јаворца и Илије „Громовника" - о којима ћу касније посебно говорити, као и четнички одред калуђера Здравка.

Када су у децембру 1941. биле отпочеле борбе између Михаиловићевих четника и Титових партизана, мајор Матић је добио од генерала

Недића наређење да се са својим 2. оружаним одредом пребаци из Јагодине, где се дотле налазио, ка Ужицу у које је ушао када је почела заједничка офанзива Недићевих трупа и „легализованих" одреда Михаиловићевих. Мајор Матић је такође био једна посредна веза претседника владе са Дражом Михаиловићем, јер је служећи лојално под Недићевом командом, овај одлични официр био у сталној вези са Михаиловићем, и то не само са знањем Недића, већ, вероватно, и са његовим прећутним пристанком, као што је било толико случајева.

Мајора Мому Матића (касније у мају 1942. био је произведен у чин потпуковника) срео сам први пут у Претседништву владе у децембру 1941, када је после избацивања Титових партизана из Ужица дошао до генерала Недића да од њега добије директиве за даљу акцију. Том приликом Масаловић ме је упознао са њиме, а ја сам већ не само добро познавао већ чак био и пријатељ са његовим братом професором и књижевником Душаном Матићем, иначе једним од комунистичких припадника.

Пре овог свог доласка у Београд, кренувши из Ужица са својим одредом, Мајор Матић је био пошао ка Босни да прокрстари територију очишћену од комуниста и код Вардишта први пут се срео са босанским четницима, под вођством артилериског поручника Каменка Јевтића, који је командовао целим Вишеградским крајем. Јевтић је касније у току рата умро од туберкулозе. У Вардишту су Матићу стигли 30 наоружаних националистичких омладинаца које му је лично довео Милан Аћимовић, министар унутрашњих дела у Недићевој влади. Један од ових омладинаца, Добросав Раонић-Ера, новинар, био је постао лични пратилац Матићев за време његовог делања у Србији, да би потом био узет од Драже Михаиловића за шефа пропаганде у штабу Врховне команде. Раонић је нашао смрт поред Драгише Васића, када је велики део штаба Михаиловићевог, са војводом Павлом Ђуришићем пао у руке усташама у Босни. На овоме састанку, 6. децембра 1941, у Вардишту министар Аћимовић је похвалио акцију и успехе одреда Матићевог.

У самој новогодишњој ноћи између 13. и 14. јануара 1942. мајор Матић се први пут састао са мајором Јездимиром Дангићем, кога је хтео да упозори на припреману немачку казнену експедицију - о чему је био обавештен из Претседништва владе - која је била упућена у Источну Босну на лични захтев Павелићев и која је требала да отпочне 16. јануара. Матић је рекао Дангићу да треба да се сви четници повуку са друмова док експедиција не прође, те да то буде удар мачем у воду, а када Немци оду, да се врате на своје старе положаје и задрже усташе, као што је он то већ из Брода на Дрини наредио преко поручника Каменка свим четницима. Дангић то није хтео да прихвати, већ је мислио да Немцима, када су постали извршни орган Павелићев, пружи отпор. Но

док је Дангић стигао у свој штаб, већ је било касно. Немци су били упали на ту територију. На овом састанку са Дангићем, Матић га је обавестио да је он упутио курира и команданту Рогатице, капетану Сергију Михаиловићу, јављајући му да долази немачка казнена експедиицција и саветујући му да се одмах са својим људима повуче из тог краја док опасност не прође. Али, по несрећи, како је тада још постојала сарадња између четника и комуниста у Босни и биле заједничке команде места, Матићевог курира су у Рогатичкој команди места, уместо четника дочекали комунисти, искористиле вест те се сами повукли из Рогатице, док капетан Сергије Михаиловић о свему овоме није имао појма и Немци упавши у Рогатицу заробили су хиљаду четника - док се Сергије Михаиловић у последњем тренутку спасао - и хтели су да их све на лицу места стрељају. Само присуство немачког резервног капетана, Др. Матла, било је за њих спасавајуће. Он је успео да команданта немачке казнене експедиције убеди да су то људи у служби српске владе, те су их Немци само разоружали и упутили у копцентрациони логор код Шапца.

*

Док је акција за припојење Источне Босне налазила највеће препреке са свих страна, генерал Недић је одлучио да пренесе своју акцију на Санџак у коме није било Немаца, а где је присуство Титових партизана уз саму границу Србије, неузнемираваних ни од Италијана ни од Немаца, представљало опасност да се опет инфилтрирају у Србију. То се види и из самог Ђиласовог извештаја Титу.

На дан 26. јануара 1942. угледао сам опет мајора Матића у Претседништву владе. Оно што у том тренутку нисам знао, а што сам касније дознао, то је било да је његов долазак био у вези са намераваним прелазом српских трупа у Санџак. Ту је мајор Матић имао да прими последње директиве генерала Недића. Он сам ми је касније рекао да је за ову акцију обавестио и Дражу Михаиловића, који је дао сагласност да и његови одреди узму учешћа, тј они који су били вођени као „легализирани".

Са прецизним упутствима генерала Недића, мајор Матић се вратио на терен на самог Св. Саву и обавестио свог помоћника капетана Јанића и команданте Дражиних легализованих одреда: капетана Вучка Игњатовића и капетана Милоша Глишића о намераваној акцији, у којој су и они имали да узму учешћа. 2. фебруара мајор Матић је писмено наредио упад у Санџак образујући три колоне:

- десну, под командом калуђера Здравка;

- средњу, у којој је био његов 2. оружани одред, под командом капетана Лазара Јанића и

- леву колону под командом капетана Вучка Игњатовића, којој је за обезбеђење бока био придодат четнички одред „Сложне Браће".

Он сам је руководио целом операцијом.

*

Четнички одред „Сложна Браћа" био је једна од оних појава које доносе све револуције, ратови и анархистичке прилике. Вођа тог одреда, који је имао по некад и по више стотина четника, био је један млад човек од 25 година из Ужичког краја, са Јавора, Божидар Ћосић, шофер, који је био - како он тврди - резервни наредник, а који је потом када је окупио свој одред, прозвао се војводом Јаворским, више познат као Божа Јаворац.

Он се прво био придружио Пећанцу, потом се ставио под команду Драже Михаиловића, а у доба „легализовања" Михаиловићевих одреда пришао је генералу Недићу.

Претседништво српске владе је добијало извештаје о насиљима која су често вршили четници Боже Јаворца над становништвом, оптужујући многе људе да су комунистички симпатизери, али где се најчешће радило о личним обрачунима, и где су се дешавала и језива убиства по својим свирепим начином извршења.

Једног дана крајем 1941. или самим почетком 1942. када сам дошао у Претседништво владе, Масаловић ми је, уз један чудан осмејак, показао руком на чекаоницу, која је била преко пута његовог кабинета - за незваничну публику - и где сам некада ја, као сарадник и потом уредник за спољну политику, свакодневно долазио и ту чекао да ме прими помоћник министра спољних послова Јова Марковић, Кока Фотић и његови претходници и следбеници, како бих добио информације за „Време".

- Иди, иди само тамо, имаћеш шта да видиш, добацио ми је мој ратни друг.

Када сам отворио врата чекаонице, застао сам изненађен. Два до зуба наоружана човека седела су заваљена у фотељама и пушила затурених глава. Били су у сукненом четничком оделу, искићеном гајтанима и металним дугмадима, са реденицима преко рамена и око појаса, за којим су били заденути револвер и кама, а по две бомбе, оне старе крагујевачке, висиле су усарачене о каишу пребаченом преко рамена. Свако од њих имао је карабин положен преко крила, као да су били у шумској заседи.

Ја сам још стајао изненађен, незнајући шта да им кажем, јер овакав сусрет нисам очекивао, када се један од њих, млад човек, крупног раста дигао са седишта и, ваљда сматрајући да сам чиновник Претседништва владе, преставио ми се:

- Ја сам војвода Божа Јаворац, о коме сте свакако чули.

И потом окрећући се оном другом, коме је једним претом дао знак да устане, додао је:

- А ово је мој брат „Громовник" Илија. И за њега сте сигурно чули, јер се ми комунистима и у сну појављујемо.

Када сам им рекао да сам новинар, онда су се тек одушевили и почели да причају о својим борбама са комунистима код Ужица, где су они - по свом причању - наступали као страшни судија за све што црвену петокраку носи. Нисам чуо све до краја, јер је у чекаоницу ушао пуковник Масаловић и смешкајући се рекао им;

- Пођите самном, господин Претседник владе вае чека.

Како су они зграбили своје пушке у руке, он је додао:

- Те карабине оставите ту, нико их неће узети, овде је добро чувано и нема партизана.

Са мало оклевања „Сложна браћа" су положила своја оружја на фотеље и пошли у кабинет генерала Недића само са бомбама, револверима и камама.

Када их је увео и вратио се мени, Масаловић се ухватио за главу:

- Јеси ли их видео? Само још митраљезе да нису донели. Ја сам рекао претседнику да их разоружамо, јер ко зна шта они могу да ураде, али ти знаш већ твога ујака. Вели: „Нека их, нека дођу са свим оружјем, када се њиме диче. Иначе имам да им кажем своје мишљење".

Уз ово је Масаловић још додао:

- Ено и Мија Петровић (тада шеф личне заштите генерала Недића) хуче и вели: „Како да заштитим председника кад он сваког сумњивог шумца прима са целим арсеналом?"

После једно двадесет минута или пола сата „Сложна браћа" су се појавила на вратима кабинета претседниковог, али без оног самопоуздања, пркоса и разметљивости које су имали улазећи. Одмах су рекли Масаловићу:

- Треба да са вама разговарамо, господине пуковниче.

Ја сам већ знао какав је тај разговор, пошто сваки претставник из шуме који је ушао код претседника владе, завршавао је своју посету код касе, јер је генерал Недић сваког ко се борио, помагао да неби падао на терет становништва.

У том тренутку, док је Масаловић хтео да пређе са Божом Јаворцем и Илијом „Громовником" у суседну собу, где је била каса, генерал Недић ме је позвао, и чим сам ушао прво му је питање било:

- Јеси ли видео ону двојицу „горских царева"? Баш су ми добро пали под руку. Ја сам им рекао да им захваљујем што се боре против комуниста, јер је то национална дужност сваког Србина, и сваки такав борац може да рачуна на моју помоћ у сваком погледу, али сам им одмах додао

да ми сви водимо борбу против угњетача и насилника, и да нико, ма какве заслуге у борби имао, не сме једно насиље да замени другим.

Рекао сам им: „И ако смо под окупацијом непријатеља, и ако смо у грађанском рату, над свима нама стоји увек закон наше државе и нико сем њега не може да суди и пресуђује. Ми смо преставници реда, законитости и ми не убијамо ни заробљенике-побуњенике ухваћене с оружјем у руци, а камо ли становништво за чију се безбедност и заштиту боримо. Ако је неко крив, или сумњив, постоје за то судови, па чак и преки војни судови који суде по брзом поступку, али увек по закону, јер се ту има да чује и оптужба и одбрана оптуженог и докази, па тек онда да се пресуђује по заслузи. Нема код нас повлашћених насилника и свако од нас пада под удар закона".

„Прво су се били хвалили својим делима, али када сам им рекао да сам примио више оптужби против њих, хтели су да то преставе као комунистичко подметање. Рекао сам им да ја не доносим никакву одлуку, пре него што имам доказе, те их зато и примам, јер нећу да узмем доставе за истину, али да узму на ум да ја нећу ником дозволити да буде силеџија, јер таквих је српском народу и преко главе. Није јунаштво убијати људе без заштите и одбране, то може да учини свака кукавица чим носи оружје. Онда су мало оборили носеве.

„Рекао сам им још да ми наш народ бранимо од пљачке од свију и свакога, и да они који хоће да буду његови браниоци не треба да му падну на терет, јер има доста окупатора, које народ носи на леђима. Зато сам им казао да ћу их ја помоћи, даћу им за њихово издржавање и исхрану њихових људи дати извесну суму, али да у народ не дирају, јер ће онда имати посла са преким судовима мојих одреда. Чим су чули да ће ипак добити новца, лица су им се опет разведрила."

*

Тај Божа Јаворац, који је доиста био једна авантуристичка фигура какве избијају у свим ратним, мутним временима, био је чувен још и по томе што је у свом одреду имао и жену-четника, једну младу сеоску девојку, Драгану Богдановић, из неког села код Ивањице, која је носила мушко четничко одело, наступала као четник Драган и била храбра у борбама.

Божа Јаворац је доцније убијен од Николе Калабића и његов се одред растурио.

*

Имао сам касније прилике да сазнам не само од мајора Матића, кога сам још неколико пута срео у Претседништву владе, већ и од његовог помоћника мајора Лазара Јанића, команданта те средње и најважније колоне у походу за ослобођење Санџака, ове тако изузетне операције изван граница Србије. То врло импресивно причање мајора Јанића приказује један јединствен војнички и национални подвиг Недићевих, и њима придружених Михаиловићевих одреда, али с друге стране осветљава као огањ ломаче сцене језивих, незамишљивих бестијалности, халуцинантних зверстава почињених од људи, па чак и жена избезумљених једном мрачном пропагандом, сувише тешком и компликованом за њихове примитивне душе и скромне интелекте, те су из ње нашле само само инспирацију за безумну мржњу, која их је спуштала чак испод нивоа дивљих зверова.

То сведочење сведока-очевидца, боље рећи самог актера из Санџачке епопеје, јер се може доиста тако назвати, кад се има на уму под каквим је приликама била остварена, почиње још са првим данима после пада Титове „Ужичке совјетске републике", са оном тешком и мучном атмосфером, која је као буђење после море коју је преживело становништво једног дотле напредног националног града, који је одједном познао сву невољу, беду, страх и трепет и терор који доноси свака насилна владавина мањине, а у првом реду комунистичке.

Ево шта ми је о свему томе причао мајор Лазар Јанић:

„На дан 31. децембра 1941. године дошао сам са још три од мене млађа официра на службу у 2. оружани одред генерала Недића, којим је командовао тада мајор, а касније потпуковник Момчило Матић. Његов одред тек што је био ослободио Ужице од комуниста. Мајор Матић ме је примио истог вечера јер је већ те ноћи морао да отпутутје за Београд, те ми је предао команду као најстаријем официру у одреду. Од тада, па све до његовог хапшења од стране Немаца почетком марта 1943, био сам његов помоћник и „тактички командант" одреда, како су ме звали. Мајор Матић је био у сталном контакту са Београдом, Претседништвом владе и од генерала Недића је примао директно инструкдије за рад одреда, као и средства која је имао да достави националним борцима, нарочито оним у Босни и Санџаку. Он је био у вези са свим националним групама и њиховим вођама у Санџаку, Босни и Херцеговини.

„Освануо је 1. јануар 1942. године. Када сам изашао у град, свугде сам видео трагове који су сведочили о тешкој трагедији коју је Ужице преживело. По улицама је било много народа, међу њима велики број жена у црнини, лица измршавелих, исплаканих. Свугде међу њима оружани људи у групама. Трговине зјапе празне, опљачкане при повлачењу комуниста. Редови људи стоје пред надлештвима од којих очекују помоћ - плате.

„Када сам стигао у штаб мог одреда, затекао сам ту све шефове надлештава: управника филијале Народне банке, директора гимназије, шефа Пореске управе, управника поште и друге. Сви су они држали платне спискове у рукама. Ађутант ми је пришао и рекао ми да ја треба да оверим спискове да би они могли да исплате чиновнике, пензионере и све друге који су имали да приме своје принадлежности или помоћ од државе. Дао сам брзо свима свој потпис да би што пре могли да издаду новце оној сиротињи што је чекала пред њиховим канцеларијама.

„Одмах затим сам примио народне прваке и четничке команданте, међу којима су били резервни потпуковник Андрија Јевремовић из Чајетине, жандармеријски пуковник Сретен Страњаковић, четнички војвода Божа Јаворац и многи други. Сви су они тражили да одмах предузмем акцију чишћења заосталих комунистичких група на Златибору. Обавестили су ме да у Чајетини има 5.000 кг. брашна намењеног народу, те је било потребно спречити да оно падне у руке комуниста.

„По доста оскудним и непровереним подацима на Златибору је било око 300 комунистичких партизана. Мој одред је у том тренутку бројао само 200 људи. Пожешки четнички одред, који је такође требао да заједно самном предузме акцију чишћења, имао је око 600 четника, а Божа Јаворац ми је лично рекао да он има 80 људи и да ми се са својим тим одредом ставља на расположење.

„Један део 2. одреда, још по раније датој заповести од мајора Матића пред његов одлазак за Београд, био је кренуо у јутро 3. јануара, под командом потпоручника Павла Марковића ка Златибору, те сам одмах, сутра дан, 4. јануара, упутио и остали део одреда, под командом потпоручника Петра Јосића. Оба ова дела су се састала 5. јануара на линији Палисад - Горњи и Доњи Љубиш, у који сам стигао и ја, са начелником штаба, поручником Радојчићем и једним пратиоцем 7. јануара. Пожешки четнички одред је такође био кренуо из Пожеге, преко Ариља, за планину Мучањ, а између нас и њих налазио се одред Боже Јаворца.

„Док смо наступали преко шумског терена 7. јануара и следећих дана, непрекидно су нам прилазили и тражили да ступе у наш одред четници, већином бивши жандарми и граничари, те су нас тако ојачали за стотину бораца. Комунисте скоро нигде нису давале отпор и увек су, после кратког пушкарања, измицали испред нас. Тек 10. јануара одред је наишао на једну партизанску чету код села Семегњева на Златибору, која није имала времена да побегне, те је убрзо потпуно била уништена.

„У вече 13. јануара 1942. зауставили смо се на југо-западним падинама планине Мучањ, док је Пожешки одред заузео пут који води за Кокин Брод. У току ове ноћи страховита пушчана и митраљеска ватра је почела да се пролама код крајње чете на левом крилу мог одреда. Три партизанске чете из батаљона Петра Стамболића прешле су реку Увац код

Кокиног Брода, неопажене од четника, и напале су моје људе с леђа. Ускоро је цео одред био у борби, која није престајала све до 11 часова 15. јануара, када је ушао у борбу и Пожешки четнички одред, те су комунисте пред ноћ морале да отступе и опет се пребаце натраг у Санџак на леву обалу реке Увца.

„Овога дана јуначки је погинуо мој начелник штаба, поручник Радојчић, док је био рањен командир чете потпоручник Марковић и његов водник потпоручник Шарић као и три војника. Седам четника, који су били ступили у мој одред и били у саставу Марковићеве чете, били су заробљени од комуниста и одведени у Санџак где су на левој обали реке Увца били побијени после језивих мучења.

„На терену је било остало 15. партизанских лешева и тројица рањених, међу којима је био и командир једне од тих чета које су нас биле напале, адвокатски приправник из Варварина, Радомир Матић, звани „Дома". Ову тројицу рањених партизана послао сам, заједно са нашим рањеним официрима и војницима, у ужичку болницу.

„Тај комунистички командир, Радомир Матић, на заузимање људи из његовог места, који су се били обратили молбом генералу Недићу, истичући да му је отац био носилац Карађорђеве звезде са мачевима и јунак из Првог светског рата, био је по наређењу Претседника српске владе пуштен испод суђења и он се чак пријавио да ступи у један четнички одред, тако да је до краја рата био стално међу четницима, да би потом, по доласку комуниста на власт, постао њихов народни посланик.

„Сутрадан по овом окршају, 16. јануара истерали смо и последњу оружану комунистичку јединицу, која се још налазила на територији Србије, у селу Сеништу, и она је пребегла у Санџак, тако да су тиме биле завршене операције против партизана на десној обали реке Увца, који је био газан једино код Кокиног брода и још код села Бурађа и Сеништа, док је цели остали ток реке пролазио кроз страховито стрме кањоне и био непролазан.

Избијајући на реку Увац ухватио сам везу са поручником Вуком Калаитовићем, командантом санџачког одреда, који се тада налазио на десној обали Увца у његовом горњем току. Сви четнички одреди у целом овом крају Србије сарађивали су најискреније са Недићевим јединицама и ми смо били доиста не само браћа по крви већ и по оружју.

„Примивши наређење 22. јануара од мајора Матића, који се био вратио из Београда, да оставим само предстраже на реци Увцу, ја сам 23. јануара са главним делом одреда дошао на Палисад. То је био најхладнији дан те зиме јер је термометар био пао на - 25°. Први пут сам видео тај феномен да млади церићи формално пуцају од мраза. За људе слабо одевене, и врло бедно храњене, то је био огроман напор и ма како да су они били заморени дугим маршем кроз планину, нико није ни помислио

да тражи да се застане и одмори на маршу, јер се није могло замислити да би се могло макар и самих десет минута остати непомичан на том страховитом мразу.

„Када сам 23. јануара 1942. по подне стигао са главнином свога одреда на Палисад, затекао сам ту мајора Матића који ме је ту очекивао. Пошто сам му изложио ток операција које сам водио, он ми је саопштио да је лично од генерала Недића добио директиву да се пређу старе границе Србије и да се гоњење комунистичких партизана настави и кроз Санџак, како би се заштитило оно српско становништво које је било ту остављено на милост и немилост Титових комуниста, а и да се партизани одбаце далеко од граница Србије те тако онемогући њихово евентуално ново инфилтрирање у њу. Санџак је имао ту трагичну судбину да су српски националисти у њему били прво изложени уништавању од стране усташа, потом је истребљивање Срба у њему настављено од анационалних елемената, нарочито Турака и Арнаута, који су уживали подршку и заштиту италијанског окупатора, и најзад је дошло до најезде комуниста, који су, протерани из Србије, нашли овде небрањену територију да доврше уништавање свих српских националних елемената. Зато је генерал Недић желео да се што пре пружи заштита Србима Санџака колико је то год могуће било између италијанског и комунистичког окупатора, који су подједнако помагали све анти-српске елементе.

Комунистима је Санџак био драгоцен да га одрже, јер су они начинили пређутно, а можда и уговорно, са Италијанима пакт о ненападању, а знали су да Немци неће да прелазе на територију окупирану од својих савезника, те су се ту осећали потпуно безбедни. Они су знали да их једино могу да угрозе снаге генерала Недића, те су зато држали густо поседнуту леву обалу Увца, чији се прелаз могао извршити само по цену тешких жртава. Зато је требало изманеврисати Увац и упасти у Санџак онде где нас комунисти нису очекивали. У том циљу мајор Матић ми је рекао да је одлучено да ја формирам нову оружану групу у Ужицу, која би била под мојом командом и чији је задатак био да нападне леви бок комунистичких снага распоређених на вододелници река Увац и Лим.

„Пошто сам у Ужицу формирао нову оружану групу од 180 људи, ми смо били пребачени возом до Вардишта и потом, 4. фебруара 1942. кренули одатле на дуги и тешки марш за Санџак правцем: Вардиште-Бијело Брдо-варошица Увац-Прибој-Прибојска бања. Свугде уз пут становништво места кроз које смо пролазили дочекивало је одред са искреном радошћу и одушевљењем, јер су се осећали заштићени нашим доласком. Кроз цео овај крај мућевитом брзином се разнела вест:

„Војска из Србије долази".

„Обавештени овако о нашем кретању више од стотину становника Прибоја изашли су испред вароши да нас дочакеју, кличући мојим војни-

цима. Људи су махали рукама и капама, а жене су плакале од радости. Када сам им се приближио, поздравио сам их:

„Помози Бог, браћо!"

„Бог ти помогао и добро нам дошли!" проломиило се из стотину грла.

„Ми се нисмо ту хтели задржавати, јер су се италијанске окупаторске власти налазиле у Прибоју, те нисам желео да овим добрим Србима правим тешкоће, знајући како Италијани нерадо гледају на овај долазак Недићевих трупа у Санџак, који би они најрадије спречили, да се при томе није требало тући са нама. Људи су постали тужни што се код њих не задржавамо и дуго су махали за нама док смо се ми удаљавали у правцу Прибојске бање, где смо исто вече заноћили у манастирским конацима. Овде бар није било италијанског окупатора, који се одржавао само у градовима, али смо зато овде наишли на Бањски одред калуђера Здравка и један мањи одред Срба из Санџака, који је водио један млади учитељ из села Рутоша. Ово село је било чисто српско националистичко и благодарећи томе јединоm интелектуалцу у својој средини, том родољубивом учитељу, оно није дало ниједног јединог комунисту, док је сасвим суседно село Радоиње у огромном броју било комунизирано акцијом двојице студената родом из тог села који су донели својим мештанима са својих студија у Београду комунистичку кугу.

„Сутрадан, 5. фебруара, наставио се наш марш кроз ову несрећну земљу у којој је номинални окупатор била италијанска војска, али прави господар Титови комунисти, који су овде, благодарећи њиховој нагодби са фашистима, имали сву слободу рада и кретања.

„Дан је био сунчан, али је мраз увек био изванредно јак. Дебео слој снага био је покривен леденом кором, те смо по њему ишли као по залеђеној реци, али су наши товарни коњи пропадали кроз ту кору у дубоки снег, те је то чинило многе тешкоће и успоравало наш марш, јер су се коњи морали растоварати, извлачити из снега и опет настављати пут. Први пушчани пуцњи су пресекли овај тихи зимски дан пред селом Брезна, где су наши извиђачки делови наишли на једну мању групу Титових партизана на самој ивици села, али су ови, после те почасне паљбе, побегли главом без обзира. Нова пуцњава проломила се пред селом Рутош, које су комунисти нарочито хтели да држе поседнуто, да тероришу српско национално становништво, али и овде је тај отпор био само тренутан и симболичан, и када смо одмах потом продрли у село видели смо колико су комунисти биле изненађени нашим доласком, кога нису ни најмање очекивали. Затекли смо по кућама, из којих су били изагнали становнике, на огњиштима казане у којима су кували ручак, али које нису имали времена не да понесу, већ ни да проспу, јер су се спасли главачке испред нас. Већ по овом сам могао да закључим, а то су и становници потом потврдили, да партизани ни помишљали нису да

ми можемо да дођемо од стране Прибоја, сматрајући да су ту покривени били од италијанског окупатора и да је једини правац којим би ми могли да покушамо упад у Санџак био онај од Кокиног Брода. Ова наша изненадна појава тако их је деморалисала да је чак и злогласно село Радоиња, њихов неоспорни домен, са 80% комунизираног становништва, било напуштено у највећој журби, без икаквог отпора. Када смо продрли у село затекли смо га скоро пусто, јер су и комунистички сарадници и јатаци побегли заједно са партизанима и остали су само старији људи и нешто деце.

„Заузимање села Радоиње, бастиона комунистичког, повукло је одмах пад целога комунистичког фронта на Увцу, те су партизани напустили и Кокин Брод, тако да су они делови 2. оружаног одреда, које сам пре десетак дана био оставио као предстражу на десној обали Увца, сада прешли реку без борбе јужно од села Сеништа и дошли у наш састав. У истом тренутку, видећи тај слом комунистичког фронта, Пожешки четнички одред је такође прешао на десну обалу Увца, те сам одмах са њима успоставио везу, створивши тако јединствен фронт ту на почетку Санџака.

„Како је требало искористити панику која је настала код партизана нашом појавом, још исте ове вечери у Радоињи, наредио сам да се са свим снагама настави гоњење комуниста и да се заузме и Нова Варош, која је била у њиховим рукама, јер су се Италијани били испред њих повукли, претпостављајући да им уступе град, него да се са њима туку. У овом тренутку моје су снаге биле знатно ојачане, те су под мојом командом тада били цео 2 оружани одред из Ужица, Пожешки одред и сви они четнички мањи одреди који су се нама били придружили, а по наређењу генерала Недића и једно оделење добровољаца из Српског добровољачког корпуса придружило нам се за ову акцију.

„Пожешки четнички одред, када је у новембру 1941. био сишао са Равне Горе да би се „легаализовао" код генерала Недића и ушао у састав његових трупа које су требале да ослободе Ужице од комунистичких партизана, био је под командом мајора Манојла Кораћа. Међутим када је одмах затим дошло до слома такозване „Совјетске ужичке републике", генерал Недић је поставио мајора Кораћа за окружног начелника у Ужицу, док је Пожешки одред примио под своју команду мајор Глишић. Како се у јануару 1942. он био тешко разболео те је био пренет у болницу, мислим у Чачку, Пожешки одред су наставили да воде поручници Вучко Игњатовић и Милош Марковић. Игњатовић се тада још опорављао и носио видљиве последице од тешке ране у грудима коју је задобио у борби на Руднику.

„Наредио сам да сутрадан, 6. фебруара 1942, све наше снаге, у две колоне, крену на Нову Варош. Десну колону је чинио мој 2. оружани одред, и ми смо кренули из села Радоиња, док је леву колону састављао

Пожешки одред са свим њему придруженим четничким јединицама и добровољцима. Они су имали да наступају од Кокиног Брода.

„Опет је био сунчани дан са јаким мразем и једва смо пролазили кроз дубок снег, јер је ту била само једна једина стаза пролазна само за људе и коње. Због тог огромног снега и испресецаног терена веза између наше две колоне није могла да буде успостављена, те нисам могао да знам шта се дешава код Пожежана. Тек што смо изашли из села Вранеша, које је било на правцу нашег кретаља, када су запраштале партизанске пушке са гребена Каменице, која је била према нама. Али и тај отпор је био кратак и слаб. Партизанима није било до борбе и једва су чекали да умакну испред нашег надирања. Када смо избили на гребен Каменице од њих су остали само трагови у снегу и празне чауре. Силазили смо са Каменице и пред нама се налазио положај Тикве, последњи са кога се још могла бранити Нова Варош. Наредио сам највећу опрезност.

Одједном смо угледали пред собом неке овчарске колибе и пре него што смо и могли да им се приближимо из њих почеше да истрчавају неке младе жене вукући за собом малу децу, нека по једно, нека по два, а било их је и са по четири, пет. Било је и беба у повоју. Све су те жене имале, преплашени изглед, плакале и склапале руке; као да нас нешто моле. Изненађен овим пришао сам једној младој жени, која је носила бебу у наручју, а водила за руку једног мушкарчића од око 4 године. Дрхтала је од страха и сузе су јој се сливале низ лице.

- Шта ти је? Одакле ти ту са децом? - упитао сам је.

- Муж ме је довео, господине, ја сам из села Радоиња.

- А где ти је муж? - наставио сам да је питам.

- Отишао је са комунистима, врат сломио. Немој ме убити, господине, наставила је кроз плач.

„Одједном сам осетио како ме стеже узбуђење у грлу. И ја сам сам отац. Сада ми је било јасно зашто смо село Радоињу нашли скоро потпуно празно. Наредио сам да се прикупе и остале жене и деца и да се мирно врате својим кућама, јер им нико ништа неће урадити.

- Ми смо дошли да спасавамо српске животе, а не да гонимо жене и децу. Будите спокојни, ви сте под нашом заштитом, рекао сам им.

„Сада су тек жене почеле да нас благосиљају, да овог пута плачу пошто им је олакшало:

„Е, хвала ти, господине... Бог вас чувао... Ви сте доиста прави наши Срби...” чуло се сада са свих страна, али за мене није било времена да примам ове захвалности, јер се морало што пре кретати напред.

„Убрзо смо избили на гребен Тикве, коту 1333, одакле се пружао поглед на Нову Варош. Нигде отпора партизанског, чак ни на овом последњем положају. То ми је све изгледало сумњиво, а никакве везе није било са Ножешким одредом. Да бих избегао изненађење, наредио сам

да се одред развије у стрељачке стројеве те да се тако приближимо Новој Вароши, за коју смо били сигурни да ће је комунисте бранити.

„Били смо се већ приближили, када се одједном проломила паклена митраљеска ватра, али не и у нашем правцу. Моји су се војнини за тренутак зауставили, не разумевајући шта се догађа. Мени је одмах било јасно, јер се пуцњава разлегала из самог центра вароши, да је то Пожешки одред у њу ушао и сада шенлучи у знак победе.

„Наредио сам да се одред свије у колону и ушли смо у варош чије су улице врвеле од четника и мештана. Све су трговине биле отворене и српске и муслиманске. Продуживши до самог центра града наишао сам на поручника Игњатовића, који ми је пришао да рапортира о ситуацији. Он је имао у наступању јаке борбе, јер су комунисте биле поселе италијанске бункере дуж пута који је водио од Кокиног Брода за Нову Варош и који су фланкирали друм. Његови губитци су били тешки јер је само мртвих имао 35 људи. Касније сам сазнао да су они били кренули пре одређеног времена, у жељи да они први уђу у Нову Варош, па су то платили скупим жртвама.

„Овог дана нашег великог успеха, 6. фебруара 1942 године, по подне смо извршили поделу Нове Вароши на два дела, ради смештаја јединица Пожешког и нашег 2. оружаног одреда. Вук Калаитовић није хтео да остане у граду, већ је своје људе сместио по околини.

„Прва нам је брига била, чим смо ушли у град, да отворимо све затворе, а било их је толико колико Нова Варош није никада имала у својој историји, као за време ове краткотрајне комунистичке окупације. Све веће зграде и кафане биле су поседнуте од комунистичких партизана, а сви подруми тих грађевина били су претворени у затворе и у њима се налазио огроман број затворених најугледнијих грађана, Срба националиста. Они су ипак имали среће да су комунисти морали, због нашег приближавања да побегну на врат на нос, те више нису имале времена да и њих ликвидирају, као што су то већ дотле учинили са многобројним српским родољубима. Наредио сам такође да се откопају лешеви свих жрвата побијених од комуниста, које су ови затрпавали где су стигли у граду и ван њега, да би своје злочине скрили. После констатовања како су уморени, имали су сви ови мученици да буду свечано сахрањени у варошком гробљу.

„Та комунистичка окупација је најцрњи период историје Нове Вароши, којој никакав освајач кроз векове, од првог турског па до последњег италијанског, није толико зла нанео као Титови партизани. И не само да су ови вршили масовне злочине баш над свим Србима, као и Павелићеве усташе, него је свугде њихова паклена пропаганда мржње заврбовала као џелатске помоћнике многе примитивне људе, па и жене, у којима су потстакли њихове садистичке нагоне.

„Овог дана сам и ја био очевидац једног од тих ужаса за време комунистичке владавине. Ишао сам главном улицом и пред једном великом зградом поглед ми је пао на већу гомилу крпа које су се налазиле ту набацане на калдрми. Пришао сам ближе, јер ми је изгледало да су те крпе крваве, и одједном када сам се мало нагао, приметио сам испод њих потиљак једне проседе женске главе из које се сливала крв. У том тренутку приближио ми се један човек који је баш тога тренутка изашао из те велике куће.

- Шта је ово? упитао ам га. Што нико не помогне овој рањеној жени?

Човек одмахну руком као да тера мору од себе, па ми одговори:

- Ова жена овде је највећи злочинац кога је Нова Варош међу својим становницима имала. Она је имала два сина, и оба су отишла у комунисте, а имала је и два пасторка, од свог покојног мужа, и ова два младића су отишли у четнике. Пре неки дан комунисти су ухватиле једног њеног пасторка и предали су јој да му она пресуди. Знате ли шта је она починила? Везала га је добро конопцима, ставила му ноге у бакрач, који је био на ватри, и онда му је живом кувала ноге све док није издахнуо од страховитих мука.

„Таман ми је овај човек то језиво казивање завршио, када ми је одједном довикнуо:

- Погледајте лево од вас!

„Окренух се и на супротној страни улице угледах четири четника који су носили у једном ћебету мртваца. Испод тог покривача вирили су патрљци згрчених, доиста куваних људских ногу.

- То је тај несретни њен пасторак кога је ова вештица таквом смрћу уморила.

„У истом овом тренутку, видећи да разговарам са тим мештанином крај крвавих крпа испод којих је било тело жене која је издисала, пришао ми је с леђа један млад четник. Био је блед, рука којом је повукао цигарету са усана му је дрхтала, и он ми добаци пригушеним гласом:

- Оно је мој брат, кога тамо носе, а ова вештица, што ту издише, она га је убила.

„Лице му је дрхтало од узбуђења и потом без иједне речи више удаљио се за оном језивом погребном поворком мртваца са скуваним ногама.

„Чим се овај млади четник удаљио, мој први саговорник ми рече:

- Кад су наши ушли, овај младић, који је већ био чуо за ужасан крај свога брата, тражио је свугде по граду своју мађеху и пронашао ју је баш овде на улици и смрвио је као што се гамад убија.

„Није то била једина језива породична трагедија проузрокована комунистичким планским сејањем мржње, те су се најближи, родитељи и деца, браћа и сестре међусобно убијали. У разговору са мештанима чуо

сам за многе грозоте и зверства почињена овде од комуниста. Сазнао сам и за ову жалосну историју: У Новој Вароши је био тада православни свештеник стари прота Пурић, који је имао неколико синова и две кћери. Један од његових синова, свештеник у селу Бабине, на левој обали реке Лима, био је исправан националиста и није хтео да чује за комунисте, већ је помагао, колико је могао, четнике. Њега су партизани ухватили одмах по њиховом доласку у Санџак и довели га у Нову Варош да му се суди. Судила му је његова рођена млађа сестра, комунисткиња, затрована на Београдском универзитету комунизмом, те је постала и партизанка код Тита. Не само да га је она одмах осудила на смрт, већ је задржала за себе право да она лично изврши пресуду и ово чудовиште у људском облику је окрвавило своје злочиначке руке крвљу свога рођеног брата, православног свештеника. Насупрот овом дегенерисаном изроду, њена старија сестра, била је одушевљени националиста и ја сам лично је видео касније са шајкачом украшеном краљевским амблемом на глави.

„За разлику од проте Пурића, правог свештеника и родољуба, други прота у Санџаку, Јевстатије Караматијевић, је први пришао партизанима и чим су они ушли у Санџак ставио на своју камилавку петокраку црвену звезду и са синовима и кћерима ступио у комунистички табор. Пред нашим напредовањем, побегао је негде ка Фочи да се придружи Титу и да код њега касније постане и партизански пуковник. То је била такође једна од незапамћених појава које је донело анархично доба од 1941. године када су православни свештеници као Смиљанић, Зечевић и овај Караматијевић одбацили не само своју заклетву верности Краљу и Држави већ су и самог Бога издали да би служили Лењину, Стаљину и Титу и тиме постали прави непријатељи Крста и Христа.

„Сутрадан, 7. фебруара 1942. стигао је у Нову Варош мајор Матић, који је долазио са свог последњег реферисања генералу Недићу у Београду. Он је одмах наредио да се одржи благодарење у православној цркви и џамији и да сви официри присуствују Божјој служби у оба храма. Са џамијом је почело, јер је муслимански свештеник одмах прихватио да се одржи благодарење због уласка српске краљевске војске у њихов град и доношења ослобођења од комунистичког окупатора. Али са православном црквом је било мало теже. Као што сам рекао прота Караматијевић је био побегао са комунистима, а стари прота Пурић, преживевши ту трагедију да му ћерка убија сина кога је највише волео, пао је тешко болестан. Ипак, на молбу мајора Матића учинио је највеће напоре и устао из постеље да дође у цркву, која је била препуна мештана и да одслужи благодарење гласом који је дрхтао, посрћући, тако да су се сви плашили да се не сруши за време службе. Издржао је до краја и људима из његовог места, који су га добро познавали и волели, сузе су текле

низ лице гледајући како је злочин његове однарођене ћерке начинио од њега живог мртваца.

После 7. фебруара провели смо и следећи дан, 8, у Новој Вароши. То су била два изгубљена драгоцена дана. Да смо одмах наставили гоњење комуниста, који су одавде побегли са Ђиласом на челу, уверен сам да би их уништили или заробили до последњег. Они су из Нове Вароши побегли преко Златара планине ка реци Лиму, који је у ово доба године био страховито надошао те нигде није било газа, а и сваки други прелаз је био отежан. Комунисти нису имале никаквих средстава за пребацивање преко овако набујале брзе реке, већ су користили само неколико малих чамаца, које су нашли на обали.

„Када сам се обратио мајору Матићу, молећи га да одмах наставимо гоњење, одговорио ми је:

- На жалост, не можемо. Италијани су нам поручили да ако кренемо одавде и даље гонимо комунисте, они ће нас напасти са свим снагама.

„Скоро нисам могао да верујем да италијански окупатор сматра комунисте својим савезницима те не само да за њих интервенише, већ је готов чак и да се туче са нама да би их спасао. Али, то је у ствари била сушта истина и касније сам се уверио и имао доказе да је Италијанима било стало да по сваку цену спасу ову групу комуниста, којима су они предали Нову Варош, да је они држе, јер је то било у оквиру њихове политике коју су водили да одржавају грађански рат између српских националиста и комуниста, те им никако није било у рачуну да ови последњи буду уништени. Само тој италијанској правој пријатељској помоћи имају и Ђилас и Тито и сви партизани да благодаре да су се несметано могли да одрже у Санџаку, у место да ту врло лако до последњег буду ликвидирани.

„Док је у Београду најзад генерал Недић успео да отклони ову италијанску препреку, 9. фебруара могао је да буде продужен покрет ка реци Лиму. Наступали смо опет у две колоне. Наш 2. оружани одред упутио се манастиру Милешеву, док је лева колона, састављена од Пожешког одреда и Калаитовићевих четника кренула у правцу Сјенице, но она је морала да се заустави на линији села Халимовићи-Доњи Горанићи, јер се ту налазио Хасан Звиздић са две хиљаде наоружаних људи, од којих су 1200 били Арнаути, а 800 Срби православци. У хаосу који је владао цело време у Санџаку то је био један националистички одред самоодбране, окупљен иницијативом Звиздићевом, који је једино признавао генерала Недића. Он се са својим људима борио против усташа, а потом против комуниста.

„Између наше две колоне ишао је Прибојски одред Здравка „Калуђера" преко планине Златар, да би служио као веза и да би очистио ову

планину од мањих група разбијених комуниста, међу којима су многи били рањени и склонили се ту по бачијама.

„У Новој Вароши мајор Матић је успоставио војну и цивилну власт, која је одмах отпочела рад, ставивши се у везу са Београдом, те је тако Нова Варош постала тада саставни део Србије под управом генерала Недића.

„Наша десна колона кретала се узаним кланцем Жљеб. Терен је био тежак, покривен дебелим снегом. Срећом, комунисти су бежећи, пре два дана, угазиле стазу те смо ипак могли лакше да корачамо. После дугог и напорног марша избили смо око 13 часова из кланца на Врањак, један засеок. Био сам код предњих делова наше колоне када ми војници из патроле приведоше једног младог наоружаног човека са арнаутским кечетом на глави. Држао је у руци писмо.

- Ко си ти младићу? упитах га.

- Ја сам војник-курир оџе Пачариса. Носим писмо за српског команданта.

„Примих писмо. На коверти је доиста стајало: „Команданту српске војске". Отворих и почех да га читам. Писмо је било дуже, али је срж његове садржине била ова:

„Са одредом муслимана држим територију Планина Златар-река Лим-друм Пријепоље-Сјеница. Није потребно да крећеш даље". Потпис „Капетан, оџа Пачарис".

„Све ово је било тако чудно. Усмено сам дао куриру овај мој одговор:

- Мило ми је што Оџа обезбеђује ову територију. Поздрави Оџу и реци му да ја настављам покрет. Желео бих да Оџа дође да би се поразговарали, што би било од обостране користи".

„Оџин курир се на ово окрете и у трку се упути низа страну ка манастиру Милешеву. Ми смо одмах наставили наш покрет и после двадесетак минута избили смо код првих кућа села Горње Косетице. Пред нама се пружала широка долина која је благо падала ка реци Милешевки. Дан је био сунчан. У тренутку када смо се спремали да почнемо силазак у долину, стиже и други оџин курир, такође наоружан, са новим писмом. Читам га. Оџа понавља садржину првог, али још додаје: „Ако се не зауставиш са војском где си сада, ја ћу да дам оружани отпор".

„Све ми је ово изгледало тако неозбиљно, да сам се гласно насмејао. И новом куриру сам опет усмено предао поруку за тог ратоборног оџу:

- Ја настављам покрет и не желим да нападам Оџу, али ако ми се он успротиви оружјем, ја ћу прихватити борбу".

„И овај се курир удаљио трчећи, а ја сам наредио да наша колона заузме шири распоред, како би, на случај потребе, могли да одмах пређемо у борбени поредак. Наставили смо пут, али отпора нигде није било. Око 16 часова стигли смо пред манастир Милешево, ту задужбину Краља

Владислава у коју је овај био пренео тело Св. Саве из Трнова и у коме се, над гробом Савиним, Стефан Тврткo венчао за краља Босне и Србије у 1377. години. Ова моја историска сећања, која је побудила ова наша светиња, прекинули су ми војници обраћајући ми пажњу на правац ка Хасарџику. Загледао сам се и видео како се оџине арнаутске тројке повлаче ка врховима.

„Готово у исто време и наша лева колона, Пожешки и Калаитовићев одред успели су да избију на реку Лим, не нашавши нигде отпор комуниста, јер су они у току последња два дана успели да се пребаце на другу обалу реке код села Ивање и Лучице. Оба ова места прелаза била су удаљена само 5-10 км од Пријепоља у коме се налазио један италијански пук, али Италијани нису ни прстом макли да ма у чему узнемире разбијене комунисте које су бежале испред нас.

„Када смо се појавили пред Милешевом, изашао нам је у сусрет да нас поздрави један млад калуђер, родом из Босанског Грахова. Упитах га за стање у манастиру. Рекао ми је кратко:

- Игумана су комунисти убиле на девет дана пре вашег доласка. Тек смо пре три дана пронашли његов леш и сахранили смо га крај манастира.

„И доиста, улазећи приметио сам крај манастирског зида једну свежу хумку. Други калуђер, Рус, бивши царски официр, у тренутку доласка комуниста побегао је у Плевље. Сутрадан по нашем уласку у Милешево опет се вратио у манастир.

„Ова наша краљевска задужбина налазила се на југо-западним падинама планине Златар, поред саме реке Милешевке, испод једног окомитог крша, 400 м високог, који се скоро вертикално, као зид, уздиже поред манастира. Уз реку Милешевку на 2 км од манастира налази се један купасти врх, на коме су рушевине средњевековног града, за који народ вели да га је зидала деспотица Јерина. Поред самих тих рушевина простире се село Хисарџик у коме је оџа Пачарис начинио свој „главни стан". Само на 5 км на Запад од манастира је Пријепоље у коме је био јак италијански гарнизон, али који није мицао изван зидова вароши.

„Сутра по нашем уласку у Милешево одржали смо у манастиру службу Божју и потом дали помен игуману убијеном од комуниста само на неки дан пре наше појаве. Очекујући даља наређења, настао сам да успоставим везу са угледним Србима из Пријепоља и околине.

„У међувремену, док смо стигли у Милешево, десио се један тежак инцидент на терену на коме је оперисао Пожешки четнички одред. У селу Милошев До били су побијени неки муслимани за које се тврдило да су извршили многе злочине и убиства над Србима за време усташке владавине и доцније под италијанском окупацијом. Ова вест се пронела мућевитом брзином од Сјенице и даље се разнела по Санџаку. Ово сам

сазнао из једног извештаја који сам примио од Хасана Звиздића, који је, као што сам рекао био не само лојалан, већ и врло одан генералу Недићу. Он ми је саопштио да је међу Арнаутима завладало велико огорчење и да су се чак од Приштине кренули муслимани-Арнаути да врше освету. Молио ме је да учиним све што могу да се овакви случајеви више не понове, а он ће предузети све да стиша то узбуђење које је настало.

Баш у тренутку када сам добио извештај од Звиздића из Сјенице, јавили су ми мештани да је оџа Пачарис са својим људима напустио Хасарџик и повукао се ближе реци Лиму, али да је ту упао у праву клопку. Био је опкољен са свих страна од четника, а с друге стране Лима није могао да пређе, а у осталом тамо су били и комунистички партизани. Једини пут за оступницу остао му је да крене ка манастиру. У невољи послао ми је опет курира са писмом у коме ме пита: Има ли живота за муслимане на овој територији и шта ја могу да учиним да их заштитим? Он у писму још вели да су они увек били одани Краљу и Југославији.

„Одмах сам му јавио да своје људе упути кућама, а ја гарантујем за њихову безбедност, а да он дође код мене на разговор да видимо шта треба урадити за њих. Другу поруку сам упутио Вучку Игњатовићу наређујући му да не узнемирује људе оџе Пачариса, и оштро сам му замерио за те извршене освете над муслиманима, упозоравајући га на последице које могу да наступе од тога и да се српско становништво Санџака изложи новим покољима, после свих оних које је већ претрпело. Врло кратко време после моје поруке оџа Пачарис са неколико људи своје најуже пратње појавио се у манастиру и ја сам га примио у манастирском конаку. Он ми је „на пешкеш" донео једно „шиљеже" јагње и неколико торбица јабука и крушака. Пољубили смо се и задржао сам га на ручку. Рекао сам му да смо ми дошли из Србије као браћа браћи, а не као насилници и уверио сам га да наша војска пружа пуну гаранцију безбедности и њему и његовим људима, као и свима муслиманима на територији коју ми држимо. Обећао сам му да ћемо сутра дан, 14. фебруара, заједно поћи у Милошев До да видимо шта се тамо десило, те сам то и учинио.

„Дан касније, после мог одласка у Милошев До, 15. фебруара 1942. упутио сам свог официра, потпоручника Милоша Јовановића, родом из Пријепоља, заједно са оџом Пачарисонм са писмом Хасану Звиздићу, који се налазио у Сјеници, обећавајући му да ћу све учинити да се спречи сваки даљи инцидент, а њега сам молио да умири тамошњи муслимански живаљ. После два дана Јовановић и оџа су се вратили из Сјенице доносећи ми поруку Звиздићеву да ће он са своје стране такође предузети све мере да се свако насиље спречи. Захваљивао ми је на мојим заузимањима да у Санџаку завлада ред и правда и молио ме је да

доставим његову изјаву пуне оданости генералу Недићу и српској влади, коју он признаје као једину закониту власт.

„Како се због италијанског окупатора нису могле предузети даље акције против комуниста, то сам користио то време да одржим више састанака са истакнутим Србима и муслиманима из Пријепоља и међу осталим дошли су у манастир директор гимназије из тог места као и млади оџа Риза Мејлић, свршени студент теолошког факултета у Београду.

„Атмосфера у Санџаку се стишала и - изузев оно неколико градова у којима су били италијански гарнизони, који се нигде нису мицали - успостављена је власт генерала Недића у Санџаку.

„Баш тих дана довели су ми моји војници из патроле једну девојчицу од 10-12 година, Српкињу из Санџака, која се сама називала „партизанком". Моји војници су је пронашли у једној напуштеној кући рањену и рана је почела да јој се уцрвља. Њу је увукао у партизане њен ујак, питомац Војне академије из Београда - комуниста, који је рањену сестричину оставио саму да умре без икакве неге, а он је побегао са партизанима. Како моји војници нису смели да улазе у Пријепоље, да се неби изазвао сукоб са Италијанима, позвао сам неке мештане те су пренели рањено дете у варош да му се тамо укаже лекарска нега и ране очисте и залече. Чим се ова девојчица опоравила, један четник ме је замолио да му дозволим да је пошаље својој жени у Шабац, јер нису имали деце, те је тако ово несрећно дете нашло себи нов дом и миран живот.

„То није био једини случај на овом терену да су комунисти свим сретствима врбовали женску децу, недорасле девојчице да их увуку у њихове редове. Још у почетку јануара, када се једна моја чета из Чајетине сударила и потукла у селу Семегујеву једну партизанску групу, војници су заробили једну партизанку, која је још држала пушку у руци, девојчицу од 15 година, Наду Настасијевић, ученицу 5. разреда гимназије, ћерку инжењера Настасијевића из Београда. Када сам ја стигао у Чајетину затекао сам је потпуно слободну, имајући једину дужност да помаже четним куварима у кујни. Како је била ухваћена у скијашком оделу, које се већ било похабало и делом поцепало, то јој је жена Здравка „Калуђера" донела женско одело да обуче. Мајор Матић је познавао њене родитеље и упутио им је писмо да дођу и да ћерку одведу кући, што се и догодило. Била јој је дошла мајка са млађом сестром те су се сви троје вратили у Београд.

„Моја санџачка мисија завршила се око 20. фебруара 1942. када сам се тешко разболео са високом температуром, те су ме упутили у болницу у Београд на лечење, али мој одред, са другим јединицама генерала Недића, или одреда који су њему пришли, остали су да штите национално

становништво у Санџаку, како православно тако и муслимане, који су примитивни и необавештени, били хушкани прво од усташа, потом од комуниста и гурани у злочине према Србима да би се тако створило једно врзино коло међусобног истребљивања, што је наш долазак у Санџак најзад спречио".

Ово казивање мајора Лазара Јанића осветљава те догађаје који су се почетком 1942. одаграли на овом делу Југославије, Санџаку, тој спони између Србије и Црне Горе, где је генерал Недић, у свом великом плану да постепено отима комад по комад српске земље да би све Србе прикупио у једну српску заједницу, успео да оствари прву етапу преласка својих трупа и своје власти преко преткумановских граница Србије, које су нам пет окупатора: немачки, италијански, мађарски, бугарски и усташки били поново наметнули.

У свом том хаотичном стању које су окупатори плански створили на тој територији са помешаним становништвом српским православним, муслиманима и Арнаутима, одиграла се и једна међусобно српска драма. Ту, у Новој Вароши командант Пожешког четничког одреда, Вучко Игњатовић нашао је смрт од свог официра, потпоручника Радојка Ђурића који га је у свађи убио метком из револвера.

Заузеће Нове Вароши и појава „недићеваца" у Милешеву била је тежак ударац за комунисте. У своме „Дневнику" Дедијер пише под даном 15. фебруара 1942. у Фочи:

„Јуче је стигла трупа од 10 сумњивих лица која веле да су недићевци заузели Нову Варош". (У напомени стављеној испод тог текста Дедијер додаје: „После се доказало да је ова вест тачна."))

Два дана касније, 17. фебруара 1942, Дедијер пише:

„Нова Варош је пала. Напали су је недићевци, четници, Италијани и муслимани из Сјенице с пет разних страна. Наши су одбили две колоне, али су се морали повући преко Златара, прегазивши Лим... Из Нове Вароши с Ђидом је прешло око 1.000 људи. Добро ће се појачати Пролетерска Бригада".

Ово последње тешење које себи жели да да Титов биограф показује колико је био снажан напад удружених одреда Недићевих и Михаиловићевих када је Ђилас место у Србији морао са својих 1.000 партизана да бежи ка Фочи. Али овде је дат опет један од безбројних комунистичких фалсификата, јер не само да Италијани нису имали никаквог учешћа у нападу на Нову Варош, већ су они претњом да ће напасти Недићеве одреде, помогли Ђиласу и његовим партизанима - далеко бројнијим него Недићеве трупе, да се спасу од потпуног уништења. Уопште та започета сарадња свих српских националних бораца необично је узрујавала и плашила комунисте. Већ дан касније од уласка Недићевих трупа у Санџак - што Тито у том тренутку није знао - 5. фебруара 1942,

он је из „Врховног штаба НОП и ДВ Југославије" упутио писмо делегату тог штаба Миловану Ђиласу, за кога је веровао да је увек у Новој Вароши - а ово писмо га ту није више стигло - жалећи му се на тешкоће које комунисти имају у Босни:

„Због одласка Немаца (из Босне, моја примедба) изгледа да ће се повући и усташе из неких места која су запосели и како изгледа према споразуму требали би да запоседну недићевци. У вези с тим потајни недићеви агенти развијају у Босни врло живу пропаганду, причајући да ће у Босну доћи Недићева војска и ослободити је од усташа. Пошто смо уверени да се босанске партизанске јединице не би бориле против недићеваца, барем у својој већини (многи се тако изражавају), то ми предузимамо мере да угрожену територију од евентуалног недићевског надирања осигурамо јединицама Пролетерске бригаде и неким сигурним босанским јединицама".

Тито је свим својим силама хтео да уништи босанске четнике у којима је видео претходницу Недићеве војске и овог истог дана, 5. фебруара 1942. издао је наређење Штабу Црногорско-санџачког НОП одреда у коме изрично налаже:

„1) Ликвидирајте са свим четничким бандама на вашој територији. Обезбиједите потребним снагама завођење наше чврсте власти у западном дијелу Санџака (све до пута Пријепоље-Пљевље). Све четничке најезде од Рудог морате сузбити у самом покушају.

2) Ликвидирајте све шпијуне, петоколонаше, разбијаче народне борбе на вашој територији. Сва њихова имања конфисковати"

Дакле једно ново припремљено масовно убијање Срба, овог пута од „народноослободилачке војске".

Неколико дана касније, 14. фебруара 1942, Тито из Врховног штаба упућује наређење Штабу Невесињског народно-ослободилачког партизанског одреда у коме вели:

„2) Прикупите снаге па растерајте све четничке организације. Оне као такве не смију постојати на вашој територији. Њихово ликвидирање исто је толико важно као и ликвидирање окупатора... Све њихове вође треба ликвидирати. Испуштање Тодоровића (мајора Бошка Тодоровића, моја примедба) из руку је, за сваку осуду. Ту сте и војнички и политички изгубили. Но брзом ликвидацијом четничких банди ви ћете то исправити...")

Та наређења Титова, која падају једна за другим, сва су испуњена захтевима и заповестима за масовно ликвидирање свих националних елемената на територији Босне, Херцеговине и Санџака, од којих су комунисти хтеле да начине своју базу и да докусуре и оне националне Србе који су усташке покоље преживели, као и оне који су долазили из Србије да том несрећном српском становништву пруже заштиту и орга-

низују га за самоодбрану. Један од тих српских официра који је, поред Дангића, комунистима био трн у оку, био је артилериски мајор Бошко Тодоровић, још један легендарни јунак из те претешке и крваве борбе да се спасе српски народ у Босни и Херцеговини од биолошког истребљења.

Овај млади идеалиста, носилац оних великих традиција српске војске из Балканских и Првог светског рата, рођен 1905. у Београду, свршио је 1924. Нижу школу Војне академије, за време мира командовао у артилерији, почевши од водника у батерији до команданта дивизиона. У рат 1941. ушао је као командант једног хаубичког дивизиона, кога је он сам мобилисао у Петрињи, тада тајном леглу усташке завере.

Када је потписана капитулација југословенске војске, мајор Тодоровић је сам распустио своје војнике, да им избегне одвођење у ропство, и вратио се тајно у Београд, где се одмах дао на припремање отпора окупатору окупљајући око себе своје другове и оне официре који су као и он успели да избегну заробљеничке логоре. Циљ те тајне официрске организације био је да се пружи заштита становништву и да се ступи у акцију против окупатора, када за то дође повољан тренутак.

Почетком јуна 1941. мајор Бошко Тодоровић је сазнао да се неки генерал Михаиловић налази у околини Ваљева, где ствара организацију покрета отпора. Одмах је отишао у Ваљево и после многог лутања открио је на Равној Гори, не генерала већ тадашњег пуковника Дражу Михаиловића и ембрион његове организације: неколико официра и стотину подофицира, жандарма и војника. 12. јуна 1941. био је тај први сусрет између пуковника Михаиловића и мајора Тодоровића, који је се одмах ставио на расположење Дражи заједно са овим оним официрима, које је он, на своју руку увео у тајну организацију. Мајор Бошко Тодоровић је вршио разне тајне мисије, по Михаиловићевим упутствима до конца августа. Баш тада је генерал Милан Недић образовао своју владу, мајор Тодоровић је молио Михаиловића да му дозволи да пређе у Босну, јер је сматрао да се ту на тлу те српске земље смртно угрожене од њених највећих непријатеља усташа, треба да концентришу све српске националне снаге.

Са специјалним овлашћењем од пуковника Михаиловића, као његов изасланик за Босну и Херцеговину, мајор Тодоровић је првих дана септембра 1941. прешао код Бајине Баште Дрину и одмах се састао са жандармериским мајорем Дангићем, који је тада био вођа устанка Срба у Источној Босни, за њихову самоодбрану од усташких покоља. Ова два јунака су одмах поделила своје улоге: Дангић је остао да буде командант Источне Босне, имајући под собом и војну и цивилну управу, док је мајор Бошко Тодоровић постао шеф оперативних снага у Босни и Херцеговини.

То су још били дани када је постојала сарадња између четника и комунистичких партизана, јер у Србији још није избио грађански рат и Михаиловићеви и Титови одреди су заједнички посели Ужице, Пожегу и Чачак.

Један од главних комунистичких руководиоца, Родољуб Чолаковић у својим „Записима" пише о своме састанку са мајором Тодоровићем, у тренутку када је у новембру било дошло до оружаног сударa између Михаиловићевих четника и Титових партизана код Ужица и Пожеге:

„Дангић је дошао у пратњи неколицине официра: мајора Бошка Тодоровића, капетана Сергија Михаиловића, капетана Ристе Ђуковића...

Сједео сам за столом са мајором Бошком Тодоровићем. То је био човјек тридесетих година, висок, плав, обрастао у густу коврџасту браду; образован и интелигентан, али препреден. Он је радио веома опрезно и у томе био сушта супротност Сергију Михаиловићу.

Гладећи браду и лукаво жмиркајући својим зеленим очима, он је одобравао извјесне ствари из наших данашњих говора, али је сматрао да ми претјерујемо.

- Има људи неодговорних који чине поступке за сваку осуду, али не треба да ти поступци буду мјерило за наше односе, говорио је Бошко.

- Ако ви не уклоните Сергија Михаиловића из Рогатице, биће свашта, рекао сам Тодоровићу.

- Па ви то постављате ултимативно, а ми не можемо на такав начин сменити једног од наших најбољих команданата. Сергије се понекад пренагљује, то је тачно, али не треба то тако трагично узимати, одговорио је Тодоровић".

Ова конференција између претставника четника и партизана се разишла необављеног посла. 17. новембра 1941. четнички команданти у Источној Босни издали су једну ДЕКЛАРАЦИЈУ, у којој су објавили да даље вођење устаика Срба прелази на тој територији у руке Привремене управе у коју у ушли: мајори Дангић и Бошко Тодоровић, свештеник Милан Петковић, Перо Ђукановић, Аћим Бабић и Здравко Танасић.

Још у почетку када је прешао у Босну и упознао се са тамошњим приликама, овај истински српски родољуб, пун националног одушевљења, писао је пуковнику Михаиловићу, према једном документу који комунисти тврде да имају у својој архиви:

„Врло је важно за Српство да се Босна ослободи усташа војно-четничком акцијом пре него што наша полуслободна влада у Београду дипломатском операцијом (која се вероватно већ води, што потврђују и поједини непроверени гласови) постигне припојење Босне окупираној Србији..."

Даље у том писму мајор Тодоровић вели да Михаиловићеви одреди треба да се пребаце у Босну, а тада ће „црни четници (тј. Пећанчеви)

преузети заштиту народа у Србији од комуниста и пљачкаша што су досад требале да раде наше чете, првенствено горске".

Ја наводим ово писмо онако како оно гласи по комунистичким тврђењима не знајући да ли је оно аутентично или измишљено за неке комунистичке потребе. Али ако је и првим својим делом тачно, онда је мајор Бошко Тодоровић тражио од пуковника Михаиловића баш оно исто што је почетком септембра 1941. тражио од Драже и сам генерал Недић када је у Претседништву владе примио његове делегате, чијем сам доласку у „Жуту кућу" ја лично присуствовао.

Једно је сигурно, а то је да су мајор Бошко Тодоровић и Дангић хтели да рашире организацију четничку широм целе Босне и Херцеговине и да из њих потисну не само усташе, већ и Титове комунистичке јединице. Да је ова акција, коју је, бар прво преко Дангића, Недић колико је год могао помагао, успела било војнички на терену, било присаједињењем извесног броја срезова Србији, што би дало још сигурнију базу да се четнички покрет рашири и на неприпојене крајеве, успела, комунисти би дефинитивно имали да изгубе, после Србије и Црне Горе, и Босну и Херцеговину, њихово једино склониште и прибежиште.

Зато је мајор Бошко Тодоровић био тако опасан Титу и комунистима. Партизанске јединице су приредиле у Херцеговини - где се тада налазио - прави лов за њим. Мајор Тодоровић, организатор народног отпора против усташа, кретао се или сам или са сасвим малом пратњом и није као Дангић располагао са хиљадама четника, те је зато био лакши плен за комунисте.

О његовом првом хватању од партизана пише Дедијер у свом Дневнику:

„Понедељак, 26. јануар

ФОЧА - Имамо намеру да овде даље останемо. Ослободили смо и Горажде. Мајор Тодоровић, један од главних четничких вођа, ухваћен је у Херцеговини..."

Али само неколико дана касније, 3. фебруара 1942, Дедијер се јада:

„Слободан Принцип донео слабе вести из Херцеговине. Мајор Тодоровић нам је утекао...")

Када је мајор Бошко Тодоровић успео да побегне из руку партизана којима је командовао неки Љуба Вусовић, Тито је лично наредио главном штабу за Босну и Херцеговину да се организује тамо један нарочити „ударни батаљон" који је имао за задатак да мајора Бошка Тодоровића по сваку цену пронађе и одмах убије. За команданта овог батаљона постављен је Владо Шегрт, један прост и сиров сеоски корпар, који се био придружио партизанима Саве Ковачевића. Касније је добио разне командирске и командантске положаје, од којих овај команданта „ударног батаљона". Тек после рата Владо Шегрт је постао и високи функци-

онер у Комунистичкој партији и на разним политичким положајима. Политички комесар тог „ударног батаљона", одређеног да прогони и убије једног јединог човека, био је студент медицине Милија Станишић.

*

Доста касније, када су из Херцеговине успели да се пребаце у Београд људи који су долазили да траже помоћи од генерала Недића, сазнало се како је артилериски мајор Бошко Тодоровић имао јуначки крај.

Крећући се непрекидно, као командант оперативних четничких јединица Источне Босне и Херцеговине, по терену са својим штабом, да би осигуравао заштиту српског становништва од усташа с једне, а комунистичке акције с друге стране, он је баш када је са једном мањом четничком јединицом у другој половини јануара 1942. био у борби против усташа, код села Борче у Херцеговини, изненада био нападнут с леђа од комунистичких партизана и заробљен, пре него што је и могао да да одбрану, јер су се комунисти били привукли сасвим близу и неопажено од четника. У тренутку када су партизани повели да га стрељају на реци Пиви, четници које је водио свештеник Перишић, војвода Голиски, сјурили су се са свих страна и успели не само да ослободе свог команданта, већ да похватају живе и његове несуђене џелате.

Ти четници из Херцеговине, који су ослободили Тодоровића, причали су да он не само што им није дозволио да се освете онима који су хтели да га погубе, већ је наредио да се комунистички заробљеници одмах пусте на слободу и да им се врати оружје, пошто је од њих узео часну реч да се више неће борити против својих сународника четника, већ искључиво против окупатора. Мајор Тодоровић је веровао да ће комунисти схватити овај његов витешки гест, не знајући да се у комунистичком речнику не налази реч: витештво.

Крећући се и даље по терену само са по неколико људи, мајор Бошко Тодоровић дошао је 18. фебруара 1942. године у Кифино село код Невесиња. Са њиме су била само три лица: професор Јокановић и још два млађа официра чија имена нису тачно утврђена. По једним подацима то је био капетан Шошкић, а по другим капетан Рончевић. Трећи пратилац био је поручник Мишљевић (или Мишелић).

Мајор Тодоровић са професором Јокановићем заноћио је у једној сеоској кући, док су она друга два официра била у другој нешто удаљеној од ове. Тај „ударни батаљон" био је на трагу мајору Тодоровићу и партизани су исте ноћи ушли у Кифино село, где их је једна девојка обавестила тачно у којој се кући налази њихов витешки противник, који је за њих био „народни непријатељ". Када су партизани провалили у кућу у пушкарању професор Јокановић је био први убијен, док је мајор Бошко

Тодоровић био тешко рањен и политички комесар „ударног батаљона" студент медицине Милија Станишић га је као тешког рањеника мирно дотукао.

И овог пута су четници из околине, чувши пушкарање стигли у Кифино село, али су само затекли лешеве мајора Тодоровића и професора Јокановића, које су сахранили код цркве у Кифином селу. Када су касније комунистички партизани опет упали у ово село заравнали су Тодоровићев гроб колико су год могли да му се не би знао ни траг. Међутим, чим су партизани били приморани да се повуку сељаци из места и четници су гроб обновили. То се дешавало неколико пута. Не зна се шта се догодило са смртним остацима овог јунака када су комунисти коначно дошле на власт.

И док је та „победоносна вест" о погибији овог јунака стигла до Тита, био је већ 1. март 1942, када је Дедијер, пун одушевљења, могао да забележи:

„Синоћ ми Стари (Тито, моја примедба) рече да је Тодоровић ликвидиран заједно са још једним четником у Кифином селу крај Невесиња, неколико стотина метара од италијанских карабињера. Ухваћена је и Тодоровићаве архива".)

Још пре него што је сазнао да је његово наређење извршено, Тито је у заповести упућеној Главном штабу НОП и ДВ за Босну и Херцеговину нарочито подвукао:

„5) Још једном ликвидирање свих четничких банди исто је толико важно као и питање ликвидирања окупатора. Мора се са тим бандама потпуно обрачунати. У овом погледу не смијете показати слабости".)

*

„Ликвидирање" мајора Бошка Тодоровића скупо је коштало комунисте. Освета је дошла као гром. Већ сутрадан по Тодоровићевој погибији, 20. фебруара 1942, четници са Мајевице, под командом капетана Стеве Дамјановића-Леке и домаћет четничког војводе Радивоја Керовића, напали су у селу Вукосавцима на Мајевици на штаб Мајевичког партизанског одреда у њиховом „Партиском дому" и побили их све до последњег. Ту су изгинули и командант и политком одреда: Иван Марковић-Ирац и Фадил Јахић-Шпанац, које је Тито касније прогласио народним херојима, као и сви руководиоци овог одреда међу којима је био знатан број комуниста муслимана.

Јуначка смрт Бошка Тодоровића није комунистима решила питање њиховог опстанка у Босни и Херцеговини. У једном новом наређењу, које је Титов Врховни штаб упутио у фебруару 1942. - документ је без датума - а које је наређење „Главном штабу НОП одреда у Србији (и не

слутећи да овај више и не постоји јер је био разбијен од Недићевих трупа у том тренутку) вели се:

„Четници на велико врше пропаганду како ће у Босну да дође Недић, који ће припојити 17 срезова „мајци Србији". То је, наводно, уговорено у споразуму са Павелићем под притиском Немаца. (Овде се види позната перфидија комунистичка пропаганда, која је свугде ширила гласове о разним непостојећим састанцима и сусретима Недић-Павелић, и то баш у тренутку када је Павелић свим сретствима радио код Хитлера да спречи Недићеву акцију у Босни, моја примедба). Верујемо да би Недић хтео да овамо дође, али како би се при томе провео, то је друга ствар..."

Хитлер је испунио жеље не Недића, већ Павелића и Тита. Босна је остала и даље усташка, Дангић је био за Немце одметник, јер се борио против њихових савезника Павелићевих колаčких банди, а меморандум Недићев је стављен у архиву у Вилхелмштрасе, док је у Београд упућен негативан одговор, а они немачки претставници који су га доставили добили су прекор што су такав немогућ захтев и смели да упуте Берлину. Али зато у Босни борба за опстанак српског народа је настављена са очајничким напорима. Недић је могао да буде разочаран неиспуњавањем немачких обећања, која су му дата у тренутку када је од њега тражено да образује владу. Тада му је др. Турнер, на његове приговоре да је немогуће образовање српске владе док Дрином и Савом плове српски лешеви, жртве усташког дивљања, одговорио да би то образовање владе могло да буде корисно по Србе и изван граница Србије, и да би стварање реда у самој земљи могло да утиче да се најугроженија српска покрајина Босна убрзо прикључи Србији. Зато и ако је његов меморандум био одбачен, Недић је наставио своју акцију за Босну и војнички и политички.

Користећи са своје стране одбијање Немаца да се Источна Босна ишчупа из руку усташких и комунистичких, Тито је наредио да се предузме велика офанзива против Дангића.

Начелник Врховног штаба НОП и ДВ Југославије, бивши краљевски капетан Арса Јовановић (ликвидиран од Тита као „информбировац" у лето 1948) упутио је 3. марта 1942. наређење „Штабу II Пролетерске народноослободилачке ударне бригаде" у коме се вели:

„Ви имате задатак:

Што прије разбити све четничке формације у приједелу Гласинца и на њихово мјесто организовати народно-ослободилачку добровољачку војску. Све четничке вође, војводе, четобаше, функционере ликвидирати. Старим четничким старјешинама не повераватн никакве улоге у новоформираној добровољачкој војсци..."

Иако у овој наредби упозорава пролетерску бригаду на постојеће гарнизоне усташа и Италијана, не само да не наређује да се њих нападне, већ на против вели;

„Ви првенствено треба да уништите четничке банде. У томе треба бити врло енергичан. Једном разбијене банде гонити до уништења... Борбу са непријатељем (дакле усташе, Италијани, Немци) примите кад на то будете натерани..."

Тај напад на Гласинац требао је да отпочне 5. марта 1942. и да траје до 15. месеца. Другој бригади већ се истог дана придружила и I пролетерска бригада и учествовала са њоме у нападу на четнике Дангићеве и Драгослава Рачића, који се такође налазио у Власеници.

Још почетком фебруара 1942. Тито је био упутио Лолу Рибара и Кардеља у Загребу преко Сарајева и у директивама које им је дао било је најглавније да врше агитацију у Павелићевој војсци да су главни непријатељи и домобрана и усташа с једне, и партизана с друге исти, тј. да су то српски четници и генерал Недић. Ту директиву потврђује и писмо које је Тито лично доставио 6. марта 1942 у Загреб - његови делегати и он могли су да се мирно дописују у Павелићевој држави, - и у коме вели:

„Наша је дужност да хрватској војсци (дакле и усташама, моја примедба) објаснимо опасност која прети хрватском народу у Босни и другим крајевима од стране српских четничких банди, од стране српске хегемонистичке клике... На том питању ми морамо добити хрватске војнике, па и официре... На том питању треба да се споразумете са напредним деловима ХСС-а, да они преко својих веза утичу у хрватској војсци да она прилази нама и да нам даје оружје и муницију. Ми морамо ту војску или придобити или барем неутралисати у садашњој борби, јер четничке банде и Недић, уз помоћ окупатора, претстављају у овим крајевима (званично поседнутим од Павелићевих усташа, које су четници гонили, моја примедба) за нас главну опасностх." („Зборник", Том II" књига 3, стр. 58.)

Остаје се запрепашћен пред овим званичним комунистичким доказом о њиховој сопственој сарадњи са Павелићевим оружаним одредима, и то и са домобранима и усташама, и могло би се помислити да се ради о неком фалсификату да овај документ није публикован у издању Титовог Војно-историског института Југословенске армије у Београду, сматрајући да када се ради о победи комунизма њима је све допуштено.

И шта више, Тито овде поставља јасно свој задатак, не као вођа Комунистичке партије Југославије, већ као хрватски шовиниста, који убеђује усташе, који би по логици ствари требали да буду његови најљући идеолошки противници, да се овде, у Босни, не ради о једној идеолошкој борби, већ о рату против Срба и да ту треба да постоји пуна сарадња између свих Хрвата па ишли они под фашистичком, усташком

Павелићевом заставом У-бица или под црвеним комунистичким барјаком.

Из даљега видеће се да је та невероватна сарадња, између крајњих идеолошких непријатеља, с једне стране Титових пролетерских бригада, а с друге најјезивије Павелићеве кољачке јединице, Францетићеве „Црне легије" била ту у потпуности остварена на терену и када су својим синхронизираним и заједно договореним нападом на Хан Пијесак, Власеницу и Братунац пролетерске бригаде и Францетићева „Црна легија" успели да сломе четничке снаге Дангићеве. Титове трупе су уступиле сав од четника очишћени терен усташама, који су довршили покољ преосталог српског становништва.

Али то Титово писмо осветљава и под каквим су околностима мирно и спокојно живели његови делегати у Загребу где је и најмање кретање било познато усташкој полицији.

На крају тог упуства Лоли Рибару и Кардељу, да се и поред наклоног држања Кватерникове полиције не шетају и сувише слободно по Загребу, јер ипак ко зна шта се може десити, дословно Тито вели:

„Будите опрезни! Предузмите мере да се прекине са малограђанским, фамилијарним посјетама и састанцима, као што је то случај код НН. (Изгледа да се ово односи на Владимира Велебита, који је такође одлазио у Загреб и често се мирно по њему шетао као да је члан какве усташке бојне, моја примедба)". („Зборник", II, 3, стр 61.)

Док су овако Лола Рибар - Хрват и Едуард Кардељ - Словенац мирно спроводили у пуној безбедности своју колаборатерску мисију у Павелићевом Загребу, дотле се на Романији и дуж Дрине лила потоцима српска крв.

VI

САРАДЊА ПРОЛЕТЕРСКИХ БРИГАДА ТИТОВИХ И УСТАШКЕ „ЦРНЕ ЛЕГИЈЕ" ФРАНЦЕТИЋЕВЕ У БОРБИ ПРОТИВ ЧЕТНИКА

Док се у Источној Босни стварало једно невероватно „колаборатерство" и савезништво између комунистичких партизана и усташа у борби против Дангићевих четника, дотле је Недић почетком марта 1942. имао, сем ових босанских тешкоћа, и других огромних узбуђења и опасности. Једног од првих мартовских дана 1942, када је Претседништво српске владе цело било у знаку те војничке и политичке кризе у Босни - јер су се против великих националних планова Недићевих да спасе не само босанске Србе, већ и цело Српство, заједнички иставили Хитлер, Павелић и Тито, - долазећи у кабинет пуковника Масаловића затекао сам опет ону мени познату по злу узрујаност и тешку забринутост каква је владала у данима Шапца, Краљева, Крагујевца. Сви су Недићеви сарадници били у покрету, врата претседниковог кабинета су се непрекидно отварала и затварала, једни су улазили, а други излазили и дуго нисам успео да будем насамо са Масаловићем и да са њиме разговарам. И он сам је имао лице претворено у праву сиву маску, са набраним челом, онако како сам га сретао у најгорим часовима окупације.

Када смо за један тренутак остали сами, запитао сам га:

- Шта се ово овде данас опет дешава?

Он је само одмахнуо руком и опет се вратио у претседников кабинет, јер је генерал Недић поново нервозно звонио по њега. Са нестрпљењам, и са пренетом нервозом којом је тога дана цела „Жута кућа" била испуњена, чекао сам да сазнам шта је то. Најзад сам добио одговор:

- Добили смо извештај из Горњег Милановца да су се ноћас „легализовали одреди" Николе Калабића и капетана Радомира Стојановића изгубили са својим наоружањем, муницијом и опремом из својих касарни и поново су се одметнули у шуму. Немци бесне, хоће да разоружају и похапсе припаднике и оних одреда који су остали лојални и прете казненим експедицијама, јер веле да смо их обманули.

Једини који је од Немаца ликовао због тог новог одметања Николе Калабића и капетана Стојановића био је СС-генерал Мајснер, који је увек

био против легализовања четника Михаиловићевих, као и против четника Пећанчевих и сада му је овај догађај добро дошао да покаже како је он био у праву.

Требало је много напора, стрпљења и мудрости, чак и лукавства генералу Недићу док је успео да некако умири највише немачке претставнике - нарочито војнике - и овај догађај прикаже као једну невољну, али часну епизоду у мутним временима, у чему су сами Немци много допринели да до ње дође. Баш овај случај Недић је употребио као адут против СС-генерала Мајснера и рекао је генералу Бадеру, командујућем генералу у Србији, да су главни разлог овом одметању претње немачке полиције да ће све „легализоване одреде" разоружати и људство упутити у логоре у Немачку. Пред тим претњама људи су се осетили у највећој несигурности и побегли су у шуму видећи да њихово јуначко борење против комунистичких партизана не налази ни на какво разумевање код извесних немачких кругова.

Благодареći још акцији неколико правих српских пријатеља међу Немцима у Београду, где је начелник штаба генерала Бадера пуковник Кевиш чинио неоцењиве услуге Недићу, бура се утишала, и није дошло ни до казнених експедиција ни до разоружавања којих других одреда. Никола Калабић се, у осталом, са својим људима већ после неколико дана удаљио из Србије и отишао је у Црну Гору пратећи генерала Михаиловића, који се одлучио да пређе на тај терен. Капетан Стојановић имао је језиву судбину. Заробљен касније од Немаца он је после дугих саслушавања у Гестапоу у Београду одведен у концентрациони логор Матхаузен где је једног дана бачен псима - дресираним да нападају људе, и они су га живог растргли.

Усред ових узбуђења, тих дана су учестали пропагандни позиви слати преко радио Лондона и преко радио Тифлиса, названог „Слободна Југославија" којима је хушкано српско становништво да се поново организује за оружану акцију тог пролећа против окупатора. Свака емисија је била праћена шифрованим порукама, које су само појачавале нервозу и неповерење Немаца који су доводили у везу ту пропаганду и догађаје који су се одигравали у Србији и Босни. Да би спречио нова евентуална крвопролића и поновно истребљење Срба, које се таман било бар на тлу Србије зауставило, а с друге стране да би донекле умирио Немце и показао им како он ипак држи ситуацију у рукама, Недић се морао опет да дограби радиа и увече 8. марта 1942. упутио је ову „Пролетњу посланицу српском народу" у којој је између осталог рекао:

„Драга браћо и сестре, Срби и Српкиње,

Тешка времена нагоне ме да опет разговарам са вама искрено и отворено. Тиче се нашег мира, безбедности и будућности. Тиче се опстанка и спаса српског народа.

Долази пролеће 1942, а мрачне силе почеле су да ријуна све стране и бојим се да не ископају гроб српском народу. Ви се сећате како су те светске паликуће довеле, прошле јесени, српски народ на ивицу пропасти. Једва смо га спасли, благодарећи вашој моралној потпори и великом поверењу које сте ви мени дали. Сада опет ове мрачне силе позивају српски народ да на пролеће изврши самоубиство. Ви знате ко су ти гробари српског народа. То су плаћени агенти Лондона и Москве. То су одроди без отаџбине, без националног осећања, то су трговци људским месом и људском крвљу. То су злотвори српског народа.

Они по сваку цену хоће да Србија заплива овог пролећа у крв и међусобни грађански рат, па да нас после разне мере неизбежне одмазде докусуре. Они по сваку цену хоће да српског народа нестане са европске карте. А знате ли зашто?

Да ли сте слушали онај сатански глас из Лондона? Је ли српски глас? Није. То сте бар лако могли да уочите...

... Данас се води светски рат, каквог до сада повесница није забележила. Ратују свих пет континената на суву, на мору и у ваздуху. Милиони, десетине и стотине милиона људи закрвили су се на живот и на смрт... Пречишћавају се империјални рачуни, ради се о правилној расподели природних добара, равномерно на све људе под овом Божјом капом...

А шта ми имамо ту да се мешамо? Да ли ми имамо прекоморских колонија? Тиче ли се нас ко ће држати Сингапур и Суецки Канал, Филипине и Индију? Или можда излапели лордови из Лондона сматрају да смо ми неко зулукаферско племе, које је дужно да брани поседе Британског Царства и њихове акционарске дивиденде...

Драга браћо и сестре,

Сетите се само. Није давно било. Два пута, једно за другим, ми се нагарависмо и налетесмо. Да ли нам је то било корисно? Да ли нам је то било потребно? Ми смо били издани у тренутку када нам никаква опасност није претила, већ је напротив најлепша будућност била пред нама. И зашто? И за кога?

Ви сте видели шта је учинила Енглеска са нама и са осам других европских народа. Да би очувала своја светска богатства и своје господство и колоније она нас је бацила у чељусти рата 1941. године. Југославија је пропала за трен ока, а српски народ је платио страховито ту пропаст. Куд год се окренете по српској земљи свуда само гробља, згаришта, беда, невоља и глад. Је ли то било потребно српском народу? Је ли се то могло избећи? Јесте. Али мудрост је политичара и државних управљача да сачувају државу и народ у тешким тренуцима, а упропастити је може свака будала.

А шта је после те наше непотребне пропасти било?

Место да смо смело и бистро погледали стварности у очи и признали своју погрешку, ми смо остали упорни и доследни својој највећој историјској глупости. Ми смо продужили да слушамо и даље команду из Лондона, оног истог Лондона који нас је немилосрдно, саможиво гурнуо у пропаст, па смо затим постали послушници црвене Москве, оне исте Москве за коју Витешки Краљ Александар петнаест година, колико је владао, није хтео да зна да постоји. И по други пут смо глупо, бесловесно упали у енглеско-комунистичку замку. Подигли смо прошлог лета бесмислени комунистички устанак против окупатора. А ви знате и сувише добро резултате тога лудачког подухвата: многобројни изгубљени животи, угашена огњишта, пуно сирочића, Мачва, Рудник, Горњи Милановац, Краљево, Крагујевац. И по други пут платили смо ми Срби, и опет једино ми Срби, цех енглеско-комунистички...

Лондону и Москви главно је да Србе увуку у нову лудост. Шта се њих тиче шта ће бити са Србијом. За њих је српски народ само безвредно топовско месо, Србија њихова прћија за поткусуривање, а мере неизбежне одмазде против Срба су само згодан материјал за њихову пропаганду и забаву за излапеле лордовске мозгове.

Јер шта је у истини?

У мају и јуну биће велика битка између Немаца и црвењака на линији Петровград-Москва-Крим ...

Треба ли ми у ово да се мешамо? Ако се мешамо, са чиме ћемо?

На ово питање одговорите сами својим бистрим српским мозгом. Ако би мене питали, ја бих вам у очајању, као мајка кад види своје дете да срља у пропаст, узвикнуо:

Не. за Христа Бога, не! Ништа се не може изменити, ништа се ни помоћи ни одмоћи, нити за то имате снаге, нити за то имате сретстава...

Хушкају вас стално: на пролеће на оружје, на пролеће у шуму...

Шта траже они?

... Траже да ви умрете да би победила црвена Москва, да би комунизам завладао у Европи и ставио све под свој нож и гурнуо све у крв. Хоћете ли то?

Знам да ви то нећете, јер нагон вашег здравог расуђивања говори вам да је то неизмерна несрећа и за Србију и за српски народ, пропаст његова, уништење његово.

Ето ти изроди, ти туђи плаћеници и измећари зову себе „спасиоцима народним, „ослободиоцима народним", а сви други, који грчевито, очајнички чувају српски народ од самоубиства, за њих су издајице.

Ја толико волим вас и Србију да не постоји на свету ништа што би ме могло начинити издајицом. Ви ме добро познајете. Оно што вам говорим, говорим из чистог, поштеног српског срца. Говорим зато што видим

далеко и бистро ствари и догађаје. Не поводим се ја за туђом и плаћеном памећу...

Слушајте глас свога рођеног разума и савести. Ви сте два пута насели и крваво платили туђинско плаћеничко хушкање, Немојте и по трећи пут - јер нема опроштаја.

Ако се преварите и трећи пут и поведете се саветима енглеско-комунистичким, знајте да је онда одзвонило српском народу ...

За нашу будућност, за наш опстанак насушна је потреба да у Србији, мајци милој, буде мир, ред и рад овога лета ...

Ви волите ову несрећну земљу, земљу вечите патње и бола, ви волите своја српска огњишта, ви волите мајку Србију и знам да вам је жеља да она живи вечно. Зато послушајте мој савет, савет брата рођеног, који је ваш и душом и срцем и који за вас даје последње дане и дах свој, да вас не погоди опет нова несрећа.

Чујте ме и послушајте ме, јер је то, последњи час...

Знајте: судбина је ваша једино и искључиво у вашим рукама".

Ту Недићеву визионарску изјаву, да се рат води и да Срби треба да гину да би победила црвена Москва и комунизам завладао у Европи мало је њих разумело, а још мање поверовало у то тврђење. Требало је да прођу само још две три године и да нова несрећа покаже српском народу како је Недић јасно гледао у будућност и у позадину догађаја који су се одигравали, јер тада нико није могао да слути да ће Велика Британија и Сједињене Државе издати своје најверније савезнике и дозволити, чак помоћи да се комунизам као рак-рана рашири преко десетак европских држава и међу њима прогута и Србију и Југославију, без обзира на све услуге, жртве, које су ишле до самоубиства народног, а које је српски народ тим савезницима учинио.

Још тада у пролеће 1942, а потом у више махова Недић је и предамном и пред другим својим сарадницима и делегатима који су код њега долазили понављао:

„Наши људи у шуми верују да се боре за наше ослобођење и за то се и сами жртвују и друге у пропаст шаљу. А они и не слуте да ће им када оду Немци комунисти засести за врат и да ће Москва тада овде да влада, а не Краљ Петар. Само ако сачувамо наше здраве националне снаге можда ћемо то спречити, јер смо ми за Енглезе увек били монета за поткусуривање".

Ипак овај патетични крик Недићев продро је у многа српска срца и схваћена је сва опасност. Пролеће 1942. остало је мирно у Србији. Комунистичких партизана није више ни било осим незнатних група и групица, а сам Дражa Михаиловић је донекле следовао Недићевом позиву, схвативши сву опасност по српски народ од ма какве нове оружане акције. Да би избегао да одбија захтеве из Лондона да се тада ступи у нове

авантуре, генерал Михаиловић је 14. марта 1942. - шест дана после Недићеве посланице - са својим штабом и другим одредима напустио Србију и пребацио се у Црну Гору.

*

Србија је остала мирна, али је Источна Босна наставила да буде крваво бојиште. Тито је по оваку цену хтео да овлада бар левом обалом Дрине и да спречи то проширење Србије за које се Недић борио.

Колико су се комунисте бојале да се Недић не дочепа Босне сведочи - сем већ цитираних - и овај извештај који су 3. фебруара 1942. упутили командант Бирчанског НОП одреда Михаило Милосављевић-Шпанац и политком Цвијетан Мијовић-Мујо команданту Главног штаба НОП и ДВ Босне и Херцеговине Вукмановић-Темпу у коме веле, говорећи о гласовима који су се ширили о доласку Недића у Босну:

„За нас би се ситуација јако погоршала доласком Недића. По неким знацима то је могуће и то у најскорије вријеме; неки официри већ су слали овдашњим четницима поруке да ће доћи с војском да их спасу од усташа...

Ипак једно морамо имати на уму: мало ће бити бораца који ће се борити против Недића, јер ће Недић, уколико дође, наступити антимуслимански (ово је био комунистички пропагандни трик да бар муслиманско становништво задрже за себе, моја примедба). Зато је тешко претпоставити да ћемо за кратко вријеме моћи изолирати и искоријенити све оне кулаке (дакле опет општи покољ против Срба, сада зато што су „кулаци", моја примедба), конце и везе на које ће се ослањати Недић." („Зборник", Том IV, књига, стр. 149-150)

Колико је тај евентуални долазак Недићевих трупа у Босну био највећа брига и опасност за комунисте сведочи и овај инфамни проглас који је окружни комитет КПЈ у Босни, и то: Окружни комитет КПЈ за „Звијезду", издао 12. фебруара 1942, после пријема извештаја команданта Бирчанског одреда и у коме се вели:

„Народе Источне Босне ...

... Зар Недић који је швапски плаћеник, зар тај Недић који сваки дан коље невине српске мајке и дјецу, зар он може донети слободу и добро Србину у Босни?..."

Инфамност и бестидност овог комунистичког прогласа сведоче само колики је био велики страх комуниста од Недића да их не потера из њихове последње базе, као што их је истерао из Србије.

Да би се спречио тај прелазак Недићевих трупа, и пре тога сломиле све националне снаге у Босни, комунисти су одлучили да се баце на уништење Дангићевих четника и да за то време не само избегну сваки

сукоб са усташама, већ чак и да приме њихову сарадњу за заједничку борбу против српских националиста.

Ово још једном потврђује командант Бирчанског НОП одреда, Михаило Милосављевић-Шпанац и његов политком Цвијетан Мијовић-Мујо, који су још у фебруару алармирали Вукмановића-Темпа о опасности која им прети на случај доласка Недићевих одреда у Босну. Ова двојица, у име штаба одреда упутили су 2. марта 1942. извештај Оперативном штабу за Источну Босну о ситуацији у Бирчанском крају, па вели:

„Ових дана је нарочито јако развијена агитација Рачићевих агената и петоколонаша. Отворено су за Недића, тероришу сељаке... и гоне их на фронт. Сви су скоро Дангићееи жандарми из Сребрнице, али се издају за праве Србијанце... По нашем мишљењу појава Пролетерске бригаде једино би могла да побољша нашу ситуацију, нарочито на овом сектору Власеница - Милићи - Дрињача - Братунац - Сребрница - Х. Пијесак, где је упориште четника. Али сељаци у овим местима појавом Бригаде добили би веру и самопоуздање и лакше би се радило. Извештавамо о развоју ситуације, али признајемо да је стање критично. Зато мислимо да је хитна потреба доласка Бригаде, али не да се ангажује у борби против усташа, већ против Рачића и официра и њихових жандара. Ми настављамо пропаганду и лецима и раскринкавајући их." („Зборник", IV, 4, стр. 89-70)

Уосталом, сасвим такво мишљење је владало и у самом Титовом „Врховном штабу НОП и ДВ Југослаавије" који је у наређењу од 5. марта 1942. одредио да II Пролетерска бригада, заједно са I Пролетерском бригадом, отпочне покрет против четника у подручју Гласинца - Сребренице - Власенице, те се ту вели:

„Претстоји покрет и напад на Власеници, главно четничко упориште. Ту се налазе Дангић и Рачић са око 200 бандита из Србије ... Зато би било примамљиво да покрет и напад на Власеницу извршите у току 16. Тога јутра треба рано отпочети покрет да би вам остало довољно времена за вођење борбе око Власенице, под условом да пред вашим маљем не измакну. Но, отпору се сигурно надати...

Што се тиче Хан Пијеска ствари стоје овако: усташе су дошле до села Жљебова. Сазнали смо да је из Рогатице пошла једна група од 500 хрватских војника ка Подроманији. Ми верујемо да ће бити упућена ка Хан-Пијеску ... Ми смо имали намеру да Прва бригада нападне Кусаче Хан Пијесак. Али смо од тога одустали из разлога што би дошли у непосредни додир и борбу с усташама... Иначе концентрични напад на Власину од села Милића и од Хан Пијеска (кога сада треба да заузму усташе, а које партизани не желе да узнемиравају, моја примедба) дао би најбоље резултате, био би сигуран и давала би нам се могућност да заробимо оне рђе у Власеници". („Зборник", II, 3, стр. 40)

И не само код Хан Пијеска већ је наређење свим партизанским одредима било да нигде не нападају окупаторе, већ само да уништавају четнике, као и све националисте, јер су само ови били будућа сметња комунистима да дођу на власт. Тако два дана после ове заповести II пролетерској бригади начелник „Врховног штаба НОП и ДВ Југославије" упутио је 7. марта 1942. „Невесињском народно-ослободилачком партизанском одреду" наређење да избегавају сваку борбу против окупатора, да не нападају усташко упориште Борач, како су ови партизани намеравали:

„Ми смо вам већ раније рекли да на првом мјесту треба да је борба против домаћих изрода-четника, петоколонаша, разбијача народне борбе. За вријеме ликвидације тих бандита борбу с окупатором избјегавати..." („Зборник", II, 3, стр. 80)

Цео комунистички апарат је тада концентрисан да се сломије снага националиста по могућству војнички, а још више да се развије највећа пропаганда против свих који сметају будућем успону комуниста на власт: кампања у иностранству не само против Недића и генерала Михаиловића, већ и против саме краљевске владе у Лондону. Зато комунисти желе да ангажују званично Совјетски Савез и у томе смислу Моша Пијаде, који је био „Делегат Врховног штаба НОП и ДВ Југославије" упућује из Жабљака, где се налазио, 9. марта 1942. лично Титу писмо у коме вели:

„Треба већ отворено устати против спреге Југословенска влада - Дражa - Недић - окупатори, који сви заједно стварају четничке банде и шаљу их против нас. С том позадином иза четника, није чудо што то постаје великом опасношћу после толико месеци успешног устанка под нашим руководством. Нисам знао да су господа министри већ почели преко лонд. радија да се свађају с нама. Зато би било неопходно да Ђед (у напомени се ту вели: „Овде значи: Совјетски Савез") свакодневно на својим таласима популарише нашу борбу и да моментално борбу против четника истакне на прво место. Ђеда треба снабдети свим потребним непобитним доказима да је југословенски „министар војске и морнарице" у служби окупатора, у савезу са Недићем и да се иза четничке офанзиве против нашег устанка, која се води окупаторовим оружјем и новцем, налази југословенска влада. Ђед треба да почне вршити притисак на ту владу како би у датом моменту раскинуо с том бандом. Треба Ђеда уверити да ће народ тада посве сигурно бити уз њега, а не уз избеглу владу и њене издајничке официре и високу бирократију".

Баш овог истог дана, 9. марта 1942, када Моша Пијаде вапије да Совјетски Савез нападне као сараднике окупатора све националисте, па чак и саму Краљевску владу у Лондону, тога дана „Делегат Врховног штаба НОП. и ДВ Југославије" Светозар Вукмановић-Темпо шаље извеш-

тај начелнику Врховног штаба Арси Јовановићу и обавештава га како су усташе заузеле Хан Пијесак и да пале свугде српска села, али овај извештај не шаље да би „народни-ослободиоци" ступили у борбу против правих злотвора и злочинаца у усташкој униформи, већ да сеири колико су они четника побили и у колико су им олакшали њихову припреману офанзиву на Власеницу. Ту Вукмановић вели:

„Друже Арсо,

Добио сам овде у Озерковиће неке нове податке. То су: хрватска војска у јачини од 700 војника и двије бојне усташа продрле су у Хан Пијесак. Уз пут су све попалили. Четници су дали отпор у Жљебовима гдје су имали око 100 мртвих и рањених. Рачић се наводно укопао на Чаћевици (између Плоче и Хан Пијеска)". (Зборник, II, 3, стр. 94-95)

Синхронизована акција пролетерских бригада и усташа дала је већ своје резултате: сва српска села на Романији су била попаљена и становници побијени од усташа, на стотине, а можда на хиљаде нових српских живота било је угашено од најкрволочнијег окупатора-усташа, којих су се они које су комунисти називале „колаборатери окупатора" јуначки борили и умирали, док су „народно-ослободиоци" не само сеирили већ и сарађивали са тим душманима српског народа. Па шта више, хтели су да се са њима утркују у злочину према Србима. Много се говорило о ратним злочинима, где су усташе на првом месту, али ево једног правог ратног злочина над српским становништвом, које је Тито, сутра дан после овог Темповог извештаја, наредио.

„Врховна команда НОП и ДВ Југославије", под Титовим потписом упутила је 10. марта 1942. наређење „Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку" да овај формира једну црногорску пролетерску народно-ослободилачку ударну бригаду и омладинске партизанске батаљоне којима се даје следећи задатак:

„Ликвидацији четничких банди и пете колоне морате посвјетити сву пажњу. Против четничких бандита у Васојевићима мобилишите што више људства. Кад то четничко упориште ликвидирате све ће остало ићи лакше.

Ви морате прибјећи репресалијама против четника. Морате палити извјесне куће окорелих зликоваца и разбојника, а обавезно све куће четничких вођа и коловођа. (Сво подвлачење је моје). Сва њихова имања треба конфисковати").

Овог дана, 10. марта 1942. када је Тито наређивао палење кућа националиста у Васојевићима, делегат Врховнот штаба Светозар Вукмановић-Темпо обавештава лично Тита о ситуацији код Дангићевих четника који су у борби са усташама и домобранима хрватским, којима су не само одолевали, већ их почели да опкољавају:

„Хрватска војска је продрла у Хан Пијесак и кренула у два правца: према Олову и Пјеновцу, где су разбијени и повраћени према Власеници (тј. Павелићеве трупе су биле разбијене од четника који су држали ова села, моја примедба), где су такође заустављени. Сада се налазе на Хан Пијеску, а четници су поново заузели положаје на Видрићима и Жљебовима. То значи да су они опкољени, али то је врло слаб обруч с обзиром да их опкољавају четници. Рачић са својом „бригадом" укопао се пред Хан Пијеском, док су у Власеници налази главни њихов оперативни штаб. Дангић се налази у Братунцу. Јачина хрватске војске у Хан Пијеску износи око 700 војника и 2 сатније усташа. То су врло мале снаге с обзиром на бројну снагу четничких чета које их опкољавају...

Из читаве ситуације закључујем да би ми требали брзо радити. Мислим да би требало одмах наставити са кретањем обје пролет. бригаде у раније назначеним правцима, без обзира што су усташе на Хан Пијеску. Ми би спојили ова два наша батаљона и пошли према Власеници, похапсили све официре и образовали фронт према Хан Пијеску..."

Али домаћи партизански одреди нису следовали колаборатерску политику Врховног штаба са Павелићевим трупама, већ чим су угледали усташе, растурили су се на све стране, што су констатовали многи извештаји комунистичких руководилада из тог времена. Та заједничка акција Титових партизана и усташа имала је страховитог одјека у месним партизанским одредима, чак и у оним који нису били ту непосредно на терену, те је међу босанским партизанима дошло до побуне против комунистичких руководилаца.

Ово се види из једног каснијег упутства које је Врховни штаб Титов упутио 29. марта 1942. командантима и политкомесарима обе Пролетерске бригаде у коме вели да је њихов покрет имао у политичком погледу „и негативних страна, јер је извршен у вријеме када су четничке јединице водиле борбу са усташама код Хан Пијеска ... да су случајно у том моменту усташе покушале надирати према Власеници, као што смо претпостављали, онда би тај покрет имао врло тешких политичких посљедица за нас, које се не би тако лако дале исправити, јер би то имало утицаја на даљи ток наше борбе не само у источној, већ и у читавој Босни. Ви и сами у својим писмима напомињете да су се мјештанске чете разбјежале са положаја, да непријатељ шири гласине као да ми идемо заједно са усташама итд". (Зборник, II, 3, стр. 258)

Али су се десиле комунистима и горе ствари, јер су се поједине домаће партизанске јединице не само разбежале, већ видећи комунистичку издају и сарадњу са усташама, и схвативши да се ту ради о заједничкој усташко-комунистичкој акцији против Срба националиста, спремале су се да оружјем нападну I пролетерску бригаду.

У наређewy које је Тито издао 31. марта 1942. године Пролетерској ударној групи (I и II пролетерска бригада) у Гласинцу, вели:

„На тој просторији и ка Рогатици налази се и Дубски батаљон који одржава везу са четнисима у Вишеграду. Скроз је непријатељски расположен према нама. Тај батаљон би пуцао нама у леђа..." (Зборник", IV, 3, стр. 289)

Зато је Тито наредио да се тај батаљон одмах разоружа, а известан број оних који су се сматрали за коловође, стрељан је.

*

Жеља комуниста да овладају четничким центром за Источну Босну, пошто су четничке снаге биле потпуно ангажоване у борби против Павелићевих домобрана и усташа, најзад се остварила. 16. марта 1942. „Оперативни штаб Пролетерске ударне групе" под потписом свог команданта Коче Поповића, данашњег потпретседника републике у Југославији, упутио је из саме Власенице извештај бр. 19 „Врховном штабу Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске" у коме се вели да је ова група састављена од I и II пролетерске бригаде ушла у Власеницу тога јутра у 6 часова, па се даље каже:

„Господа официри су одавде побегли према Хан Пијеску још синоћ. Они ће вероватно покушати да се повуку ка Србији...

Ми смо јутрос, одмах по доласку у Власеницу, написали и умножили летак који смо преко мештанских четника упутили на положаје, позивајући их да заједно са нама чисте своје редове од издајника итд ...

Рачић, са Дангићем, вероватно ће покушати да се учврсте на просторији Сребрница - Братунац, ако не пређу одмах у Србију..."

У постскриптуму овог извештаја се вели:

„Сада предузимам привремену команду над свим јединицама око Хан Пијеска, у сарадњи са штабом Бирчанског одреда. Неке јединице су напустиле положај. Издали смо наређење свима да се врате, дезертере ћемо стрељатих."

Колико је пропаганда код комуниста била једно од најглавнијих оружја нарочито према својим српским противницима, залуђеним пропагандом „словенске мађушке" Москве и савезничког Лондона, најбоље се види из овог извештаја Коче Цоповића, коме је први посао био чим је ушао у Власеницу да истог јутра умножи летак и пошаље га на четничке положаје, позивајући необавештене и неуке босанске сељаке да побију своје официре „издајнике" и да се придруже комунистима.

Нажалост, међу нашим примитивним људима, каквих је било на свим местима, та пропаганда је врло често успевала и било је довољно да

комунисти само оперишу са називима „издајници", „колаборатери" па да се међу националистима нађе људи који су одмах налетели том лепку и трудили се да докажу своје „родољубље" и „националну исправност" тиме што су чинили праве и истините издаје и према својој земљи и према своме народу. Такав се случај десио, са врло трагичним последицама по српски народ у Источној Босни, на два дана после овог пропагандног летка Коче Поповића, иако је тај летак био можда само добар изговор за већ у напред припремљену издају у корист комуниста.

У тренутку када је почела двострука опасност по Дангићеве четнике овом синхронизованом акцијом Пролетерских бригада и Павелићевих усташа и домобрана, генерал Недић је наредио да се Дангићу пошаље у помоћ један јак одред који је по његовом наређењу формирао између избеглих Срба из Источне Босне капетан Дакић. Тај нови одред националиста, састављен је од људи који су познали све ужасе усташких злочина, бројао је око 1000 добро наоружаних људи, којима је Недић дао оружје намењено за његове оружане и добровољачке јединице, и одреду је стављено на расположење око двадесетак официра, скоро сви из резерве, али већином са територије Босне. Командант одреда био је капетан Дакић, док је тактички командакт био капетан Предраг Марковић. Догађаји су показали да је овај био убачени агент комунистички који је већ имао добијен задатак и који је имао и више својих људи и у самом томе одреду.

Док су се водиле огорчене борбе са усташама око Хан Пијеска, овај одред је прешао Дрину и требао да не само консолидује четничке положаје и одбаци Павелићеве крволоке, већ да потом узме учешћа и у борбама против партизанских одреда.

Одред је стигао на терен на неки дан пре уласка пролетерских бригада у Власеницу, и како је тада била најактуелнија усташка опасност, упућен је у село Милиће да ојача фронт према оним усташким јединицама које су се налазиле у Хан Пијеску.

У том је стигла вест да су пролетерске бригаде ушле у Власеницу и вероватно је и до овог одреда допро и летак Коче Поповића. На дан 18. марта 1942. - два дана по заузећу Власенице од комуниста - капетан Предраг Марковић, који је пре тога успоставио везу са комунистима на терену, прешао је са целим одредом на њихову страну и предао се Родољубу Чолаковићу. Капетан Дакић, изненађен овим пучем и издајом, једва је успео да се са још неколико официра и подофицира спасе, и да се врати у Србију, док су већина оних који су покушали да се успротиве овој издаји били побијени.

Разуме се да су комунисти наградили свог агента капетана Предрага Марковића, кога је Тито одмах унапредио у чин пуковника. Када је Мар-

ковић касније погинуо на Озрену, проглашен је од комуниста „народним херојем".

Ова жалосна и још више срамна епизода, која баца мрачну светлост на здрав разум, морал и национално осећање многих наших људи, залуђених сваком туђинском пропагандом, јер увек више воле да верују туђину него својим сопственим сународницима, била је пресудна за борбу која је вођена, да се у пролеће 1942. Источна Босна ослободи потпуно крваве усташке владавине. Све до ове издаје, када су избеглице прихваћене и наоружане од Недића прешле на страну комуниста, мајор Дангић је са успехом одолевао удруженој акцији усташа и партизана и вероватно да би, са овим новим одредом, одбацио и једне и друге, јер су комунистичке снаге биле доста слабе и њихове „бригаде" често нису имале ни толико људи колико је имала једна регуларна мирнодопска чета у војсци. Одред опремљен од генерала Недића, али вођен једним истинитим издајником свога народа, постао је главна комунистичка снага у Источној Босни. Последица је била та да сада, када су национални четници били потиснути на десну обалу Дрине, опет су српски градови и села запливали у крв, јер корисници повлачења четника нису биле партизанске Пролетерске бригаде, већ Павелић и његове усташе.

Мајор Дангић је створио себи нов центар у Рогачици, где је очекивао да се ојача и предузме нову акцију. Али тада се десио догађај, катастрофалан по српски народ у Источној Босни.

Колико је далеко ишла сарадња између комунистичких партизана и Павелићевих трупа, сарадња која је довела до нових масовних покоља Срба и до праве националне катастрофе у овоме чисто српскоме крају, сведочи - уз толико друго - и извештај који је Светозар Вукмановић-Темпо - да није комуниста, те као такав без народности, био би по пореклу Србин - упутио на дан 31. марта 1942. Титовом Врховном штабу дајући податке о пуној сарадњи између партизана и Павелићеваца. Говорећи о акцији Гласиначког партизанског батаљона и Рогатичког партизанског одреда, Темпо вели:

„Истовремено они су добили задатак (командант Рогатичког одреда и његов заменик) да се повежу с неким официрима хрватске војске у Подроманији, са којима је већ успоставио везу Гласиначки батаљон и од којих су добили нешто муниције (за борбу против Дангићевих четника, заједничког непријатеља, моја примедба)... Сада пак, на терену Источне Босне Дангић и његова издајничка официрска банда немају никаквог упоришта. Нико није зажалио за протјеривање тих бандита. Једино само појединци, ту и тамо, не покоравају се нашој власти. Но ми ћемо оштрим мерама те појединце ушуткати. (Мало раније у истом том извештају Темпо је јавио да има појединаца које треба „очистити" из њихових јединица, „а неке чак и стрељати"). Једино што констатујемо да се та

издајничка банда концетрише сада на Мајевици. Ту хоће да начине упориште за своју издајничку работу." („Зборник", IV, 4, стр. 106-107.)

Ко је пак вршио „издајничку работу" показали су догађаји који су се одиграли непуних 24 часа после овог Темповог извештаја.

Из саме Власенице, на коју су 16. марта напале две Пролетерске бригаде да би из ње потисле четнике, само две недеље касније, 1. априла 1942. упућен је преко Сарајева и досатвљен радиом Павелићу извештај:

„Из Сарајева. БРЗОЈАВКА 2025. ЖУРНО.

Подпуковник Францетић јавља преко редарственог круговала Сарајево:

„Првог травња у 18 часова усташке јединице ушле су у Власенцу. Чиновништво и оружништво такође одмах упутити у Зворник и имаду предузети дужност".

„Шифриран и послат круговалом.

Заступник Главара

Главног Стожера

Пуковник Драгојлов"

(„Зборник", IV. 4, стр. 303)

Командант крваве усташке „Црне легије", јединице састављене од професионалних џелата и садика, чији је сваки члан имао на својим рукама трагове проливене крви стотина српских људи, а још више жена и деце, Павелићев „витез", потпуковник Јуре Францетић ушао је са својим крволоцима победоносно у Власеницу, не испаливши пушку, јер су пролетерске бригаде тада имале задатак да се боре против Срба националиста, али не и против кољачких банди Павелића, ратног савезника Хитлера и Мусолинија.

Ево шта веле сами комунистички извештаји о томе догађају који најбоље осветљава позадину војничке и политичке акције комунистичких партизана у Источној Босни. На дан 1. априла 1942. у 24 часа - дакле на дан уласка Францетића у Власеницу - Оперативни штаб НОП Одреда за Источну Босну, под потписом Угљеше Даниловића, обавештава партизански Врховни штаб:

„1) Данас у 15 часова усташе и хрватска војска ушли су у Власеницу. Бројна снага непријатеља износила је 5-600 људи. Борбе готово није било, јер су се мјештанске чете одмах при појави непријатеља повукле.

2) Сматрамо да смо губитком Власенице доживјели један приличан политички пораз и да ће то покушати да искористе петоколонаши."

Већ из самог овог извештаа се види да су снаге Павелићеве које су ушле у Власеницу биле веома слабе и могле су да тај град освоје само на бази неког споразума са комунистима, о коме, разуме се, да званични извештаји партизански не говоре. Не само да су се ту у близини нала-

зиле обе Пролетерске бригаде, већ се из једног другог извештаја Главног штаба за Босну и Херцеговину, упућеног само неколико дана раније Титу, види да су комунистичке снаге - осим „Ударне групе" пролетерских бригада - бројале ту пет батаљона, укупно 1200 партизана, што је претстављало, само то, већ двоструке снаге од оних усташких које су заузеле Власеницу. А да се није радило такође о неком изненађењу, види се такође из истог комунистичког извештаа, који потврђује да је Власеница била плански напуштена, без отпора и пре појаве усташа, што значи на бази закљученог споразума. Ево тог дела истог извештаја Оперативног штаба за Источну Босну од 31. марта:

„У току ноћи 31/1 априла извршили смо евакуацију болнице у којој је било преко 80 рањеника и болесника. Три сата пре уласка непријатеља (у овом тренутку пре савезника, моја примедба) у град, позвали смо грађанство да се евакуише. Наша једна омладинска чета, чији је вод био на Плочи, повукла се последња сасвим у реду".

Сасвим у реду ушле су и усташе у Власеницу из које је крвник Францетић могао да пошаље Загребу онај триумфаторски извештај.

У напомени у ЗБОРНИКУ уз извештаје објашњава се тај догађај овако:

„Усташке јединице које су 1. априла 1942. ушле у Власеницу биле су под командом потпуковника Јуре Францетића. Те усташке формације биле су познате под именом „Црна легија"; борачки и командни састав састојао се искључиво од усташа. Власеницу тада партизани нису ни бранили, него је Главни штаб за Босну и Херцеговину, чије је седиште било у Власеници, наредио поелачење партизанских јединица и установа из Власенице у Шековиће". („Зборник", IV, 4, стр. 308)

Францетић је одмах без борбе посео и сва остала места из којих су комунисти били потисли четнике: Сребрницу, Братунац, Хан Пијесак. После толиких месеци слободног живота српског становништва, заштићеног националним четницима од усташког покоља, усташе су опет успоставиле пуну своју власт до саме леве обале Дрине, искључиво благодаређи акцији Пролетерских бригада, које су као претходница очистиле терен од „петоколонаша" да би се ту опет наставила крвава оргијања Павелићевих кољача.

Од почетка акције четника мајора Дангића, баш у доба образовања владе генерала Недића, код кога су нашли пуну подршку и помоћ, Источна Босна, тај најчистији српски крај, била се ослободила усташке власти. Опасност да се то у истини право национално оспособљење једног мученичког краја не прошири на целу Босну и Херцеговину и тако очупа комунистима њихову једину базу, где им је усташка анархија омогућавала боравак, нагнала је Врховни штаб партизански, који је сваку своју одлуку завршавао паролом: „Смрт фашизму, слобода народу!", да у пракси тај политички слоган потпуно преврне и да народу - и то срп-

ском народу у Босни - донесе смрт, а правим и јединим фашистима на територији Југославије, Павелићевим усташама пружи пуну слободу убилачке и уништавајуће акције, коју они никад сами не би више могли да остваре на томе терену са кога су крваве главе били изгнани. Ова монструозна сарадња између комунистичких партизана и Павелићевих крвника у Источној Босни остаје као непобитна чињеница, коју сами званични комунистички документи потврђују и констатују.

Владавина страве и ужаса поново је зацарила над Источном Босном. Опет су ту почеле да се стварају „оружничке постаје", та језива мучилишта и губилишта несрећног српског становништва.

14. априла 1942. „Заповедник Пете оружничке пуковније" пуковник Павић извештава из Сарајева „Врховно оружничко заповједништво" у Загребу под: „Тај. Ј.С. Вр. 788":

„Оружничко крило Власеница јавља из Зворника да су успостављене оружничке постаје Сребрница, Братунац, а претстоји и успостава постаје Власеница".

Али та „оружничка постаја" у националном Братунцу није дуго остала на миру, и то није она била узнемирена од комуниста, већ од националиста.

„Главар Главног стожера генерал-поручник Лакса" даје у име „Министарства хрватског домобранства" 24. априла 1942. „Дневни извештај бр. 114" о борбама у Босни и Херцеговини:

„Ноћу 22/23.1У код с. Братунца (9 км сјеверозападно од Сребренице) нападнуте су усташе истовремено из Србије и са наше стране. Од наших је 1 погинуло, а 9 рањено. Код четника има 30 мртвих".

Овај повратак усташких власти у Источну Босну, благодарећи свесрдној сарадњи од стране комуниста, унео је страховиту забуну, огорчење и праву побуну у редовима мештанских партизанских одреда. И та узбуна се раширила не само код трупа у том крају где су се Павелићевци повратили, већ широм целе Босне. Тако већ 18. априла 1942. Осман Карабеговић, члан Главног штаба за Босну и Херцеговину и политички комесар Оперативног штаба за Босанску Крајину и Данко Митров, командант IV Крајишког НОП одреда упутили су „Команданту Оперативног штаба за Босанску Крајину" Кости Нађу овај алармантни извештај:

„Због лоших политичких прилика у многим четама тих двају батаљона морали смо овдје разоружати више од сто људи, а поред тога погоршава ситуацију концентрација четничких банди у Узломцу. У Узломцу има више од 300 бандита са 6 митраљеза...

Дезертери сви из IV одреда ...

Поред тога морали смо да разоружамо цијелу чету у Блатници, јер се побунила против нас иза леђа. Исто тако морали смо разоружати половину чете у Мотајици ...

Сем тога треба да увијек држимо једну чету у близини ријеке Босне да чува прелаз, да не би прешли Дангићеви бандити који се концентришу на десној страни ријеке Босне. Прије неколико дана похватали смо неколико бандита који су били послати од Дангића...”

*

Сви ти потреси, превирања, чак и оружане побуне у редовима партизанских одреда састављених од Срба мештана из Босне, који су поверовали комунистичкој пропаганди да је њихов главни циљ борба против усташа и уопште Павелићеве монструозне НДХ, - били су другостепеног значаја пред оним ужасима који су опет почели да се одигравају по повратку усташких јединица и власти, донетих у Источну Босну на партизанским леђима.

Настао је нови општи покољ преживелог српског становништва, које је избезумљено напуштало своја села у пламену и бежало, остављајући сву своју имовину, ка Дрини, иза које је за њих било још једино спасење: Недићева Србија.

Претседник српске владе, свакодневно обавештаван о догађајима у овом несрећном српском крају, баченом поново под огањ и нож, наредио је својим одредима дуж Дрине да свим сретствима осигурају пребацивање масовних група бегунаца из Босне на десну обалу реке, да их заштите, прихвате, нахране, сместе све док се не организује општа помоћ том неочекиваном избегличком таласу од стране Комесаријата за избеглице, који је са највећим пожртвовањем водио Тома Максимовић, индустријалац из Борова, и сам бегунац из Павелићевог пакла.

На овоме делу Дрине према Власеници и Сребрници, где се одигравао најкрвавији чин босанске драме, на њеној десној обали, налазио се у том тренутку X добровољачки одред Милоша Војновића. Још пре ове националне катастрофе српски добровољци су били ту успоставили везу са Дангићевим четницима у Братунцу, удаљеним свега десетак километара од Љубовије. Оружје и муницију и другу ратну спрему, коју је генерал Недић овамо слао за Босну, добровољци су пребацивали на леву обалу реке, а рањене Дангићеве четнике су прихватали и упућивали на лечење - снабдевене лажним објавама, као да су припадници тог одреда, да их не би Немци хапсили и одводили у заробљеништво - у болницу у Ужицу, а неке теже чак и у војну болницу у Београду.

Овоме одреду у другој половини марта, а нарочито у априлу 1942. пао је у задатак да спасава бегунце из Источне Босне. Свугде дуж Дрине добровољци су прикупили све чамце и сплавове и организовали су - где је то било најпогодније због брзог тока реке - места пребацивања: код

Љубовије, Оклетца, Бачевца, Овчиња, Рогачице, Бајине Баште, Перућца и Полома.

Дангићеви четници, који су се и сами спасавали у Србију, обавештавали су избезумљено становништво о овим станицама спасења, где су преко Дрине непрестано прелазили чамци да пребаце у Србију оне који су још само голу душу износили испред сатана. То је било бекство испред најстрашније смрти, јер су за њима као дивљи вукови долазили усташе, ојачани новим јединицама из Сарајева, и њихову помамну навалу да искорене те преживеле Србе до последњег, задржавале су са тешком муком последње групе мештанских четника.

Било је сцена ужаса, лудила од преживелих страхота. Један од добровољаца из 10. одреда, Милорад Малеташки био је очевидац када се приликом пребацивања бегунаца, у тренутку када су усташе избиле на леву обалу реке, једна млада жена, која је са своје двоје деце била у добровољачком чамцу на средини Дрине, већ спашена, одједном бацила са обоје деце у реку и удавила, јер јој је рефлекс страха, после свега што је преживела, помутио ум када је опет угледала крвнике Павелићеве.

Ту код Перућца добровољци су са ужасом угледали како су усташе ставиле под нож једну групу бегунаца који нису стигли да се укрцају у чамце. Отворили су ватру из свих својих аутоматских оружја и одагнали ове крволоке од обале, на којој није било више живог ни једног Србина. Добровољци нису смели да прелазе Дрину, јер би од Немаца били проглашени за одметнике, разоружани и похапшени, те су зато, како су од спашених сазнали да се још једна велика група бегунаца пробија ка реци да се пребаци у Србију, позвали младе спашене Босанце у Бајиној Башти да се добровољно јаве како би се створио један одред за заштиту тих последњих бегунаца. 130 њих, младих и старих, су се одмах јавили и наоружани добровољачким оружјем, са машинским пушкама и доста муниције, пребачени су чамцима на леву обалу Дрине код села Турска Варда, преко пута Перућца. Они су створили прави мостобран који је имао за задатак да задржава усташе док се спасе ова већа група бегунаца.

Ту иза Турског Варда, док су чамци журно пребацивали избеглице, развила се битка на живот и смрт. Када је и последњи бегунац пребачен, наређено је и томе заштитном одреду да и он пређе натраг у Србију. Није их много остало. Спасавајући своје земљаке, суседе и пријатеље 90 њих је погинуло, а само 40 се вратило натраг у Србију и то ретко ко од њих без ране.

Какви су се ужаси одигравали тих дана дуж Дрине могао сам и ја лично да видим језиве доказе у самом Претседништву владе, које је уз извештаје од 10. добровољачког одреда и од српских власти у Љубовији,

Бајиној Башти и другим местима у том делу Србије, добијало и фотографије жртава усташких злочина почињених на самој обали Дрине.

Било је много тих снимака унакажених лешева људи, жена и деце, али један од њих и дан данас остао је урезан у моме сећању. На самој обали Дрине, на камењу, било је више људских лешева, скоро сви потпуно голи. Три мушка леша била су у првом плану, те се сваки детаљ видео. Лица су била унакажена јер су им очи биле ископане, а носеви и усне одсечене, али оно што је најстрашније било то су њихове отворене утробе из којих су се као крвави полипи разлила црева. Уз то су им били одрезани и полни органи. Да ли од самртних мука, или су их џелати тако раскречили, ови лешеви мученика су изгледали као разапете жабе, над којима је вршена вивисекција ради испитивања реакције појединих органа на пуштену галванску струју.

Ови снимци када сам их у канцеларији пуковника Масаловића видео, оставили су на мене тако страховити утисак да сам целог тог дана био болестан не могавши ништа да окусим, јер овако зверство превазилазило је и најболеснију машту рођеног садака.

Али имао сам прилике да ту у Београду видим и једног преживелог сведока из тих усташких покоља, који је, као онај јарац из народне приче, био жив клан-недоклан. То је такође један случај кога ћу се читавог свог живота сећати.

Једног од априлских дана 1942. телефонирао ми је Мита Љотић и рекао ми да дођем код њега у његову канцеларију, која се налазила на 4. спрату нове, нешто пре рата завршене зграде Народне банке, подигнуте на углу Трга Престолонаследника Петра и улице Краља Александра, на месту где је раније била чувена „Шишкова кафана".

Тек што сам, после поздрава са мојим блиским рођаком и ратним другом Љотићем сео, чекајући да ми саопшти са чиме то важним има да ме упозна, када су се лагано отворила врата његовог бироа и унутра мало бојажљивим кораком ушло је једно мало сељаче, у босанској ношњи, гледајући ме неповерљиво својим живим, паметним очима. Свугде око врата дете је носило широки завој, као да је издржало неку тешку операцију.

- Ево једног од ретких, можда јединог кога су усташе клале, а који је то преживео и дошао да буде живи сведок њихових свирепих злочина, рекао ми је Љотић.

Потом се окренуо детету и позвао га да седне ту крај нас. Видећи да мали, који ме је први пут видео, оклева, још пун страха од оног што је доживео, додао је:

- Буди спокојан, ти си међу пријатељима и ово је један наш Србин, мој рођак.

Дете је тада послушно село крај мене. Један део завоја био се одвојио те се видела испод њега широка, језива, још незарасла рана, која је ишла преко целог гркљана и врата скоро од једног ува до другог. Било је то доиста право чудо да је ово несрећно дете могло да остане ипак живо.

Тај врло отресити малишан, који је имао 8-9 година, рекао ми је да се зове Сретен Глигоријевић, да је из једног села из Источне Босне, недалеко од Дрине, негде између Зворника и Власенице, чије сам име потом заборавио.

Врло узбуђен овим призором упитао сам малог Сретена:

- Ко те је тако заклао?

Са тихим гласом, који је мало шиштао, јер изгледа да је и нека гласна жица била повређена, дете ми је кратко одговорило:

- Комшија Мујо.

Љотић ми је испричао целу историју, коју је мали с времена на време потврђивао главом.

Отац Сретенов, чим је био дошао Дангић у Босну, ступио је одмах у четнике. Њихо први комшија, и до рата добар пријатељ, Муслиман, био се одмах по прокламовању Павелићеве државе злочина, пријавио усташким властима као Хрват и ставио им се на расположење, али није имао времена да дуго служи Павелића и да ма какво веће зло учини Србима, јер су четници убрзо очистили цео тај део Источне Босне од усташа, и овом муслиману, уплашеном због евентуалних последица свог опредељивања за усташе, који је хтео да бежи са својом породицом, његов сусед четник Глигоријевић дао је уверење да му се ништа ни њему ни његовим неће догодити и да му он лично гарантује заштиту и безбедност. И доиста за читаво време четничке владавине над тим делом Глигоријевићев сусед и његова породица су мирно живели неузнемиравани ни од кога. Али чим се у марту 1942. појавила Францетићева „Црна легија" и друге усташке формације у околини Хан Пијеска и осталих четничких упоришта у источној Босни, нападаних једновремено и од Титових комуниста, овај муслиман Хрват је пребегао усташама и ступио у њихове редове. Када су се партизани, који су потисли четнике, повукли без борбе испред усташа, јединица у којој се налазио сусед Глигоријевића упала је баш у њихово село које су четници били напустили већ раније због комунистичких партизана. Муслиман, коме је четник Глигоријевић спасао живот и узео га у заштиту, сада у усташкој униформи постајући звер, сматрао је за први свој задатак да побије породицу свог добротвора и спасиоца и он је, док су други клали по осталим српским кућама, повео неколико усташа у кућу Глигоријевића. Видећи да им се примичу усташе, умрљане крвљу већ побијених српских сељака, са исуканим ножевима и секирама у рукама, жена четника

Глигоријевића је почела да бежи у правцу шуме, вукући са собом своје троје деце: Сретена, његовог нешто старијег брата од 11 година и ћерчицу од 6-7 година. Али ту међу првим дрвећем стигли су их џелати и сусед је узео на себе задаћу да жену и децу свог добротвора лично покоље. Једним потезом ножа пререзао је врат малом Сретену и бацио се на друге. Када је касно у ноћи хладноћа пред зору освестила преклано дете, оно је могло да види да лежи усред лешева своје мајке, своје сестрице и свог старијег брата, сви са пререзаним гркљаном. Инстинкт самоодржања био је јачи од бола и призора ужаса и дечко, коме се крв била усирила око страховите ране, почео је да се вуче у правцу Дрине неби ли тамо нашао спасење. Његова срећа је била да су у саму зору наишли кроз шуму неколико четника, који су и сами бежали ка Дрини да се пребаце у Србију и нашавши преклано дете понели су га на рукама са собом и превели, када су дошли чамци, на српску страну.

Добровољци су, са осталим бегунцима прихватили и Сретена и послали га у болницу да му лекари спасу живот. Љотић обавештен о овом јединственом случају затражио је да му се, чим је пуштено из болнице, дете упути да би се он старао о њему.

Када ми је завршио историју кланога Сретена, Љотић ми је тада рекао:

- Видиш Сташа, када човек изгуби лик и душу људску, када погазивши све Божје заповести и хришћанско учење подивља, онда је он најстрашнија и најкрволочнија од свих звери које земљом ходају.

*

У току од две недеље, колико је трајала та масовна егзода Срба из Источне Босне, коју су комунисти предали усташама, спашено је у Србији преко 22.000 особа, највише стараца, жена и деце, а поред њих и 2500 Дангићевих четника прешли су тада на десну обалу Дрине, јер су синхронизованом акцијом комунистичких партизана и усташа били потпуно, највећим делом, отсечени од босанске позадине. Ови Дангићеви четници, којима је претила опасност да падну у руке Немцима, иако ових није било ту дуж Дрине, али се наговештавала могућност једне немачке казнене експедиције захтеване непрекидно од Павелића, преко немачких представника у Загребу, како би помогли своје савезнике - усташе, одмах су били упућени ка Крагуљевцу код Вишеграда, где је била права „ничија земла", јер је тај угао био ван административних граница Недићеве Србије, а теориски на италијанској окупационој територији, али без италијанске војске и власти, па чак и без усташа и комунистичких партизана, јер је то било сувише близу граница Србије, а ту је постојала врло јака четничка концентрација.

У Бајину Башту, Љубовију, Ковиљачу и друга места дуж Дрине преплављена босанским бегунцима стигли су убрзо и чиновници Комесаријата за избеглице, са израђеним планом смештаја по Србији већ иначе препуњеној националних бродоломника, и почели су да ове несрећне босанске Србе смештају по разним местима, али као прво главно етапно склониште била је Врњачка Бања, где су имали да се прихвате, одморе од страхота преживљених, колико толико одену, па су потом упућивани на места за њих одређена где би им опстанак био најбоље обезбеђен.

Из сиромашног буџета окупиране Србије генерал Недић је непрекидно вршио вирмане сума, и вадио из свог диспозиционог фонда одређеног за тајно наоружање, огромне своте новаца, да би се дала помоћ онима који су, услед заједничке акције партизанских комунистичких бригада и Павелићевих усташких легија и сатнија, све изгубили.

*

Последњи чин ове српске босанске трагедије у пролеће 1942. одиграо се на територији Србије.

Не само нападнут са свих страна скоро од свих Титових снага, које су се сконцентрисале не само из Источне Босне већ и из Санџака и делом из Херцеговине, као и од дивље Франчетићеве усташке „Црне легије" и домобранских хрватских јединица, већ и издан од капетана Предрага Марковића, који је са хиљаду људи прешао партизанима, одсечен потпуно од остале Босне и набачен на саму Дрину, мајор Јездимир Дангић је морао да, као и сви његови четници, потражи привремено спасење у Србији. Само је један незнатни део његових људи, налазећи се у дубини Источне Босне, могао да измакне комунистичко-усташким клјештима и да се пребаци на Мајевицу да ту ствара нови центар одбране. Док су његови спашени официри и војници нашли тренутну базу у „ничијој земљи" код Вишеграда, Дангић се пребацио у Београд да генерала Недића лично обавести у детаљима о ситуацији у Источној Босни и да осигура попуну и реорганизацију својих одреда, као и њихово снабдевање муницијом и аутоматским оружјем за даље акције.

И овог пута мајор Дангић је био у сталном контакту са својим заштитницима међу Немцима: пуковником Кевишем и професором др Матлом.

За време овог свог боравка, вођа босанских четника је спровео свој план за нову акцију у Источној Босни, где су сада остале као свемоћни господари усташе, и на неколико седница специјалног војно-политичког савета за Босну, у Недићевом председништву владе било је предвиђено ново формирање јединица између босанских избеглица, али овог пута

са више предострожности да се у њих не увуку нове издајице, као и знатна опрема у наоружању за те нове четничке јединице.

Задовољан због своје успешно свршене мисије Дангић је напустио Београд и пошао ка Дрини, али се по несрећи задржао у Ваљеву. Сигуран у своју ствар мајор Дангић је искористио овај свој кратки боравак да са балкона једне државне зграде одржи говор окупљеним грађанима. Овај скуп је био локална импровизација без икаквог знања генерала Недића и Београда. Дангић је говорио о тешкој судбини Источне Босне, која је благодарећи спрези комуниста и усташа поново пала под џелатску власт Павелића.

Дописник „Обнове" из Ваљева упутио је одмах листу извештај о овој манифестацији и Дангићевом говору. Случајност је хтела да то јутро, када је извештај стигао, ја не будем у редакцији, а немачка војна цензура је дозволила објављивање извештаја који је једнако компромитовао и комунисте и усташе.

Чим се овај извештај појавио у подне, када лист излази, капетан Лончаревић, усташки официр за везу у Београду, при штабу немачког командујућег генерала, телефоном је обавестио лично Павелића и овај је упутио, уз асистенцију Кашеа и генерала Глез фон Хорстенау, телеграфски протест Хитлеру лично. Како је добио овај Павелићев протест, Фирер је одмах наредио да немачки командујући генерал у Србији предузме најхитније мере да се мајор Дангић, док се још налази на територији Србије, одмах ухапси и спроведе без оклевања у Немачку. Исто овако наређење је упутио и Химлер Гестапоу за Србију.

Сазнавши од начелника штаба командујућег генерала, пуковника Кевиша о овом наређењу, чим је оно стигло у Београд, професор Матл је похитао да нађе једног свог познаника из Михаиловићеве тајне команде Београда, дао му војни ауто и рекао му да најхитније оде у Ваљево и обавести Дангића да бежи без оклевања и негде се склони док опасност не прође. По самој изјави професора др. Матла, овај његов курир, несавестан и лакомислен, полазећи из Београда по подне 19. априла 1942, место да одјури без задржавања у Ваљево добијеним колима, задржао је ауто крај једне сеоске крчме негде на друму и тако се напио да је ту и преспавао. Када је најзад 20. априла успео да стигне у Ваљево могао је само да сазна да је мајор Дангић ухапшен то јутро на путу између Ваљева и Ковиљаче од немачке патроле. Да је стигао као што је требао, у Ваљево у вече 19. априла, Дангић би био спашен.

Ово је био почетак свршетка велике трагедије овог српског јунака.

Колико је хапшење мајора Јездимира Дангића било сматрано од Немаца као један значајан војнички и политички акт, јер је наређење за то дошло из самог Хитлеровог главног стана, види се по томе да је оно регистровано и у извештају начелника Генералштаба Оружаних Снага

Југоистока од 22. априла 1942, а који је упућен Врховној команди немачке оружане силе. Тај извештај из Оделења 1а, 1ц, пов бр. 437/42 јављајући о ситуацији у Србији доноси:

„4) Мајор Дангић, вођа једне веће националистичке српске банде, који није водио борбу против Немаца, већ против Хрвата, ухваћен је на српској територији и одведен у заробљеништво у Немачку".

Никада у немачким званичним војним извештајима није било регистровано хапшење ни Михаиловићевих, ни партизанских, па ни Недићевих команданата, јер је то долазило у делокруг Гестапоа, о чему војници нису хтели да се интересују. Једини би изузетак био када би у борби био ухваћен шеф једне устаничке организације, што није био случај са Дангићем, који је био више мање Недићев официр, те је као такав и могао да говори јавно у Ваљеву.

Да би се спречила свака евентуална интервенција Недићева, мајор Дангић је без задржавања у Београду - исто као и генерал Бабић - одмах спроведен за Немачку и упућен у један немачки казненички заробљенички логор у Пољској. Иако су ови логори били нарочито добро чувани, ипак је босански јунак успео да побегне из њега почетком 1944. године и да се придружи снагама пољског покрета отпора. Са овима је он узео учешћа и у Варшавском устанку, који је избио у августу 1944. под командом пољског генерала Бор-Коморовског.

Иронија судбине је хтела да се за Дангића и овде понови трагични парадокс из Босне, када су окупатор и комунисти нашли могућу сарадњу међу собом само да би се уништили националистички устаници. Устанак пољског националног покрета отпора је избио у тренутку када су јединице Црвене армије биле, у свом наступању кроз Пољску, већ продрле у спољна предграђа Варшаве и позвале Пољаке на побуну. То је определило генерала Бор-Коморовског да дигне устанак у самој престоници.

Али заузимање Варшаве од стране пољских националиста није било у интересу Совјета, а најмање у интересу минималне пољске комунистичке групе која је иступила као Лублинска влада. Зато је Стаљин наредио да се предње трупе Црвене армије повуку из варшавских предграђа и обуставе сваку акцију против Немаца све док ови не униште пољске устанике-националисте.

Остављени сами себи, без икакве помоћи са стране, издани и они као и Дража Михаиловић од Енглеза, који нису хтели да се замере совјетском диктатору, „доброме анкл Џоу", те су остали глуви на све очајне апеле за помоћ бар у оружју и муницији, добациваној авионима, пољски устаници Бор-Коморовског без хране и муниције у рушевинама пољске престонице, морали су да потпишу капитулацију, да би бар спречили уништење последњих преживелих становника Варшаве.

Дангић се, заједно са својим пољским друговима, опет нашао у немачком казненичком заробљеничком логору, али Немци нису имали ни времена да утврде ко је он, што би га већ тада стало главе. Црвена армија, чим је устанак био угушен од Немаца, прешла је опет у акцију, заузела без муке Варшаву и наступајући „ослободила" и заробљенички логор у коме се налазио и мајор Дангић. Ово „ослобођење" за пољске националисте је значило одвођење у Сибир, а официри НКВД-а, који су ишли за трупама су брзо установили да је један пољски устаник у ствари југословенски официр-четник, те су га одвели у Москву, затворили у злогласну Љубљанку, из које је излиферован Титу, чим су стигли органи ОЗНЕ да га приме и спроведу прво у Београд, а потом у Сарајево. На тајноме суђењу, ко зна после каквих мука, мајор Јездимир Дангић је 1946. осуђен од комунистичког војног суда на смрт и стрељан.

У званичним документима комунистичке Југославије налази се ова врста епитафа великом војнику, побуњенику и јунаку из Босне:

„Дангић је руководио четничким јединицама у Источној Босни у борби против партизана и Народно-ослободилачке војске. Сем тога он је чешће одлазио у Београд Милану Недићу (претседнику квислиншке владе у Србији) да свршава послове за Дражу. Једном таквом приликом, на захтев усташа, Немци су га ухапсили и одвели у заробљеништво. По ослобођењу је предат нашим властима као ратни злочинац. Осуђен је и стрељан 1946. у Сарајеву као ратни злочинац". („Зборник". II, 2, Документа Врховног штаба, стр. 138-139, у напомени.)

*

Уместо свог епитафа овом неустрашивом борцу за слободу, проглашеног од комуниста „ратним злочинцем" - јер није хтео да врши ратне злочине, као усташе и они сами - доносим овде овај његов крик, који је у августу 1941. упутио из Источне Боене у Београд тадашњој Комесарској управи. Тај позив је чуо и прихватио тек генерал Милан Недић, када је образујући своју владу Народног спаса, свој оштри поглед управио и ка Босни, том крвљу заливеном упоришту Српства. Дангић, ратник, песник и очајник је тада писао:

„Спавамо на отвореном пољу, покривамо се са босанским маглама; грејемо се пламеном својих кућа; залажемо парчетом убуђале проје; засмачемо главицом усмрдјелог лука; слушамо врисак напуштене деце и плач усвиљених мајки. Са кољем и секирама заробили смо пушке; са пушкама бацаче и митраљезе; чете нам воде редови, а батаљоне подофицири. Дајте нам хљеба! Примите нам нејач. Босна сиротица зове".

VII

„НИЧИЈА ЗЕМЉА”

Иако су акције генерала Милана Недића на спасавању Срба и ван граница Србије биле отежне, па чак и паралисане, и од немачких војних и административних власти, и од Павелићевих немачких саветника и навијача Кашеа и Глез Хорстенау, и најзад од Титових партизана, претседник српске владе под окупацијом није ништа мање и даље упорно настављао своје напоре да спасе колико је год могуће што већи број својих сународника изван уских граница Србије, и да их стави под заштиту својих трупа.

Увек је овде постојала једна прећутна, а некад и организована сарадња на терену са одредима Драже Михаиловића, било да су они вођени као „легализовани” - Вучко Игњатовић, Глишић и др. - било да су се налазили под двоструком командом, као што је био случај Дангићев или да су непосредно стајали под командом шефа Националног покрета отпора у Југославији, и тада већ и министра војске и морнарице у Краљевској влади у егзилу, у Лондону, или да су са Недићевим оружаним одредима - доцнијом Државном стражом заједно учествовали у операцијама против усташа и партизана комунистичких.

После успешних војних акција у Санџаку и спреченог покушаја присаједињавања, путем свршеног чина, једног дела Источне Босне Србији, где је акција мајора Дангића претрпела неуспех пред здруженим снагама Титових Пролетерских бригада и Францетићеве „Црне легије” усташке, и уз то и немачке казнене експедиције управљене искључиво против српских националиста, генерал Недић је хтео да створи једну базу између Санџака и Босне, која би с једне стране служила као прво прихватилиште српских становника који су бежали испред усташких покоља у Србију, у исто време и етапу за дотурање помоћи Србима у Босни и Херцеговини, а да то буде такође и отскочна даска са које се могло дејствовати и у правцу Босне и у правцу Санџака као и Црне Горе.

Такву базу пружао је терен око Вишеграда, између Дрине, Лима и Црног Рзава, који је остао изван граница Србије, није био држан војнички од Италијана, теориски је припадао Павелићевој назови држави, али су из њега усташе давно већ биле протеране од босанских четника.

Један од врло способних и оданих Недићевих команданата, који је већ одиграо значајну улогу у чишћењу Санџака од комуниста, мајор Лазар Јанић, добио је тај тајни задатак, за чије је извршење била потребна не само одлучност и храброст војника, већ и способност администратора и вештина дипломате.

О тој доста јединственој акцији Недићевих одреда изван граница Србије сам мајор Јанић ми је испричао следеће:

„После мога боловања у Београду, јер као што сам вам већ раније рекао ја сам био тешко оболео у Санџаку у фебруару 1942, вратио сам се 4. марта те године натраг у Ужице, да ту још проведем месец дана боловања које сам добио од Војне Болнице у Београду. Међутим, чим сам стигао, мој командант потпуковник Момчило Матић саопштио ми је каква је ситуација на Дрини и упознао ме је са инструкцијама које је баш тада лично добио од генерала Недића. Јер ево шта се дешавало у Источној Босни, у којој је ситуација постала врло тешка по српске националисте:

Партизански одреди Титови, избачени из Србије преко Лима, а потом потиснути од нас и из доброг дела Санџака, били су прешли Дрину и кренули њеном левом обалом ка Зворнику, разбијајући пред собом слабе јединице Босанских четничких одреда, који су се налазили у дезорганизацији, нападани са свих страна и од свакога.

„У овом делу Источне Босне четници су били доста тешко ангажовани у борбама са усташама и скоро два месеца су држали у опсади усташки гарнизон у Рогатици. Баш у овим операцијама затекао их је продор комунистичких партизана у Источну Босну и четничке јединице које су опседале усташе нашле су се сада и саме опседнуте од комуниста.

„Појава партизана за леђима унела је пометњу и узбуну међу четнике, али комунисте које су се ограничиле да нападају четничке штабове и да убијају четничке официре, оставили су четнике да и даље наставе опсаду Рогатице, јер је њима било у интересу да тиме неутралишу усташе, а исто тако и ту прикују четнике, те да их ни једни ни други не могу да угрозе у њиховом маршу ка Зворнику. Ту код Рогатице, убијен је од партизана млади поручник Булован, кога сам само неколико дана раније био срео у Ужицу. Цео четнички штаб опсаде Рогатице налазио се тада на државној ергели Борике.

„Касније сам срео многе четнике, који су учествовали у двострукој опсади Рогатице, тј били и опсађивачи и опседнути, и они су ми причали како су их партизани били напали и отели им сва аутоматска оружја као и другу спрему коју су ови били запленили од усташа.

„На десној обали Дрине налазио се тада недовољно организовани Вишеградски четнички одред, обезглављен, јер је његов храбри командант, поручник Каменко Јевтић лежао тешко болестан у Добруну. Посто-

јала је опасност да се комунистички партизани не пребаце на десну обалу Дрине и одатле продру у Србију.

„У овако тешкој ситуацији генерал Недић је био позвао потпуковника Матића и захтевао од њега да његов одред изврши обезбеђење прелаза на Дрини и, ако може, стави под своју команду све околне четничке јединице и потом да, под видом гоњења комуниста који су се упутили ка Зворнику, у исто време крене у правцу Сарајева, нападајући и уништавајући све успутне усташке гарнизоне и успостављајући српску власт на ослобођеној територији. То је била двострука игра. Одред потпуковника Матића је имао јавну мисију да по праву гоњења непријатеља јури и напада комунистичке партизане и ван граница Србије, да би их од њих одбацио, али је тајна мисија била да под видом акције Михајловићевих четничких одреда ослобађају Источну Босну од усташа.

„Саопштивши ми ову наредбу генерала Недића, потпуковник Матић је захтевао од мене да одложим своје боловање и да одмах кренем са два пратиоца за Вишеградски крај, да ту извршим мобилизацију становништва највећег дела Вишеградског среза (који је разуме се теориски био у Павелићевој држави) и да узмем под своју команду Вишеградски четнички одред болесног поручника Јевтића. У исто време сам имао да позовем наш 2. оружани одред, који се налазио у манастиру Милешеву да дође у Босанску Јагодину, на 6 км од Вишеграда, одакле је требала да отпочне жељена акција.

„Пред оваком ситуацијом и да би се одазвао наређењу генерала Недића ја сам отписао своје боловање и одмах кренуо за Добрун да бих ту прво посетио поручника Јевтића и изложио му своју мисију. Овај је официр одмах прихватио те жеље генерала Недића и сложио се у свему што се тицало акције коју смо имали да предузмемо. По том сам позвао да ту дођу прваци народни из тог краја и њима саопштио да генерал Недић жели да организује баш од те стране борбу против усташа и партизана, како би Источна Босна добила своју српску власт. Наредио сам им да одмах позову под оружје сво људство које се налазило код својих кућа. Морам рећи да одзив на ову мобилизацију, која је требала да буде добровољна, није био велики, јер људи из тог краја нису желели да иду на „туђ терен", већ су сматрали да они треба да остану у своме крају и да бране само своје домове.

„Мој одред из Милешева стигао је после 48 сати. Због слабог одзива Срба из Вишеградског краја морао сам да изменим свој план и, место офанзиве ка Сарајеву, да пређем прво на обезбеђење свих прелаза на Дрини и Лиму, од места где стара српска граница према негдашњој Аустро-Угарској излази на Дрини па узводно Дрином и Лимом до Прибојске Бање.

„Ова територија изван Недићеве Србије, чинећи један троугао између Лима, Дрине и падина Златибора, ушла је у историју као „Ничија земља", пошто од лета 1941, када су босански четници протерали одатле Павелићеве усташе, она ником више није припадала. Зато смо је ми прећутно присвојили.

„Свој штаб сместио сам у Босанској Јагодини, на доглед Вишеграда. Од тада, скоро пуне две године, мој одред је држао ову територију као органски део Недићеве Србије и она је постала сигурно уточиште свих српских избеглица из Босне и Херцеговине с једне стране, а с друге азил за све српске националисте из Србије прогоњене од Гестапоа, јер су његови органи поштовали теориску припадност овог краја Павелићевој фантомској држави и нису на овај терен долазили. Војнички „Ничија земља" је била мостобран из кога су продирале четничке јединице у Босну и Санџак, или су, потиснуте од разних непријатеља, ту се склањале под нашу заштиту и подршку.

„Баш у ово време када сам ја са својим одредом ушао у „Ничију земљу" српска влада је извршила преформирање својих оружаних снага образујући уместо дотадашњих Оружаних одреда, Српску жандармерију. Ово је учињено на изричит захтев Берлина, где је опет интригирао Павелић преко својих немачких пријатеља, јер Немачка није хтела да дозволи да окупирана Србија има своју војску. Та Српска жандармерија се у току 1942. претворила у Српску државну стражу. Услед ових промена и наш Други оружани одред је морао да промени име, али изузетно он није ушао у састав жандармерије, већ је добио назив Дринска група. Одред Вучка Игњатовића, који је остао у Новој Вароши, добио је назив Санџачка група. Ове две групе биле су једине оперативне јединице под непосредном командом генерала Недића које су се налазиле изван граница тадашње Србије.

Концем марта 1942. стигле су из Београда у „Ничију земљу" две интересантне личности. Један од њих био је јавни бележник Петар Бађовић, који је, као шеф кабинета министра пољопривреде у Недићевој влади, био ухапшен од Гестапоа и после пет месеци проведених у логору на Бањици, на интервенцију српске владе, био је пуштен. Други је био Нико Свилокос, Дубровчанин. Обојица су долазили из Београда, били прво посетили мајора Дангића, у то време још увек команданта четничких снага у Источној Босни и од њега су добили наређење да дођу у Вишеградски крај и ту организују четничке одреде за упад у Босну. Баш у то време немачко-усташке снаге, а с друге стране и комунистички партизани, били су развили велике акције против Дангићевих четничких снага, те је настало опште бежање српског живља из Источне Босне угрожене највише од усташа, уз сарадњу немачке казнене експедиције и Титових партизанских јединица. Огромна маса народа, највише жене,

деца и старци, слегла се на левој обали Дрине вукући за собом све што се могло спасти: крупну и ситну стоку па чак и нешто покућства. Те гомиле бегунаца су се концентрисале око прелаза на Дрини, а делом и на Лиму. Италијанске власти, које су држале Вишеград, нису дозволиле бегунцима прелаз преко вишеградског моста. Једино спасење овом нашем несрећном свету могли смо ми да пружимо.

„Скоро читав месец април 1942. и дању и ноћу су моји војници пребацивали избеглице и спашену стоку на свим могућим пловним сретствима преко набујале Дрине. Зима 1941/1942. била је необично јака и снегови, који су са пролећем почели да се нагло топе, учинили су Дрину скоро непролазном.

„Моја Дринска група имала је да изврши заштиту, пребацивање и смештај тог огромног таласа босанских избеглица на подручју „Ничије земље" па да их потом у групама упућује у Недићеву Србију.

„На 10 км низводно од Вишеграда лева обала Дрине постаје јако стрма и само местимично постоје извесна проширења, те су се ту углавном и слегле огромне масе бегунаца очекујући да буду пребачени на другу страну. Главни прелаз је вршен код Старог Брода, а споредни су били код засеока Слапа, Татинца и Ђуровића.

„Ситуација је била скоро очајна. За пребацивање више од 10.000 избеглица са огромним бројем крупне и ситне стоке имали смо на расположењу само један мањи понтон и пет чамаца на целом сектору. Стари сплавар Стојан Поповић са придодатим људима пун месец дана је данонoћно превозио бегунце са незапамћеним самопожртвовањем, скоро не спавајући и не одмарајући се. Док су избеглице биле пребациване углавном чамцима, крупна стока је пливала придржавана конопцима од њихових сопственика. Ради заштите пребацивања, делови моје Дринске групе су били упућени на леву обалу да би пре свега својим присуством одржавали морал код избезумљених бегунаца, пазили на ред при укрцавању, док су други посели околне положаје да би заштитили ту масу од евентуалних напада усташа.

„Узбуне су биле честе. Једног дана, тек што смо Петар Бањовић и ја били напустили место прелаза и упутили се у штаб, када нас је стигао трчећи један сеоски првак из села Јабуке код Горажда и сав избезумљен сaаопштио нам да су се усташе појавиле на Старом Броду. Као без душе појурили смо нас двојица натраг ка Дрини, срећући уз пут децу и жене, већ пребачене на нашу страну, које су бежале запомажући из свег гласа и кукајући за оним својим рођацима, пријатељима и суседима још осталим на левој обали. Када смо стигли на место прелаза видели смо оружане делове моје групе како поседају положаје и на левој и на десној обали Дрине. Народ, који се налазио са босанске стране, бежао је као преплашено стадо и низ и уз Дрину. Поручник Стефановић, који се нала-

зио са својим одредом на левој обали реке, довикивањем ме је обавестио да је неко дотрчао вичући „усташе!" и свет је обузела таква паника да није било могуће људе, а нарочито жене и децу умирити. Десет минута касније све се разјаснило. Један мањи четнички одред био се такође упутио ту ка Дрини да пређе на нашу страну. Сељак, који је видео да долазе неки наоружани људи, поверовао је да су то усташе и начинио је узбуну. Старешине и војници Дринске групе су најзад успели да објасне свету да нема никакве опасности, да су тобожње усташе - четници и тако је најзад превоз опет у миру настављен.

„Стање на територији „Ничије земље" у погледу смештаја, исхране и здравствених прилика било је више него очајно. Многи засеоци на тој територији били су у ранијим борбама претворени у згаришта, хране ни од куда, а наш одред није имао лекара. Једини спас је могао да дође од владе генерала Недића, кога је требало обавестити о приликама које су код нас владале. Потпуковник Матић је доставио лично извештај претседнику српске владе о ситуацији у „Ничијој земљи". Такође и резервни мајор Петар Бањевић је упутио генералу Недићу један опсежан извештај о свим невољама босанских избеглица код нас. И помоћ је стигла. Званично се није могло ништа радити, јер то Немци нису дозвољавали, сматрајући да се тиме дира у „суверенитет Павелићеве државе", али је одмах по наређењу генерала Недића ту са самој граници Србије, у Мокрој Гори био образован један центар за прихватање избегле деце, жена и стараца. Ту су отворени магацини са храном, која је у почетку била скромна, али ипак добродошла, као и једна привремена болница. Ту се издржавао карантин пре него што би избеглице биле упућиване у унутрашњост Србије, јер је било доста заразних болести.

„Најтеже је било наговорити избеглице да иду у Србију. Свако је хтео да остане у „Ничијој земљи" надајући се да ће се ускоро моћи да врате на своје огњиште макар и попаљено, али слободно. Поред глади настала је тешка епидемија пегавог тифуса. Било је око 700 оболелих од ове болести која се увек вуче у ендемичном стању у Босну, те је се и дегенерисала, што је и учинило да је од свих тих болесника само четворо, за читаво то време, умрло. Најзад је генерал Недић успео да нам пошаље једног лекара, санитетског мајора Живковића, који је стигао у „Ничију земљу" са две студенткиње и три студента медицине. Цела ова екипа радила је доиста пожртвовано на сузбијању епидемије и остали су код нас неколико месеци док све избеглице нису биле пребачене у Србију. Др. Живковић је образовао екипе које су ишле од куће до куће и вршиле парење меких стари у такозваним „српским бурадима", која воде своје порекло још из 1915. када је пегави тифус, остављен од Аустријанаца, вршио пустош међу српском војском и становништвом Западне Србије. Али избеглице су почеле сада да протествују што им се паре њихове

пољаве и „ћилими" те сам морао свакој оваквој санитетској екипи да придодам и једну патролу која је силом морала да натера те примитивне људе да се отребе вашију, разносача пегавог тифуса. Избеглице су махом биле смештене у муслиманским напуштеним кућама. Тада сам могао да чујем жене-избеглице како ме критикују и грде: „Онај мајор Јанић погоре нам оно мало сиротиње што смо спасли од усташа. Вели да хоће да уништи ваши. А ми се не разбољевамо од вашију, већ зато што нас је увео у некрштене куће".

„Са исхраном је било више него очајно. Због немачке контроле, а и због оскудице у храни и у Србији, било је тешко дотурити нам огромне количине намирница за тако велики број избеглица. Било је случајева да ми је долазила у штаб мати са шесторо деце и рекла ми: „Дај им, господине, да једу или их поби!" Мој одред је исто гладовао са народом. Млели смо недозрели кукуруз, мешали га са сувим дивљим крушкама па од тог правили хлеб. Настало је и лето па смо напуштена имања разделили међу избеглицама да би их обрађивали и тако осигурали себи исхрану. Набавили смо из Србије и Санџака нешто семени од ражи и јечма. Генерал Недић је успео да нам дотури већу количину соли, која је била необично важна не само због исхране људи већ и због стоке. Уз то смо за ову со могли да из Санџака добијемо кукуруз, те се тако таворило целе 1942. године.

„Мој гост, Петар Баћовић успео је да организује на брзину од Босанаца и Херцеговаца један четнички одред, са којим је у половини априла прешао Дрину и напао је комунисте јужно од друма Вишеград-Рогатица, али је био разбијен, пошто су комунистички партизани били далеко надмоћнији и бројем и наоружањем. Баћовић је морао да се врати натраг у „Ничију земљу" да би ту поново организовао и ојачао свој одред групама босанских четника који су се налазили на планини Тари. У мају је успео да прође са својим људима кроз Санџак и отишао је на Дурмитор. Доцније је он постао командант Источне Босне и Херцеговине.

„Немци су нам задали један нов ударац. 6. марта 1943. Гестаро је ухапсио потпуковника Матића, спровео га на Бањицу одакле је касније, после многих интервенција генерала Недића одведен у заробљеништво у Немачку. Они делови Дринске групе који су се у том тренутку налазили на територији Србије, и то у Бајиној Башти и Ужицу, били су похапшени од Немаца и разоружани. Један део од њих је одведен у заробљеништво, а генерал Недић је успео да један део спасе, те су били пуштени и преведени у Српску државну стражу. Једино су јединице из мог одреда, које су се налазиле на Златибору, сазнавши за намеру Немаца да их похапсе и разоружају, умакле и прикључиле се четничким одредима, поставши илегалним. Највећи део одреда налазио се под мојом командом у „Ничијој земљи" и ми смо остали неузнемирени од Немаца, који, као што

сам већ рекао, стриктно су поштовали теориске границе Павелићеве „државе" и нису их прелазили осим на Павелићев захтев.

Пошто је мој командант, потпуковник Матић био у сталној личној вези са генералом Недићем, то сам сва наређења из Београда преко њега примао. Сада, када је он био ухапшен, први пут сам дошао у директну везу са претседником српске владе. Ја сам му се обратио једним опширним извештајем изложивши му нашу ситуацију после последњих немачких мера и замолио сам га да учини све што је могуће за избеглице које су се налазиле у моме подручју, јер сам ја, отсечен од Србије немачком акцијом, био беспомоћан да им помогнем.

На овај мој извештај добио сам званичан одговор генерала Недића, који ми је поручио да одмах упутим онај део одреда, који се налазио под мојом командом, у Ужице и да га ту ставим на расположење Српској државној стражи, а да ја лично са свим официрима дођем у Београд ради добијања новог распореда. Али доносиоц овог званичног извештаја предао ми је и један други незваничан у коме ми је генерал Недић таман сасвим супротно наредио:

„Останите са људима где сте. Ја ћу учинити све што је могуће."

Генерал Недић је заиста морао да игра на конопцу, да с једне стране не би побудио сумње код Немаца, а да би с друге заштитио српски народ што је могао боље од свих непријатеља.

„Зато сам ја и поступио по овом другом, незваничном наређењу и остао са свим својим људима у „Ничијој земљи".

„Баш у ово време немачке трупе, заједно са усташма, вршиле су јак притисак на згомилане комунистичке снаге у Северној Босни и Лици, тако да су партизани отпочели да се повлаче ка југу. Четнички одреди генерала Михаиловића били су сконцентрисани на простору Фоча - Калиновик - река Неретва да би спречили Титу и његовим партизанима да продру у Црну Гору. Да би ојачао четничке снаге око Калиновика упутио сам тамо скоро цео онај део Дринске групе, који је био под мојом командом у „Ничијој земљи", ставивши му на чело мог помоћника Петра Јосића. Ја сам остао са неколико војника и мештанима у „Ничијој земљи" да не бих компромитовао генерала Недића, јер би Немци, када би сазнали да је цео одред отишао у састав Михаиловићевих снага, могли да спрече генерала Недића да ма шта више учини за ону масу избеглица који су били под мојом заштитом. Уосталом требало је чувати и даље прелазе на Дрини од упада било комуниста било усташа.

„Појава јаких партизанских група на простору Калиновик - део југоисточне Босне - лева обала Дрине и Лима учинила је то да је генерал Недић могао несметано од Немаца да дотури храну и муницију Дринској групи да би је ојачао за отпор комунистима. Али Титови партизани нису

ни покушали да пређу Дрину и Лим, већ су се после извесног задржавања упутили ка Црној Гори.

„Сасвим противно моме веровању о непркосновености „Ничије земље" 22. јуна 1943. године, Немци су упали на моју територију и ухватили ме. Како сам заробљен на теоријској територији Павелићеве „Независне државе Хрватске", то ме нису спровели за Београд већ за Сарајево, где сам био предат усташима из „Вражје дивизије". Ово моје заробљавање и предавање усташима био би и мој крај, али на моју срећу помоћник начелника штаба Вражје дивизије био је мој класни друг из Војне академије, Хрват, Љубомир Сенглија. Он је био председник помисије пред коју сам био изведен и која ме је пет дана саслушавала. Био сам оптужен од Павелићевих војних власти да сам окупирао територију њихове државе, да сам угрожавао безбедност „Независне државе Хрватске", да сам главни командант и организатор четничког покрета за Источну Босну и Херцеговину и цео још низ сличних оптужби, од којих би свака, ако би се уважила, доносила смртну пресуду. Разуме се да сам ја све ово побијао изјављујући да сам ја под дирактном командом генерала Недића, претседника легалне владе у Србији и да сам ја вршио војничку дужност на месту где је постојала опасност да комунистички партизани продру у Србију. Разуме се да ми све ово ништа неби помогло да није било Сенгелије, који је имао великог утицаја на команданта Вражје дивизије. После пет дана тешке неизвесности, Сенглија ми је саопштио одлуку команданта његове дивизије да сам ослобођен и да ће ме вратити у Србију, што се доиста и одиграло. Овог пута мене је доиста спасло оно другарство које везује питомце једне класе, иако се мој спасилац нашао у непријатељском табору.

„Чим сам стигао најзад на територију „Ничије земље" затекао сам наређење генерала Недића да хитно дођем у Београд ради реферисања. Јавио сам му се око 5. јула 1943. После исцрпног реферата о стању на територији Источне Босне, као и о моме хапшењу, одвођењу у Сарајево, саслушавању и спасењу, генерал Недаћ рекао ми је да је веома задовољан мојим радом и да хоће да ме награди. Као награду понудио ми је да као гардаски официр формирам Српску гарду, која ће - како је он рекао „Ако Бог да, да дочека нашег Краљића". Баш док ми је те речи говорио, мој се поглед задржао на огромној слици Њ. В. Краља Петра II која је висила на зиду иза његових леђа.

„Пре него што бих одговорио генералу Недићу на његову понуду, коју нисам очекмвао, рекао сам му:

„Господине Председниче, комунисти, а и неки национални екстремисти протурају гласове кроз народ да сте Ви за „Нови поредак", те према томе и против Краља.

„Генерал Недић ме је погледао, уздахнуо је дубоко, окренуо се и погледао у Краљеву слику и онда опет у мене и рекао ми је:

- Знам да тако говоре, али Ви ме ваљда разумете.

„Да, разумем Вас и верујем Вам, одговорио сам узбуђено.

„Генерал Недић ми је тада почео да говори о улози коју је желео да ми повери, рекавши ми да тиме жели да ме ослобода тешког живота на терену и свих недаћа које тај живот прате, као да ми омогући да будем са својом породицом од које сам био одвојен већ више од годину и по.

„Али док ми је Претседник владе тако пријатељски говорио о новом моме положају, који би ми свакако учинио живот лакшим, ја сам се сећао задатка који ми је доставила Врховна команда генерала Михаиловића и који је био да по сваку цену останем у „Ничијој земљи" у истој улози у којој сам био, са народом и избеглицама, које су ми веровале и од мене очекивале помоћ и заштиту, а поред тога присуство моје групе на тој територији поред Вишеграда било је драгоцено за снаге генерала Михаиловића, које су тим путем имале најбољу везу са Србијом.

„Најзад, када је генерал Недић завршио своје излагање, зашто ме је изабрао да ми тај положај понуди и док је, вероватно, очекивао мој пристанак, ја сам рекао:

„Господине Претседниче, морам Вам захвалити на Вашој понуда која је врло ласкава за мене и морам Вам признаати да сам врло почаствован њоме, али ја ћу Вам изложити ситуацију на томе терену, где се налазим, па Ви сами одлучите шта ће бити корисније за општу ствар.

„И онда сам наставио:

„На територији на којој се налазим скоро годину и по дана, народ је навикао на мене и верује да када сам ја тамо да ће они бити колико толико обезбеђени. Све везе истакнутих људи из Босне и Херцеговине са Вама и многим националистичким одредима на обе стране Дрине и Лима ишле су и иду преко мене. Најзад, после мог пуштања из затвора у Сарајеву окупатор је стекао убеђење да сам ја „лојалан" - када ме чак ни усташе нису осудиле - и мени је сада пружена могућност да својим именом скријем многе откривене поступке националних одреда и истакнутих националних личности. Положај Команданта Српске гарде је важан, али за њега имате у Београду доста официра који ће га радо прихватити и бити корисни националној ствари као и ја.

„Генерал Недић који ме је пожљиво слушао, насмешио се и рекао ми је да је врло задовољан мојим излагањем, да и он сам зна да сам ја потребнији на терену, да је он то знао и раније, али да је желео само да мени олакша живот и да ме награди за мој рад.

„Вративши се у „Ничију земљу" наставио сам свој посао на збрињавању избеглица, користећи пуну подршку и материјалну помоћ коју је генерал Недић учинио за овај наш несрећни свет. Од овог лета 1943.

није било више такве глади као раније, јер су избеглице и саме обрадиле земљу, а из Београда је стигла храна коју је претседник српске владе био нама упутио. Становништво Источне Босне и Санџака, јер смо и њима достављали све што је било могуће, благосиљало је генерала Недића назвавши га „Оцем Српства".

„Почетком 1944. долазак хране се повећао. Добили смо веће количине жита, соли, пасуља и створили смо велико складиште у Добруну. Овде су се снабдевале не само све избеглице већ и велики број четничких одреда из Источне Босне и Санџака. Доласком Павла Ђуришића са својим четничким јединицама из Црне Горе у Санџак, генерал Недић ме је одредио за његовог личног представника код Павла. Од овог тренутка отпочели смо снабдевање Ђуришићевих јединица храном и новцем. У ту сврху сам лично отишао до Павла Ђуришића у априлу 1944. у Пријепоље и утврдили смо све детаље наше заједничке сарадње и начина снабдевања његових људи од стране генерала Недића.

„У јулу 1944. добио сам наређење од генерала Недића да дођем у Београд по једном хитном питању. Када сам стигао, генерал Недић, који је имао пуно поверење у мене, саопштио ми је да треба лично да пребацим 20 милиона динара за четничку акцију у Босни и Херцеговини. Новац је узет из Народне банке под видом потреба Комесаријата за избеглице и ја сам требао да га пребацим у „Ничију земљу". Новац сам примио од једног вишег чиновника из Комесаријата за избеглице у своме стану у Београду, да се не бих лично појављивао у Комесаријату. Комесар за избеглице Тома Максимовић ми је ставио на расположење свој лични ауто и са њиме сам, носећи новац, стигао до Ужица. Одавде сам добио кола начелника окружног (цео апарат владе генерала Недића је био у завери) и са њима сам пренео новац до Белих Брда у „Ничијој земљи". У овом трекутку у „Ничијој земљи" се налазила Команда Босне Четничких одреда генерала Михаиловића на челу са пуковником Захаријом Остојићем. Донетих 20 милиона је примио лично Петар Бађовић који ми је том приликом испричао свој одлазак на Средњи Исток и повратак из њега са свим невољама које је тада преживео.

„Чим сам завршио ову своју мисију, одмах сам се вратио у Београд да реферишем о свему генералу Недићу, коме сам саопштио све што сам од Бађевића чуо, што је уосталом и он сам, Бађевић, желео да генерал Недић сазна. У исто време сам имао да обавестим претседника Српске владе о сукобу који је на једном ситном питању личног престижа избио тада између Команданта Српске државне страже у Ужицу с једне и Команданта Златиборске групе корпуса с друге стране. Том приликом сам рекао генералу Недићу да због овог сукоба морам да идем лично и у Врховну команду генерала Михаиловића и да затражим његову интервенцију код његовог команданта. На ово ми је генерал Недић рекао:

- Ово је само за вас лично и не говорите ником о томе. Ја сам Дражи упутио један предлог у коме сам га позвао да заједнички образујемо Владу у којој би он имао двојицу себи оданих људи као моје министре. Он би остао илегалан, а ја бих га снабдевао свим и свачим и трудио се да рад нас двојице координирамо у сваком погледу ради општег добра наше Отаџбине и народа.

„У том тренутку генерал Недић је извадио из џепа унутрашњег на капуту на грудима један акт, тј копију предлога упућеног Михаиловићу који ми је у целини прочитао, додајући да мора да тај акт носи у недрима, јер зна да Немци сваког тренутка могу да упадну у његову канцеларију и да претресу његове фијоке и преконтролишу све што се тамо налази.

„Када сам првих дана августа 1944. био отишао у Врховну команду и када ме је генерал Михиловић примио, ја сам му рекао све шта ми је генерал Недић саопштио у погледу његове жеље за пуном сарадњом и координацијом њиховог рада. Генерал Дража Михаиловић ми је тада рекао:

- Поздравите много генерала Недића и реците му да сам његов предлог примио, али не могу да га прихватим, ма како да увиђам његову корисност за општу ствар, да се не бих компромитовао код савезника.

„Имао сам прилике да још неколико пута одем до генерала Недића, те сам потом крајем августа од њега сазнао да ја постигнут лични контакт и споразум са генералом Михаиловићем, што га је веома радовало. У свакој прилици сам налазио код генерала Недића не само најбољи пријем већ пуног разумевања и сваку потпору и моралну и материјалну за српски народ у Босни и Херцеговини, који му је увек био доиста на срцу. Упад Црвене армије на нашу територију и потом продор, у вези са њима, Титових партизана у Србију, завршио је драматичну историју „Ничије земље" која је годинама била сачувана од усташке најезде, али је потпала најзад под сталну власт комунистичку".

VIII

И ЖИВИ И МРТВИ ХИТАЈУ КА БЕОГРАДУ

Док се на левој обали Дрине и у „Ничијој земљи" одигравала једна од оних многобројних трагедија кроз које је српски народ од 6. априла 1941. пролазио, трагедија које су имале - по правилима драмске уметности - и своје хероје и своје издајнике и своје жртве мрвљене непрозирним законима судбине, али не једног, већ обиље редитеља: оних из Берлина, Рима, Загреба, Москве и Лондона, дотле је Београд у пролеће 1942. године, у своме суморном и тешком животу, имао своје јаде, своја страдања, своје болове и узбуђења, па чак и своје изузетне радости.

Један од тих сасвим ретких радосних тренутака, када осмејак озари измучена и уплашена лица у данима тешких несрећа, био је долазак прве групе српских заробљених официра из логора у Немачкој.

Тек у седмом месецу од момента образовања своје нежељене и невољне владе генерал Милан Недић је дочекао да види да се почиње да остварује један од првих услова који је поставио Немцима да би се примио претседништва владе под окупацијом: ослобођење српских војника, подофицира и официра из заробљеничких логора, прво болесних и старих, а потом и свих осталих да би њихове радне сељачке руке повратиле живот земљи искрвављеној и опустошеној.

На дан 13. марта 1942. стигао је у Београд први транспорт оних српских официра, - међу којима је било и неколико генерала - које је окупатор пре 11 месеци био одвео у ропство. Сузе и осмејци, грљења и узвици, очајања жена и деце које међу повратницима нису видели очекиване, све је то створило једно опште узбуђење које је обухватило и чланове опет састављених породица, и званичне представнике Недићеве владе - министре који су дошли на дочек и огромну масу света која је дошла да дочека „наше" у нади да ће међу њима наћи и „своје".

Сутрадан, 14. марта генерал Милан Недић је дошао у Војну болницу, где су за тренутак били прихваћени сви ослобођени да би прешли кроз лекарски преглед, те да би им се одмах указала потребна нега, пре него што се упуте својим домовима. Веома узбуђен, као и сви они који су га ту у Војној болници чекали, претседник српске владе је поздравио своје другове говором којим је хтео да их обавести о својој мисији, коју је пре-

ко срца прихватио, и о приликама у земљи. У своме говору генерал Недић је између осталог рекао:

„Браћо и господо,

„Долазим да вас поздравим као претседник српске владе, Владе народног спаса и да вам изразим добродошлицу, вама, најбољим синовима нашег народа. Када бих могао, ја бих вас све загрлио да вам покажем колико вас волим и колико смо сви због вас патили заједно са вама.

„Ви сви знате да смо ми сви жртве једне неразумне политике, једне вртоглаве политике због које смо изгубили државу и све што нам је најмилије и најдраже. Све смо то изгубили због такве политике која се свршила као авантура за неколико дана. И онда, када нам је било најтеже, ти који су нас увукли у ту несрећу, побегли су главом безобзирце, што се до тада никада у српском народу и у српској историји није десило. Ви знате да су се српски главари увек борили до последњег тренутка заједно са народом, да би и на бојном пољу оставили поколењима пример како треба волети Отаџбину и свој народ, и како треба гинути за њега. А тадашњи наши главари, ви то добро знате, узели су авионе, бомбардере, 50 комада најбољих, које је српски народ купио да брани своје синове на бојишту, - па су сели у те авионе, напунили цепове златом и побегли тамо у иностранство, а земљу су оставили на милост и немилост, обезглављену...

„Ви знате да сам био раме уз раме са вама и да сам делио са вама и добро и зло, и да сам дошао по наређењу Врховне команде да са министром г. Цинцар-Марковићем спасавам што се још дало спасти. После тога био сам интерниран 95 дана. Из интернације изашао сам на молбу многих нардних првака и сав сам се ставио у службу Отаџбини, да заштитим наше миле и драге од највеће напасти, од рушилачког комунизма.

„Мени тада није било до тога да примам власт у своје руке. Судбина ме је била погодила тог тренутка и завила ме у црно: изгубио сам јединца сина. Али остао ми је српски народ, а он је био све за мене. Изгубио сам сина, али су мени сви синови Србије исто тако драги као да су ми рођени, и ја сам се за њих заложио. И онда сам казао: прво ту комунистичку аждају да сломим, и ми смо је сломили. Почео сам готово без ичега, имао сам само десет прстију, али благодарећи Богу и српском народу, ја сам успео. Апеловао сам прво на Шумадију и Шумадинци су ме разумели, и ми смо ту црвену аждају убили. Још јој се репови по негде трзају, али благодарећи вашој помоћи ми ћемо и њих уништити, јер Српски народ и Србија морају упркос свему да живе ...

„... Они наши несрећници из Лондона и Москве позивају нас на оружје, а они седе у заклону и не маре ништа што ће Србима бити попаљена села и градови и њихове породице унесрећене. Али Лондон и Москва не зову на оружје никога другог: ни Холанђане, ни Данце, ни Французе, ни

Норвежане, као ни Чехе ни Пољаке и друге народе. Никако њих не позивају на оружје, већ само Србе да они опет гину, као што су џабе гинули у априлу, септембру, октобру, новембру и целе зиме. Они сада опет зову. Хоћемо ли опет да идемо у крв на тај позив? Нећемо док је вас и српских глава и српске свести. Нећемо више!...

„Вама се обраћам да ви, долазећи у Отаџбину, будете оно што сте били: изнад свега Срби, фанатици Срби, и само Срби. Да унесете нов дух, нов морал и да браните Србију и српски народ. У том погледу ми ћемо вас помоћи свуда и на сваком месту. А то је потребно да заштитимо и спасавамо српски народ. Да нема добрих изгледа, ја вам о томе не бих говорио. Зато ви треба охрабрени да одете на своја места и да свуде будете апостоли спасења српске Отаџбине и српског народа, јер он то заслужује од вас...

„У то име ја вас поздрављам још једном и молим вас да будете носиоци српске идеје ради српског народа и његове будућности. Живели! Живео српски народ!"

*

Месец март је био годишњица почетка свих несрећа које су се у току од године дана срушиле као уништавајућа лавина на Југославију, разбиле је на парчад и бациле пре свега српски народ и крв и планско уништење које су спроводили усташе Павелићеве, Немци, Италијани, Мађари, Бугари, Арнаути и најзад комунисти, једни кољући Србе по државном утврђеном програму, да их нестане, други као крута окупаторска машина за мрвљење сваког отпора, трећи као завидљиви суседи, који су се светили за старе поразе, и најзад црвени да би се дочепали власти уништивши све што национално осећа.

Да би потсетио, у тренутку заглушних туђинских пропаганди, на стварност, на почетак свих тих страдања земље и народа, да би осветлио видик, који је, иако сав обасјан пламеном, био мутан за многе, генерал Милан Недић се опет обратио преко радија српском народу и у вече 25. марта 1942. одржао је говор у коме је поред осталог рекао:

„Драга браћо и сестре, Срби и Српкиње,

„Година је дана од оног кобног месеца марта, који је запечатио судбину српског народа за дуги низ година. Све оно што је Србин поднео у раздобљу овог времена, што сада подноси и што ће још подносити, сало је резултат једне несрећне политике, коју су водили двадесетак година, на нашу велику несрећу, мали људи.

„Страдање српског народа је резултат оне наопаке политике која је ишла за туђим интересима, била вођена туђом главом и која је направила од нас туђег најамника на Балкану. Та нас је политика свесно, сећате

се, учинила да се поведемо за осећајима из прошлости, да преспавамо целе две деценије и да ништа не разумемо шта се у свету одиграва. Најзад је та политика учинила од Срба веће Енглезе од самих Енглеза и веће Русе од самих Руса...

„Ишло се за туђом главом и за туђом памећу. Водила се такозвана „традиционална политика" слепе оданости негдашњим савезницима из некакве благодарности и осећаја. Као да политика није најкруђи израз стварности и разума, већ осећаји излива „чувства". Занемарени су наши животни интереси, а ми смо постали пришипетље великих сила и улетели смо, не знајући ни сами зашто, у вртлог њиховог обрачунавања.

„Ова политика дошла је до врхунца у марту прошле године. Два датума, тако блиска један другом, била су судбоносна за српски народ: 25. и 27. март, Први је значио мир, други је обзнанио рат; први је обећавао спокојство, а други је грозио страшном несрећом. Први је требао да донесе спасење, а други нас је гурнуо у пропаст...

„25. март прошле године требао је да обезбеди српском народу мир, независност и слободу услед великог сукоба, који је још 1939. био избио и у коме ми уорште нисмо били заинтересовани. Јер шта се од Срба тражило? Само да гледају своја посла и да се не мешају у обрачуне великих народа. Зато је између сила Тројног пакта и Југославије потписан на овај дан пре годину дана у Бечу споразум, назван Пактом. Тај Пакт је био резултат једне наше добро смишљене политике, која је у последњем часу била успела да се отргне од слепог следовања интересима такозваних демократских сила. Тај покрет у нашој спољној политици, ово право следовање за животним интересима свога народа први је започео наш Витешки Краљ Александар Први.

„Данас, када тачно знамо садржину тога Пакта, сваки разуман Србин мора се запитати, као што се запитао у Сарајеву, али када је било исувише касно, и такозвани претседник такозване југословенске владе у Лондону, Слободан Јовановић:

„Зашто га не примисмо, него лудо изгубисмо царство?"

„Тај споразум закључен на данашњи дан, пре годину дана, у Бечу, обезбеђивао је сва наша животна питања:

„Пуну нашу независност;

„Наше потпуно нетакнуте границе (територијални интегритет) и заштићивао је наше интересе и у будућности.

„Велики Немачки Рајх тражио је од нас једино, и словом једино, да останемо неутрални за све време трајања рата између великих сила...

„Да би осујетили Пакт и да би Србе неизбежно гурнули у рат, ти гробари Српства нашли су међу нашим изродима људе којима ништа није свето и који сматрају крв свога народа сретством за остварење својих амбиција, или просто да речем робом за трговање... Ту је, нажалост, као

неодговорно оруђе, био и један површни, лакомислени, пун болесних амбиција генерал, готов на све само да се спомене његово име. Знате да је то - и да вам не кажем - генерал Симовић. Он је гурнуо свој народ у пропаст, као што је некада Херострат запалио храм, само да би му људи име спомињали.

„Тај несвесни и несавесни генерал, само 24 часа по потписивању Пакта, направио је ноћу између 26. и 27. марта пуч који је задао смртни ударац српском народу...

„... Југославија је распарчана и то у року од десет дана. А српски народ је платио ову авантуристичку-лудачку политику као никада дотле и то он једини од свих Југословена. То је епилог једне несрећне, несрпске, издајничке политике, то је тужна годишњица продаје највиталнијих интереса српског народа Шајлоцима (зеленашима) из Лондона и Москве, то је болна историја чији сте ви сви жртве.

„Гробари Југославије, Симовић и компанија, побегли су срамно, остављајући вас, јадне Србе, да плаћате њихове издајничке подвиге, ви, већином, ни криви ни дужни. Ви сносите најтрагичније последице, а они, они благују у Лондону и Америци.

„И још им ни то није доста. И још би те Јуде хтеле да тече српска крв, јер им сигурно треба још пара, а то је једино што, сем своје савести, могу да продаду. Као шакали урличу и хушкају вас:

- Срби, на оружје, Срби, у шуму. Срби, у борбу, док вас не истребе сасвим . . .

„Ах, са каквим би задовољством онај сатански глас, на „кратком валу" са радио Лондона објавио широм целог света:

„Срба више нема, постоје само српска гробља".

„Ето, то су нам данас тужне годишњице:

„25. март 1941. године, његов Пакт и „пропуштене прилике" и „27. март 1941. - гроб Југославије.

„Шта ћемо сада ми Срби? .. .

„И зато Вас опет позивам да ми сада отворено, честито и поштено кажете:

„Јели бољи Пакт или је био бољи рат?...

„Драга браћо и сестре,

„Отрезните се, дођите себи и гледајте бистрим српским очима и мислите српском главом, јер још само један погрешан корак па ће нестати српског народа.

„Зар не видите? Зар не схватате још? Зар вас је толико црвенило Москве заслепило? Зар вас је дрека српских диндушмана (заклетих непријатеља) из Лондона толико залудила?"

Овај очајни крик генерала Недића разлегао се широм целе Србије. Људи и жене су га слушале у свежој мартовској ноћи окупљени у масама

на трговима око гласноговорника, по јавним зградама и по својим домовима. Када сам сутра дан разговарао са масом мојих познаника и пријатеља, из свих кругова политичких и друштвених, била је само једна замерка говору генерала Недића:

- Није му требало оно „дин-душмани из Лондона". Наш је спас у рукама Енглеза, јер ће нас без њих Руси зграбити.

У своме очајању пред непрекинутим страдањима српског народа, познајући добро бескрајне себичности државне политике великих сила, генерал Недић је гледао пророчански судбину српског народа, који је имао да буде издан баш од оних у чије је пријатељство, заштиту и добру вољу непоколебљиво веровао, сигуран да страховите жртве које је српски народ дао не могу остати заборављене и без правичне награде. И када сам сутрадан говорио своме ујаку о одјеку његовог говора - што га је увек веома интересовало - и рекао му о једној замерци која је чињена, он је узвикнуо:

- Зар они не знају да за Енглезе нема ни вечних пријатеља ни вечних непријатеља, већ да су вечни само интереси Енглеске, како је то формулисао њихов највећи државник. Ти видиш како они третирају Дражу, место да га заспу помоћу? А, али неће Черчил да се замери Москви, јер зна да им је Дража трн у оку од како се потукао са партизанима. Сутра, ако се нашом судбином изнетом на пазар може постићи и најмања корист, они ће опрати своје руке над нашом крвљу и нашом пропашћу као Пилат и теслимиће (продаће) нас као говеда на пазару.

*

Нису то били само ослобођени заробљеници, који су долазећи из немачких логора донели у марту 1942. радосну посету Београду. Овог месеца отпочео је један циклус такозваних посета сеоских домаћина, који су као гости генерала Недића долазили из свих крајева Србије да изван уских видика својих често попаљених села и разорених општина упознаду пуну тешку српску стварност на широком хоризонту сталних опасности и узнемирења, који су у својој порушеној престоници још боље могли да виде.

Генерал Недић је хтео да на овај начин успостави живи контакт са најизразитијим и најбољим преставницима српског народа из окупиране Србије, да од њих чује њихове невоље, потребе и жеље, да се упозна са стањем у њиховим крајевима, а да њих обавести о свим оним опасностима које угрожавају увек српски народ, да им изложи своје циљеве, своје напоре, положај Србије бачене у крвави вртлог туђинским заинтересованим пропагандама, окрутношћу окупатора и сопственим неразумевањем догађаја који су се у њој и око ње одигравали. Они су требали

да буду, после тог личног контакта, његови тумачи међу својим сугра-ђанима, којима су имали да пренесу све оно што су у Београду видели, чули и сазнали. У току од године дана, у двадесет и пет група, пре-ставници свих срезова окупиране Србије прошли су кроз Београд, као гости претседника српске владе, донели му поруке својих села, општина и крајева, чули од њега упутства, савете, молбе и били упознати са свим трагичним проблемима који су се били иставили пред српским народом.

То су били доиста изабрани народни преставници, најугледнији и најчеститији сеоски домаћини, носиоци српске традиције, скоро без изу-зетка - осим оних најмлађих, - бивши ратници међу којима је било доста њих који су служили под непосредном командом генерала Недића и није било ниједне групе, а да у њој није било више витезова Карађорђеве звезде са мачевима и носиоца других ратних одликовања. То је била права и истинита елита српског народа.

Прва група стигла је у Београд баш сутрадан по говору претседника српске владе на радију поводом мартовске годишњице. Стигли су 26. марта 1942. године. Било их је 50 преставника Мачве и Поцерине, баш оних који су први у Србији познали сву трагедију немачких казнених експедиција, страдања Шапца, Богатића, целог свог краја опустошеног и десеткованог одмаздама. Они су, као потом сви други гости претсед-ника српске владе били смештени у ново основаном Институту „Земља и Рад" (ЗЕМРАД).

За госте су били приређивани ручкови којима је присуствовао увек бар један министар из Недићеве владе, вођени су у Народно позориште, давате су им разне забавне вечери са најбољим српским уметницима, приказивани су филмови из пољопривреде и културног жвота, али је вр-хунац њиховог боравка у престоници био увек пријем у великој дворани Претседништва владе од стране генерала Недића.

Тако је ова прва група била примљена од претседника српске владе 28. марта и када се он појавио међу њима сала се проломила од њихових узвика:

„Живео генерал Недић!"

Претседник владе је поздравио своје старе ратне другове из VI пе-шадиског пука, као и све друге, говорио им је колики је био његов бол због страдања некада богате Мачве, на коју су комунистички партизани плански навукли немачку казнену експедицију да опустоши и обезглави овај најпитомији и најродољубивији крај националне Србије, чији је он био чврсто језгро.

Генерал Недић им је говорио о последицама несрпске политике, када се пошло за туђим интересима и молио их је да пођу само српским путем, да би српски народ вечно живео.

Пошто је један од домаћина одговорио генералу Недићу, захвалио му на позиву и говору, изразио му поздраве њиховог краја, претседник владе је зашао од једног до другог домаћина, поздрављајући се са сваким, разговарајући о приликама у његовом месту и крају, питао их за њихове жеље.

Када је тај појединачни разговор био завршен, генерал Недић се опростио од својих гостију, са речима:

„Нас могу спасти само нада и вера у Србију. Ви, сељаци, сте темељ на коме ће се изградити нова и срећнија Србија".

*

Али сем ових живих гостију и повратника и мртви су дошли да у престоници окупиране Србије потраже мира и склониште, јер ни њиховим моштима није било више опстанка на територији сатанске творевине Павелићеве, која је желела да уништи не само живо Српство већ и његову прошлост и све његове светиње. Српска влада је била обавештена о пустошењима које су усташе починиле у оној правој српској Светој гори на Дунаву, у фрушкогорским манастирима Раваници, Врднику, Крушедолу, Хопову, Беочину, Великој и Малој Ремети и свим другим српским светилиштима. Ове подивљале руље су попалиле и порушиле манастире, пошто су опљачкале драгоцене ризнице, пуне историских и уметничких драгоцености српских од непроцењиве вредности, развалили иконостасе и опоганили олтаре, побили калуђере, а мошти српских светитеља и владара избацили из њихових скупоцених саркофага са намером да их сасвим униште.

О томе како се дознало у Београду за пустошења и пропаст фрушкогорских манастира и за опасност уништења моштију српских светитеља и великомученика, помоћник Управника града Београда, Мика Ђорђевић је дао ове податке који бацају чудну светлост на усташко дивљаштво и на лојалност извесних Немаца из немачке мањине у Југославији, као најзад и на тај парадокс да су чланови Гестапоа са блиндираним аутомобилима морали да отимају мошти српских светитеља од Павелићевих хијена под словом „У".

По том причању помоћника Управника града Београда, Ђорђевића догађаји су се овако одиграли:

У Земуну је врло позната породица Немаца-Фолксдојчера Мозер, од којих су неки били чувени велетрговци вином и који су били увек српски оријентисани и у рђавим односима са земунским Хрватима. У лето 1941. - баш некако после образовања владе генерала Недаћа у Београду, немачке власти су поставиле за градоначелника Земуна једног члана породице Мозер, који је био доктор права. Пре него што је се примио

овог положаја др. Мозер је прешао у Београд и ту је нашао Мику Ђорђевића, са којим се добро познавао и рекао му да га немачке власти постављају за градоначелника Земуна, али да он није још дао свој пристанак, већ да је баш зато и дошао у Београд да тражи за то сагласност генерала Недића. Он је тада рекао:

„Ма како се рат свршио, Земун ће бити у саставу Београда, а ја нећу да се ни на који начин замерим Србима, са којима смо ми земунски Немци увек живели у најбољим пријатељским односима."

Др. Мозер није смео да иде лично до генерала Недића, бојећи се да га неко од познатих не види и не достави немачким властима. Мика Ђорђевић се примио да буде посредник и генерал Недић је са задовољством, на овај редак гест лојалности, одговорио да даје своју пуну сагласност молећи да др. Мозер настоји да заштити Србе у Земуну уколико год може од усташких насиља. И доиста, после постављања др. Мозера и његових интервенција престало је у Земуну не само убијање већ и хапшење Срба у великом броју, како је то дотле било.

Пред крај 1941. године дошли су једног дана код др. Мозера два Фелджандарма Немачког Рајха, иначе два Фолксдојчера из Земуна и саопштили су му да су крстарећи по Срему видели код манастира Раваница-Врдника неке усташе, као и друге Хрвате у грађанским оделима како су се окупили око неких људских костију. Када су их жандарми упитали шта је то, Хрвати су одговорили, да су то кости „влашког цара Лазара" и да су их они бацили на пут да их пси разнесу.

Из тих стопа жандарми су похитали за Земун и потражили свог градоначелника, рекавши др. Мозеру да су они за време Југославије ишли у српску школу и ту су научили да је цар Лазар био велики српски владар, светитељ и уопште славна историска личност, чије је име познато у целом Западу, те су хтели да га о свему том обавесте.

Др. Мозер који је такође добро знао славу и величину кнеза Лазара одјурио је одмах аутом у Београд и обавестио Гестапо да би то била незапамћена културна срамота за Немце да дозволе да једна група Павелићевих дивљака уништава једну јединствену историску успомену и реликвију. И у Гестапоу се нашао неко ко је схватио колику важност за српски народ имају ове мошти, бачене од нељуди псима, и колико би био револт српског народа када буде сазнао шта се радило са његовим највећим светињама. Још у присуству др. Мозера Гестапо је наредио да се образује једна експедиција од неколико блиндираних аутомобила, који су се упутили у Фрушку гору и наишли на путу пред манастиром Раваницом разбацане кости кнеза Лазара. У исто време су, на основу других обавештења, нађене и мошти Цара Уроша и војводе Стевана Штиљановића, те су Гестаповци све те мошти српских светитеља донели у Земун и предали их др. Мозеру, да он организује шта треба да се са

њима учини. Овај Немац је набавио три скупоцена мртвачка сандука и ставио све ове мошти у њих, јер су усташе биле однеле у Загреб скупоцене сребрне саркофаге у којима су толико векова, чак и под турском доминацијом биле чуване ове историске и свете реликвије. Ти саркофази су истопљени у Загребу да би њихово сребро ушло у трезор Павелићев, у којима се налазиле и велике количине злата покупљеног не само из српских и јеврејских кућа, већ и из вилица побијених српских жртава, којима су чупали златне зубе.

Чим је ове мошти сместио у пристојне ковчеге, др. Мозер је обавестио генерала Недића да су кости Цара Лазара, Цара Уроша и војводе Штиљановића спасене и да се налазе код њега и да ће их он предати српској влади и цркви када год се то жели. За тај пренос је одређен 14. април 1942, јер је генерал Недић хтео да то буде једна величанствена национална и верска свечаност, и да Београд, иако под окупацијом, са највећим пијететом прими реликвије својих средњевековних владара и светаца.

На дан 14. априла генерал Недић је наредио министру просвете Јонићу да све београдске школе начине шпалир од понтонског моста на Сави па до Саборне цркве. На целом том простору била је постројена и Државна стража, док је пред Саборном црквом био постављен један одред Српских добровољаца. Огромна маса Београђана је изашла на улице да дочека мошти српских светитеља. Жене и деца су држали у рукама запаљене свеће, ђаци су певали црквене песме када је поворка са ковчезима наишла ...

На самом понтонском мосту, са десне београдске обале Саве, ковчеге је чекало једно званично изасланство, међу којима се налазила и специјална комисија коју су сачињавали професор Београдског универзитета, др. Радослав Грујић и кустор Музеја Кнеза Павла у Београду др. Миодраг Грбић. Са њима је био и помоћник министра просвете Велмар Јанковић. Београд је доиста у узбуђењу дочекао ове мртве избеглице из „Независне државе" срама. На самом уласку у Саборну цркву мошти је дочекао генерал Недић окружен свим члановима своје владе, са Димитријем Љотићем и Управником града Београда, Драгим Јовановићем и сви заједно су скинули сандуке са моштима из камиона и донели их до црквених врата. Овде су прихватили свете мошти владике и свештеници и пренели их до олтара где их је сачекао заменик заточеног Патријарха Гаврила, митрополит Јосиф.

Сутрадан, 15. априла у 17 часова одржан је у Саборној цркви параклис. Саборна црква је не само била пуна до последњег места већ је маса света испунила све околне улице. Параклису је присуствовао претседник владе, генерал Недић са свим члановима владе и скоро свим високим државним чиновницима. На параклису чинодејствовао је митро-

полит Јосиф са митрополитом Атанасијем и епископом Дамаскином, који је затим прочитао Похвалу Деспотице Јефимије, коју је она својом руком извезла на покрову ћивота Кнеза Лазара у 1402. години.

У дубокој тишини одјекнуле су последње речи Јефимијине похвале:

„А сада обоје молим: да ме исхраниш, и да утишаш љуту буру душе и тела мојега. Јефимија усрдно приноси ово Теби, Светитељу".

На дочеку моштију узела је учешћа и друга група сеоских домаћина, који су баш у очи доношења реликвија српских били стигли у Београд. То су били најугледнији преставници Поцерине, Посавине и Тамнаве. Одмах за њима стигла је 20. априла и трећа група сеоских домаћина из Јадра и Тамнаве, увек као гости генерала Недића. И њихов први корак у Београду је био поклоњење светим моштима у Саборној цркви. Претседник српске владе је примио ове своје госте 24. априла у Претседништву владе и поздравио их је говором у коме је рекао:

„Поручујем вам да останемо мирни, да сачувамо ред и да радимо своје послове, јер је то најсигурнији пут да дођемо до потпуне обнове своје земље. То је најбољи пут за бољу нашу будућност, и само тим путем можемо опет да подигнемо нашу мајку Србију... Ми имамо да служимо само једној партији, а то је Партија - Мајка Отаџбина. Сви Срби у фронт да служе Србију, јер тада служе себи и својој будућности. Када је Србија срећна, онда су сви њени Срби срећни".

*

Последњих дана априла, 28, стигла је у Београд и четврта група Недићевих гостију, сеоских домаћина из срезова ваљевског и тамнавског. Када их је генерал Недић примио у Претседништву владе и одржао им говор, на то је одговорио сељак Милован Грбић, претседник општине попучке код Ваљева, рекавши:

„Господине Председниче, Србине и спаситељу Срба! Ми овде, који смо се окупили у овом дому, од данас сматрамо да је заједнички, јер из Ваших речи видимо да се Ви ослањате на нас у свому делу и да желите да заједнички сарађујемо. У једној руци носимо Вам поздраве свију сељака, од стогодишњака до најмлађих, који Вам сви захваљују на Вашем досадашњем раду да се спасе ово мало Срба што нас је остало. У другој руци носимо молбу од тог истог народа да истрајете до краја да нас спасете од овога што нас снашло".

Овај родољубиви говор сељака из околине Ваљева имао је једну тешку и трагичну последицу. Влада Слободана Јовановића је сматрала, супротно, да има још и сувише Срба, и у првој емисији којом је отпочело објављивање срамног и злокобног слова „З", ставила је под ту смртну казну, или „застрашивање", како су то неки објашњавали, и овог разбо-

ритог и родољубивог српског сељака, чак и пре самог генерала Недића и свих његових министара, а да не говоримо о Павелићу и усташама од којих ниједан једини није стављен под то слово, које је било резервисано само да би допунило истребљење Срба убијаних од свих њихових непријатеља, па чак и од себе самих. У емисији Радио Лондона од 2. јуна 1942, која је потом поновљена и 8. јуна, објављено је да је стављен под слово „З" - за које је и најмање дете у Србији знало да значи: „заклати" и Грбић Милован, претседник општине попучке код Ваљева".

Када је баш примио ову четврту групу, један од сеоских домаћина замолио је генерала Недића да им што чешће говори преко радиа и да их обавештава о свему шта да раде. Одазивајући се тој жељи, претседник српске владе је одржао на Радио Београду говор у вече 10. маја, којим се баш обратио српским сељацима. Лајт-мотив тога говора је био: не напуштајте село и земљу! Недић је рекао:

„Слушајте!

„Не напуштајте село и земљу;

„Не занемарујте земљорадњу, сеоску привреду и своју производњу, и

„Не одричите се позива који вам је од отаца у наслеђе остао.

„Не треба да заборавите: Ваше је занимање најлепше и најплеменитије. То је занимање најсамосталније од свих других и корисније од многих других. Земљорадник је у истини слободан човек..."

Свој говор генерал Недић је завршио речима:

„Српски сељаци били су ти који су, почетком деветнаестог века створили и обновили српску државу. И све што је данас у истини српско - сељачког је порекла. Праве Србије нестало би са нестанком њезиних сељака. У српском сељаку и пре и данас нам је сва снага и сва нада. Ето тако ја замишљам српско село и српску сељачку државу! Тога ради шаљем вам свој српски поздрав: Живели, браћо сељаци!"

*

Месец мај 1942. био је сав испуњен посетама сеоских домаћина Београду и њиховим састанцима и разговорима са претседником српске владе. На дан 15. маја генерал Недић је примио пету групу сеоских домаћина из округа ваљевског, срезова мионичког и подгорског. Са сваким од својих гостију генерал Недић се поздравио и пољубио. Овим својим гостима је претседник српске владе истицао потребу српске слоге. Рекао им је:

„Браћо, ми преживљавамо тешке дане, и зато мора да смо сложни. Само слога може да нас из тог положаја извуче и морамо бити паметни да својом српском главом мислимо и да се не поводимо за неким другим.

Ја сам наредио да се свуда испише: „Само Слога Србина Спасава". „Србија пре свега!" Само ако тако радимо можемо се спасти јер нас је неслога упропастиља. Убудуће нећемо да улазимо у туђе магловите комбинације, него ћемо старим српским путем, којим су ишли Свети Сава и сви остали српски великани."

Одмах после ове групе дошла је шеста, коју су сачињавали домаћини из срезова рамског, пожаревачког и голубачког. Њих је генерал Недић примио 22. маја и када им је одржао говор, јавио се сељак Милан Илић из Зеленике и рекао да су њега изабрали његови сељаци да иде у Београд и рекли му: „Милане, иди у Београд и поздрави генерала Недића и замоли га да нас узме у заштиту, а ми ћемо га помагати колико год можемо".

На ове речи, видно веома узбуђен, генерал Недић је одговорио:

„Хвала твојим сељацима, Милане. Поздрави их и реци им да треба да идете замном док добро радим. Мени ништа више не треба него само оршин српске земље, а кад умрем сви ће морати рећи да сам умро за свој народ, који сам хтео да спасем јер је био честит, ваљан и храбар. Ето, зато не дам да пропадне српски народ".

*

И група за групом сеоских домаћина је стизала у Београд, те је тако контакт између генерала Недића и сеоског српског народа постајао све ужи, све присниј.

26. маја је стигла у престоницу и седма група, коју су сачињавали домаћини из срезова ужичког, црногорског и рачанског. Када их је 29. маја примио, као и све раније, претседник српске владе им је, између осталог, рекао:

„Браћо, када се вратите у своја села и своје домове, кажите свима вашим милим и драгим речи истине коју сте овде чули од мене. Кажите им да волим ваше тамне и велике горе и планине, кажите им да знам да се ту чува прави српски дух, ту у вашем јуначком селу, где је све честито и поштено. Реците им да у Београду седи генерал Недић, који бди једнако и над вашим тамним горама и над вашим јуначким селима и над целим српским народом и да нема друге жеље него да опет види Србију честиту, поштену и виђену код свију. Ето, то вам је моја добродошлица и мој поздрав".

Претседнику српске владе је одговорио сељак Чедомир Радивојевић, који је рекао:

„Господине генерале, драги брате, добри родитељу, честити Србине, велики друже, кога сви познајемо, Претседниче српске владе Народног спаса, владе народа који Ви спасавате и који ћете спасти, - имам част

да вас поздравим и да Вам изјавим да ће српски сељачки народ, нарочито ужичког округа, увек бити са Вама и следовати Вашим наређењима, јер зна да је то једини пут спасења и опстанка српског народа. Молим Вас, Господине Претседниче, да примите знању да црвена неман, која се била населила у ужичком округу, није рођена у ужичком крају, него је дошла из белог света и донела српском народу велику штету, а највише нама Ужичанима. И молим вас да нам дате сретства, а ми ћемо најбоље чувати наша огњишта, нашу децу и наше породице".

*

Колико је била бесавесна, чак и глупа пропаганда којом се хранило западно јавно мишљење, а која је упућивана и српском народу, колико се служило тврдњама од прве до последње речи измишљеним, показала је једна емисија коју је на српском језику објавио Радио Њујорк - претичући овог пута ББС - увече 26. маја 1942. године, баш када су ужички домаћини били гости генерала Недића. У тој емисији се рекло како се, према поузданим обавештењима, у долини Мораве водила огорчена битка између одреда генерала Недића и генерала Драже Михаиловића. По тој емисији генерал Недић је лично командовао својим трупама, али је ипак генерал Дражa Михаиловић однео пуну победу, заробио 25.000 Недићеваца, а сам Недић се једва спасао и налази се у бекству.

Ова емисија је била врхунац лажљиве, бесавесне и по српски народ и Србију штетне пропаганде коју су некакви „српски" експерти - који су најчешће били Несрби, водили из Лондона, а - види се - и из Њујорка, где су разне филокомунисте или директни припадници покрета Титовог тежили да створе што више забуне око Југославије, а у првом реду Србије и да што више упрљају генерала Недића, трудећи се са једним садистичким задовољством да докажу како је овај можда најпознатији и најугледнији генерал српске, а потом југословенске војске, бивши министар војске и морнарице, начелник Главног генералштаба, био један обичан „Квислинг", један немачки послушник, у једној речи: издајник. То је било потребно једној пропаганди која је знала шта ради, али ту су се такмичили и они који нису знали ни шта хоће ни шта раде. Ове емисије су убијале код Срба сваку веру у обавештења добијена са Запада. Домаћини из Ужичког округа су морали да се грохотом смеју када су сазнали за ову вест, о бекству и скоро заробљаавњу Недићевом оног дана када их је он примио у Претседништву владе.

Постоји једна непобитна чињеница да за време целе окупације ниједан једини пут није дошло до отвореног сукоба - можда је било пушкарања у забуни - између Оружаних одреда генерала Недића, како су се у почетку звали, а потом, од марта 1942, између Српске државне

страже и одреда генерала Михаиловића, већ напротив разуме се не јавно, због немачког окупатора, већ тајно - постојала пуна сарадња на терену између обе националне групе.

Када сам у јутро 27. маја дошао у Претседништво владе и видео генерала Недића, прва ствар што сам га упитао била је да ли зна за ту фамозну емисију, јер би по њој морао још да буде у бекству. Недић се насмејао и одмахнуо руком:

- Само нека ме грде, нека измишљају шта хоће, јер ми тако чине највећу услугу. Ја не могу ништа да свршим код Немаца јер ми не верују и сумњиче ме да помажем и оружам Дражу. Али чим нешто овако минхаузенско објави Лондон или који други радио који распали по мени, ја одмах искористим да бар коју пушку и коју хиљаду метака извучем од окупатора и да ми дозволи да повећам своје оружане снаге. Најгоре је за мене када се ућуте и не дирају ме. Онда се одмах Немци намргоде и ништа не могу да учиним. Не дај Боже да би ме неко са Запада похвалио, то би био крај српске владе. Него, они у Министарству унутрашњих дела бележе све те емисије. Наредићу одмах да донесу текст те синоћне бургије, па да још данас то објавиш у „Обнови", а послаћу и „Новом Времену" нека се смеје српски народ овим лагаријама, а мени ће то бити добра подлога против немачког неповерења.

*

Крај месеца маја 1942. донео је још једну ретку радост стотинама српских породица. Нова група српских ратних заробљеника, официра, подофицира и војника стигла је 30. маја из логора Нирнберг у Београд и била свечано дочекана као и она прва. Затекао сам се у Претседнишгву владе када се генерал Недић вратио из Војне болнице где је ишао да и ову групу, као и ону прву, лично поздрави. Његово увек натмурено и забринуто лице је сијало од задовољства. Позвао ме је у свој кабинет и прве речи што ми је рекао биле су:

- Ево у овој нашој тешкој несрећи имао сам и један леп дан. Када видим своје старе ратне другове опет слободне људе, и ако у својој неслободној земљи, и када знам да им је ту слободу донело само то што ја седим у овој кући и на овом месту, онда ништа не жалим што сам све жртвовао и што ћу још жртвоваати.

IX

ЉУДИ КОЈИ СУ ИЗМАКЛИ ИЗ ПАКЛА

Врло често када сам у јутро дошао у Претседништво владе мој ратни друг Масалосвић, издуженог, намрштеног лица, показао ми је руком на један ниски орман - библиотеку, чије су се преграде свакодневно пуниле све новим и новим брошурама, да их тако назовем. То су уствари била, на по неколико десетина страна шапирографираних, у формату фолио, саслушања безбројних избеглица, које су као чудом могле да спасу живот из пакла у коме је Павелић био поглавник свих сатана. Ови повратници из ада носили су у свом потиштеном сећању још свеже слике оних ужаса којима су били немоћни очевидци, уколико та сећања нису носили и на свом осакаћеном телу. Највећи проценат избеглица испод усташког ножа, секире и маља биле су жене и деца спашена било од српских босанских четника, а то је био најчешћи случај у Источиој Босни, где су те спашене патнике прихватили на Дрини или у „Ничијој земљи" било Недићеви оружани одреди, доцнија Српска државна стража, било добровољци из Српског добровољачког корпуса. Друге је доиста сам Бог спасавао, јер је узбудио срце неког немачког официра, који је згрожен пред беспримерним дивљаштвом усташа, успео да ишчупа из канџи џелата коју групу српских жртава одређених за клање и мучење и да их са немачким војним транспортом доведе у Србију.

За људе који су спасавали своје голе животе сви путеви су били добри, само да се ишчупају из чељусти шакала из подивљалог Павелићевог звериња̀ка и да се дочепају Србије, која је постала оаза спасења за све прогонитеље и под општу смртну осуду стављане Србе преко Саве и Дрине.

Није било дана да појединци, групе или чак и читаве масе од више стотина жена и деце, са или без родитеља, а такви су били у већини, није приспела с неког краја изван провизорних, наметнутих граница најуже српске отаџбине каква је постала „Недићева Србија", како су је сви звали.

Колико је било избеглица у Србији?

Иако је Комесаријат за избеглице, под вођством индустријалца и великог родољуба Томе Максимовића, који је и сам био избеглица из Борова, у коме је до рата био директор Батиних фабрика обуће, био

најорганизованије министарство Недићеве владе - јер је то, иако камуфлиран, уствари и био - ипак никад се није могло доћи до пуне цифре оних прогоњених и угрожених Срба који су у Србији нашли спасење, прихватање, обезбеђење и повратак у живот, пошто су све сем њега били изгубили.

У депеши бр. 386 од 12. августа 1942, коју је Дража Михаиловић упутио Југословенској влади у егзилу у Лондону, наведено је да су у том тренутку у Србији налази регистрованих 203.144 избеглица и то из Хрватске 104.518, из Јужне Србије и делова Источне Србије које је Бугарска припојила себи: 38.836, из Бачке 22 771. Из зоне коју су држали италијани (Херцеговина, Далмација, Лика) 31.177 и из Словеначке 5.842.

Уствари ова цифра је била више него двострука, већ и због тога што је долазак избеглица у Србију настављен све до краја окупације, затим што је и сам Комесаријат за избеглице у Београду, који је јула 1942. доиста имао регистрованих 203.144 избеглица, знао да већ у то време постоји више од 100.000 бегунаца из пакла које су, чим су прешли Дрину појединачно или у малим групама, прихватили сељаци Западне Србије и примили их у своје домове, те их никад нико није нигде регистровао. А већ 1943. године број избеглица регистрованих и збринутих преко Комесаријата прелазио је цифру од 400.000. Међу овима је било око 86.000 малолетне деце без иједног родитеља, који су били побијени у огромној већини од усташа, а делом и од Мађара у Бачкој, од Бугара, и најзад од Арнаута на Косову и у Метохији. У Црну Гору се склонило 36.000 Срба, највише из Херцеговине и приморских крајева који су потпали под сатанску власт усташа.

Све бање у Србији постале су, по наређењу Недићеве владе, уточишта за избеглице и то у првом реду за децу и жене, док су људима налажена запослења, она која су им била најближа и за која су били најпотребнији.

Сваки регистрован избеглица, човек или жена, који је прошао кроз Комесаријат за избеглице у Београду, а и у унутрашњости, био је саслушан о злочинима које су усташе или који други окупатори вршили над Србима његовог села, вароши или краја, а којима је саслушани био сведок очевидац. Сва та саслушања умножавана су у 10 или 20 примерака, јер их је било толико да није било доста хартије, и од сваког тог документа српског страдања достављан је један примерак Претседнику српске владе генералу Недићу. Тако се у Претседништво владе створила једна библиотека ужаса и страве каква не постоји више нигде на свету. Све најкрвавије инквизиције светске историје нису дале толико жртава ни таквих садистичких мучења људи, а још више жена и деце пре њиховог усмрћивања, него што је то извршила џелатска организација Павелићева, названа усташе.

Колико ми је познато, Комесаријат за избеглице закопао је у металним сандуцима по један примерак свих ових саслушања, да би остала очувана, било да Немци изврше претрес, на интервенцију Павелићевих загребачких штићеника Кашеа и Глез фон Хорстенау, два Хитлерова опуномоћеника за Хрватску, било да комунисти, када дођу на власт такође не униште оне документе који су се односили на усташе, који су из опортунистичких разлога, и да спасу своју кожу, пре или касније у последњем тренутку пришли партизанима, где им је дата пуна амнестија и сваки заборав. И доиста, чим су комунисти ушли у Београд у октобру 1944. сва саслушања избеглица су била покупљена не само из Комесаријата и Претседништва владе, већ из свих оних институција којима су била у току окупације достављена. Шта су радили са њима, није ми познато, али знам да су објављивали само она која су се односила на прогон и убијања која су усташе вршиле над ретким припадницима КПЈ, а које су убијали не као такве, већ као Србе.

Кад год ми је Масаловић указао на нека нова саслушања, као свакодневну мрачну, крваву хронику српског народа, ја сам знао да ћу читати нове страхоте још веће и језивије од оних које сам ранијих дана из тих саслушања сазнао.

Сведочења, која су ови бегунци из пакла износили, утучени, без револта, изгубивши и осећај узбуђења, била су у толико потреснија, што се видело да их дају људи који су све изгубили, све видели, све преживели да се у њима окамениле и сузе и јауци и уздах.

А ипак ти машином куцани редови су откривали такве грозоте, да сам по некад као у халуцинацији одједном осетио као да се крв слива низ те исписане стране, како јаук и писак деце и жена избија из сваког слова, и да се ту низ хартију ваљају ископане људске очи, и да се ови листови отварају као распорене утробе жена. Иако сам имао богато искуство из литературе о избезумљености људских умова и окрутности срца кроз историју мрачних векова човечанства, где сам сазнавао за најдивљија крволоштва и сатанске изуме садиста и психопата свих времена, свих боја, свих врста, мени је често одједном позлило читајући та саслушања, те сам морао да испустим из руку које су дрхтале језива документа о незапамћеним страдањима људи, жена и деце мога српског народа, међу којима је по некад било и особа које сам лично познавао, а у два три маха мојих рођака и пријатеља. Увек сам се тада враћао кући блед и узрујан и нисам могао да седнем за сто да обедујем јер су ми целу утробу превртала језива сазнања која сам тог дана потресно преживео. Моја жена је одмах разумела шта се десило:

- Знам шта је, читао си саслушања избеглица из Хрватске.

Доиста читање саслушања људи који су својим очима видели најсвирепија мучења и својим ушима чули језиве крике и вриштање жртава,

које су биле крв њихове крви, стварало је једну нову болест, какву медицина још није забележила, тешки потрес свег оног што је осећајно и човечанско у једном људскоме бићу.

Из хиљада исказа које сам прочитао задржаћу се само на неколико, избегавши оне који су још ужаснији, али који се могу писати само у једној књизи која није намењена да дође у све руке, и чије случајеве треба да проуче психијатри, судије и извршиоци правичних судских пресуда, које не би биле никаква освета већ одбрана цивилизованог човечанства од надивљијих људских зверова.

По некада сам те ужасе бележио да би сачувао документа о једаом црном периоду садистичког махнитања над српским народом. Неке сам документе успео да сачувам, други су уништени и погубљени у разним приликама под којима сам морао да живим и да се спасавам од разних прогонитеља. Најзад било је и таквих да ми није било ни до преписивања ни до бележења ма ког детаља, чак ни имена саслушаног.

Ево извода из једног кратког саслушања које ми се сачувало:

Учитељ Петар В. Ковачевић из Беленце, срез Нашице, који се чудом спасао, изјавио је, међу осталим на свом саслушању у Комесаријату за избеглице (Б. XXXVI бр. 3971) поред осталог о махнитим усташким злочинима у његовом месту:

„Громовник у нашем срезу (нашичком, моја примедба) био је патер Сидоније Шолц. Он је на најзверскији начин дао убити нашег месног пароха Ђорђа Богића. Извели су га из стана у пола ноћи и искасапили га (обрезали нос, језик, огулили браду, распорили стомак и замотали црева око врата)..."

И у усташким страхотама има граница, али по оном што сам ја прочитао у тим црним састушањима остало је једно кога ћу се сећати целог живота. О том ужасу који се одиграо 7. фебруара 1942. године у селу Дракулићу, Шарговцу и још једном трећем, сва три у непосредној близини Бања Луке, има више саслушања. Из других саслушања забележио сам да је ту покољ 1.500 српских људи, жена и деце извршила сатнија „11 Тјелесне Поглавникове бојне", под командом „надпоручника" Јосипа Мишлова, са којим се налазио и жупник из Петричеве Мирослав Филиповић, који је имао чин „сатника" и био у тој „бојни", а који је по својим зврским злочинима назван касније „фра Сатана".

Али најпотресније саслушање из тог уништења три српска села је дала једна жена, избеглица из Дракулића, која је једна од ретких становника тог села која је успела да преживи сакривши се на тавану. Она је могла да чује врисак деце којима су усташе секле секирама главе, као и друге која су печена на тихој ватри и да види, када је у ноћи напустила пусто село, главе без трупова и тела без глава, као и угљенисане лешеве најмлађих мученика ове српске „Тебанске легије".

Усташе су ту упале у основну школу и наредиле су да сва деца изађу и онда су одвојили на страну децу католичку и муслиманску и наредили им да иду својим кућама. Српску православну женску децу, која су била сва од 6 до 10 година су тада почели да погубљују одсецајући им главе ударцима секира. Учитељица, Хрватица, која је била принуђена да присуствује сечењу глава својих 40 или 50 малих ученица је полудела од ужаса. Она је била покушала да спасе децу, те су је зато и принудили да присуствује покољу.

Око петнаестак мушке српске деце, истих година, усташе су повезали жицом и онда их довели до једног пласта сена. Около су донели греде и коље и децу оборивши на земљу повезали као на крст за њих, али тако да им ноге додирују пласт, кога су запалили. Деца су постепено сагоревала, почевши од ногу, и њихови крици, урлици, јауци и врисак увеселављавали су овај измет човечанства, тај жиг срама ударен на људску расу уопште, јер су је Павелићеве сатане спустиле испод нивоа најкрволочнијих зверова.

Читајући ову страхоту, одједном ми је позлило. Тражио сам чашу воде и рекао Масаловићу:

- Ово је нешто што ни најболеснији људски мозак неби могао да смисли...

- Таквих извештаја има стотине и хиљаде. И кад их читам сваког дана питам се да ли је могуће да је у нашој лепој земљи било толико и таквих крволока и звери у људској кожи. И Претседника, који све то чита, видим како као ти пребледи одједном и стегну му се вилице. Једном ми је рекао:

„Сваки од ових наших несрећника, који је све ово преживео и успео да спасе своју голу главу, само зато што постоји ова српска оаза спасења, сведочи ми да је неко морао да дође да избави наш народ од пуног уништења. Сви су му спремали биолошко истребљење. И да сам, примивши се овог положаја само ове спасао, чије муке и јаде читам, не бих жалио ма какву жртву да поднесем. Неће их спасти Симовић, који грми на мене, али ћути док српски народ издише на мучилиштима и губилиштима, ни они други мудраци из Лондона који још за своје госе (газде) гурају српски народ у крв, као да не виде да ће Срба нестати. Али док сам ја овде и док је у мени снаге, бранићу српски народ од свих душмана, па ма како се звали и ма где били. И ти, и сви ви који ме у овом тешком послу подржавате и помажете и ја, ако и паднемо на овом послу, знаћемо да смо пали на бојном пољу на коме се била последња битка за бити или не бити српског народа".

И мој друг Масаловић, тврда војничина, док ми је ово говорио, био је дубоко узбуђен, да су му очи биле влажне, као да је у том тренутку кроз њега прошла слутња да ће за њега то бити последња битка коју је

водио, после оних многих славних када смо на Солунском фронту ишли раме уз раме, и када је, као 11/24. септембра 1918, изнео своје митраљезе испред стрељачког строја, да ме спасе када сам са официрском патролом од 12 људи био опкољен на брегу запаљеном од бубњарске бугарске артилеријске ватре и када је претило мојим добровољцима, Србима из Сједињених Америчких Држава, и мени, потпуно уништење, Тада ми је у истини спасао живот, што ја нисам могао за њега да учиним када је у марту 1944. нашао смрт такорећи пред кућом у којој сам становао.

Сећам се још једног сведочанства, датог у Комесаријату за избеглице, уз толика друга, али које ми је и до данас остало у сећању. То и није било обично саслушање, каква су давала људи са села, мада је свака њихова реч била један потајни крик, који је морао да потресе свако људско срце, Ово саслушање је било скоро књига, тако је оно било опширно. Дао га је један интелектуалац који је преживео трагедију Срба из сатанске Павелићеве творевине, назване државом. Он је изашао оданде, одакле се мало ко вратио жив, јер је било највеће губилиште за Србе и уз то и за Јевреје, па чак су ту нашли смрт и неколико Хрвата, који су се осећали Југословенима, као такви живели и умрли, као што је то био случај др. Отона Гавранчића, који је био старешина Сокола у Загребу. Њега су у Јасеновцу усташе затворили у један кавез од бодљикаве жице, висок само један метар и покривен и одозго такође бодљикавом жицом. Није могао ни да се усправи, ни да седи јер је тај кавез од жице начињен на подводном терену, тако да је био стално у води. Две недеље у новембру 1941, на леденој киши и зими трајала је агонија овог мученика који није хтео да погне главу пред „поглавником" сатана и да пљеска мржњи и злочину као највећем државном програму.

Тај ретки сведок из Јасеновца био је Војислав Прњатовић, секретар Трговачке коморе у Сарајеву. Правим чудом он се спасао из логора уништења у Јасеновцу и доспео у Србију да први да податке о том леглу злочина и страхота усташких. Негде сам прочитао да је Прњатовић објавио у данашњој Југославији књигу о својим доживљајима у логору Јасеновац. Нисам имао прилике да ту књигу видим, и врло је вероватно да је - бар претпостављам пошто су му књигу објавили - тврдио да је тамо одведен као комуниста. Уверен сам да има великих разлика између оног што је изјавио у Комесаријату за избеглице у окупираној Србији, коју је претпоставио одлажењу у партизане, што би свакако учинио да је био неки предратни комуниста. Ја се зато задржавам на оном што сам у његовом саслушању прочитао.

Када су усташе почеле да чисте Сарајево од Срба, једне ноћи Прњатовић је, са великим бројем других својих српских сапутника у несрећи, био укрцан у воз састављен од вагона за стоку, у које су набили похап-

шене Србе, тако да није било могућности ни да се седи, а камо ли лежи, нити им је дато било шта да једу или пију. Збијени, претучени већ у сарајевским затворима, ти српски мученици су знали да их воде негде где је још горе него што је било. Прњатовић вели да је при укрцавању у воз видео две девојчице, сестре од 15-17 година, ћерке једног угледног сарајевског Србина, директора банке. Те две девојчице нису уведене у вагоне за стоку већ су биле угуране у путнички вагон стављен на расположење усташима који су спроводили транспорт српских робова, већ унапред осуђених на лагану смрт. И Прњатовић се са ужасом сећао те ноћи у возу, који, кад год се заустављао у којој станици, одавао је мучеништво те две несрећне девојчице.

Како је вагон, у коме се налазио Прњатовић, био баш уз вагон са усташама, то је увек у тишини застоја у станицама могао да чује вриске, урлање и јаукање те две српске мученице које су усташе један за другим силовали, а можда и мучили, јер их он више није живе видео, сачувавши у своме сећању - и тако испуњеном безбројним ужасима - те крике у ноћи силованих и мучених девојчица, кривих само зато што су се родиле као Српкиње.

Када су их извели из воза и увели иза бодљикавих жица у логор Јасеновац довели су српске робове пред зграду команданта логора. То је био злогласни студент Љубо Милаш, кога су одмах имали прилике да упознаду у свом његовом патолошком крволоштву.

Прњатовић прича у саслушању како је простор пред бараком - зградом команданта логора био осветљен лампама и ту су их постројили, њих неколико стотина и више редова. Одједном се на осветљеним вратима зграде појавила једна сабласт: Љуба Милаш. Још је у руци држао боцу са ракијом, али ју је тада одбацио и извадивши каму залетао се ка групи заточеника који су стајали непомични. Викао је:

„Сада ћу да пијем српску крв!"

Потом је пошао као да је хтео да врши смотру постројених. Почео је да броји од првог: „Један, два, три, четири..."

Овде је застао, његов нож је севнуо на светлости лампе, зарио се у грло једног старијег Србина, и крв је шибнула на усташку униформу звери. Преклани човек се срушио. Милаш је облизнуо оштрицу каме као шакал и узвикнуо:

„Слатка је српска крв."

Потом је наставио: „Један, два, три,четири". Опет крик, опет млаз крви, опет тело које се руши.

Људи, који су стајали у редовима сада су тек разумели шта их очекује и дрхтали су целим телом, али их је страх прикивао на месту и нико не само да није покушавао да да отпор, већ ни да јурне да побегне. Сматрали су да ће и тако и тако морати умрети, и да је бити заклан ипак

лакше него бити жив спаљиван, черечен, дран, са ископаним очима или шкопљен. Прњатовић вели да су сви стајали као окамењени. Он је ипак дрхтећи брзо погледао на ред у коме је био и израчунавао да ли ће бити он четврти. Али Љубо Милаш је тако брзо вршио свој џелатски посао, да овај није успео да одреди који ће он бити по реду, и као у мори видео је само како је усташки крвник изговорио: „четири", када се зауставио до његовог суседа, чије су очи укочено гледале у нож који се мућевито замахнуо к њему и зарио у његов врат. Преклани је пао пред Прњатовићеве ноге крклајући и бацајући крв у млазевима, а студент-колач је настављао своју даљу смртну селекцију сваког четвртог. Најзад, Прњатовић вели, страх од смрти је прошао кроз главе жртава, које су биле дотле као хипнотисане овом људском кланицом у ноћи. Редови су се затресли и неколико сужња, видећи да им се „командант" са камом овом крвавом, и сам умазан људском крвљу приближава, скочили у страну и почели да беже, не знајући ни сами где. Али њихов бег није био дуг. Усташе које су около стајале са упереним машинским пушкама, и наслађивале се подвизима људождерским свога шефа, покосили су све ове бегунце рафалима и брзо се земља покрила још новом гомилом људских лешева. Други су остали да издрже лутрију смрти сматрајући да имају, бар за то вече, три шансе против једне, да ипак остану тренутно живи, јер ће и онако сви бити поубијани. И Љубо Милаш, показујући укоченим жртвама у строју на тамне гомиле телеса бегунаца, као да им је рекао: „Мислите да можете од мене побећи".

Али како је доведених Срба било неколико стотина, то се и ова људска звер, опијена крвљу, заморила после педесетог или шесдесетог клања, те је сав умазан крвљу, обрисао своју каму о чакшире и махнуо руком усташама: „Водите их!"

Тешко дишући од напора и задовољства викао је да му донесу боцу ракије, коју је испијао док су преживеле одводили у крај логора где су имали да очекују да на други начин дође ред и на њихово погубљење.

Таквих је у логору било сваког дана и усташе су варирале своја зверска увеселављавања. Ликвидирали су прво најстарије и најслабије, било да су им одсецали главе секиром, било - што је био скоро најчешћи случај, да су их обалили потрбушке на земљу и онда спуштали им на потиљак тешки мађ да им смрска главу и разлије свугде около мозак. Друге су изводили у „циглану" и ту у пећи живе спаљивали, што је био нарочити случај са малом децом и женама, које су пре тога прошле кроз сва масовна силовања и свирепа мучења, јер је то била специјална наслада за ова чудовишта у усташкој одори. Резање дојки и парања или одсецање полних органа, после групних силовања, примењивало се скоро свугде над српским женама и девојкама.

Један вероватно јединствени пример најужасније подивљалости и садизма које су разне психопате у току целе светске историје вршили, одиграо се у Јасеновцу. Тај догађај језе и грозе није се десио за време заточеништва Прњатовићеовог, те га он није поменуо у своме саслушању, већ касније када је он успео да се спасе из логора. Ја сам га прочитао сада после рата у успоменама једног другог преживелог заточеника из Јасеновца, објављеним у органу Савеза комуниста Југославије „Борби", што му том чињеницом ни најмање не умањује веродостојност.

Усташе су скоро сваке ноћи оргијале довлачећи заточене српске девојке и млађе жене у своје бараке да би их силовали до изнемоглости. Једна од тих довучених млађих девојака да буде силована, имала је 18 година, бранила се очајнички и рукама и ногама и зубима и ноктима. Изгребане и изуједане усташе су тада донеле њој најстрашнију смртну пресуду. Нагу су је разапели на четири коца побијених нарочито за мучење под једним великим шатором, и начинили од њеног тела које је висило хоризонтално, прави крст Св. Андреје. Онда су се ту окупили, пијанчили целу ноћ и читаво то време су њен полни орган употребљавали као пепељару у којој су гасили своје још зажарене цигарете. Језиво урлање мучене девојке било је за њих увеселављање. Када је ова мученица ујутру била већ у агонији, усташе су је дотукле и бациле у једну од јама у којима су закопавали, свакодневно своје жртве.

Концем јануара 1942 - према исказима Прњатовића - пронела се мућевито кроз Јасеновац вест да ће у логор стићи једна специјална међународна делегација Црвеног крста.

Настала је трка по логору. Усташе су наредиле да се хитно монтирају шест барака за становање, за које су биле примиле сав материјал из Немачке, како би у њих сада сместили већи део заточених Срба и дали пристојан изглед логору пред међународним преставницима. Исто тако су биле на брзину монтиране и две бараке за амбулантну болницу.

Логор је био чишћен, уређиван, све јаме са покопаним жртвама добро заравњене, логораши су били пресељени из старих рабатних барака, које су пропуштале кишу и снег и које су сада биле порушене. Нове бараке су изгледале сасвим пристојно и чак давале изглед да одговарају свим хигијенским условима. Око сто тешких болесника, који су се налазили у старој амбулантној бараци, су избачени ту пред њу и на лицу места ликвидирани било ударцима маља у потиљак било да су поклани. Други су логораши, који су били немоћни и ужаснути сведоци овог дивљачког убијања болесних људи и жена, су имали да донесу песак и да поспу окрвављено тло тог масовног болничког губилишта да би се избрисао траг и тог злочина. Ови стари болесници, измучени, изгладнели и претворени у живе скелете свакако би начинили неповољан утисак код преставника Црвеног крста. У две нове бараке-амбуланте унете су

нове гвоздене постеље, стављено у њих чак и постељно рубље и у те тако репрезентативне кревете су имали да легну сасвим здрави, млади људи, делом одабрани од оних који су били међу последњим приспелим, те нису још носили жиг логорског малтретирања и мучења, било да су то били болничари из старе бараке, који су такође били поштеђени уобичајених страдања других заточеника, а уз лекаре су добијали и пристојну храну. Најзад један знатан део болничких постеља је био испуњен самим усташама који су имали да одиграју улогу болесника, те су своје кољачке одоре заменили болничким мантилом и изигравали болесне заточенике. Изнад сваке постеље су постављене болничке табле, које су хитно донете из Загреба за ту специјалну представу, и на њима су болнички лекари, који су такође добили појачање од својих усташких колега из околних болница, исписали имагинарне болести и нацртали испрекидану линију замишљене температуре, која је свугде показивала да је „болесник" ту већ на прагу оздрављења, јер ниједан од њих није имао грозничав изглед.

Усташе су тако претвориле мучилиште Јасеновац у право Потемкиново село.

Најзад 6. фебруара 1942 тодине стигла је у логор комисија у којој је било Немаца, Италијана, два католичка свештеника као преставници Ватикана, неки Мађари, два преставника из Петенове Француске, као и по један преставник хрватског, па чак и српског Црвеног крста. (Ово је Прњатовић изјавио). Ову комисију је пратило око десетак усташких виших преставника из самог усташког вођства у Загребу и међу њима је био и злогласни шеф усташке полиције у Загребу и организатор убиства Краља Александра у Марселју, Евген Кватерник.

Комисија је могла да тако нађе чист, добро уређен логор, који ни по чему није потсећао на свакодневно губилиште и мучилиште, какав је вид логор имао само на два дана пре доласка комисије, и какав је наставио да буде после њеног одласка.

Да би се видело да то није логор уништавања и смрти већ један нормалан радни логор, то су усташе нарочито обратиле пажњу да комисију проведу кроз фабрику ланаца, која је ту била постојала и која је такође за ову посету издржала велике промене и улепшавања. У њој су задржани само млађи заточеници, који су ипак некако боље изгледали од осталих, а да би изглед био још бољи доведено је негде са стране 15 квалификованих радника Хрвата, који су нарочито бирани да буду добро угојени и црвених образа. Њих су усташе обукле у зелена радничка одела, ставили им на леву руку белу траку (православац) са бројем какав су носили сви остали. Ови лажни заточеници, као и они лажни болесници у амбуланти, били су у првом реду онде где је комисија имала да буде проведена, према утврђеном програму камуфлаже и преваре. Тако

већ поглед на њих, здраве и задригле, требао је да покаже како се добро живи у Јасеновцу, само ако хоће да се ради.

И Прњатовић је био убачен у ту фабрику као радник. Он вели да су сви прави заточеници добили пре доласка комисије наређење да не смеју апсолутно ништа да говоре са делегатима Црвеног крста. Ако би их неки члан комисије запитао за име, смели су једино да одговоре: „Ја сам заточеник бр. 453" (или већ онај број који је носио на својој траци). Ништа више није смео да проговори. Ако би пак који међународни делегат питао ма о чему другом логораша, било због чега је у логору или ма шта друго, он је смео да да само један једини одговор: „Изволите се обратити на логорску писарну". Сваки други одговор повлачио би погубљење преступника чим комисија буде отишла.

Група делегата разних Црвених крстова и других престановништва, као и њихови усташки пратиоци, стигла је у логор у 10 часова пре подне и ишла по утврђеном програму из једне обмане у другу, зачуђена и изненађена добрим изгледом заточеника, нарочито оних лажних, доведених за ову одвратну усташку комедију, а поготову су изненадили комисију „болесници" у амбуланти, који су сви тако добро изгледали те се чинило да у логору и нема никаквих болести ни несрећних случајева, већ да се и за најмањи назеб доводе људи на одмор у амбуланту, пошто ниједан од оних у болничким постељама потрпаних усташа, болничара и других статиста није имао ни најмање изглед болесног чочовека, јер су прави болесници размрсканих лобања и пререзаног грла већ два дана били под земљом.

Разуме се да комисија није посетила циглане - те крематоријуме за живе људе у Старој Градишки, јер то није вођено као део логора, нити су могли да виде оне још преживеле жене и децу који су ту чекали свој ред да уђу у легију мученика.

После шетње од више од 2 сата кроз префабриковани логор, комисија је одведена у јасеновачки усташки „табор" и ту јој је приређен банкет.

Ипак, изгледа, Прњатовићу је успело да дотури, мислим преставнику српског Црвеног крста, цедуљу у којој му је доставио своју трагичну судбину. У сваком случају дошао је, вероватно једним немачким војним возом пребачен у Србију, као једини који је успео да искористи тај долазак комисије и да се спасе, јер су могли само за његово име и његов случај да сазнају, а у тој добро организованој обмани пред међународним преставницима усташе су хтеле да се покажу и добронамерни и широкогруди, те када је дошла интервенција за Прњатовића они нису одбили да га ослободе. Тако је он био један од изванредно ретких заточеника јасеновачких који је успео да жив изађе из тог масовног губилишта.

По немачким званичним подацима, који су прикупљени од немачке обавештајне службе, у логору Јасеновац убијено је 120.000 Срба и Српкиња свих узраста од одојчада до стараца и старица, док је у Старој Градишки нашло мученичку смрт 80.000 српских људи, жена и деце. Сва ова убиства вршена су - то је утврђено немачким документима - по наређењу Макса Лубурића, злогласног „генерала Дрињанина", коме је Павелић поверио да руководи биолошким уништењем Срба који су се по својој несрећи налазили на овој територији на којој су Хитлер и Мусолини одлучили да начине назови „Независну државу Хрватску".

Јасеновац и Стара Градишка били су онај последњи, најнижи и најужаснији круг мучилишта каквог је Данте у песничкој визији приказао у своме „Паклу".

X

ЈУГОСЛОВЕНСКА ВЛАДА У ЛОНДОНУ И УСТАШКИ ПОКОЉИ

Прва и највећа мисија генерала Милана Недића, она због које се и примио положаја који иначе под таквим приликама ни по коју цену не би заузео, била је да све учини да би спасао српски народ од његовог биолошког уништења. Опасности по опстанак српског народа било је са свих страна. У првом реду од немачког окупатора, где је Хитлер у наступу помаме нарећивао све свирепије мере да би сломио и уништио не само отпор Срба, већ је хтео да избрише и само њихово постојање.

У овом погледу морам да наведем један до данас нигде необјављен податак, који ми је почетком 1942. године саопштио у највећем поверењу мој класни друг и пријатељ Ђорђе Рош, о коме сам већ раније говорио. Напустивши војску као капетан-инвалид, он је постао врло активан пословни човек и својом енергијом, упорношћу и умешношћу успео је да постане, мало по мало, преставник највећих предузећа немачке тешке индустрије у Југославији. Као такав он је створио себи изванредне везе и са немачким дипломатским преставницима у још слободној Краљевини Југославији и код водећих економских личности у Немачкој, те је под окупацијом могао те везе да корисно употреби у акцијама на спасавању Срба, служећи често генералу Недићу за извесне допуне његових интервенција код Немаца. Код генерала Турнера, начелника управног штаба Србије, код његових сарадника, код отправника послова немачког посланства Фајнеа, код министра Бенцлера, Ђорђе Рош је имао не само увек приступ, већ су поједини високи немачки функционери били према њему често отворени.

На неколико недеља пошто је генерал Недић образовао своју владу, Ђорђе Рош нашавши се, интервенишући за једног свог пријатеља ухапшеног од Немаца, код Др. Кисела, мајора и начелника штаба Турнеровог, упитао га је како је дошло до тога да један прослављени српски генерал образује владу у окупираној Србији.

Др. Кисел је на то одговорио:

„Ви Срби имате да благодарите да је се генерал Недић примио образовања те владе, јер је његова личност била довољна гаранција за

немачке власти да ће се прилике у окупираној Србији донекле нормализовати те да неће бити потребно да се примени извођење већ у детаљима израђеног плана, који да је био спроведен, значио крај српског народа".

Запрепашћен Рош је запитао сарадника генерала Турнера о каквом се то плану радило.

„Тај план израђен по нарађењу Фирера у току месеца августа, предвиђао је исељавење целокупног становнштва Србије у далеке просторе Совјетске Русије, оне које немачка војска буде окупирала. Србија је имала да се испразни и да се на место Срба уселе у њу други суседни народи, немачки савезници и то првенствено Бугари, Хрвати и делимично Мађари, да би се тако на тој увек немирној територији најзад успоставио мир".

На даље питање Рошово како је материјално било могуће да се таква мера депортовања целог једног народа спроведе, Др. Кисел је одговорио да би то било по типу чишћења шабачке територије, које се баш тих дана било одиграло, и што је био само један минијатурни пример општег плана.

„То би била једна замашна операција за коју би се употребиле не само немачке трупе, већ би у Србију биле доведене и масовно бугарске и усташке дивизије, које би Србију испресецале на квадрате и спровеле опште чишћење. Како су градови били легла завере и нереда, они би први били опкољени од немачких и савезничких трупа, које би извеле, претресајући кварт по кварт, блок по блок, кућу по кућу, целокупно становништво, без обзира на пол и узраст и сврстало би га у колоне, које опокољене моторизованим трупама биле би пребачене у Банат и преко Румуније спроведене даље у Совјетскгг Савез. Ту би се поступало као у Шапцу. Они који не би могли да иду, били би ликвидирани на лицу места. Србија би била обезглављена, те и ако би се тренутно могли да спасу бекством у планину да би дали отпор, тај не би дуго трајао јер се герила не може водити без потпоре становника, а туђе, Србима непријатељско становништво које би заузимало напуштене градове и села, онемогућило би опстанак тих ретких избеглих. Сво становништво градско и сеоско из густо насељених крајева, онемогућено да бежи поседањем сваког дела Србије трупама немачких балканских савезника, било би депортовано и то би значило крај српског народа и његово брисање из историје".

Када ми је Рош ово био саопштио, рекавши да не смем о томе ником да говорим, сетио сам се да је генерал Данкелман - како ми је то мој ујак, генерал Недић по образовању владе причао - показао њему карту Србије сву испресецану црвеним линијама која су означавале границе поседања од стране доведених бугарских, мађарских трупа, усташа и

чак Арнаута за Косово, Топлицу и Косаницу. Али оно што тог тренутка немачки војни заповедник Србије није саошптио генералу Недићу, то је било да се није радило само о довођењу трупа суседа српских у њихову земљу, већ да је то била само прва етапа да би се потом применила та нечувена мера, какву је на крају рата само Стаљин спровео према Татарима са Крима, Немцима са Волге и другим неким народима који су сарађивали са Немцима. Једино што је тада рекао генералу Недићу то је да би становништво Београда било целокупно, без икаквих изузетака, изагнано и да би њихово место заузели Немци, не само Фоксдојчери, већ и Немци из Рајха. Даље детаље није Денкелман смео да изложи, јер је план био ултра тајан, за њега је знао најужи број немачких високих функционера, бојећи се да би прерано сазнање од њега, пре поседања Србије од трупа немачких савезника, могло да изазове општи устанак, који не би спасао српски народ, али би пролио много крви и његових непријатеља. А генерал Данкелман није био сигуран да ли ће се генерал Недић примити понуђеног и принуђеног му положаја.

На крају тог разговора др. Кисел је рекао Ђорђу Рошу:

„Видите, ту највећу несрећу за српски народ, за чију прошлост Немци имају поштовање, али који су својим изазовима проузроковали највеће огорчење и гнев Фиреров, спречио је генерал-оберст Милан Недић образујући своју владу. Када је један француски маршал, који се прославио својим подвизима на Марни и Вередну, пристао да се прими незавидног положаја и да тако створи „модус вивенди" (привремено стање) између окупираног и окупатора, постојала је оправдана нада код високих војничких и дипломатских преставника Трећег Рајха, да ће и један српски армиски генерал, који је имао репутацију и великог патриоте и јунака из Првог светског рата, моћи да исто то оствари у Србији. И видите ми смо, иако још уз многе тешкоће, на почетку тог покушаја, за који ми, Немци који се налазимо у Србији, верујемо да ће успети и то искрено желимо да би тиме избегли једну историјску катастрофу српског народа за чије војничке квалитете и високо родољубље имамо поштовање".

Није ми позната судбина Др. Георга Кисела, да ли је жив или не, али један од ова два саговорника, Ђорђе Рош живи данас у Немачкој у Михелштату и служи за ово откриће једног пакленог плана, чије је уништавајуће дејство зауставио својим жртвовањем генерал Милан Недић, као крунски сведок.

Ето то спасавање српског народа од недогледних несрећа које су могле да га униште, било је прва и најсветија мисија коју је генерал Недић хтео да оствари. Али и за њега и за његове најближе сараднике постојала је једна исто тако животно важна мисија: спасавање Срба од уништења на оној територији на којој су дивљале Павелићеве усташе, верујући да они могу да остваре, бар у своме делокругу, што је генерал

Недић спречио да се одигра у Србији. У спровођењу ове мисије претседник српске владе под окупацијом имао је велику помоћ Српске православне цркве. Патријаршија, са Светим Синодом, коме је тада на челу стајао - у отсуству заточеног Патријарха Гаврила - један велики првосвештеник и ватрени српски родољуб, скопски митрополит Јосиф, светла фигура не само Српске православне цркве већ и српске историје у коју је он ушао већ својим четовањем на тлу Јужне Србије пре 1912. године, - спровела је још много пре образовања владе Српског спаса, све мере да обавести и упозна немачке власти о незапамћеним зверствима усташа над српским народом у наказној „НДХ".

Митрополит Јосиф је одмах, чим су у Београд почели да стижу први бегунци преко Дрине и Саве, - прво време бекство Срба је било олакшано тиме што су Немци држали Земун и Срем уопште под својом непосредном влашћу - образовао у Патријаршији један комитет који је имао задатак да прикупља податке о усташким злочинима над Србима. У томе комитету су били Пера Слепчевић, Лазар Тркуља и још неки истакнути Срби са територија на којима је владао усташки покољ.

Тако је Патаријаршија упутила већ другом немачком војном заповеднику Србије, генералу Шредеру, у време Аћимовићеве Комесарске владе, меморандум у коме је изнето да су од оснивања „Независне државе Хрватске", 10. априла 1941. па до тог времена преко 100.000 српских људи, жена и деце били поубијани од Павелићевих колача. Патријаршија је молила немачког војног заповедника да интервенише код немачке Врховне команде и Владе Рајха да спрече ова незапамћена зверства над невиним и незаштићеним српским становништвом. У меморандуму је тада било истакнуто да Српска православна црква сматра да је Немачки Рајх, који је окупирао Југославију, морално и историски одговоран и да је он једини у могућности да заштити српски народ од масовних злочина оних које је Немачка поставила да владају целим једним делом Југославије.

Патријаршија је у том меморандуму подвлачила да су ови усташки злочини над мирним српским становништвом створили огорчење и револт код целог српског народа и да се тиме само потпаљује покрет отпора, који иде против усташа у самоодбрани, али који се може проширити и против окупатора, ако он не спречи те страхоте какве се нигде више нису десиле у цивилизованој Европи.

Међутим, усташе су не само настављале са својим покољима, већ су њихови злочини добијали сваког дана све ужаснији изглед и бројно се умножавали. Сви нови бегунци су доносили још језивије извештаје мучења, черечења, клања и истребљивања српског становништва у Босни и Херцеговини, у Славонији, у Лици и Крбави, у Далмацији.

Када су долазили ови црни и крвави извештаји у Београд сазнао сам, међу толиким другим знаним и незнаним мученицима усташког дивљања, и за језиву смрт једног мог доброг личног пријатеља. То је било једно велико име не само српског сликарства, већ и уопште уметности целе Југославије. Сава Шумановић, један од најбољих младих српских сликара, који је од стварања Југославије највећи део свог живота провео у Београду, где је стварао, излагао и имао цео круг поштовалаца и пријатеља, био је родом из Шида у Срема. Он је био чести гост у моме дому у коме сам имао две велике његове слике купљене на једној од изложби његових изванредних дела. То је био човек тих, љубазан, поштеног срца и цео поовећен својој уметности за коју је живео и ма каква политика била је за њега непозната земља. Рат га је затекао у његовом родном месту - Шиду. Чим су усташе зграбиле власт, благодареħи немачкој и италијанској окупацији, донети у њиховим фургонима, Сава Шумановић је затворен са највећим делом својих српских сугрaђана. У затвору су га усташки зверови специјално мучили, баш због његовог познатог уметничког имена, и при томе су му - уз остале муке - поломили обе руке. За овог великог уметника то је било страшније од смрти и веле да је тада јаукнуо:

- Моје руке, моје јадне руке, шта сте од њих урадили? Никад више нећу моħи да сликам.

Несретни Сава Шумановић мислио је, као и остали Срби - не познајуħи ту нову врсту зверова, званих у злочину и зоологији усташе, - да је то пролазни терор једне групе злочинаца из њиховог родног места и да ħе га, и тако сакатог и измученог ипак једног дана пустити на слободу, јер никакво зло никоме није учинио, али да нећe моħи да буде више сликар. Неколико ноħи касније Сава Шумановић је изведен са свим осталим српским мученицима из шидског затвора и нема сведока каквом су га смрħу уморили Павелићеви џелати и крвопије.

У тренутку када је генерал Недиħ образовао своју владу, Комитет основан код Патријаршије имао је извештај о мученичкој смрти већ преко 300.000 Срба и Српкиња. Тада је Патријаршија упутила новом немачком војном заповеднику у Србији, генералу Данкелману, други свој меморандум, далеко ужаснији по подацима и броју жртава од оног првог, молеħи за немачку хитну интервенцију у Хрватској, да би се зауставио злочин планског истребљивања српског народа.

И генерал Недиħ, после образовања своје владе, и митрополит Јосип у име Патријаршије, гледали су да на сваки начин обавесте Краљевску владу у егзилу у Лондону, којој се тада налазио на челу кривац за сва српска страдања, генерал Душан Симовиħ, како би он предузео хитне кораке код Енглеза, по могућству код самог Черчила, да би се претњом

савезничких репресалија покушало да заустави злочиначко уништавање српског становништва од стране усташа.

Баш у те дане Лаза Тркуља обавестио је митрополита Јосифа да он има човека преко кога би могао да достави оба меморандума генералу Симовићу у Лондону.Тај предвиђени курир за Лондон био је београдски лекар др. Милош Секулић.

Ја сам још у Београду под окупацијом знао за ту мисију мог доброг познаника и предратног пријатеља др. Секулића са којим сам, као и још са два три позната млађа београдска лекара - међу којима је био и брат генерала Симовића, пок. др. Милош Симовић, као понекад и секретар Трговачке коморе, такође пок. Стева Поповић, правили излете у Шумадију и Срем, или се окупљали у вили Стеве Поповића под Авалом. Али, тек после рата, у изгнанству, сазнао сам од њега лично све детаље те мисије, коју је он са огромним тешкоћама једва успео да изврши, не нашавши, на крају крајева, када је стигао у Лондон ни код генерала Симовића ни код Енглеза онакав пријем и интересовање какво је са правом могао да очекује.

Покољ Срба у Павелићевој Хрватској и другим српским крајевима долазио је тек у други ред за творца фаталног пуча од 27. марта 1941. Прва брига је била да се одржи његова влада у егзилу и то онаква какву су Енглези не само желели, већ и изрично захтевали. А то је било да у њој буде више хрватских претставника. Јер једна енергична акција код Енглеза са тражењем да запрети злочиначкој влади у Загребу тешким репресалијама, ако покољи Срба одмах не престану, могла је да доведе до оставке кога хрватског министра и тиме до пада Симовићеве владе, а то би за овог болесно амбициозног човека била већа и тежа несрећа него све стотине хиљада покланих српских људи, жена и деце.

О тој својој мисији др. Секулић ми је у главном ово испричао:

„Лаза Тркуља предао ми је оба меморандума Патријаршије, тј. њихове копије које је оверио епископ Венијамин. Ја сам већ пре тога спремио све што је било потребно за мој излазак из земље. Срески начелник у Умци (мислим да је то био Драгутин Богуновић, ранији срески начелник у Бањој Луци, који је дошао у Србију као избеглица, моја примедба) дао ми је пасош, тј ударио печат о продужењу важности мог пасоша, а бугарски конзул у Београду Манолов дао ми је визу за пролазак кроз Бугарску, пошто сам већ од турског конзула добио визу за одлазак у Турску. Овај бугарски конзул Манолов је касније ухапшен од Гестапоа, јер је одржавао везе са Дражом Михаиловићем и био је депортован у Дахау, где је његова судбина остала непозната, али вероватно да је тамо и убијен. У међувремену био сам на Равној Гори и добио све потребне поруке за владу и шифру, која је требала да служи да се успостави радио-веза између Равне Горе и владе у Лондону.

„На дан 25. септембра 1941. напустио сам Београд и већ 27. септембра, после кратког боравка у Цариграду, отишао сам за Анкару да бих се јавио нашем посланику др. Илији Шуменковићу. У Цариграду сам се нашао са Јованом Ђоновићем и Тупањанином, који ми је саветовао да одмах пошаљем један извод из меморандума (ако не и целу копију) др. Гавриловићу у Москву и други извештај нашем посланику Фотићу у Вашингтон.

„Још пре него што сам ја стигао у Енглеску, наша влада у егзилу сазнала је тако од извештаја које је примила од др. Шуменковића из Анкаре и од оних од Гавриловића и Фотића, које је добио министар спољних послова др. Нинчић, за покоље Срба у Хрватској. Док сам се ја још налазио на путу, врло обилазном, за Енглеску, у октобру 1941, „Амерички Србобран" у Питсбургу објавио је преко целе своје прве стране, у црном оквиру, онај извештај који сам ја био послао Фотићу. Др. Шутеј, министар финансија у Симовићевој влади одмах је протестовао због тих „фантастичних вести". А ја сам тек имао да осетим последице тог гњева др. Шутеја, коме су усташе биле далеко ближе него српске жртве.

„Преко Јерусалима стигао сам у Каиро у Египту и добивши овде дипломатски пасош и карту за авион плаћену од Краљевске владе у Лондону, кренуо сам авионом преко Судана за Конго, у Стејнливил, а одавде за Лагос у Нигерији, одакле сам одмах требао да наставим авионом за Лондон, јер је тако гласила моја карта за авионско путовање. Али, када сам на аеродрому у Лагосу хтео да се укрцам у авион за Енглеску, саопштено ми је да моја карта више не важи и да је она била у важности само до Лагоса. Др. Шутеј, оптужујући ме да сам творац тих „фантастичних вести", које треба да унесу раздор међу Србе и Хрвате и које је објавио „Амерички Србобран" поништио је важност моје карте од Лагоса и чак преко енглеске полиције дејствовао да ми се уопште не дозволи долазак у Енглеску. За то сам сазнао тек када је, нашавши се у овом граду Нигерије без новаца и без авионске карте, претставник предузећа „Бата" у Лагосу хтео да ми помогне и понудио да ми купи карту до Лондона. Међутим у бироу авионске компаније одбили су да ми даду чак и овако плаћено место, рекавши да имају такав налог из Лондона.

„Остао сам тако блокиран усред Африке незнајући како ћу се ишчупати из тих тешкоћа које су ми сада - измакавши од Гестапоа, - стварали Краљевска влада у Лондону и савезничке енглеске власти, на бази извештаја једног члана Краљевске владе, који ме је прогласио за немачког агента који шири лажне вести у циљу пометње међу савезницима. Најзад, из мог тада већ очајног положаја, спасао ме је изненадни долазак Жике и Николе Кнежевића, браће министра Двора професора Радоја Кнежевића. Они су дошли да ме пребаце у Лондон. Али сада ен-

глеске власти нису дозвољавале не само мени, већ ни њима да добију место у авиону за Енглеску."

Изгледа да је крвник Анте Павелић имао и у Лондону исто тако моћну заштиту какву је имао код његових пријатеља, а непријатеља и Енглеза и слободног света, Хитлера и Мусолинија.

„Најзад сам успео да се убацим у један брод који је ишао за Лисабон, па да одатле преко Ирске, из Даблина дођем у Бристол где сам одмах био ухапшен од енглеске полиције и саслушаван. Најзад су ми дозволили да кренем за Лондон, али стигавши овде 1. новембра 1941. полиција ме је одмах одвела у Patriotic school где сам био подвргнут дугом саслушавању, као „сумњиво лице". Тражили су да им саопштим због чега долазим, ко ме шаље, каква је моја мисија. Одговорио сам им:

- Оно што ја имам да кажем, тако је важно да то могу само да саопштим претседнику Краљевске југословенске владе у егзилу и тек он може то да достави и то лично претседнику британске владе.

„Најгоре ми је било да ми не одузму шифру коју сам носио од Драже. Полицајци су ми претили да ћу остати коју годину у затвору, ако одмах све не признам. Шта сам имао да признам? Шеф полиције у Patriotic school ме је чак сумњичио да нисам ни лекар. Зато ми је пружио један рентгенски снимак својих плућа и рекао ми:

- Ако сте ви лекар, како тврдите, хоћете ли да видите овај рентгенски снимак и да ми кажете шта на њему налазите.

„На снимку је била огромна каверна у плућима. Тек када сам то саопштио шефу полиције, уз друге детаље уверио се да сам доиста лекар и рекао ми је да ће ме пустити сутра да одем до претседника Југословенске владе у егзилу, генерала Симовића. Изашавши најзад сутрадан из полиције узео сам први такси који сам нашао и довезао се у стан Симовићев. Он ми је тада рекао:

- Извините, ја сада немам времена. Имам ручак код госпође Боман.

„Најзад, после тог важног ручка Симовић ме је примио и задржао и целу ту ноћ у његовом стану. Када је све чуо од мене што сам имао да му саопштим и видео Дражину шифру, повео ме је сутра дан до Слободана Јовановића и потом ме је довео код Краља Петра II, коме сам све реферисао шта сам имао да му саопштим.

„Када је најзад успео да прочита оба меморандума и да се увери да је Свети синод Српске православне цркве не само документовано доказао сву страхоту покоља који су усташе вршили над незаштићеним српскиим становништвом у њиховој назови држави, већ је захтевао од немачког Војног заповедника у Србији да интервенише у циљу спречавања тих злочина којима се плански истребљивао српски народ, тек је онда Симовић схватио шта се одиграва у земљи и да се ту не ради ни о каквој пропаганди већ о једном стварном ужасу, какав историја не пам-

ти. Баш у то време је дошао у његов стан и Милан Грол, члан владе, кога је Симовић такође упознао са садржином ова два меморандума. Грол ме је позвао да сутрадан с њиме ручам, како бих могао да га у детаљима обавестим у опште о ситуацији у земљи.

„И Слободан Јовановић је био врло утучен и узрујан када је сазнао како усташе спроводе једно биолошко истребљивање Срба на њиховој територији без обзира на пол и узраст.

„Изгледало је да је проблем усташких покоља вршених над Србима најзад постао најважније питање које се поставило пред Краљевску владу у егзилу. Читава ситуација је била замрачена овим планским и масовним злочином. Али генерал Симовић се прибојавао последица ако хрватски министри реагују на ова открића подношењем оставке или на који други начин. Зато ми је рекао:

„Немој никоме ништа да говориш док ја не обавестим чланове владе.

„Сматрао сам да баш треба да хрватским министрима отворим очи и укажем им на језиву стварност, те да не може бити ма какве хрватске солидарности између најстрашнијих злочинаца, какве је до сада познала историја, с једне стране и њих, краљевских министара, као преставника хрватског народа, с друге стране. Зато сам се јавио др. Јурју Крњевићу молећи га да ме прими да бих га обавестио о догађајима у Југославији. Др. Крњевић је одбио да ме прими и да уопште са мном разговара.

„Када сам о томе обавестио генерала Симовића, он ми је рекао:

- Онда је најбоље да ја са њиме разговарам, а ти ћеш на првој седници поднети реферат члановима владе о свему томе.

Ја сам у међувремену разговарао са др. Бранком Чубриловићем и он је направио лом на седници владе на којој није дошло до мог реферата и завадио се оштро са др. Шутејем."

У својој књизи „Записи из туђине", коју је објавио после рата у Сарајеву 1946. године, и у којој је Чубриловић нарочито истицао своје услуге совјетској ствари и своје интимне везе са совјетским амбасадором у Лондону, код британске владе, Мајским, као и са Богомоловом, совјетским послаником на нашем Двору, др. Чубриловић вели да је др. Милош Секулић стигао 4. октобра 1941. у Лондон (стигао је 1. новембра) да би обавестио владу о покољу Срба:

„Знам сигурно, пише ту Чубриловић, да су др. Секулића примили углавном Срби министри и Краљ. Али знам да је он тражио састанак и са хрватским министрима, нарочито са др. Шутејом и да га они нису никако примили. Зашто, то не знам..." (стр. 63)

Изгледа да је било врло тешко погодити због чега га нису примили.

Настављам оно што ми је др. Секулић лично испричао:

„Сутрадан, дошао сам у канцеларију Симовићеву. Требало је најзад да се одржи та седница владе на којој сам имао да обавестим министре

о покољу Срба у Хрватској и о акцији пуковника Драже Михаиловића. У заказано време дошли су чланови владе, али само Срби и Словенци. Није било ни једног хрватског министра. Симовић је наредио свом шефу кабинета да телефонира др. Шутеју и да га позове да дође на седницу.

„Др. Шутеј је одговорио кратко:

- Ми Хрвати министри нећемо да дођемо на седницу.

„Чувши тај одговор, Симовић се окренуо присутним министриима, нашавши ово најлакше решење:

- Кад Хрвати министри неће да дођу, онда нећемо држати седницу.

„Генерал Симовић опет ми се тада обратио и изрично захтевао да никоме не говорим о усташким покољима, већ да о томе напишем један реферат. Доделили су ми у ту сврху као добровољну дактилографкињу кнегињу Баграцијан, родом Рачић. (Син и ћерка кнегиње Баграцијан, рођене Велика Кнегиња Константиновић, која је била рођена сестра мужа наше Кнегиње Јелене, Великог Кнеза Јована Константиновића, живели су после револуције у Русији у Београду где је Кнез Баграцијан свршио нашу Војну академију у Београду и постао официр југословенске војске. Он се оженио унуком Николе Пашића, ћерком арматера Штефи Рачића и Паве рођене Пашић. - моја примедба). Ја сам њој издиктирао реферат на бази два меморандума Патријаршије. То је био посао од неколико дана и када је цео текст био издиктиран и откуцан, предао сам га Пресбироу при Претседништву владе да се умножи на Гештетнеру, те да га добије сваки члан владе. Пепић, који је радио у Пресбироу и знао одлично енглески, превео је тај реферат на енглески, а дат је један примерак да се преведе и на руски да би се доставио совјетским амбасадорима Мајском и Богомолову. Баш када је рад на реферату био завршен, позвали су ме словеначки преставници при влади у Лондону др. Михо Крек и др. Кухар на ручак, те сам им том приликом лично предао по један примерак реферата.

„У међувремену генерал Симовић ме је обавестио да је заказао конференцију штампе за 20. новембар у хотелу Савој. Ја сам био дао да се, поред реферата, преведе на енглески и други Меморандум који је Патријаршија била упутила генералу Данкелману. Дошло је око 200 новинара на конференцију, али још пре него што сам и могао да говорим, видео сам да је међу новинаре убачено сумњичење у ову моју мисију и према мојој личности, баш исто онако како је то учињено и код енглеске полиције. Чим су ме видели, енглески новинари су тражили да им покажем пасош, да би знали ко га је издао, можда Гестапо, каквих има виза и где сам све прошао. Овим сумњичењем, које је било плански организовано, требало је да се ослаби утисак и доведе у питање свако моје обавештење и сведочење, па чак и истинитост и самих Меморандума.

„Већ када сам требао да отпочнем да говорим, у последњем тренутку, пришао ми је генерал Симовић и рекао да морам да говорим о притиску који су усташе вршиле на др. Мачека (који у то време није био још ухапшен), о самоубиству бившег хрватског министра и сенатора др. Желимира Мажуранића и да уопште ублажим све оно што би могло сувише да узбуди духове. Требало је избегавати све детаље о дивљању усташа и ужасе који су вршени над српским људима, женама и децом. Симовић ми је рекао:

„На питању ових покоља може да се растури Југославија и да ми више не будемо признати као савезничка држава."

Вероватније је да се генерал Симовић плашио да ће оставка хрватских министара, којом су они витлали њему над главом од како су сазнали за долазак др. Секулића, довести до пада његовог кабинета, те он неће више бити претседник владе.

„Одговорио сам му, рекао ми је др. Секулић, на тај његов захтев:

- Како ја у сред ових страхота које слободаан свет треба да сазна, могу да говорим о притиску на др. Мачека, док стотине хиљада Срба, оба пола и свих узраста на мукама су уморени? Ја не могу ништа да ублажим, јер хоћу да се истина најзад сазна.

На то ми је Симовић љутито добацио:

- Ако је тако, онда ти забрањујем да говориш о покољима. О томе ће говорити влада.

„Дозволио ми је да искључиво могу да говорим о акцији отпора пуковника Драже Михаиловића и да ни једном речју несмем да енглеским и другим новинарима ма шта кажем о усташким покољима. Тако се и десило. Ја сам једино могао да обавестим новинаре о устанку организованом од Драже Михаиловића и његовој борби против Немаца, а ни генерал Симовић нити и један члан владе нису ни једну реч рекли о језивим злочинима усташа који су плански и зверски уништавали српски народ. То је био „табу". О томе није требало да свет сазна. Чиста породична тајна. Присуство хрватских министара у избегличкој влади било је важније него животи целог српског становништва на територији оне наказне Павелићеве државе.

„Тада се први пут у страној штампи чуло за име пуковника Драже Михаиловића, али је генерал Симовић спречио да ико сазна о мученичкој смрти 300.000 Срба, Српкиња и Српчади, и тај број је сваког дана катастрофално растао.

„У *Дејли Експрес-у* изашао је најбољи извештај потписан од Џорџ Слокума о томе како је у Србији пуковник Михаиловић организовао отпор окупатору и припремао народ на општи устанак.

„Три пута сам се јављао још и др. Шутеју и др. Крњевићу, инсистирајући да их видим, али сваки пут су одбили да ме приме изјављујући да немају шта самном да разговарају.

„Међутим, у међувремену Хрвати министри спремили су контра-реферат преведен на енглески у коме се говорило о покољима које су српски четници - Драже Михаиловића - вршили над мирним хрватским католичким и муслиманнским становништвом у Босни и Херцеговини, а што се тицало усташких злочина они их нису помињали већ су само тврдили како је српска црква направила неки меморандум где је покушала да на Хрвате баци одговорност за покоље које Срби врше над невиним Хрватима.

„Вероватно у вези са тим хрватским контра-рефератом Енглези су ми послали Ситон Ватсона, који је у време слободне Краљевине Југославије био ватрени бранилац хрватске тезе. Ја сам му предао меморандум о усташким покољима и то је ваљда једини примерак који је дошао у енглеске руке до тог тренутка. Али из хрватског против-реферата Енглези су најзад сазнали да постоји и неки српски меморандум и то упућен од Српске патријаршије, на коју су хрватски министри реаговали да га побију, али који је Енглезима био непознат. Зато се најзад у Краљевској влади у егзилу нашао и један српски министар који је претпоставио одбрану угроженог и истребљиваног народа својој министарској фотељи. То је био министар спољних послова др. Момчило Нинчић, који је без знања генерала Симовића и осталих чланова владе наредио да се меморандум о усташким покољима на енглеском језику умножи у више примерака и да се достави свим енглеским листовима, те је се најзад нашло неколико енглеских јавних гласила да из њега објаве бар поједине делове. Када је ово изашло у штампи, настао је на седници владе скандал и лом. Симовић је беснео, али с друге стране Милан Грол је изјавио да он неће више да долази на седнице владе јер неће да седи поред хрватских министара који не само да се не ограђују од усташких злочина и не осуђују их, већ се са њима солидаришу и бране их пред савезничком јавношћу."

О тој седници на којој је дошло до оштрог сукоба између хрватских и српских министара, један од тадашњих чланова владе Симовићеве, др. Бранко Чубриловић у већ поменутој његовој књизи „Записи из туђине" пише да је 10. новембра 1941. дошао из Америке министар Сној и саопштио да су тамо настали оштри сукоби између Срба и Хрвата. Одржана је седница министарског савета. На њој је Грол „истакао тешко стање Срба у земљи. За такво стање пада тешка одговорност на нас све, а посебно на министре Хрвате који ћуте и не стишавају страсти, него их и повећавају...

„Гролов говор узрујао је много г. Крњевића. Он је, повишеним и крештећим гласом бранио неодговорност Хрвата за садашње стање у земљи. И није се задржао само на томе, него је, забораљајући се, зашао и у приватни живот г. Грола. Грол, изненађен и увређен напустио је седницу...

„Ја сам запитао г. Шутеја, зашто није испунио дато обећање и преко радиа осудио убијање Срба у Босни и Херцеговини. Како он то није до данас учинио, сматрам га, као претставника Хрвата из Босне, суодговорним за ове покоље, уколико буде и даље ћутао...

Међу министрима настао је прасак. Министарски савет се просто разишао..."

Др. Секулић наставио је даље о тој својој мисији коју је имао да обави под тако чудним околностима:

Да би задовољио хрватске министре и „казнио" др. Нинчића, како је смео да на своју руку, без његове дозволе, чак и против његовог захтева, обавештава страну штампу о усташким покољима, намеравао је да га замени на положају министра иностраних послова са послаником у Москви др Миланом Гавриловићем. Он је наредио др. Нинчићу да одмах позове др. Гавриловића да дође из Совјетског Савеза у Лондон. Знајући о чему се ради, др. Нинчић је то одбио. Онда је генерал Симовић замолио совјетског амбасадора на британском Двору, Мајског, да он преко своје владе достави др. Гавриловићу Симовићев позив да одмах дође у Лондон.

„У међувремену Стојан Прибићевић (син Светозара Прибићевића и комуниста, моја примедба) у споразуму са хрватским министрима написао је познатом комунистичком агитатору у Сједињеним Државама, Лују Адамичу да сам ја, др. Секулић, агент Гестапоа. Адамич је то објавио у једној својој књизи која је изашла у издању *Harper and Brothers*. На моју тужбу, издавачи су се извинили, исправили текст књиге и избацили то подло Адамичево тврђење и платили све трошкове.

„Први Хрват кога сам видео у Лондону био је др. Илија Јукић. Он ме је позвао преко Драгана Протића, негдашњег шефа кабинета др. Милана Стојадиновића, да дођем у кафану Ројал. Ја сам му испричао све што сам знао и шта се догађало на тлу Хрватске којом је владао Павелић.

„Са своје стране Вилдер је покушао да на радиу огради хрватски народ од усташких злочина. Да би показао да ни Срби нису бољи, Вилдер је тада навео некакво наводно писмо или телеграм Милана Недића у коме он позива Павелића на састанак да би спровели заједничку сарадњу. Тако је овим Вилдеровим фалсификатом бачена прва крилатица о „Квислингу Недићу" који је назван „југословенски Петен".

О овом Вилдеровом прљавом фалсификату биће говора у једној од следећих глава у којој ће се јасно видети како је изгледала та „сарадња"

српског прослављеног генерала са најужаснијим злочинцем који је историја, не само Балкана већ и целог света познала. Вељеслав Вилдер, Луј Адамич, Стојан Прибићевић и још маса таквих разних туђинских агената били су фалсификатори догађаја на тлу окупиране Југославије, једни за рачун комуниста други за рачун усташа.

Да завршим овде са још једном епизодом коју ми је др. Секулић испричао у вези те своје мисије у Лондону:

„У мају 1942. године стигао је у Лондон Хрват из Херцеговине Анте Јерић. Он је био ожењен једном Мађарицом, те је благодарећи њеним везама успео да пређе у Мађарску и одавде да се пребаци некако на Запад све до Енглеске. Он је одмах обавестао своје сународнике Хрвате и све Југословене које је срео и познао о страхотама покоља које су усташе вршиле над Србима у Херцеговини и где је он био сведок очевидац. Тако је, између осталог рекао да је својим очима видео како је једна група усташа поклала више стотина Срба, људи, жена и деце и онакажени лешеви су бацани у Неретву где су данима пловили док се неби негде закачили за коју стену. Он је изјавио: „Оно што је др. Секулић изнео је само бледа слика страхота које су се одигравале и ја нисам у стању да то све опишем. Ја се стидим да се међу Хрватима налазе такви злочинци".

„После овакве изјаве, лондонски Хрвати су га искључили из свих својих организација изјављујући да он није Хрват, а пре тога је, чим је стигао, био примљен у Министарство финансија, чији је министар био сам др. Шутеј.

„Анте Јерић је чак поднео и писмени реферат о свему што је знао и видео у земљи. У исто време усред ове трагедије десио се и један скоро комични интермецо. Баш кад су Хрвати искључивали Јерића из својих редова, као ренегата и лажног Хрвата, Пера Иванковић, који је у Београду био члан Централног Пресбироа, поднео је предлог да се Јерић казни са 10% од своје плате - оне коју је добио у Министарству финансија, јер је у том реферату о усташким покољима, узгред говорио и о неким људима из Јужне Србије те је рекао да Македонци нису Срби, јер их није ништа могао да разуме када је са њима говорио".

*

Сматрам да треба да напоменем да др. Милан Гавриловић, којем је најзад преко совјетске владе саопштено да треба да дође у Лондон, није имао ни појма зашто га Симовић тражи и каква је позадина овог позива.

Све капитулације Симовићеве пред ултимативним захтевима др. Шутеја и др. Крњевића и његове бојазни да објављивање истине о усташким покољима може да доведе до њихових оставки, нису му помогле да

се још дуго одржи на положају претседника владе за који је био бацио земљу у уништење и пропаст.

О његовом смењивању, боље рећи избацивању са положаја претседника владе на који је доведен професор Универзитета и велики српски писац-историчар Слободан Јовановић, један од блиских сарадника његових, мој стари познаник Коста Ст. Павловић дао је врло документоване податке у своме напису „Пад Симовићеве владе" објављеном у другој свесци часописа „Гласник историско-културног друштва „Његош" од децембра 1958. године.

После масе детаља ту објављених, који бацају пуну светлост на карактер и личност шефа пуча од 27. марта 1941. године, ја ћу се задржати само на два цитата из писма које је Симовић, сазнавши за оставку својих министара, али верујући да је он незаменљив, упутио Краљу Петру II на дан 11. јануара 1942. године. Он се ту грчевито држао своје претседничке фотеље и по сваку цену је хтео да на њој остане и даље. Зато се ту послужио аргументима из прљаве кујне Вилдерове називајући генерала Милана Недића „Квислингом" и истичући своју бојазан да би његов, Симовићев, пад са положаја претседника владе могао да ојача положај и углед Недићев.

У том опсежном писму упућеном Суверену, Симовић тврди да оставка владе почива „на нечистој, подлој интриги најниже врсте и на злоупотреби имена Вашег Величанства.

„Према мојим запажањима испољила су се - пише даље Симовић Краљу - у овој акцији досад ове тенденције:

а) Против чина од 27. марта, који је нашем народу и земљи спасао част и будућност, а Вашем Величанству Престо и можда живот, а који чин претставља наш највећи морални капитал пред Савезницима, пред нашим народом и пред целим светом;

б) Против војске;

в) Против пружања помоћи, моралне и материјалне ђенералу Дражи Михаиловићу, нашим трупама и народу који се бори у земљи, а што претставља данас наш други морални капитал пред Савезницима и пред целим светом;

г) Две супротне тежње: са једне стране да се облажи утисак и одговорност српског Квислинга ђенерала Недића; а с друге стране, да се умањи поразни утисак који су на светску јавност учинили објављени извештаји о страшним злочинима изершеним над Србима у Павелићевој Независној Хрватској Држави.

„Ближа обавештења о овоме поднећу Вашем Величанству усмено". (страна 74 поменуте свеске „Његоша").

Не треба изгубити овде из вида трагикомични аргумент Симовићев по коме би његов пад могао да „умањи поразни утисак који су на светску

јавност учинили објављени извештаји о страшним злочинима извршеним над Србима" у Павелићевој НДХ, баш ти извештаји које је Симовић по сваку цену хтео да затаји и да спречи њихово објављивање.

Најзад, у том очајничком писму, које је требало да убеди Суверена да би све пропало ако би он, Симовић престао да буде претседник владе, пучиста-генерал се још једном у одељку „III ЗНАЧАЈ" оборио на генерала Недића:

„Разбијање наше Владе и њених редова у Лондону, - пише Симовић Краљу - изазваће врло тежак утисак у иностранству, и у јавности енглеској и америчкој и код савезничких влада. Још тежи утисак биће код наших, код војске на Средњем Истоку и нарочито код народа у земљи који се бори против непријатеља, изложен највећим искушењима. Најстрашније је то, што ће народ - видећи нас овако поцепане и завађене у иностранству, а под утицајем непријатељске пропаганде којој ће наш расцеп дати најбољи материјал - изгубити поуздање у вођство и вољу за даљи отпор, што ће имати за последицу да отпочне прелазити на страну Квислинга Недића. То може имати врло озбиљне последице, не само због слабљења отпора наших трупа према непријатељу, него и због јачања комунистичке идеје међу онима који се боре и у целом народу" (стр. 76 цитиране свеске „Његоша").

Коста Ст. Павловић, који је можда најбољи хроничар догађаја који су се одигравали код југословенске владе у Лондону за време рата, вели да му је Симовић дао рукопис тог свог писма упућеног Краљу да га откуца на машини и каже:

„Сва моја настојања да га уверим да из свог писма то ваља да избаци, јер му још није познат састав владе, да не треба да назива Недића Квислингом ма колико сви ми били против његовог држања и да, нарочито, никако не сме да га помиње упоредно са Павелићем, да је боље да не помиње „душевну депресију и оболење живаца" појединих чланова Владе, тим пре што ми се чини да то није тачно и да никад Влада није била солидарнија, јер су се сви њени чланови сложили против њега, Симовић је остао при своме (стр. 77).

*

Није др. Милош Секулић био једини гласник који је југословенској влади у Лондону донео језиве вести о општем покољу Срба од усташа, те да би се његово сведочанство могло на ма који начин да доведе у сумњу, или да се сматра преувеличаним. Сваки онај наш човек који је био успео да побегне из Југославије на било који начин, као и сви они који су били упућивани од генерала Недића у Турску под разним изговорима (Црвени Крст, куповина текстила и слично) преносили су поруке

из земље за владу у егзилу, да би је упознали о стању под окупацијом и да би је потстакли да учини преко Енглеза притисак на Павелића да се уништавање Срба обустави.

Мој пријатељ и одлични новинарски сарадник у предратном „Времену", у доба када сам био његов директор, Душан Петковић, који је као футбалер био чувен под именом „Сенегалац", затекао се у тренутку избијања рата у Софији, где је био секретар посланства. Када је избио рат 6. априла 1941. целокупно особље југословенског посланства, на челу са својим послаником Владимиром Милановићем, напустило је Софију 11. априла и укрцало се у један совјетски брод у Варни, који их је одвео у Одесу. Душан Петковић је из Одесе отишао за Цариград, а одавде одмах у Јерусалим где је добровољно помагао новинару Бранку Денићу, који је био постао шеф „Југословенског пресбироа" у Јерусалиму и главни уредник „Југословенске народне станице", која је емитовала четири емисије дневно: две на српском и по једну на хрватском и словеначком језику. Иако је српско-хрватски језик исти, за Хрвате се морала давати емисија - хрватска. Када је Денић био именован за помоћника Јована Ђоновића, делегата југословенске владе за Блиски и Средњи Исток, Петковић је постао шеф те „Југословенске народне станице". Концем октобра 1942. та је станица укинута од енглеских власти, али је дозвољено да почне рад, 20. новембра 1942, четничка радиостаница „Карађорђе", и Петковић је дошао на њено чело где је остао све до 27. марта 1943. када је - баш на двогодишњицу пуча извршеног за рачун Енглеза - та станица дефинитивно укинута, да би се задовољио захтев који је Тито упутио енглеској команди у Каиру.

За читаво ово време Душан Петковић је водио редовно дневник о свим догађајима, који су се око њега одигравали, а нарочито о вестима које су наши представници у Палестини и Турској могли да добију из земље. Тако се из његовог дневника види како су наши људи, који су на разне начине успели да изађу из земље, јављали за све оне ужасе који су се одитравали у Србији, а нарочито у крвавој Павелићевој лудници.

Ево шта је Душан Петковић забележио у свом дневнику - поред многог другог - чије ми је изводе дао љубазно да их користим за ову књигу:

„10. мај 1941. - Почињемо да сазнајемо многе ствари. Наши официри причају о издајству Хрвата. Пуцали су и убијали своје команданте Србе. Ниједан метак нису испалили (на непријатеља). Наши су официри кивни за њих. Шапће се свашта. Критикује се и ова влада (Симовићева)".

Ти официри који су стигли тих мајских дана 1941. у Јерусалим били су ваздухопловци који су авионима - бомбардерима - пребацили Краља и владу из Никшића у Атину. Међу њима је био и већи број учесника у пучу од 27 марта.

„20. мај 1941. - Све је јасније да су Хрвати издали целу ствар. Против њих тешко огорчење".

„21. мај 1941. - Код војске преовлађује схватање о стварању Србије. Неће да чују за Хрвате".

Ради се увек о истим официрима авијатичарима који су стигли из Грчке.

„2. јуни 1941. - Слушамо радио. Читамо новине. Вести о приликама у земљи оскудне и непроверене. Чујемо да има 24.000 жртава".

„14. август 1941. - Добио сам ‚Ново Време' од 16. маја".

„28. августа 1941. - Говорио сам на радију против Краља Бориса и усташа".

„4. септембар 1941. - Прочитао сам око 20 бројева Павелићевог ‚Новог Листа'. Подлаци и издајници како пишу о Србима".

„5. октобар 1941. - Допутовали Владета Богдановић и Дуду Николић из Београда. Пуно новости из земље. Комунисти, влада непопуларна, шпијуни, нема више Југославије".

Владета Богдановић је био београдски адвокат, а Дуду Николић био је сувласник фабрике авионских мотора у Раковици. Они су стигли у Турску возом преко Софије успевши да добију папире за излазак из земље. Преко Јерусалима су отишли за Каиро где су били мобилисани, Дуду Николић као резервни поручник, а Богдановић као резервни мајор.

„6. октобар 1941. - Ручао сам с њима и вечерао. Хрвати усташе поубијали 340.000 Срба. Мржња на Хрвате ужасна".

„11. октобар 1941. - Пре три дана дошао Миша Секулић. Сутра иде за Египат и Лондон. Зверства усташа. Срби неће да чују за Хрвате. Грде Лондон (владу) због Хрвата".

Као што се из Петковићевог дневника види, прве прецизне вести о покољима које су усташе вршиле над Србима донели су Владета Богдановић и Дуду Николић, који су стигли три дана пре Др. Секулића, али је овај имао детаљније и потпуније податке, јер је носио оба меморандума Светог синода Српске православне цркве. Месец дана касније стигао је у Турску потпоручник Вељко Бачић, Хрват из Загреба, који је био коњички официр и наставник јахања у Коњичкој школи у Земуну, али кога је рат затекао у Загребу одакле је успео да пребегне у Београд, а одавде да се пребаци у Турску. Вељко Бачић се налазио међу оним мањим бројем хрватских официра који су се осећали југословенским грађанима и није пришао, као маса других, Павелићу. Поводом његовог доласка у Јерусалим Петковић каже:

„15. новембра 1941. - Дошао потпоручник Бачић. Из Београда кренуо пре 14 дана. Пуно вести. Покољи Срба у Хрватској. Народ (хрватски) не одобрава, али не реагује. Срби љути на пасивно држање хрватског народа. У Србији 300.000 избеглица из Хрватске и 200.000 из Словеније

(овај други број је претеран, јер потпоручник Бачић није имао могућности да то провери, моја примедба). Не зна број из Јужне Србије. Скупоћа у Београду ужасна... Срби у Загребу прешли у католике".

Потпоручник Бачић је био додељен Петковићу да буде спикер на четничкој радио станици „Карађорђе" за хрватске емисије. Када је ова радиостаница укинута од Енглеза, Бачић је био упућен у батаљон који је формиран од избеглих југословенских (у главном српских) официра и војника.

Ту у Јерусалиму Петковић је једнога дана добио посету једног Словенца, Антона Новачана, саветника Министарства спољних послова у Београду до рата. Једно време Новачан је био и шеф кабинета помоћника министра спољних послова Владе Мартинца.

Тај дипломата Новачан појавио се код Душана Петковића са једном поруком за коју је рекао да му је лично дао генерал Недић. Ево шта о томе кратко бележи Петковић у своме дневнику:

„7. јули 1942. - Јуче ме је посетио Антон Новачан бив. саветник Министарства спољних послова у Београду, Разговарао сам с њиме".

Али оно што Петковић није хтео тада да стави у свој дневник, а мени је потом саопштио, то је следеће:

Када је Новачак дошао код Петковића рекао му је дословно:

„Доносим Вам поруку од генерала Недића. Он Вам поручује да га што више и јаче нападате, јер ћете му тиме олакшати положај код Немаца и омогућити да успешније брани српске животе".

Генерал Недић је слушао емисије тајне јерусалимске „Југословенске народне станице" тј. имао сваког дана извештаје лица која су у Претседништво владе и Министарству унутрашњих дела слушали и стекографисали све емисије из иностранства на српском језику, па и ове из Јерусалима и желео је да бар њима поручи да га они нападају, јер то му је било једино покриће пред Немцима. Да је ова порука Новачана апсолутно тачна знам по томе што ми је у више махова мој ујак говорио да напади које врши на њега, нарочито радио Лондон, су највећа помоћ њему у његовој мисији спасавања српских живота. Увек ми је понављао како га Немци, а нарочито Гестапо и СС-генерал Мајснер стално сумњиче да помаже акцију Драже Михаиловића, да његове војне јединице једног дана могу да постану нов непријатељ немачки у тренутку када ствари пођу рђаво по Немце. И тада је Недић увек додавао: „Недај Боже да ме ови наши са радио Лондона почну да хвале. Онда је свршено са мојом мисијом".

Једино је Недић био јако огорчен када су га називали Квислингом, издајником, а беснео је када се из Лондона пуштале лажне вести како се састао са Павелићем, како он одобрава његов рад.

Тада би обично рекао:

„Нека ме нападају што жешће могу. То ми је и потребно и корисно. Али нека не прљају моју част и као Србина и као војника који је увек био и остао веран и своме Краљу и своме народу и својој заклетви. Они би бар требали да знају шта ја овде радим, јер многи који су тамо знају ме врло добро ко сам и какав сам".

По оном што ми је Петковић даље рекао Новачан је био сумњив Енглезима, као и сви они који су долазили из земље, те су га енглеске војне власти, и поред свих заузимања и Петковића и других наших званичних личности у Јерусалиму, бацили у један концентрациони логор у коме је остао осам месеци. Најзад, када се заинтересовала за његов случај и Краљевска влада у егзилу у Лондону, вероватно да су ту интервенисали словеначки министри, а свакако да је и Др. Нинчић лично знао Новачана, он је не само пуштен на слободу од Енглеза, већ су му дате све принадлежности саветника Министарства спољних послова чак и за тих осам месеци проведених у енглеском концентрационом логору.

Петковић је, имао прилике да сазна и изван Новачана, да је генерал Недић слао преко људи којима је он помогао да изађу из земље поруке за владу у Лондону. Тако је у Петковићевом дневнику забележен и долазак Бошка Костића у Турску о чему је био обавештен од генералног нашег конзула у Цариграду пок. Луке Луковића, који је био лични пријатељ са Бошком Костићем. Тако Петковић пише у Дневнику:

„20. август 1942. - Допутовао В. Трбић (стари четнички војвода пре Балканских ратова, Василије Трбић, моја примедба). Протеран из Турске. Бошко Костић, Недићев изасланик био код Шуменковића (нашег посланика у Анкари и пре и за време рата, моја примедба). Донео му поруке за владу с којом Недић жели контакт. Важне ствари има за г. Ђоновића".

О овој својој мисији, која ми је још тада у време њеног спремања и извршења била добро позната, а коју је могао да оствари само тиме што је ишао као делегат Српског Црвеног Крста ради куповине памука да би се од њега израдиле тканине да се обуку избегличка деца, Бошко Костић је опширно писао у обе своје књиге „За историју наших дана" (издата 1949) и „Истина о Милану Недићу" (издатој у 1965 у Милвоке), те се нећу на њој задржавати са детаљима, који су већ познати. Али добро знам како је Недић све што је могао урадио да се овај одлазак Костићев у Турску оствари, јер је он не само требао да преко посланства у Анкари достави Краљевској влади у Лондону његово обавештење о ситуацији у земљи, већ да пренесе и Недићеву поруку за Краља Петра II.

Ту Недићеву поруку упућену своме Суверену, коме је био до последњег свог часа веран, Бошко Костић је пренео при другом своме одласку у Турску, у јуну 1943. године. О тој поруци биће речи касније када се буде говорило о догађајима из 1943. године.

Али и поред ових извештаја који су о ситуацији у земљи, а нарочито о језивим покољима усташа над српским становништвом, преносили људи који су успели да изађу из земље било легално, као делегати Црвеног крста или илегално, Краљевска влада у егзилу је добијала и писмене извештаје о страхотама кроз које је пролазио српски народ бачен непотребно у рат и препуштен својој судбини од оних који су га увалили у ту највећу несрећу. Један такав извештај, изванредно интересантан, који ми није познато на какав је начин послат из земље, а који је примио у пролеће 1942. године тадашњи претседник Краљевске владе у егзилу, професор Слободан Јовановић, доносим овде у целини према документу који се налазио у архиви Краљевског посланства у Анкари.

Тај документ гласи:

„Претседништво Владе Краљевине Југославије Стр. Пов. В. К. Бр. 392 27 априла 1942 год.

Лондон

КРАЉЕВСКОМ АМБАСАДОРУ ГОСПОДИНУ ИЛИЈИ ШУМЕНКОВИЋУ

Доставља се препис писма, које је доставило једно непознато лице из земље - ради знања.

Претседник Министарског Савета и заступник Министра војске, Морнарице и ваздухопловства

С. ЈОВАНОВИЋ с. р.

(долази препис тог писма из земље, моја примедба)

„После пропасти државе наша главна брига морала је бити да сачувамо што више нашег народа. Опасност је претила свима, али највише Србима. Ево зашто: било је очигледно да ће Србе снаћи освета окупатора и суседних малих народа, који су једва чекали час освете, Бугари, Арнаути, Мађари и хрватски франковци. Срби су имали посла са два окупатора и четири осветничка народа. Затим је било јасно да ће се Срби лако латити оружаног отпора: због свог борбеног духа и хајдучког менталитета. Као припитомљеном вуку Србину се шире ноздрве чим се примакне шуми.

„Оружани отпор у окупираној земљи увек се угушивао свирепо. У доба обешчовеченог европског људства, још свирепије.

„То смо морали имати сви на уму, остали у земљи или изашли напоље. Била је реч просто о одржању голог живота. Зато је била прва дужност емиграције да умирује Србе. (Сва подвлачења у овом писму долазе према оригиналу, од његовог анонимног аутора, моја примедба). То се бојажљиво с почетка два-три пута покушало. Чешка емиграција је стално одвраћала свој народ од оружаног отпора. Наши паметни Словенци су чинили исто. Требало је сачувати народ од репресалија бар у Србији и Црној Гори и омогућити му да прихвати на стотине хиљада Срба који су бежали од франковачког, мађарског и арнаутског ножа. Затим је

требало прихватити све Србе који су се населили у Јужну Србију и Бачку после 1918, па их Мађари и Бугари протерали.

„Међутим догодило се противно. Из Лондона су већ почетком маја јављали о борбама одметника у Црној Гори и другим крајевима, иако знам ја, који сам тада био у Црној Гори, да тамо није било ниједног одметника. Талијани су поступали благо, како нико није могао очекивати, нису ни разоружали народ и све је било мирно. Радило се дакле, с планом, да се Срби побуне и изазову грозне репресалије. Народ је био миран. Били су и у Шумадији мирни они национални еламенти, који су се били повукли у брдска села, не хтејући ићи у ропство у Немачку.

„Били су мирни и комунисти. Пакт између Немачке и СССР још није био раскинут, а СССР није још желео рат. Комунисти су били остали у службама, на положајима у Црној Гори, говорили су да су увек били за ослобођење Црне Горе од српског империјализма. Изгледало је да ће се бар спасти Срби у Црној Гори и Србији преткумановској, јер је у Хрватској, Мађарској и на Косову истребљивање Срба већ почело иза слома државе.

„Али тада дође до напада Немачке на СССР. Сад је тек наступио опасан тренутак:

„1) Вековна политичка традиција везивала је Србе за Русију, као такву;

„2) Српски непросвећени народ незна да нема Русије уопште, већ СССР, а још мање Русије националне, словенске и хришћанске;

„3) Вештом пропагандом створена је вера о војничкој свемоћи СССР, о беспримерном задовољству и одушевљењу народа, о невиђеној техничкој спреми. Чак се означавао дан кад је израђен 1.000.001 тенк.

„4) Омладина је скоро сва била настројена комунистички, тако да се могло потпуно сигурно очекивати да ће почети оружаним отпором чим дође у питање СССР. Не само зато да помогне СССР, већ да овде преузме власт и дочека совјетску војску, која ће брзо прегазити Румунију и Мађарску и надрети, пошто се искрца у Варни, кроз Бугарску. Не можемо довољно речима претставити занос, детињски, некритичну веру те омладине у долазак Совјета. Пиљили су стално у небо, да дочакају совјетске падобранце, говорили су да је совјетска војска у Пловдиву, Панчеву, да је Берлин сравњен са земљом итд.

„Сад је требала емиграција из дана у дан одвраћати народ од оружаног отпора. Ако то није могла чинити из Москве, могла је из Лондона. Али нико није учинио ништа и тако је дошло до страшне несреће.

„Најпре су почели 14-15.VI.1941 црногорски комунисти, под црвеном заставом и под својим амблемима. Потом је следила Шумадија.

„Кад већ својим радом није спречила почетак оружаног отпора, емиграција је бар тада морала учинити све да га стиша. Међутим, сад су тек

почеле оргије распаљивања пожара. Лондонски радио кликтао је. Сваки дан се разлегало: Енглеска поздравља Југословене који се боре по брдима, пољима... Напослетку је у ову агитацију била увучена и Краљица сама. Невиђени пример у историји да Краљица агитира за оне који руше Краљевство.

„Тако се створио утисак да је сва југословенска емиграција за оружани отпор Срба, јер га други Југословени нису водили, и да је свако издајица који је против њега. Тек тада стали су у акцију ступати и они резервисани национални елементи под Дражом Михаиловићем. Али им партизани брзо ударише у леђа, као што сада ударају у леђа Дангићу који спасава Србе у Босни од побеснелих муслимана и усташа. Тако се тај савез распао.

„Немци су иза месец дана поставили Недићеву владу, надајући се ваљда да ће он својим именом умирити свет. Али када Недићево име није ништа учинило, почеше репресалије: у Мачви уз суделовање усташа, у Крагујевцу, у Краљеву. Партизани су обично без икакве борбе побегли из „ослобођених" места, па би страдало мирно становништво. Партизани су говорили: ‚Нека их убијају и ми бисмо их морали убијати, када неће са нама. Овако је боље јер имамо нове аргументе за агитацију против Немаца.'

„На тај начин уништене су хиљаде живота, милиони народног добра. Попаљена села, отерана стока и храна, порушене фабрике, железнице, мостови, рудници, спречене жетва и берба, онемогућена сетва: мерзност опустјенија (мрзост опустошења - из Светог Писма).

„Србија и Црна Гора могле су подупрети самоодбрану Срба бар у Босни и Херцеговини. Место тога изазвале су нове, још грозније покоље. Екстремни елементи, који су дотле само ћутали, почели су се кретати. Франковци, који су били на доста места стали после првих покоља, добили су аргумент да све Србе обележе као комунисте и да поведу на њих хајку каква се никад ни на звери не води. Отпочео је покољ какав се не памти у историји Европе: досад је убијено најмање 500.000 Срба. У јануару 1942 извршен је покољ у прилично очуваном крају око Н. Градишке. Иначе су Срби свугде у Независној Хрватској, изузевши Источни Срем, где их нису дали домаћи Немци, немилосрдно истребљивани. То су ужаси из времена Хуна и Авара: Људи су набијани на коље (Лазо Дурман), вађена су из жена деца (Милева Ножинић из Сабанџе), ложена им је на прсима ватра, поливани врелом водом и дерани, печени живи на ватри, резани им језици, уши, копане очи, забијани ексери у главу, тестерисане ноге и руке, пробијани дуги ексери кроз слепе очи, резани поповима ножем браде скупа са месом, турали им одрезани пенис у уста, везивани за камионе и вучени док се не распадну, пребијане ноге и руке, клани као вепрови, митраљирани, живи закопавани, бацани у бунаре и прова-

Милан Недић у разговору са једном делегацијом сељака.

Генерал Недић проба храну у једном прихватном логору избеглица нз Босне.

лије, а одозго за њима бацане још и бомбе, спљивани живи у кућама и црквама, деца растргавана за ноге, главе им лупане о зидове, живи бацани у ватру, у вреле котлове, у кречане, ћускијом разбијане главе у Црквама на часној трпези стотинама људи, клани на хиљаде у црквама (Глина). Силоване жене, девојке и девојчице, одвођене у логоре за блуднице, које би после убијали, мајке силоване пред кћерима, кћери пред мајком, сестре пред сестром, силовања вршена у црквама, син теран да силује мајку (Кеплију Олгу из Блињитог Кута). Целати су пили из чаша крв кланих мученика (причешћивали) и силили их да пију крв другова. Страхоте логора да не помињемо. Мађари су поклали око 20.000 Срба у Бачкој, али без мучења. Сада су опет 21.1.1942. поклали на хиљаде у Новом Саду, Чуругу, Жабљу, Госпођинцима, Тителу, Ст. Бечеју, али без икаквих мучења.

„Талијани су фотографисали усташу са два венца српских језика око појаса, па посуду са 3 и по кг српских очију, човека са венцем српских очију. Али све то зло није само у тим страхотама. Због буне није се ништа посејало. 1942. неће бити жетве. Посеје ли се на пролеће кукуруз, кад ће бити за хлеб? Не посеје ли се због нове буне, народ ће изумрети од глади, уколико преживи страшне репресалије.

„Ниједан непријатељ није нанео, нити може нанети више зла од ове несавесне пропаганде из Лондона и Москве. У Лици усташе убијају италијанске војнике да изазову репресалије против Срба. А из Лондона и Москве раде исто.

„Је ли ово уништавање Срба скратило рат? Је ли се ико у Европи повео за Србима? Чему ова безумна пропаганда служи? Ја разумем наше комунисте који резонују: „Нека пропадне српски народ, само да се спасе СССР. Важно је да победи идеја, а не хоће ли у Југославији живети Срби или Црнци". Али тако не мислимо ми националисте, нити тако сме мислити емиграција. Последњи је час да емиграција спречи слање Срба на кланицу. Злочиначкој агитацији лондонског радиа мора се учинити крај.

„Изгледа као да се формирала нека клика, која с планом ради да Србе заведе да буду уништени или страшно ослабљени. Зашто енглески државници говоре на енглеском о рату у 1943, а југословенска емиграција увек крије и заварава наш народ? Зашто се диже плач ради сто Француза, а ћути се о покољу 500.000 Срба? Зашто ћуте српски политичари? Ако треба Срби да буду поклани до последњег, зашто не дођу на радио Слободан Јовановић, Нинчић, Грол, Будисављевић и други и не рекну им то? Ако треба да се комунистима препусти владавина, зашто не кажу то? Зашто слаботињски ћуте? А стварно својим ћутањем препуштају да говоре неодговорни, народ шаљу на кланицу. Ко све не говори, не муца, не тртља место њих? Чему се у истој емисији јавља да ће рат бити завршен 1942. и да је Чубриловић отишао у Америку по храну? Зар то не

значи: пе сејте ни пролетос, кољите се, онима који остану Чубриловић ће напунити гуше? Зар то није злочинство против овог несрећног народа?

„Идиоти верују да Немци немају снаге за борбу овде. Довољне су за то чете које долазе на одмор. Оне су и до сада вршиле репресалије. А не буду ли Немци вршили истребљивање баш до краја, има доста џелата Бугара, Хрвата, Арнаута, Мађара. За малу преткумановску Србију и сувише. Бугари већ прете: ‚Нећемо, братко, јурити по шумама за партизанима, већ само држати за врат вас. У Мачви су већ усташе клале Мачване.'

„На једној страни расељавају вредни, солидни, конструктивни део нашег народа, на другој кољу Србе и то уз сарадњу наше емиграције. Шта ће остати од нас? Куда ће се вратити емиграција? Нека Чубриловић остави бродове са житом, неће га ко имати тражити.

„Како паметно говоре Крек и Кухар Словенцима. Неће вас ускрснути из гробова конференција мировна, ако вас нестане, кажу они Словенцима, а српска емиграција мисли да ће они ускрснути из гроба, кад запишете бродови са Чубриловићем житом. Зашто то ни један Србин не понавља Србима? Ако за Бога не зна, ваљда још за Српство зна?

„Српска господа су знала штедити и паре и своје напоре. Само нису крв, зној и сузе српског народа. То су и сада у свој својој страховитој голотињи показало. Судиће јој и Бог и историја и осудити без призива. Зашто се не уче од Енглеза како треба штедети људе? Енглези помињу 50.000 страшних жртава на 200.000.000 Англосаксонаца, а Срби не барем 500.000 на 6,5 милиона Срба. Шта би рекли Енглези да је погинуло 15.000.000 Англосакса сразмерно броју изгинулих Срба?

„Не могу да се потпишем на ово. Али пише човек кога многи у емиграцији знају, па знају и то да му никад није било ни до блага ни до части, да је увек живео у маси народној и да није се бојао жртве за свој народ. А.

Пријем овога потврдите тако да пар пута у српско хрватској одаји на радију кажете: „Јавите Еви да је њезина ствар дошла".

Да је препис веран оригиналу тврди:

шеф војног кабинета, ђенералштабни мајор Жив. Л. Кнежевић с. р."

*

Када је 1894 године избила чувена драјфусова афера, где је један француски официр, капетан Алфред Драјфус, Израелит родом из Милхуза био ухапшен, оптужен, суђен и осуђен за шпијунажу у корист Немачке, одјекнуо је у Француској као глас јерихонске трубе реквизитоар чувеног француског писца Емила Золе: „Оптужујем!". Зола је оптуживао

не Дрејфуса, невино осуђеног по његовом мишљењу, већ његове судије и устао је у одбрану части и слободе овог једног јединог човека. Тај крик француског писца заталасао је целу Француску и поделио је у два завађена табора: за и против Дрејфуса. Браниоци осуђеног капетана су били следбеници Золини груписани у Лигу француске Отаџбине. Благодарећи нарочито огромном утицају Золине оптужнице, Дрејфус је пет година касније помилован, а потом и рехабилитиран.

Али док је оптужница Золина заталасала и узбудила милионе Француза који су ушли у борбу против других својих сународника само на питању части и слободе једног јединог човека, дотле овај непознати Србин - „А" - родољуб чије је срце крвавило с једне стране због нечувеног истребљивања, које је ишло до затирања, српског народа, а с друге стране због себичности, несавесности, чак бесловесности доброг дела српске емиграције, који је показивао не љубав и бригу за свој народ већ једну слепу, покућарску послушност наредбодавцима из Лондона, па чак и Москве, - није успео да својим језивим извештајем и потресном оптужницом измени ни јоту у држању и емиграције и паклене акције антисрпске лондонског радија, а да о совјетским и не говоримо. С једне стране се радило о сатанском плану на потпуном истребљењу српског народа, а с друге о одржању бедних министарских положаја у емигрантској влади, о бојазни да се не замери Енглезима, њиховим сервисима, па чак, што је непојмљиво, и комунистима, који су и без икаквих одбранбених и природних реакција званичних претставника Краљевине Југославије, почели да оптужују Краљевску владу, па чак и самог Краља да су „колаборатери". С ким? С Немцима? Не, са Дражом Михаиловићем.

Професор Слободан Јовановић, претседник Краљевске владе у емиграцији, чије је срце свакако топло српски било, доставио је то анонимно писмо, али се видело да долази од човека из земље добро обавештеног, и инспирисано највећим родољубљем, свима амбасадорима Краљевине Југославије. Али то није могло да спасе српски народ од даљих, тешких и болних жртава. Оно није могло не само да се заустави ножеве, маљеве и секире крволочних џелета да и даље не секу српске руке, ноге и главе, - јер нико из емитрације ништа није предузимао да се кољачи угрозе и уплаше, него није чак ни зауставило паклену работу лондонског радија и његових назови српских емисија, али које су имале свака да залију новим потоцима српске крви сваку стопу напаћене српске земље.

Ја објављујем овде у целини крик овог мени непознатог, али правог српског родољуба, да не остане у забораву и праху архива. Морам рећи ту да је целокупна архива наше амбасаде у Анкари преотета од комуниста и пренета у Београд, те ће из ње исчезнути све оно што је неповољно по комунистичку историју и акцију. Срећом је један знатан број најважнијих аката сачуван у копијама у емиграцији, те сам тако и дошао

до овог и других докумената, које, из истог извора, објављујем баш у овој књизи.

Тај глас, данас вероватно загробни, оптуживаће и пред будућим нараштајима вечног српског народа оне ђаволје шегрте, који су запалили ватру над српским народом и кровом његове Отаџбине, па побегли и оставили га да у огњу сагори и не само да нису ништа учиниили да пожар угасе, да погорелце, који су преживели, спасу, већ су свесно - из најамништва или несвесно - из кукавичлука, потпиривали, за туђ рачун ватру да у њој цео српски народ сагори. Али нису рачунали са генералом Миланом Недићем и са безбројним борцима свесним и оданим своме народу, а не као они Лондону или Москви.

Овде, на крају, додајем једно моје лично објашњење, које не мора да буде тачно али у које верујем.

Прво, по самоме стилу писма, по неким речима које се у њему налазе, а не само по потпису „А"; друго, по многоме ономе што знам из разговора које је генерал Милан Недић водио, врло често, са једним њему врло драгим посетиоцем за време окупације, па чак и саветником у многим питањима, а о чему ми је потом причао, ја верујем да је писац овог писима, за које би се доиста могло рећи да је историско, као она Золина оптужница, велики српски родољуб Адам Прибићевић.

Ја тако знам колики је био револт Адама Прибићевића против неинтересовања југословенских избегличких влада о покољу вршеном над Србима, и ни једном њиховом јавном и громовитом наступу, баш на радиу Лондоиа, и код енглеске владе, да се претњом репресалија заустави усташки геноцид. Знам да је пред Недићем и он оптуживао ББС, који су тровали наш необавештени народ и слали га на све нове касапнице, и пре него што су прешли на комунистичку страну да величају и праве пропаганду за од њих замишљене победе комуниста и њихово „ослобађање". Све то ми говори да би врло вероватно могао писац овог писма бити Адам Прибићевић. Жалим да овај документат нисам имао у време док је Адам Прибићевић био у животу, јер бих тако могао да проверим да ли је ова моја претпоставка тачна или погрешна. Узгред треба да додам да је пок. Адам Прибићевић мене лично оштро напао после рата, мислим у „Гласу Канадских Срба", јер се није слагао са извесним поступцима, по њему недемократским, Блаженопочившег Краља Александра, које сам ја бранио и које ћу бранити до краја. Радило се о познатом моме чланку „Јунаци са Капорета", који сам ја написао по жељи и чак по подацима које ми је Краљ Александар лично дао и који је био објављен у „Времену" 9. септембра 1934, а у коме сам ја писао у једном броју „Календара Американског Србобрана" (за 1952. годину, чланак „Краљ Александар и штампа"). Адам Прибићевић је тврдио да Краљ није смео да инспирише један чланак такве политичке природе, без знања и са-

гласности Краљевске владе. Али, ја који знам како је до чланка дошло, ја сматрам да је Краљ наступио онако како је баш достојно да наступи један велики Владар, када један непријатељски сусед прља част не само његову, већ и славу српске војске и витештво вековно српског народа.

Али и поред свега овога ја сам увек имао високо мишљење и поштовање за родољубље и интегрално поштење Србина Адама Прибићевића, који је био израстао из средине српског народа и срастао осећањем и срцем за њега. Он је био најдостојнији члан те познате српске породице, која је дала још једног великог родољуба и војника пуковника Милана Прибићевића, џентлмена, коме сам имао част да будем ађутант у првој српској (потом југословенској) војничкој команди у Загребу 1918. године. На жалост, та је породица дала и једног одрода и отпадника, чије је отпадништво ишло - у хистерији - и до издајства своје земље и свог народа, Светозара Прибићевића, који је према Адаму, оно што је мрак према светлости.

У колико би људи, који случајно то знају, могли да утврде да је Адам Прибићевић био писац овог писма упућеног Краљевској влади у Лондону моје поштовање за загробну успомену Адама Прибићевића само би се још увећало.

XI

НЕДИЋ И СРПСКИ СЕЉАЦИ

Све ове поруке, сви ови крици који су долазили из окрвављене Србије и свих других српских крајева, на жалост, нису налазили ни потребног разумевања ни саосећања код великог броја људи који су сачињавали југословенску владу у егзилу или гравитирали око ње. За политичаре у егзилу било је најважније дати што више доказа безусловне оданости својим домаћинима Енглезима, а тај доказ се састајао у првом реду да се што више хушка искрвављени српски народ на оружани отпор у доба када нико други, изван совјетског фронта, није се борио у Европи. Онај анонимни писац, који је упутио вапијући апел Српства претседнику Краљевске владе у егзилу, професору Слободану Јовановићу, добро је рекао: „Ко све не говори, не муца, не тртља место њих" (одговорних српских политичара и министара) на лондонском радију.

Треба овде само потсетити на поруку коју је преко ВВС-а упутио 26. марта 1942 годике преко радио Лондона Грга Анђелиновић, Хрват из Далмације, познат пре рата као најнеозбиљнији посланик у Народној скупштини. Он није говорио Хрватима ако већ не могу да збаце Анта Павелића, да бар учине све да спрече покоље Срба. Не. Он се обраћао Србима да их позива да гину до последњег, како би и Срби из Србије били збрисани као они у НДХ од усташа. Он је тада рекао:

„Браћо Срби, ми смо решили да се до последње капи крви боримо (да ли они у Лондону? моја примедба) против мрског фашистичког непријатеља. Не слушајте Недића, Љотића и друге издајнике, јер ћемо ми тамо бити пре него што пролеће гране".

Ову харангу Анђелиновићеву показао ми је баш Недић када сам сутра дан 27. марта (фамозне годишњице пуча) 1942. дошао у Претседништво владе. Пружио ми је извештај службе Министарства унутрашњих дела за хватање свих српских емисија, које је свако јутро добијао, и свако јутро читајући их крв му је ударала у образе када је налазио нова хушкања, упућивана искључиво и једино Србим да гину, Масаловић или ја смо били којима је се увек обраћао да олакша своје огорчење.

- Видиш ли шта нам поручује овај мајстор са мора, који је био међу онима који су нам бацили угарак у кућу, па одмах здимио авионом чак у Енглеску. Он је да се бори до последње капи крви, али не своје, не ни

своје сабраће, већ српског сељака, да га нестане, да га душмани истребе. Ниједан једини глас у заштиту Срба које кољу сви од реда, ни једне претње усташама, ни једне мудре речи да се људима укаже на стварност, где нам секира стоји за вратом, већ само хушкања као да смо ми Срби народ предодређен за кланицу за свачији рачун и потребу и то туђу...

И Недић је додао:

- У овој тешкој борби са окрутним немачким окупатором, са свима непријатељима који газе нашу земљу и секу српске главе, са црвенима који мисле само када ће и како да заседну на власт, чим овај окупатор оде, са несавесношћу наших избеглих политичара и лаковерношћу нашег света, мени је остало само једно једино оружје: реч. И ја је употребљавам колико год могу. Ја покушавам тиме да прво умирим непријатеља да види да се ми трудимо да се одржи мир, јер ми и тако не верују и сумњиче ме да им радим иза леђа. Али још ми је важније да упозорим наше људе да не падају у тако провидне замке које им сви наши злотвори и себичњаци из Москве и Лондона намештају, како би не Немцима озбиљно нашкодили, већ српско стабло што више поткресали. А ако која моја реч допре и до оних у Лондону, у којима се српски осећај још није угасио, којима је одговорност за судбину српског народа важнија од службе енглеским лордовима, онда ће то бити још једна помоћ коју ћу моћи, овако везан, да укажем моме српском народу.

Они на које је Недић највише рачунао, они који су у њега имали највеће поверење, јер је за све старе српске ратнике Недићево име увек стајало високо на хоризонту части и витештва, то су били српски сељаци. Њих је Недић позивао себи, њима се обраћао најчешће, са њима волео да измени мисли, да их саслуша, да их обавести. Један од људи које је Недић високо ценио, а који му је то узвраћао својим пуним поверењем, био је Михаило Аврамовић, назван „оцем српског задругарства". Стар и болестан он је лично долазио код Недића, у ствари доношен на рукама, јер није могао да иде, да би претседнику српске владе под окупацијом дао не само своје мудре савете и мишљење, већ и моралну подршку, свестан Недићеве тешке и судбоносне мисије на спасавању српског народа.

Недић је увек био узбуђен после оваког тог сусрета са старим Аврамовићем, чији се физички живот већ гасио, али духовни био увек висок. Недић ми је једном рекао, после сусрета са „оцем српског задругарства":

- Када би сви наши одговорни политичари гледали прво на интересе Српства и српског сељака, као ова честита старина, друкчија би била судбина наша и не би се нашли у овој несрећи у коју су нас бацили за туђ рачун.

*

Увече 10. маја 1942. године Недић је одржао преко радија нов говор српским сељацима поручујући им:

„Драга браћо, српски сељаци,

Неки дан, као што сте чули и читали, примио сам један број наших угледних сељака, домаћина из Колубаре. Један од њих молио ме је, да говорим преко радиа нешто о селу. Обећао сам и ево искупљујем своју реч:

Кад ово говорим мислим на оне наше највеће и најмногобројније привреднике: српске сељаке:

- Мислим на оне који су све своје биће везали за земљу и за рад на селу;

- Мислим на оне који сачињавају најздравији и најснажнији део српског народа:

- Мислим на оне које не кваре којекакве господске болештине, ни изопачена учења из белог света, ни мешана туђинска крв;

- Мислим на оне који одржавају недирнуту српску расу и претстављају најбољи део наше земље.

Дакле, вама српским сељацима, српским земљорадницимаи народним привредницима намењујем ову своју реч и наређујем да следите тим мојим саветима ради вашег добра.

Ако ме будете послушали, од мојих савета видећете много користи, прво ви сами, па онда свеколики наш српски народ и цела наша српска земља.

А који је то мој савет? Слушајте:

Не напуштајте село и земљу;

Не занемарујте земљорадњу, сеоску привреду и своју производњу;

Не одричите се позива који вам је од отаца у наслеђе остао.

Не треба да заборавите: Ваше је занимање најлепше и најплеменитије. То је занимање најсамосталније од свих других и најкорисније од многих других. Земљорадник је у истини слободаи човек. Слободан по томе што је у стању да сам стече све што му је за живот потребно.

Тај слободни живот не замењујте никојим другим.

Не идите у град на рад, кад вас у селу већ очекују толики земљораднички послови...

Останите верни земљи својој и своме раду на селу. Тамо сте ви као грађани најслободнији и као привредници најјачи.

Останите где сте, чувајте своју земљу, челичите на њој своју снагу радом без предаха. Учините је сталним извором богатства и свога и своје много напаћене Отаџбине, Мајке Србије.

Снага наше земље и њена животна сила зависна је од привредног благостања и од ваше привржености на њој.

Земља ваша је ваш понос, ваше богатство. Обрадите је данас у смислу учења које смо вам дали кроз свој пољопривредни план, - обрадите и најмањи кутак своје слободне земље тако да бисте и отуда добили што више користи.

Да би Србија живела, да би из немаштине и беде изашла што пре, да би земља добила плод, који у себи већ има, потребно је данас више него икада до сада да се наш сељак врати својој земљи и свом позиву, потребно је да се у село врате сви они који су га напустили и пристали по наговору политичара и фабричких агената да од земљорадника постану мали државни службеници и фабрички радници, да се врате селу ради спаса своје породице. Ма каква да је плата, ма колика надница била висока, све то нашем сељаку не користи, кад по градовима живи у нездравим становима и мора да гледа како његову децу која се рађају у граду, мучки вреба туберкулоза и друге варошке болештине.

Сељак који је напустио своје село и у град прешао због службице и наднице, учинио је неоспориви грех према српском народу као и према својој породици. Ако је то учинио за то што је на селу имао само толико земље да није могао да исхрани себе и своју породицу, данас тај разлог не постоји. По несрећи ратом и немирима у земљи село је прорећено толико у свом земљорадничком сталежу, да сада има на селу и сувише посла и за оне који своју земљу немају.

За успех у пољопривреди сада није услов да земљорадник ради своју властиту земљу, услов је да земља, ма чија била, буде сва и што већма обделавана. А у будуће земља ће бити онога који је ради.

Наш народни живот показује се данас таквим да је још сад наша и државна и народна потреба:

Прво, да у пољопривреди остану сви они који је никад нису ни напуштали;

Друго, да се на пољоприереду врате сви они које је политика и фабрика довела у град, и

Треће, да се пољопривреди предаду и они, који до данас сеоског живота познавали нису.

После наше катастрофе, као што видите, живот тече и даље. У природи је тако. Да наш живот и онакав какав је, буде сношљив и лакши морамо се везати што више за земљу и за рад на селу. Ако тако буде, такав рад спашће нас најбрже. На овај начин изградићемо оно што вам рекох неки дан: срећну сељачку државу.

Српски сељаци били су ти који су почетком деветнаестог века, створили и обновили српску државу. И све што је данас у истини српско - сељачког је порекла. Праве Србије нестало би са нестанком њезиних сељака. У српском сељаку и пре и данас нам је сва наша снага и нада.

Ето тако ја замишљам српско село и српску сељачку државу, тога ради шаљем вам српски поздрав: ‚Живели, браћо сељаци'."

Сам генерал Милан Недић, чији је отац, Ђорђе, као сељаче из Орашца дошао у Београд да сврши гимназију и да постане полициски чиновник, потом сресни начелник, био је увек у сталној вези са својим стричевима и браћом од стричева, који су и даље живели као сељаци у Орашцу. Ови његови рођаци су долазили и пре рата код њега, али нарочито под окупацијом да од њега, као претседника српске владе, чују савете и упуства, да буду обавештени и да они тако обавесте своје суседе и пријатеље, да њему доставе жеље и потребе, невоље и тешкоће становника Орашца и да га упознају са приликама не само у њиховом селу већ и у целом њиховом крају.

Али ако је генерал Недић позивао српске сељаке да обраде сваки комад земље то није чинио да би повећао давање намирница Немачкој. Зато је, сем СС-генерала Мајснера, претседник српске владе имао највећих тешкоћа са немачким опуномоћеником за привреду, Нојхаузеном, који је увек тражио што веће количине намирница за Немачку.

Недић је водио са њиме прави рат нерава, бранио се да је земља исцрпљена издржавањем 500.000 избеглица, окупационих трупа, где су сем немачких дошли у 1942. у великом броју Бугари, као и грађанским ратом.

Када је Недић говорио да нема могућности да се лиферују намирнице које Нојхаузен тражи, немачки опуномоћеник за привреду му је показивао предратне југословенске статистике у погледу њене привреде.

На то му је Недић одговорио:

- То су лажне статистике. То је дато да би се пред страним светом показало како је Југославија привредно јака, док је истина била сасвим друга.

*

Није Недић говорио сељацима само преко радиа. Он је још више волео лични контакт, када су почеле да долазе у Београд групе најбољих сеоских домаћина редом из свих крајева окупиране Србије. Тада их је претседник српске владе званично примао, држао им говор који су бележили новинари и објављивала београдска штампа, и њему је у име групе одговарао увек један од најпознатијих домаћина, већином један од старих ратника. Но сви ти говори су били јавни, ту генерал Недић није могао да искаже своје интимне мисли и поруке. Зато је он увек из сваке такве групе примао у своме кабинету по неколико најистакнутијих претставника да са њима интимно разговара, изван дохвата ушију и очију Гестапоа.

Онда је он њима могао да каже, како је често понављао:

- Ко воли од нас Немце. Али знате ону народну: „Гују гладим и испод ње се вадим".

Излагао им је тешки положај у коме се налазила Србија и српски народ, над којим је витлала коса смрти где се само косачи смрти смењивали: усташе, немачке казнене експедиције, мађарски окупатор, бугарске поседне трупе, Арнаути и још преко свега тога комунистички партизани којима је много мање важан непријатељ био немачки и сваки други окупатор, већ су они тежили да, користећи окупацију, истребе све српске националисте и монархисте. Тада им је објашњавао међународну ситуацију, говорио им да нема ни саосећања са страдањима српским код савезника, како код Енглеза тако још више код Совјета, јер су први гледали како да искористе Србе да гину место њих, а Москва тежила да стави своју комунистичку власт на целу Југославију, чим Немци буду побеђени. И тада им је давао знак наде:

- Ми имамо Краља који ће бранити наше интересе и повратити све што смо изгубили. Али дотле морамо да ћутимо и трпимо. Трпен-спасен.

Тада се увек погледи сељака управљали ка великој слици Краљевој која је као пркос окупатору стајала изнад Недићевог стола за рад и кроз влажну маглу која им се тада спуштала као вео пред очима, избијао је онај одсјај верности и привржености, коју је српски народ увек гајио према своме Владару, сматрајући га својим Вођдом и својим заштитником.

Потом је генерал Недић саветовао сељаке да помажу породице заробљеника, да помажу град и да дају све што траже Немци у реквизицију, као и они из шуме.

- Што ко тражи дај! Боље дати краву, него главу.

Сељаци су добро разумевали генерала Недића, одлазили одушевљени од њега и многи су увек хтели да га пољубе у руку, док им је претседник српске владе стискао десницу као својим ратним друговима или њиховим синовима. Сваки сеоски домаћин који је био примљен од генерала Недића, са њиме разговарао, од њега био обавештен одлазио је у своје село као његов емисар, да своје сазнање пренесе и својим сељанима. На жалост, многи су од тих српских родољуба платили касније животом тај прави став према своме народу, разумевши у вртлогу туђинских пропаганди најзад чисту истину. Јер та истина није ишла у рачун ни Москви ни Лондону, који су имали своју истину, иако та њихова није била ни мало српска, већ често уништавајућа и смртоносна по највише српске интересе.

*

Међу онима који су тешко страдали од рата, уколико нису били и уништени, и због којих се армиски генерал Милан Недић у првом реду примио да их спасе и да им помогне да отпочну нов живот у Србији, биле су оне стотине хиљада избеглица из свих крајева Српства, и то у првом реду из крваве Павелићеве назови државе. Али одмах за њима, најближи срцу претседника српске владе, били су српски заробљеници: војници, подофицири и официри. По обећањима који су преставници немачких власти - нарочито војни заповедник Србије, генерал Данкелман и шеф Управног штаба др. Турнер - дали Недићу - јер је то био његов неотступиви услов да се прими образовања српске владе под окупацијом, - бар 70% српских ратних заробљеника из разних логора у Немачкој требало је да се врати у земљу. То пуштање Немци су вршили у групама, објашњавајући их немањем транспортних сретстава за ту сврху, али и да би видели какав ће бити резултат тих њихових уступака учињених генералу Недићу.

И сваки нови заробљенички транспорт који је стизао доносио је један радостан тренутак у тешкој мисији Недићевој. Он је увек сваку такву групу лично обишао у Војној болници, кроз коју су сви прошли да би се ту одморили, пре него што пођу својим домовима и да би били и лекарски прегледани, да би се лечили уколико је мучан заробљенички живот проузроковао поремећење у њиховом организму,

Сем оних првих група, у току лета, јесени и зиме 1942. још су шест нових транспорта заробљених српских официра, подофицира и војника стигло из немачких логора. Тако 30. маја је стигла велика група официра и војника из логора Нирнберг, 12. јуна стигло је 427 српских ратних заробљеника у Београд. 20. јула дошла је још нешто већа група официра, подофицира и војника. 12. октобра још један транспорт. 25. новембра 1942 стигао је у Београд санитетски воз кога је био формирао генерал Недић у Србији од српских вагона и упутио га у Немачку да пренесе српске болесне ратне заробљенике. Тим возом, који се вратио у земљу, довезено је 590 болесника. Најзад, 27. децембра, прад саму Нову годину, стигла је још једна велика група ослобођених, оних које је Недић звао „наших" избављених иза бодљикавих жица.

Свако ово враћање у слободу људи који су допали ропства, а да су једва имали прилике и да се боре, јер се за рат, непотребно изазван, нико није спремио, било је једно велико олакшање на срцу Недићевом и доказ самом себи да је његово примање једног њему искрено мрског положаја, донело олакшања, спасења и заштиту да преживе стотине хиљада Срба, у оквиру оног што је један човек да својим сопственим снагама могао да учини под најтежим околностима које је историја српског народа бар у модерном времену забележила, у времену када су не само непријатељи, и то многобројни, уништавали плански српски на-

род, већ су то исто, на разне начине, чинили и они који су се звали пријатељи и савезници Југославије и Срба.

*

Сем сељака, избеглица и ратних заробљеника, побољшања животних услова и судбине српских радника био је један од оних проблема у уништеној земљи, коме је генерал Милан Недић желео да посвети сву своју пажњу и да учини све што је било у његовим могућностима да српски радник добије обезбеђен пристојан живот. Мој ујак је увек говорио о тим скромним радним људима, који су подизали Србију из рушевина, са много љубави, осећајући се њиним дужником:

- Видиш, ти мали радни људи, на које никад нико није озбиљно мислио, осим када су политичарима требали гласачи за изборе, који мучно зарађују свој свакидашњи хлеб, су већи родољуби од многих наших богаташа, који су државу искоришћавали колико су год могли и све од ње узимали, а ништа јој нису дали. А радници не добијају од државе ништа, а све јој дају. И данас могу на прсте да се изброје они радници који су сматрали да им је место међу комунистичким партизанима, док тамо врви од господске деце, од синова и кћери разних бивших министара, народних посланика, на жалост и генерала, професора, лекара, и разних народних гуликожа. А прави радници, савијених леђа и срца пуног брига, раде и даље у нашој унесрећеној земљи, гладују и не жале се. Зато ћу ја да за њих све учиним што у мојим скромним могућностима лежи.

Једна од тих мера да се реши радничко питање у окупираној Србији било је оснивање Српске заједнице рада, која је требала да буде један народни синдикат, са задатком да води бригу да интереси раднички буду заступљени и осигуран њихов животни стандард до крајњих могућности.

Поводом оснивања Српске заједнице рада генерал Недић се обратио 30. маја 1942 године у једном говору преко радија српским радницима, рекавши:

„Драга браћо и сестре, радници и раднице,

Вама сам у фебруару ове године одао јавно признање. Ви га се сећате сигурно добро. Тада сам вам још и обећао решење радничког питања: социјално по вас, корисно по државу и срећно по српски народ. Ви то заслужујете као работници на обнови Србије и као свесни родољуби које комунистичка куга прошле јесени није заразила и које никаква пропаганда није скренула са правога пута.

Ви и сами знате како је решење радничког питања врло сложено. Оно је код нас и врло осетљиво због једанаест којекаквих фракција међу нашим радницима, што је све слабило и моралну и материјалну страну нашег радништва.

Историјат радничког питања своди се од прошлог века на борбу радног света против безобзирног искоришћавања од стране капитала. Оно је дошло до највеће заоштрености у првим годинама овог века. Решење које је тада добило није било на корист радног света, већ разних сила које су злоупотребиле радни свет за своју рушилачку борбу. Бољшевизам, та куга људског рода, под лажним паролама да жели да створи раднички рај на земљи, створио је пакао увукавши радни свет у страховиту револуцију која већ годинама бесни, која и данас траје. Место привилегисаног положаја, радник је баш од бољшевика увучен у једно срамно и бестидно искоришћавање, какво дотле никада није постојало у свету. А у исто време капитализам је остао и даље главни непријатељ раднога света.

У решавању овога питања настало је кобно лутање, на штету радног света, државе и народа. Отуда су се низали и разни јаки потреси у целој Европи. Отишло се у демагогију у погледу заштите радника, радног времена, осигурања. Уместо да се реши то питање на корист радника, оно је решавано на корист демагога, како оних на власти, тако и оних који су престављали раднике...

Код нас, у бившој Југославији, каскало се за Народним фронтом (оним које је Леон Блум био створио 1936. у Француској, моја примедба). Донет је један по све некористан раднички закон, не да се њиме обезбеди радник и рад, интереси народа и државе, него да се начини пометња међу честитим националним радницима и да се са њима користе мрачне силе. Радник је могао да саботира посао како је хтео, нико му није могао ништа, могао је да краде, то му се није смело забележити у књижицу; радник је при отказу могао да тражи баснословна обезбеђења и томе подобно. Овим се намерно хтело да се радник деморалише, да постане нерадник и да се спреми за бољшевизирање. Ово је све са друге стране радник имао да плати бесрамним искоришкавањем. Ударен је велики намет и на раднике и на послодавце. Почеле су се стварати неке радничке установе, које су биле склониште радничке аристократије размештене по великим палатама и награђене великим платама. Почели су се гомилати раднички новци, да се од њих стварају богатства, а радник од тога није имао никакве користи. Зидане су огромне палате од радничког новца, не за радничке станове, не за амбуланте и болнице, не за прихватилишта и опоравилишта радничке деце, не за бољу исхрану и негу радника и њихових породица, већ за радничке чиновнике чији је један дан ајлука (рада, плате) износио таман толико колико је било месечно издржавање једне радничке породице. Та радничка чиновничка котерија (сплеткарско друштво) при напуштању службе добијала је огромне новчане награде, а при одласку у пензију - министарске пензије, мада је

већина од њих била неспособна, и мада су радницима наносили само штету.

Ово стање у погледу радника наследила је од бивше Југославије и данашња много напаћена српска земља. И што је још горе, то је да се у тим разним бирократским установама налазе људи који немају ничег заједничког ни са српским радником, ни са српским народом, ни са Србијом.

Да би се ово болесно стање у радничком животу излечило, дошла је домаћинска установа, заједничка, братска: СРПСКА ЗАЈЕДНИЦА РАДА.

Да бих показао колико ми на срцу лежи правилно решење радничког питања, и то само у корист радника и њихових породица, примио сам се за Старешину Српске заједнице рада.

Драга браћо и сестре, радници и раднице,

За решење овако тешког проблема, као што је радничко питање, треба много воље, снаге и времена. Ја вам јамчим, а зато сам се примио, да ће све силе наше бити уложене да ви, добри и честити Срби, дођете до свога права, да рад у новој Србији добије достојно место, а ви да будете обезбеђени и осигурани од сваке могуће експлоатације, па било то од стране капитала, било од несавесне угграве, било од државе. Са овог разлога морате имати вере у мене да ја то хоћу и могу да спроведем.

Рад на организацији Српске заједнице рада спроводи се у целој земљи. У врхове организације бирамо најчеститије, најугледније Србе раднике, људе светлог карактера. Кад буде спроведена цела организација, онда ће тек она доћи до изражаја. Дотле помажите њено извођење, јер тиме помажете сами себе.

Моје старешинство је привременог карактера. Оно је дошло зато да бих вам, са места на коме сам, био што више користан. Под мојим старешинством лакше ће се провести јединство радничких редова и искључиће се досадашња политика, која је услед сталног трвења и супарништва слабила раднички положај и морално и материјално.

Чујте: једино што од вас тражим, браћо радници и раднице, за све што будем учинио за вас, јесте да будете добри Срби, само Срби, да све што радите, чините ради опстанка српског народа, његове будућности и ради тога да Србија и српски народ вечито живе. Повратите Србији вашим радом ону стару славу, углед и поштовање у Новој Европи и у делом свету.

У име Отаџбине поздрављам вас и желим да се Мајка Србија може поносити са вама и на сваком месту".

Када сам сутра дан био дошао у Претседништво владе да кажем генералу Недићу какве сам коментаре чуо на његов говор радницима, нарочито од мојих типографа у штампарији, међу којима је било увек и

крајњих левичара - нарочито оних из штампарије старе „Политике" - али у тим данима окупације и више чланова организације Драже Михаиловића, мој ми је ујак са једним потсмехом и себи и својој судбини, рекао:

- Видиш, за сваки свој говор морам да питам, да добијем одобрење у начелу и од командујућег генерала и од шефа управног штаба, па да онда прође кроз руке свих војних, политичких и полицискиx цензора, а преко свега тога по њему брљају и разни зондерфирери. Не само да ми често бришу целе пасусе, већ ту убацују и своје директиве и жеље. Веровао сам да бар у овом неполитичком, социјалном говору неће бити њихове интервенције, али ипак се нашао један када сам му рекао на крају да радници треба да поврате Србији углед и поштовање у целој Европи и свету, да ту захтева да морам да поменем не Европу, већ Нову Европу. Речено ми је: „Стара Европа је мртва, ми данас живимо и говоримо о Новој Европи која је стварност, те не може бити обилазних изражавања". А шта сам ја могао друго, него по оној српској народној у доба робовања Турцима: „Кажи му аго, нека му је драго".

*

Јуни месец 1942. довео је у Београд две нове групе сеоских домаћина. То су биле већ осма и девета група које су долазиле да ступе у директни контакт са претседником српске владе. Од 2. јуна боравили су неколико дана у Београду као гости генерала Недића сеоски домаћини из ужичког краја и то из срезова златиборског, пожешког и ариљског. Већ првог дана када су стигли отишли су у поворци у Саборну цркву да се поклоне моштима српских светитеља спашених од уништења од стране побеснелих усташа. На дан 5. јуна били су примљени од претседника српске владе и први пут је тај пријем био преношен радиом.

Као увек, када је генерал Недић примио српске сељаке, поздравио их је војнички:

„Помози Бог, јунаци!"

Сви као један, домаћини, великим делом стари ратници, су одговорили:

„Бог ти помогао!"

Пошто их је генерал Недић поздравио са неколико речи, излажући зашто је желео да са њима говори директно, а не преко посредника, у име својих другова одговорио је угледни сеоски домаћин Д. Шуњевачић:

- Господине генерале, Претседниче српске владе Народног спаса, родитељу, ратни друже, матицо наша!

„Ми знамо да се генерал Недић није примио положаја и претседничке столице зато што му треба нека власт или част, него се примио тога тешког посла у најтежим данима по српски народ да би спасао тај народ.

И зато та благодарност биће вечита у нашем народу и уписаће Више име у историју наших највећих националних хероја.

„Морам да нагласим овом приликом да „Ужичка република" није дело наших синова. То је дело белосветских мангупа, бандита и авантуриста. Ужичани имају своје јуначке традиције, а ту некакву републику створили су људи који су желели самоуништење српског народа. На Ваш позив за спасавање српског народа, ми смо се први одазвали, а нарочито ужички одред помогао је Ваше напоре.

„Да живи спасилац српског народа, генерал Недић!"

Претседник српске владе, видно узбуђен, стегао је руку овог свог ратног друга и захваљујући му рекао да је он увек знао да су људи ужичког краја били највећи јунаци и најбољи Срби.

Само десет дана касније, 15. јуна стигла је у Београд нова група сеоских домаћина. Ти нови гости генерала Недића били су из среза жичког, који је такође био један од оних који су тешко страдали у грађанском рату и под окупацијом, и од окупатора и од комуниста. 19. јуна претседкик српске владе примио је ове своје госте и у говору којим их је поздравио рекао је између осталог:

- Сада треба да ме разумете и да не бркате два појма: обнова и спасавање српског народа. Прво треба српски народ да се спасе, треба спасти сваку српску главу. То је питање нашег опстанка. А обнова има да се реши - не пушком, митраљезом или пушкомитраљезом - него српском памећу, српским мозгом, моралном снагом српског народа.

*

У страдању жичког краја нису ту само губили животе људи, већ је ту био скоро потпуно уништен и најдрагоценији споменик српске средњевековне архитектуре и уметничке лепоте и славе, „седмоврата" Жича. Ова црква Спаситеља, задужбина Краља Стевана Првовенчаног, за чију је градњу Стеванов брат Св. Сава довео из Солуна и Цариграда зидаре, тесаче камена, сликаре и вајаре, била је тако величанствена да је биограф Краља Првовенчаног написао за њу: „Смртник који уђе у ову цркву верује да му се над главом налази небески свод".

У овој катедрали старе српске величине седам српских краљева се крунисало и за сваког од њих су била отворена једна нова врата у црквеним зидовима, јер је сваки од владара који је долазио да ту прими краљевску круну морао да буде први који ће проћи кроз врата, кроз која ни један његов претходник није ушао.

Требала је да дође комунистичка побуна у 1941. па да и ова светиња српска страда заједно са српским народом. Јер су партизани начинили ту баш од цркве своје илузорно упориште, које су држали таман толико

док нису дошли немачки авиони да поруше славну краљевску задужбину, из које су комунисти побегли као пацови када брод почне да тоне.

У овој општој народној несрећи дошла је - поред хиљада и десетина хиљада других - и једна лична трагедија. Пишем о њој јер се ради о моме личноме пријатељу с једне стране, а с друге је то крвави пример како наши најистакнутији политички људи нису појма имали шта је то комунизам и какве све несреће он доноси народу у коме се залегне и загосподари.

Др. Војислав Јанић, који је био више пута министар вера и дугогодишњи народни посланик, а који је у мају 1940. године, када сам ја постављен за генералног директора Радио Београда, био именован за претседника Управног одбора, који је стајао на челу радиа у име државе, веровао је да је Совјетски Савез оно исто, или исто, али мало друкчије, што и православна, словенска нарска Русија. Он је био један од најодушевљенијих поборника успостављања дипломатских односа између Београда и Москве. Када су најзад, пред сам рат, те везе постављене и када се у Београду појавио први совјетски посланик Плотников, др. Војислав Јанић је био на сваком пријему у совјетском посланству. Ту је била права утакмица између политичких људи и многих генерала да се појаве на тим пријемима, а међу њима се увек налазио и генерал Душан Симовић и многи од извршиоца пуча од 27. марта 1941. Чиније ајвара, вотка и кавкаски шампањ требали су да позванима даду утисак изобиља које влада у СССР. Разуме се да моја нога није ступила у совјетску амбасаду, али сам те детаље слушао увек од др. Јанића. Када сам га питао како да он црквени човек, бивши министар вера може да склапа таква пријатељства са носиоцима једне идеологије која руши веру, прогони свештенике и вернике и одбацује Бога, он је одмахивао руком:

- Ми морамо да се наслонимо на Совјетску Русију. Она је наша заштитница и ако буде требало ја ћу постати вођа комуниста у Југославији.

Ја сам се увек смејао оваквим изјавама Јанићевим јер сам то приписивао његовом експанзивном темпераменту и површном гледању на судбинска питања наше земље.

Дошао је рат, немачка окупација и др. Јанић се био склонио у Жичу код свог великог пријатеља владике др. Николаја Велимировића. Али када је дошла комунистичка побуна и када су партизани окупирали за свој рачун манастир и цркву Жичу, др. Јанић се склонио у неко село и хтео је одатле да се пребаци у Врњачку Бању, која није била у комунистичким рукама већ где су били четници. У томе је наишао на једну групу партизана, који су га одмах познали и напали. Узалуд је др. Јаиић покушавао да их увери о својим пријатељским везама са совјетским послаником, он је за партизане био само свештеник и бивши краљевски министар, дакле „реакционар", „народни непријатељ", како су они све

који нису били у њиховим редовима крстили, те су га тако претукли да су га оставили као мртвог у локвама крви. Када су партизани отишли, сељаци су пренели тешко премлаћеног др. Јанића у Врњачку Бању, а одавде је транспортован за Београд где је његово умирање у санаторијуму др. Живковића трајало више месеци.

Када смо га моја покојна жена и ја обишли као нашег доброг пријатеља неколико пута, док је он лежао непомичан, сузе су текле низ његове некада тако живе и блиставе очи:

- Да сам ја ово могао да знам, чак и да слутим...

И ово неколико речи је једва изговорио као одговор на она моја питања која сам му постављао када је то би човек пуне животне снаге и неуморне активности.

Несретни др. Војислав Јанић - као и толики други - платио је својим мукама и животом незнање какво је нечовештво, несрећа и зло комунизам и какво уништење појединцима, народу и држави доноси комунистичка владавина.

*

Колико су совјетска посланства, амбасаде, конзулати, под видом дипломатских представништва, биле увек централе за субверзију и заверу у земљи у којој су акредитоване, види се и у Југославији по једном детаљу за који једва да неколико људи зна.

Када су 1940. године били успостављени односи између Југославије и СССР и када је у Београд дошао први совјетски посланик Плотњиков, скоро у исто време преселио се из Загреба у Београд и Јосип Броз, као пословни човек. Он је тада био генерални секретар илегалне Комунистичке партије Југославије, али то није никоме, сем водећих комуниста, било познато. Југословенска обавештајна служба је утврдила да је тај Јосип Броз чести посетилац совјетске амбасаде, али то нико није узимао у обзир, да не би пала ни једна сенка на добре односе са Совјетским Савезом. Касније се сазнало да је тај тајанствени Јосиф Броз имао сталне непосредне састанке и са самим совјетским послаником Плотниковом.

Присуство Титово у нашој престоници пре рата забележено је и у Именику телефонских претплатника за Београд за 1941. годину где се налази и његово име:

„ЈОСИФ БРОЗ, посредништво за купо-продају имања".

Ово посредништво извршило је највећу купо-продају, ону која је читаву Краљевину Југославију излиферовала комунистима.

XII

СРПСКА ОРУЖАНА СИЛА

Рат нерава који је СС-генерал Мајснер, командант СС-трура у Србији, отпочео да води против Претседника Српске владе, генерала Милана Недића, још у 1941. години, дошао је до своје кулминације у лето 1942. Овај аустријски нациста, коме је Краљевина Југославија дала политички азил када је после убиства канцелара Долфуса, у коме је учествовао, побегао из Аустрије, боравио је све до Аншлуса Аустрије од стране Трећег Рајха у марту 1938. у Загребу где се био повезао са усташима, тада тајним, и франковцима, те је од њих примио клице једне бесомучне мржње према Србима. За разлику од већине немачких команданата, који су били само слепо послушно оруђе у извршењу крвавих Хиглерових наређења, али без икакве страсти и мржње, генерал - СС Мајснер је чинио све што је било у његовим могућностима да се уништавање Срба од стране немачких окупационих снага, нарочито од Гестапоа, спроводи на што већој подлози у Србији, као допуна оног које су Павелићеви џелати вршили на територији такозване „Независне Државе Хрватске". Баш зато он је видео да генерал Милан Недић преставља највећу сметњу да он тај свој план оствари онако како је то желео. Трупе генерала Недића, обилно помагане од стране многобројних одреда Драже Михаиловића, очистиле су скоро целу Србију концем 1941. и почетком 1942. од комунистичких партизана, те су тиме престала она заплотњачка убијања немачких војника у близини насељених места, да би се њима изазвале крваве одмазде на Хитлеровој бази: сто Срба за једног Немца. Мале комунистичке групе које су се још биле одржале изоловане, јер нису успеле да прођу за осталим партизанима који су бежали ка Санџаку и Босни, нису се усуђивале да врше какве било акције, кријући се да преживе. И те мање групе налазиле су се готово искључиво у Источној Србији и у Топлици око Копаоника.

Сам генерал Дражa Михаиловић, схватајући трагичну ситуацију српског народа, напустио је у пролеће 1942. Србију и прешао у Црну Гору да тамо брани од комунистичког покоља српско национално становништво, оне српске родољубе који су били образац „чојства и јунаштва" како га је сликао у своме чувеном делу велики црногорски јунак, војвода Марко Миљанов.

Стање у Србији почело је да се сређује, нестале су казнене експедиције, али баш то није било у интересу аустријског усташе и Химлеровог генерала Мајснера и он је веровао, ако само уклони генерала Милана Недића са положаја Претседника српске владе, да ће крвави пир моћи опет да витла над Србијом, да њено небо буде замагљено опет димом запаљених српских села, а ваздух испуњен одјецима рафала митраљеза који косе хиљаде невиних таоца. Мајснер је стално интервенисао и код командујућег генерала у Србији Бадера и код шефа Управног штаба, генерала Харолда Турнера и код преставника немачког Министарства спољних послова, посланика Бенцлера да се Недић уклони. Он је доказивао пуну сарадњу између Недића и Михаиловића и истицао да је то по безбедност немачких трупа далеко већа опасност од комунистичке партизанске акције.

Мајснер је имао већ свог изабраног кандидата: Драгог Јовановића, Управника Града Београда и Претседника Београдске општине, који му је као полицајац изгледао најближи и најпослушнији. Сам Драги Јовановић је гајио у себи ту амбицију да он постане претседник српске владе. О томе ми је у више махова говорио пуковник Масаловић, када сам долазио у кабинет генерала Недића и револтирао се овим нелојалним ставом Јовановићевим. Сам генерал Недић је био у свему томе добро обавештен, чак и од оних Немаца који су као пуковник Кевиш помагали сваку акцију на спасавању Срба, и односи између Претседника српске владе и Управника Града Београда били су ледени, затегнути до крајњих граница све до одласка генерала СС Мајснера из Србије.

Генерал Недић, који је веома љубазно дочекивао сваког и обичног сељака, када му је долазио у кабинет Драги Јовановић примио га је стојећи тако да је и овај имао да остане у истом ставу као потчињени када реферише своме претпостављаном. Чим би Управник града завршио шта је имао да саопшти или да тражи, генерал Недић га је отпуштао да иде, не задрхавајући се са њиме ни у најкраћем разговору, дајући му тиме на знање да су њему добро познати сви маневри Јовановића код његовог заштитника Мајснера. Тек 1944. године, видећи да је свака његова нада да постане Претседник српске владе илузорна, Драги Јовановић је изненада почео да се приближује Недићу и да му на разне начине манифестује своју оданост, чак и пријатељство. Али у 1942. години то није био случај.

Не верујем да је Драги Јовановић био некакав немачки човек. Он је желео да користи наклоност и посебне планове СС-генерала да задовољи своје огромне амбиције. Било је у неким поступцима Јовановићевим нечег неуравнотеженог, али Драги Јовановић је оправдао и искупио све своје грешке, да не кажем грехове, својим у истини јуначким ставом пред комунистичким судом. На челу тих неустрашивих жртава које су несавес-

ношћу, нелојалношћу, чак бездушношћу западних савезника - а у првом реду Енглеза, биле бачене на ломачу комунистичке мржње, да ту сагоре, по свом мужевном и достојанственом ставу пред смрћу, какав је показао пред комунистичким главосечама у судници бившег Гардиског дома у Топчидеру, исто онако као и раније под ведрим небом балканским на бојноме пољу, заузео је прво часно место славни српски генерал, истинити херој народни, Ђура Докић. Ма какав да је био Драги Јовановић у својој полицијској и људској делатности, он је долазио одмах иза Докића, јер је то историјска истина и обично поштење налаже да му се то признање ода. Ја то чиним из свег срца, мада ме никад никакво пријатељство није везивало са Драгим Јовановићем. Напротив.

Један једини пут у својој слободној земљи када сам био кажњен, то је он учинио. У време конкордатске борбе, а пошто ме је тадашњи претседник владе др. Милан Стојадиновић био удаљио са положаја директора „Времена", био сам дописник француске телеграфске агенције „Сид-Ест" (Југо-Исток), чије је седиште било у Паризу, те су моји извештаји из Југославије били пласирани у скоро целокупној француској штампи. Због једног таквог извештаја о демонстрацијама у Београду против Конкордата и против владе др. Стојадиновића, у 1937. години у доба болести и смрта Патријарха Варнаве, а који су објавили највећи париски листови, Драги Јовановић, наредио је да будем позван у Управу Града. Случајност је хтела да ме саслушава мој брат од ујака, син Владимира-Влајка Недића, некадашњег члана кварта у Београду, среског начелника, инспектора Министарства унутрашњих послова, најстаријег од пет браће Недића (Владимир, Радослав, Милан, Милутин, Бошко). Овај млади полицијски чиновник, који је тек изашао са Универзитета где је дипломирао на правима, сав црвен у лицу и збуњен извињавао ми се:

- Извините, Сташо, мени је ово ужасно непријатио да морам да чиним, да вас, кога толико поштујем, саслушавам, али Управник Јовановић ми је наредио да баш је тај посао обавим. Волео бих више да неко мене саслушава, него ја вас.

- Ја знам, Љубиша, - рекао сам му - да ти то не чиниш по својој слободној вољи, а још мање да то желиш. Ти мораш да вршиш своју дужност и немој се ти најмање због тога узрујавати.

Када је Љубиша Недић однео моје кратко саслушање Драгом Јовановићу, овај је својом руком написао одлуку да се - баш онако као што је сада комунистички суд осудио Михајлова - „због ширења нетачних и алармантних вести о нашој земљи у иностранству" кажњавам са 20 дана затвора. Али, свакако, имајући у виду положај који сам до кратког времена пре тога заузимао у јавном животу и име које сам у својој земљи стекао, Јовановић је у исто време додао да се казна затвора замењује

новчаном казном, где је извесна сума новца одговарала сваком дану затвора.

То је био један једани пут да сам имао посла са полицијом у својој слободној земљи, уколико се то мене лично тицало, јер сам баш иначе, својим новинарским позивом био стекао огроман број чак и пријатељских веза са свим претставницима полициских власти, почевши од свих министара Унутрашњих дела, и свих шефова полиција, па до последњег полициског писара или агента-детектива, како смо их звали. Пре него што сам био прешао на велике међународне репортаже и на положај уредника за спољну политику у „Времену" ја сам отпочео своју новинарску каријеру полициском рубриком.

Зато, већ кад сам био принуђен, описивањем догађаја из 1942. године, да говорим о једном нелепом држању Драгог Јовановића, ја му са пуном објективношћу пишем овај некролог части, без обзира на све друго. Од свих људских врлина ја сматрам за највишу и најтежу: личну храброст и то пред смрћу, њу стављам чак и испред поштења. И један бојажљив човек може да буде интегрално поштен, али сваки поштен човек не може да буде и храбар. Уосталом и српски народ, кроз своју народну песму, ставља јунаштво пре поштења. Краљевић Марко сече сабљом главу ћерци арапског краља, која га је спасла из тамнице када јој је обећао да ће је узети за жену, јер није могао да љуби њено црно лице. Па ипак зато је за српски народ Краљевић Марко највиши и најлепши српски јунак.

*

Захтеви за смену генерала Недића наишли су на вето код свих других немачких одговорних фактора, нарочито војних, у окупираној Србији, Нико од њих није хтео да чује за овакву промену, знајући добро да се огромни морални ауторитет генерала Недића не може заменити једним именом за које, сем Београда, једва ко да зна.

Тада, да би што боље камуфлирао своју акцију на рушењу генерала Недића, Мајснер је предложио још три кандидата и то: бившег министра унутрашњих дела у влади др. Милана Стојадиновића - Милана Аћимовића; даље претседника Југословенског народног покрета „Збор", Димитрија Љотића и најзад пуковника Тасу Динића, официра који је највећи део своје службе провео у обавештајним мисијама, а који је као народни посланик наводно организовао атентат против др. Милана Стојадиновића у Народној скупштини и потом побегао у Праг За многе је ту - с правом или не - улога Динићева била она коју има један дупли агент. Тај трећи кандидат је већ одмах отпао, као најнезначајнији од те тројице које Мајснер није ни питао да им поставља кандидатуру.

Као и у ранијим приликама, када је пре образовања Недићеве владе на њега наваљивао др, Турнер, Љотић је најенергичније одбио не само да буде претседник владе, већ да се прими ма каквог значајног положаја, јер би се тиме могло протумачити да српску владу преставља само покрет „Збор", док таква влада не сме да има везивање било за коју странку, и додао је да је по његовом мишљењу генерал Недић незаменљив. Што се тиче Аћимовића, он је већ као претседник Комесарске управе, у самом почетку немачке окупације, морао да поднесе оставку, јер је видео да он није у стању да одржи ред у Србији. Зато ниједан од одговорних немачких фактора у Србији није сматрао - сем Мајснера - да би у 1942. Аћимовић могао да учини што боље од оног што није био у стању да уради годину дана раније.

Акција Мајснерова да смени Недића претрпела је тако неуспех. Онда се Мајснер, у сарадњи са Гестапоом, устремио против Недићевих оружаних одреда. Тражио је разлоге да хапси, одводи у заробљеништво или чак и стреља најбоље Недићеве команданте, оптужујући их - не без основа, па чак не и без доказа - да сарађују са четницима Драже Михаиловића. У два три маха је Мајснер успевао да ишчупа употребу и командовање Недићевих одреда из руке Претседника Српске владе, али се Недић упорно борио и сам стављао као безусловни услов свог даљег останка на челу владе, пуно располагање са својим оружаним одредима, били то Српска државна стража, били Пећанчеви четници, били добровољци.

Недић је својом непоколебљивошћу успевао да и код командујућег генерала у Србији и других немачких официра на високим положајима створи себи једно поштовање и чак дивљење. Оно што је запрепастило немачке генерале то је била упорност са којом је генерал Недић одбијао чак и ултимативне захтеве и командујућих генерала, и шефа Управног штаба и других немачких високих фактора да пошаље једну војну јединицу на Источни фронт. Ту је Недић високо импоновао немачких војницима када је изјављивао окупатору да његова непоколебљива верност Краљу Петру II, коме је положио заклетву, његова оданост Отаџбини, која и ако покорена постоји, не дозвољавају један акт, који би за њега значио издају.

Ти покушаји да се сломије гвоздена воља Недићева да не капитулира у питању верности и части пред окупатором, трајали су кроз целу 1941, 1942. све до 1943. године, када је Недић одбио најенергичније такав захтев учињен од самог Рибентропа лично, те су га од тада оставили на миру и одустали су од тражења да и Срби учествују, као легија свих окупираних земаља у немачким редовима у борби против Совјета. Тако је амерички писац Давид Мартин у својој књизи *Ally Betrayed* (Издани

савезник) издатој у ЊуЈорку 1946 године, на страни 155. могао да напише:

„Једини међу свим европским народима, Срби и Пољаци нису дали ни један једини војнички одред за активну подршку немачкој војсци".

Сам мој ујак ми је после једног позива код немачког командујућег генерала Бадера причао како је овај наваљивао на њега да образује макар сиимболично једну српску борачку јединицу, која би била послата на Источни фронт, где су из, од Немаца окупираних земаља, постојале легије белгиска, холандска, француска, норвешка, данска, поред шпанске Плаве дивизије и трупа немачких савезника.

Мој ујак је тада рекао немачком генералу да је Краљевина Југославија савезник Совјетске Русије исто као и Енглеске, Француске и Сједињених Америчких Држава, да и ако Краљевина Југославија не постоји као слободна земља, постоји увек Краљ Југославије Петар II, коме је он, Недић, положио заклетву верности те не може зато да пошаље ниједног јединог човека да се бори против оне земље коју његов законити Владар сматра за савезничку.

Како је генерал Бадер и даље наваљивао, објашњавајући да је чињеничко стање другојаче, него што га Недић види, мој ујак је тада рекао своме тумачу Цеки Ђорђевићм (други пут су са њиме ишли као тумач или бивши аустриски конзул Кронхолц, или чиновник Министарства унутрашњих дела Сарапа):

„Кажите немачком генералу да ја за добро свог народа могу да будем кнез Милош, који је и чалму завио и турског пашу пољубио у руку. Ако ћу тиме спасти српске животе, ја ћу немачком генералу пољубити руку. Реците му да ја могу бити и као кнез Иво од Семберије који је и своју свечарску икону и кандило испод ње дао да откупи српско робље, али му реците и то да армијски генерал Милан Недић никад неће бити немачки Гаулајтер (официр)".

Са великим узбуђењем и страхом тумач је извршио ову поруку мог ујака. Немачки генерал ју је саслушао врло озбиљан, устао је, наклонио се према мом ујаку и стегао му руку, дајући му на знање да је разговор по том питању за њега заувек завршен и да му он, као војник који зна шта је војничка верност, одаје поштовање.

Овакав достојанствен став који је генерал Милан Недић имао пред окупатором и његова непоколебљива чврстина у одбрани живота и права српског народа и учинили су да су немачки генерали увидели да у Недићу имају војника од части и витештва, те су сви покушаји полицијског генерала да га уклони са тог тешког водећег положаја у окупираној Србији остали безуспешни.

Но Мајснер је имао више карата у свом рукаву, као свака коцкарска варалица. Он је на сваки начин тежио да остави генерала Недића без

његове оружане силе, те када није могао да уклони команданта, онда је гледао да уништи трупу. Први задатак му је био да обезглави Српску државну стражу и ту је доста успео. А онда је се бацио да потпуно ликвидира све четничке одреде војводе Косте Пећанца, тврдећи да између четника Михаиловићевих и четника Пећанчевих нема никакве разлике и да су и једни и други немачки непријатељи, само први јавно, а други тајно. И онда су дошли на ред и добровољачки одреди.

Да би осујетио овај нови непријатељски акт Мајснеров, генерал Недић је у јуну 1942. одлучио да обједини Српску државну стражу са четничким одредима Пећанчевим, те да их тако спасе да их Немци не растуре и не одведу у заробљеничке логоре, како је то био Мајснеров подмукли план. Зато је Претседник Српске владе решио да сваки округ добије по једног војводу, који би, поред своје редовне дужности, обично у Српској државној стражи, постао и командант свих четничких одреда на територији свог округа. Начелник војног оделења при претседништву владе, армиски генерал Александар А. Стојановић доставио је 10. јуна 1942. године Министру унутрашњих дела, свима командантима Српске државне страже и свима четничким војводама следеће наређење Претседника српске владе генерала Милана Недића.

„У циљу контроле извршења издатих наређења и исплате принадлежности, одржавања реда и дисциплине код четничких одреда, преноса наређења и извештаја и др., Господин Претседник Српске владе изволео је одредити окружне војводе и то:

1) За округ београдски: Командант Српске државне страже;

2) За округ крагујевачки: мајора МИЛОВАНОВИЋА ЉУБИСАВА;

3) За округ краљевачки: резервног мајора МОЈСИЛОВИЋА МИЛОВАНА;

4) За округ крушевачки: војводу ГОРДИЋА БОГДАНА;

5) За округ лесковачки: потпуксвника ЂУРИЋА ЖИВОЈИНА;

6) За округ моравски: мајора ПАВАСОВИЋА ПЕТРА;

7) За округ нишки: капетана I кл. ВУКВИЋА МИЛУТИНА;

8) За округ пожаревачки: војводу СТОЈАНА ВРЊАЧКОГ;

9) За округ шабачки: војводу ТЕШМАНОВИЋА ДАМЊАНА;

10) За округ ужички: Команданта Српске државне страже Округа ужичког;

11) За округ ваљевски: мајора СМУЂУ ВЛАДИМИРА;

12) За округ зајечарски: мајора ЈОВАНОВИЋА ЉУБОМИРА.

„Седиште окружних војвода да буде у окружним местима...

„Окружни војвода је надлежан за четничке одреде војводе Косте Пећанца који су распоређени на територији његовог округа...”

Ово наређење Претседника Српске владе носи: Пов. М. Р. Ђ. бр. 721.

Одмах за овим постављањем окружних војвода генерал Недић је извршио обједињавање свих оружаних одреда који су стајали под његовом командом у „Српску оружану силу".

По наређењу Претседника Српске владе, Командант Српске државне страже, пуковник (каснији генерал) Боривоје Јонић издао је 13. јуна 1942. године наредбу Пов. Ађ. Бр. 56 која је гласила:

„Лојална и пријатељска сарадња у свим деловима СДС са српским добровољачким и четничким одредима.

„По указаној потреби службе

ОБЈАВЉУЈЕМ:

„СРПСКУ ОРУЖАНУ СИЛУ" састављају:

- Српска државна стража,
- Српска добровољачка команда, и
- Четничка команда.

„Дужност је свих ових делова Српске оружане силе да одржавају између себе лојалну и братску сарадњу, с тога

НАРЕЂУЈЕМ:

„Да се одржава лојална и братска сарадња у свим деловима Српске државне страже са Српском добровољачком командом и Четничком командом те да се ова братска сарадња пренесе и на подређено људство, како у штабовима тако исто и на терену и у свим приликама, у служби и у приватном животу,

„Не сме се изгубити из вида, да је дужност свих Срба, а првенствено свих делова Српске оружане силе - па били то четници, добровољци или стражари - да свим силама раде на одржавању мира, обнови и стварању боље будућности Србије, као и то, да је наш заједнички задатак један те исти тј. уништење свих комунистичких банди, борба и уништење свих штетних елемената који спречавају миран живот и бољу будућност Србије, а вештом пропагандом шире међусобне раздоре и узајамну нетрпељивост...

„Оваква братска наредба издата је и од стране команданта свих четничких одреда и Команданта Добровољачке команде".

Сем ових одреда генерал Недић је још располагао и са Српском граничном стражом од неколмко хиљада људи. Командант ових граничара био је Словенац, потпуковник Људевит Погачар, што је било врло карактеристично за став генерала Недића, који борећи се јавно за Србију, желео је да лојално одржава колико је год могуће традиције Краљевине Југославије.

*

Док се генерал Недић очајнички борио, свим својим људским снагама против свих непријатеља српског народа, остављеног самог себи усред рушевина окрвављене и спаљене земље, не савијајући главу и не уступајући ни корак пред окупатором када је требало бранити поред спасења народног и појединачног, и част и верност правог војника, какав је он био, шта је дотле радила Југословенска влада у егзилу да помогне српском народу, јер је у разбијеној Југославији он био у првом реду изложен биолошком уништењу?

Шта је она знала о ситуацији у Србији и сталим српским крајевима и какве су биле њене акције да спасе српски народ, који се давио у океану своје сопствене крви проливене у многом и безумљем оних који су у Лондону нашли безбедно уточиште?

Ова књига није дело политичке полемике. Она је само сведочанство истине једног сведока очевидца, она је уз то и збирка оних докумената које је тај очевидац успео да прикупи и сачува за време и после рата, да би тиме послужио историјској истини и тако помогао српском народу, ако преживи све несреће које га непрекидно прате од кобног 27. марта 1941. и којима се још крај не види, да не наседа више лажним вођама, које су најчешће политички и национални слепци те га директно воде у провалију баш као у оној горкој Домановићевој сатири.

И зато уз сведочење, уз документат, намеће ми се као света дужност, као завет успомени оних палих српских хероја, па звали се они генерал Милан Недић, генерал Дражa Михаиловић, Димитрије Љотић, војвода Коста Пећанац, уз све оне легије верних и родољубивих официра, подофицира, војника, добровољаца, четника који су сви служили искључиво свог Краља и своју Отаџбину и умрли за њих и за српски народ, а свакако не ни за Трећи Рајх, ни за Стаљинову Совјетску Унију, ни за неверну Велику Британију, да бацим као млаз пројектора пуну светлост на све што је допринело нашој општој српској народној и државној трагедији.

Дело које пишем није само историја генерала Недића, о коме највише знам јер сам читаво време рата био свакодневно уз њега, оно треба да буде - са свим недостацима и несавршеношћу коју други сведоци и историчари треба да допуне - и повест целе болне трагедије српског народа, у којој желим да одам своје смерно признање свакој светлој српској жртви, јер пред њиховим јуначким и мученичким умирањима ја не делим Србе по партијама. Али, баш зато, морам каткад да изађем из оквира сведочења и да анализирам догађаје, којима нисам био присутан, али чија документа су за мене сведочанство, осветлим многе позадине које се брижљиво крију, а које у себи носе узроке свих оних српских страдања од умирања на губилиштима па до губитка слободе наше заједничке Отаџбине.

Чувена је изрека Римљана „слатко је и славно умрети за Отаџбину". Та изрека је била увек девиза сваког правог српског човека, па чак и жене, кроз читаву историју српског народа и у најтмурнијим вековима ропства, баш као и у епохама славе и моћи. То је било и остало за оне на бојишту, али они који су били у позадини, а у последњем рату чак и изван земље у иностранству, заборавили су да је на палати дубровачких кнежева била изрезана у камену, за векове, једна друга девиза по којој су - пренетој у варијанти - морали да забораве на своје сопствене интересе, и у првом реду да се ослободе од страха да изгубе своје ефемерне фотеље претседника владе или министра у егзилу, када је у питању опстанак њиховог српског народа, без кога они као појединци не значе баш ништа.

Када је ратни заробљеник, генерал Милан Недић смео као див да се истави пред најнемилосрднијим окупатором који је српски народ познао, те да се тиме изложи не само одвођењу у логор, већ можда чак и погубљењу, морали су и претседници југословенских влада у егзилу и њихови министри да сачувају своје национално достојанетво, да им искључиво спасење српског народа буде највиши закон, судија њихове савести, а не диктати Интелиџенс Сервиса, па макар и самог Черчила, коме је до судбине српског народа стало таман толико колико и постојања неког црначког племена у Нигерији или Уганди.

Јер шта видимо данас када се све зна, када су без мало све архиве отворене?

Да су она два или три хрватска министра натерали све претседнике влада (сем часног изузетка Пурића), који су сви до Шубашића били Срби, да се не усуде да крикну, да урликну, да узбуне читаво слободно човечанство објављивањем усташких злочина над Србима, да позову у помоћ читав свет, како то врше и јуче и данас комунисти, који мобилишу читаву светску јавност, не само комунистичку већ и некомунистичку, чим је у опасности не само живот већ и слобода једног јединог њиховог агента, ухваћеног ин флагранти. Ти хрватски министри су могли мирно, уз саучесничко ћутање свих српских претседника влада и министара, да убеде Енглезе и друге савезнике да Павелић и његови злочинци нису њихови непријатељи, да је то све само једна фикција, да и ако се нађе по неки неваљалац између њих, то није хрватски народ који је цео - разуме се - уз Велику Британију и западне савезнике, а оно, што се дешава у земљи је само једна обмана којом треба да се сачува хрватски народ од страдања било од Италијана било од Немаца или од оба окупатора Југославије.

Зато се за време целог Другог светског рата ниједна једина енглеска или америчка бомба није спустила на територију злочиначке Павелићеве „Независне државе Хрватске", док су уз немуштно присуствовање Срба

претседника и министара Југословенских влада у егзилу теписи британских бомби претварале недељама и месецима Београд, Ниш, Лесковац, Подгорицу и друга српска места у згаришта и поубијала таман онолико исто српских жена, деце и људи (ових најмање јер су били по заробљеничким и другим немачким логорима или у шуми) колико су жртава нанела бомбардовања немачког и италијанског непријатеља у априлском рату. И то само зато што је захтев комунисте Тита, да тиме разори и паралише српске националне центре, имао већег ауторитета код Черчила него плашљиво ћутање претседника Југословенских влада у егзилу, на жалост Срба.

И што је још горе, ти српски претставници не само да се нису усудили да жигошу највеће непријатеље и џелате српског народа пред иностранством, не само да нису бранили српске животе од енглеских бомби, и ако су се из окрвављеног Београда дизали крици у помоћ који су стизали до неба, али не и до срца и савести српских министара, ти јадни претставнипи српски - једини од три народа Југославије, једини од свих влада у егзилу - су се трудили свим својим силама да што више оцрне, оптуже, упрљају част и национално достојанство најбољих бранилаца Српства, прљајући тиме посебно и цео српски народ, као једини „квислиншки", јер су ваљда веровали да ће се само тако они уздићи у очима њихових британских наредбо- и хлебодаваца као чистунци, без мрље на себи.

Нема примера да је и један једини хрватски министар рекао, а још мање написао да ће Павелић и његове усташе бити ликвидиране када победа дође. Нема ни једног јединог документа да је један хрватски министар усмено или писмено, преко радиа или преко штампе означио као злочинца или издајника хрватског народа било самог врховног усташког сатану Павелића, било ма ког другог најкрволочнијег целата па звао се он Кватерник, Артуковић, Лубурић, Будак или ма који други који је у историји злочина уписао крвљу српском своје срамно име.

Нема примера да су она два словеначка министра и један једини пут чак ни пред својим Словенцима, а камо ли пред британском или међусавезничком јавношћу ожигосали генерала Лава Рупника, претседника словеначке владе под окупацијом било као „издајника" било као „квислинга", а још мање да су претили да ће га ликвидирати, чим буду могли, да не говоримо о некаквом клању, јер је код хришћанских и културних Словенаца тај појам, када се ради о његовој примени над људима, непознат и немогућ да се и схвати.

Али на срамоту свих нас Срба, а у првом реду оних који су то састављали, потписивали и слали, постоји маса докумената о оним прљавим поступцима, који се у полициском жаргоу зову „цинкарење" - потказивање. Званична владина документа, завођена у строго поверљиве прото-

коле, састављана од Војног или каквог другог кабинета Претседништва владе у егзилу, носе као гаранцију потпис претседника Југословенске владе у егзилу, саопштавала су Енглезима, њиховој влади или обавештајним центрима да Србија, под управом „квислинга" генерала Недића, врви од издајника, немачких агената, шпијуна, Хитлерових слугерања. У тим документима званичним се људи који гину у одбрани Српства, које не брани влада из Лондона, називају олошем, плаћкашима и даје се Енглезима обећање да ће се сви они - десетине хиљада људи, на челу са генералима који су били и остали слава и част српске војске, па радило се о Пећанчевим четницима или о „Љотићевим добровољцима" - да задржим израз из докумената југословенске владе, било о Недићевим одредима, бити ликвидирани чим непријатељ оде.

Уколико се у том темењању Југословенске владе у егзилу, и то не само пред Черчилом и Идном, већ пред најобичнијим чиновницима Интелиценс Сервиса ишло до бруке и националне срамоте, сведочи један документ - кога доносим у додатку „Документа" који би био комичан да није пример отсуства сваког националног достојанства и код оног који га је, не може бити глупље саставио, и код оног који га је - верујем - несвесно потписао, да због њега може данас да поцрвени образ сваком Србину, осим комунистима који ту само могу да трљају руке, јер су им такви извештаји и утрли пут до доласка на чело Југославије.

Али је ту било још и горих и кобнијих последица. Ови и овакви извештаји, које је Југословенска влада у својој претераној савезничкој оданости, боље рећи понизности, заборављајући на све друго, слала енглеским одговорним факторима довели су до оног страховитог покоља у шуми код Кочевја. Енглески команданти, имајући обавештења од својих сервиса у Лондону, обавештења која је овима лиферовала сама Југословенска влада у егзилу, изручили су комунистичким партизанима све оружане српске и словеначке борце (не правећи ту никакву народносну разлику) који су им пришли као пријатељима и савезницима у Аустрији, и то не само припадаике Српске државне страже и три пука најбољих националних бораца из Српског добровољачког корпуса, који се у Истри борио под командом заступника генерала Драже Михаиловића, већ и оне преживеле црногорске четнике који су дотле прошли и промакли и кроз пакао комунистички и ад усташки. Енглези, баш као и Немци нису ишли у суптилност да праве ма какве разлике између ма кога било борца који се борио једино за свој народ да преживи и доживи дан слободе, непосредно и лудо изгубљене.

Тај документ кога доносим у последњој глави „Документа" је такав да човек када га прочита мора да се запита да ли се не ради о неком комунистичком апокрифу. На жалост, а и на срамоту његових сачинитеља, ради се о званичном акту Југословенске краљевске владе у егзилу, носи

натпис „Војне снаге на територији окупиране Србије", носи Стр. Пов. В. К. БР. 784 од 1. септембра 1942. и потписао га је Претседник Владе, професор Слободан Јовановић, а на копијама упућеним свим југословенским дипломатским претставницима - оригинал је отишао Енглезима - потпис претседника владе је оверио и свој потпис ставио шеф Војног кабинета, ђенералштабни мајор Жив. Л. Кнежевић. Ту се говори о све три групе војне силе у Србији - Српске оружане силе: Српској државној стражи, Четницима војводе Пећанца и о Добровољачким одредима.

Ту се вели, за Недићеве стражаре, а третирају се као „квислинзи":

„Заклетау на верно вршење службе полажу Њ. В. Краљу Петру II и Србији.

„Сва српска стража признаје Њ. В. Краља и у Њему види заточника своје слободе. 90% су присталице ђенерала Михаиловића. Целокупни број старешина и војника ступио је (дакле 100%, моја примедба) у Српску Државну Стражу по наређењу ђенерала Михаиловића. У потребном моменту, када то ситуација буде диктирала, ђенерал Михаиловић ставиће под своју команду сво ово људство..."

А где је онда издаја? Где „квислинштво"?

Затим се у другом одељку говори о четницима војводе Пећанца. За њих се каже да је то „друштвени олош" али одмах затим: „За војводе постављени су већином људи из народа, међу којима има и учитеља, свештеника, општинских деловођа, и знатан део подофицира".

Јесу ли и ти људи из народа, ти свештеници, учитељи и други такође „друштвени олош"?

Даље у томе делу који говори о четницима Пећанчевим налази се и овакав незамишљиви пример безумности оних који су ово писали:

„Према последњим подацима поједине чете (Пећанчеве, моја примедба) налазе се у северно-западном делу Босне где у заједници са Павелићевил усташама врше злочине, пљачку и крађу".

Дакле, Југословенска краљевска влада у егзилу доставља Енглезима тврђење да се српски четници војводе Пећанца налазе у северо-западној Босни и да ту заједно са усташама врше злочине. Над ким? Свакако над српским народом, јер је то био једини усташки непријатељ. Овај документ постаје овде срамотом Југословенске владе у егзилу која блати свој сопствени народ на бази потпуно лажних и измишљених чињеница, вероватно сервираних од каквих комунистичких обавештача, да би тако своју сарадњу са усташама у борби против четника и на уништавању националних Срба пренели на четнике Пећанчеве. Пре свега, све чете Пећанчеве, без изузетка, налазиле су се искључиво на територији окупиране Србије. Ни једна једина Пећанчева чета није се налазила ни у Босни ни у Херцеговини, већ су се тамо борили или одреди четника под командом Драже Михаиловића, или, као Дангић, били једновремено и

под командом Дражином и Недићевом, или су то биле домаће чете Срба, које су оружјем браниле свој опстанак и животе својих породица, и то искључиво против усташа и домобрана Павелићевих. Те домаће чете су биле или под командом Дражиних изаслатих команданата, или помагане од Недића, а некад у невољи, остављене у дубинама Босне саме себи, прилазиле су чак и партизанима верујући да ће ту наћи заштиту од усташа, па преварене те чете су често окретале оружје против својих комунистичких команданата и политкома, видећи да ови сарађују, када им је то требало, не само са Павелићевим домобранима већ и самим усташама, па и са кољачком „Црном легијом" Француетићевом чији је сваки члан имао своје руке до лаката умочене у проливену крв невине српске деце, девојака, жена и људи. И требало је - из ког безумног разлога? - Југословенска влада у Лондону, која тада није била комунистичка, да прихвата комунистичке добро смишљене пароле те да њима блати српске четнике у мученичкој Босни, које су водили српски официри, међу најбољима, и да их претставља код Енглеза као усташке савезнике, скидајући тиме, ваљда за рачун др. Крњевића или каквог комунистичког агента у влади, партизанско-усташку спрегу у акцији вођеној да би се уништили српски национални четнички одреди, углавном генерала Михаиловића, који су и усташама и комунистима били највећа сметња да могу опстати у Босни.

И најзад, испољавајући своје крволочне инстинкте, не против немачког окупатора, не против Павелићевих зверова, не против Хортијевих џелата над Србима из Бачке, већ против српских националних четника - Пећанчевих, Југословенска влада кроз свог претседника и његов Војни кабинет дословно вели:

„Укупна јачина 10 до 12.000 људи.

„У потребном моменту, обзиром да је ђенерал Михаиловић спровео своју организацију и код ових одреда, ови четници биће врло брзо ликвидирани, пошто их ђенерал Михаиловић води у евиденцији".

Шта то за Југословенску владу у егзилу значи, уз све друге жртве, и ових десет или дванаест хиљада нових српских осуђеника на смрт, заједно са свим свештеницима, учитељима и другим људима из народа - српског народа - који те четнике воде, по самом сазнању владе. Да ли је онај који је овај извештај саставио да би га доставио Енглезима, и једног јединог тренутка помислио да ће престављајући генерала Дражу Михаиловића, као човека који ликвидира без суда и икаквих правних обзира десетине хиљада својих сународника, створити од њега у очима иако себичних и циничних, али ипак културних и у истини демократских Британаца, неку врсту српског Павелића, бацајући љагу на ратничку и официрску част овог вођа покрета отпора, борце за слободу и људско достојанство сваког српског човека?

Ништа глупљи, инфамнији и крволочнији није ни трећи део тог жалосног владаног извештаја који говори о ДОБРОВОЉАЧКИМ ОДРЕДИМА.

За њих, пошто вели да су такође и они потчињени команди генерала Недипа, прецизира се:

„Кадар сачињавају: Љотићева омладина, разне антикомунистичке организације и избеглице.

„Носе војничке униформе са калпацима на глави и Белим Орлом (а не, дакле, кукастим крстом, моја примедба). Наоружани су само пушком и бомбом. На пушку су добили само по 20 метака. Изгледа да их Немци не воле и да ће бити ликвидирани... У почетку их је народ много мрзео, јер су вршили веће пљачке него Немци".

И овде је Војни кабинет Претседника југословенске владе прештампао неки комунистички летак, као извор своје информације, јер је било познато да је баш у добровољачким одредима владала највећа дисциплина, и да је - по моме знању - то једина јединица од свих српских оружаних снага да су у њој неколико добровољаца, само зато што су узели, када им храна није на време стигла, кокошку или другу неку намирницу од сељака, а нису платили, били од њихових старешина стављени под преки суд и осуђени на смртну казну.

Тако, да то и овај обавештач Југословенске владе у погледу оружаних снага српских у окупираној земљи вели одмах затим:

„Иако су сада добро дисциплиноване јединице, народ их опет мрзи јер их сматра Љотићевцима, а Љотића народним издајником".

И овде Југословенска влада доставља Еиглезима један комунистички памфлет, којим прља част једног човека који је био добро познат свима члановима те владе. О политици и политичком ставу пок. Димитрија Љотића може се дискутовати, као и о свакој другој политичкој групацији и сваком другом политичком човеку. И ту нико не може тражити да сви имају иста мишљења. Може та политика бити најбоља или најгора, ту свако може по свом политичком убеђењу да одлучује свој став. Али је тешка срамота за Југословенску владу у егзилу, да у једном званичном извештају достављаном странцима, прихвата дословно комунистичко блаћење свих оних који су се борили против комунизма знајући шта он претставља и каква је опасност он за Краљевину Југославију, за слободу српског народа, за достојанство сваког човека уопште. Југословенске владе у егзилу су утабале пут комунистима да могу да дођу на власт у Југославији баш оваквим „пашквилима" - јер се једна таква срамота не може ни назвати званичним актом слатим претставницима једне стране државе - које су, као да их је Агит-Проп састављао, проглашавале најбоље српске родољубе и најфанатичније борце против комунистичке тоталитарне диктатуре, „издајницима". О личности Димитрија Љотића, директног потомка Кнеза Николе из Зеока, који је први убио Турчина,

оглашавајући тако Карађорђев устанак у 1804. години, о јуначком борцу са Солунског фронта, о најпоштенијем министру којег је уопште имала Краљевина Југославија, говорићу о оном што ја знам лично о њему, када буде дошао моменат хронолошки, где ће се говорити о његовој трагичној смрти у Словенији.

На завршетку тог „извештаја" Југословенске владе у егзилу о добровољачким одредима вели се:

„Ђенерал Михаиловић и овде има својих повереника. Вођених у евиденцији и неће му бити тешко да их ликвидира, ако то сами Немци не учине".

Мислим да се у овој последњој реченици те филокомунистичке денунцијације једне, само по имену Краљевске владе, налази не само незапамћена српска срамота, већ и прави злочин почињен над хиљадама српских родољуба.

На бази оваквих недостојних извештаја Енглезима, дошло је у истини до ликвидирања десетине хиљада јуначких, родољубивих Срба, међу којима је била национална елита: студенти, интелектуалци, маса избеглица испред усташког ножа, маља и секире, који су нашли спас у Недићевој Србији. Али то ликвидирање није, по прорицању у овом црном документу, извршено ни од генерала Михаиловића, јер су баш све ове добровољачке јединице служиле у 1944. и 1945. години под његовом командом, управо под директном командом његовог помоћника и заменика, а дотадашњег Недићевог шефа кабинета, генерала Миодрага Дамјановића, где су раме уз раме са Михаиловићевим четницима бранили ову Краљевину Југославију, коју су савезници, и то баш Черчил, излиферовали комунистима. Добровољце нису ликвидирали ни Немци, јер су имали пречих брига и већих непријатеља. Али на бази оваквих обавештења даваних од стране Југословенских влада у егзилу званичним енглеским претставницима, дошло је до тога да су енглески команданти у Аустрији, уверени да имају посла са „издајницима", „квислинзима", излиферовали комунистичким партизанима и Љотићеве добровољце - задржавам се на изразу Југословенске владе - и Недићеве официре и војнике и Михаиловићеве четнике, те су их црвени џелати све ликвидирали у страшном губилишту Кочевју, које је умножени и још језивији југословенски комунистички Катин.

Овакви непроверени и ко зна од кога подметнути извештаји, које је Југословенска влада прихватила за своје и давала им веродостојност својим печатима, поверљивим бројевима деловодника и потписом свог претседника, учинили су директно не само да су десетине хиљада српских бораца против комунизма, верних монархиста и великих родољуба, који су све жртвовали за Краља и Српство, изгубили животе на губилиштима комунистичким, већ су и допринели и препуштању Краљевине

Југославије - у којој се не само по комунистичким, већ и по званичним извештајима Југословенске владе у егзилу једини чистунци и родољуби били Титови партизани - комунистичкој владавини.

Али, врхунац безумља, шепртљанства, пометње језика и ума, који је изгледа владао у Југословенској влади у егзилу, где је један претседник потписивао - изгледа и не читајући - све шта су му агенти Титови, Павелићеви, Интелиценс Сервиса и ко зна кога, јер ту се не може више снаћи ко је за чији рачун радио, претставља последњи део овог извештаја који носи назив „ЗВЕРСТВА У ЈУГОСЛАВИЈИ".

Ту се наводе цифре, по једном извештају генерала Михаиловића, колико је Срба побијено од Немаца, Мађара, Арнаута и на првом реду од усташа. То је кратки извештај од неколико редова предат радиом и то је ваљда први пут да је Енглезима достављено званично да су усташе убијале масовно Србе. Али одмах затим долази овакав смућени извештај, дат од саме Владе, а не од генерала Михаиловића:

„Овим зверствима од стране окупаторских власти треба додати још око 30.000 побијених Срба, најбољих националиста и најчеститијих домаћина од стране комунистичких „партизанских" чета. У Србији било је много убачених Гестаповаца и усташа који су образовани такозване „партизанске народне одреде" под којим се именом у ствари крише Гестаповске и Усташке чете, које су Немци убацили и организовали. Ове партизанске чете нису се тукле ни против Немаца, нити против Усташа нити Италијана, већ су уништавале одреде ђенерала Михаиловића, српску интелигенцију и сеоске домаћине. Усред рата они су наметнули нашем народу социјалну револуцију (дакле по најбољем знању Југословенске владе у егзилу то нису само комунисти које су наметнули српском народу у рату социјалну револуцију, већ Гестаповци и Усташе, моја примедба), вршећи ужасна зверства која се могу да упореде једино са усташким зверствима. (Свакако ако су то усташе, како то тврди Југословенска влада, они врше исте злочине и у Србији као и у „Независној држави Хрватској", са том разликом да само у Србији носе на „партизанкама" петокраку црвену, а не ознаку убице - слово U, моја примедба).

„Народ је видео да ови пљачкаши и разбојници немају никакве везе са Русијом (али имају са Совјетским Савезом, опет моја примедба). Зато их уништава свугде и на сваком кораку".

И да би Југословенска влада у Лондону очувала до краја чистунство и углед и хуманост правих комунистичких партизана, још једном чини рецидиву у свом званичном фалсификату, измишљавајући лажне партизане:

„Према последњим извештајима и Павелићеве Усташе и камуфлиране Гестаповске чете под видом „партизана" уништавају у Босни онај милион

Срба, махом сиромашног seоског становништва који није успео да спасе голи живот бекством у Србију".

Овај последњи део извештаја Претседништва југословенске владе у егзилу је тако глуп, смућен и исфабрикован да му неби требало давати ма какав коментар. Јер истина, црна и горка, је да су партизанске комунистичке чете убијале национално српско становништво и у Србији и у Црној Гори и у Босни и свугде, а да нису се бориле нити против Немаца, нити против усташа, нити Италијана, што се добро види из многих комунистичких докумената објављених у овој књизи, - изузев, када су већ били, и поред своје мирољубиве коегзистенције према окупатору, нападнуте од њега. Али оне то нису чиниле зато што су њих сачињавали „камуфлирани гестаповци" - где би их толико накупили? - већ зато што су то било комунисти чија је акција била диригована баш из Москве и оне су имале за циљ број 1: да униште српско национално, монархистичко и слободи одано становништво, како би могли да завладају Југославијом без великих тешкоћа када окупатор буде отишао, отеран од савезника.

Али је чудно, и било би смешно да није жалосно, да Краљевска југословенска влада у егзилу великодушно покрива те злочине, те комунистичке „пасје јаме", те покоље националног становништва, палења српских села, тврдећи - по чијим информацијама? - да то не чине прави комунисти, већ некакви „гестаповци", којима као правим чудом командује баш Тито и сви најпознатији комунистички прваци. И сваки Енглез који је прочитао овај, ко зна од ког комунистичког агента састављен извештај, морао је да закључи да у Југославији има комунистичких партизана, који се боре за слободу целог народа - то је стално тврдио лондонски BBC - који су народни браниоци и борци за општу слободу, али да има и других „партизана", који чине злочине баш као и усташе, али то нису, не дај Боже, комунисти, то су само хиљаде и десетине хиљада мобилисаних „камуфлираних гестаповаца" који наступају место под кукастим крстом под петокраком црвеном звездом.

Српски народ има пословицу „Сачувај ме Боже лудог пријатеља, а од непријатеља и сам умем да се чувам". Ова пословица добија пун свој значај када се имају пред очима овакви извештаји које је Краљевска југословенска влада у егзилу достављала Енглезима. У оваквим сулудим актима лежи цела трагедија Краљевине Југославије и српског народа, а не у снази комунистичкој, којом, без оваквих невољних, али неразумних помагача, неби никад дошли на власт.

*

Сматрам да морам да изјавим да све ово нисам писао као какав било политички било лични противник пок. професора Слободана Јовановића, за кога сам гајио увек највеће поштовање као сјајног историског писца, научника и великог Србина. Морам да кажем да ми је било најболније писање овог одељка књиге, који сам ради историске истине морао да напишем. Још ће ми бити мучнији следећи одељак код кога морам да осветлим позадину оног злогласног слова „З", које за мене није важно да ли значи „заклати" или „заплашити", већ ми је битно да то „баксуз" слово преставља злочин према српском народу и његовој судбини.

Најнесрећнији корак, који је начинио у своме животу професор Слободан Јовановић, је тај да је се примио да буде претседник Владе Краљевине Југославије и то не у својој земљи, већ у егзилу. Та избегличка влада је био један осињак, једна „змијска јама" у којој су се помешали поштени и исправни људи са најгорим туђинским агентима. шпијунима, непријатељима и Срба и Српства и Краљевства. Довољно је само сетити се да су ту као министри били ноторни совјетски агенти као Чубриловић и Косановић, који су својом шпијунажом над читавим радом владе у корист Совјета, стварали себи платформу да постану министри и онда када Москва, уз саучесништво Лондона, наметне Југославији комунистичку владавину. Било је ту ако не агената, а оно свакако адвоката усташких, доушника Интелиџенс сервиса, сензала који су продавали туђину све што се могло уновчити. Било је људи неуравнотежених, какав је био генерал Душан Симовић, који је попут Херостата спалио не један храм, већ читаву Југославију, да у том незапамћеном пожару милион и седам стотина хиљада људи изгуби своје животе и од тога девет десетина су били Срби. Тај крвави и убитачни ватромет је починио само да би његово име ушло у некакву историју, па макар и најгору. Уз то - задржавајући се овде у првом реду на Србима - у влади су били и српски политички људи из ранијих удружених и раздружених предратних опозиција, људи поштени, али које је време прегазило, чији је политички видик био скучен и који нису умели да се нађу на оној висини коју захтева једна таква апокалиптичка несрећа у каквој се нашла од 1941-1945 Краљевина Јутославија, а у њој у првом реду српски народ.

Професор Слободан Јовановић, човек сјајног ума, живео је у прошлости, затворен у зидовима историје Обреновића, коју је изврсно познавао, али који су му скрили видик садашњости у којој, у оквиру опште светске катаклизме, одигравала се једна још тежа и судооноснија косовска трагедија за српски народ. Са типичном професорском расејаношћу, када се тиче стварног живота, изван оквира његовог света прошлости, у коју се био задубио својим истинским талентом писца, те ван које ништа друго није било важно, професор Слободан Јовановић је оставио

онима који су се око њега лактовима гурали, да састављају акта, да шаљу извештаје, које је он једино потписивао, добронамеран и поверљив, а уверен сам дубоко да их није ни прочитао. Јер да је и један продужени поглед бацио само на неколико реченица из тих извештаја, српски родољуб, поштен човек, професор Слободан Јовановић не би могао да под својим потписом шаље денунцијације странцима против свог народа и против људи који се боре, гину, жртвују све што имају да тај свој српски народ спасу од коначног истребљења, што је био истинити и прави циљ свих оних српских душмана, унутрашњих и спољних, којима је крајња жеља била, како је то често говорио генерал Милан Недић, да поједу панајиу (кувано жито које се служи у част покојника) српског народу. Нити би један умни и културни писац могао да шаље у пуном знању садржаја оне беспримерне глупости, којима су се званични Енглези морали смејати и брисати сваку вредност српских акција, јер се по тим извештајима није више знало ко кога ликвидира и да ли је српски народ састављен искључиво од „колача" који уопште немају појма шта је то једна правна земља и правни поредак, а с друге од самих „издајника", „квислинга", „гестаповаца", „Хитлерових слугерања" и осталог олоша са дна.

Историска је истина да баш српски народ - одбивши једну чашицу шљама каква постоји далеко већа у другим народима и не преставља ни једног на 100.000 Срба, није дао ни издајнике, ни праве колаборатере, нити какве легионаре ни Хитлеру, ни Мусолинију, ни Хортију ни ма коме другом српском непријатељу. Сваки српски човек се борио и најчешће умирао часно на оном месту које је по свом најбољем знању и савести изабрао, сматрајући да ће је у приликама под којима се морало живети и умирати, оно најефикасније да се са њега бори и брани пре свега животни опстанак, а онда слобода српског народа. Јер за српске националисте није важио принцип комунистички да је свеједно, ако и сви Срби изгину (разуме се некомунисте) да ће се увек наћи било Кинеза, Црнаца или којих других раса и народа да пусту српску земљу населе.

То је истина историска, непоколебљива и вечна као што је вечан српски народ на страх свих његових душмана.

Сви Срби у окупираној земљи, па припадали они идеолошки или војнички генералу Михаиловићу, генералу Недућу, Димитрију Љотићу, па и самом Титу били су осуђеници на смрт условни и нико од њих није имао имунитет да га заштити да не оде на губилиште окупатора. Али свако је од њих - овде се искључују једино комунисти, који су имали свој пут, а тај није био пут српског народа - борио се свим својим телесним, душевним и умним способностима да помогне да српски народ преживи своју најтежу катастрофу, када су пожари замрачивали небо над српским крајевима, када је бескрајно крв људска заливала црну српску земљу и

када је, као у најпотреснијим античким трагедијама крик људских маса које воде на једно од губилишта, нацистичких, усташких, бугарских, мађарских, чинио да се од ужаса пролама и сам небески свод.

То отсуство квалитета које треба да има један човек који се налази на водећем месту државе, какво је оно које заузима претседник једне владе и у најнормалнијим приликама, запазио је и најбољи наш историчар тог несрећног периода од 1941-1945 др. Радоје Вукчевић, који је смело, отворено и документовано већ осветлио многе позадине наше народне и државне несреће, у свом последњем изврсном чланку „На судбоносној раскрсници", написавши:

„Да је поштени Слободан Јовановић био мање академик, а више државник, који поред својих умних нота искоришћава и личне додире, ова опасна искрица о Албиону могла се угасити једном кратком причом из првог светског рата". (Гласник Српског историског друштва „Његош", свеска 18, јуни 1987, стр. 11.)

Ради се ту о прекретници британског става према генералу Дражи Михаиловићу, где је лично Черчил, - злодух Југославије и Српства - на бази једног злонамерног извештаја свог изасланика у Дражином штабу пуковника Бели, упутио оштру и претећу ноту претседника владе Слободану Јовановићу.

Позната је историја једне огорчене изјаве коју је, пред својим најближим сарадницима и уз присуство непријатељског ува пуковиика Бели, начинио Дража Михаиловић на крштењу једног детета у селу Липову 28. фебруара 1943. Дража се ту жалио својим официрима да, не помажући га, Енглези желе да се боре до последњег Србина у Југославији, да су Краљ Петар II и југословенска влада не гости, већ заробљеници Енглеза.

Али не само ово да је британски пуковник Бели оставио Лондону, већ је додао и израз - наводно изговорен од Драже - о „перфидном Албиону". А уз то, оно што је Черчил још жешће искористо, а то је да је генерал Михаиловић такође наводно рекао да он има прво да се бори против својих непријатеља Хрвата и муслимана, па тек онда против Немаца и Италијана.

Претседник владе Слободан Јовановић, да се случајно не би замерио Др. Крњевићу и Др. Шутеју, те да му њихове оставке оборе владу, није се усудио да Черчилу одговори да се овде ни у ком случају није радило о Хрватима као народу, а још мање о муслиманима као религиозним припадницима, већ о оним дивљим зверовима у усташкој одори који су уморили мученичком смрћу 750.000 српских жена, деце и људи, те да су те усташе по народности биле Хрвати, а да се међу њима налазио и један незнатан број муслимана, те да се на њих односи та изјава Михаиловићева, ако је такве и било, а никако не на хрватски народ и муслимане уопште, јер је ових било и у његовим редовима, док су други, као

Хасан Звиздић, бранили Србе стављајући се на службу генералу Недићу у Санџаку и на Косову.

Користећи ову праву денунцијацију предратног британског експерта у руднику Трепча, Черчил је преко Врховне команде британских трупа доставио, кроз личност тог злогласног пуковника Бели, директно генералу Михаиловићу, третирајући Југословенску војску у Отаџбини као какву колонијалну трупу Британске Империје, наређење да се одмах повуче на Копаоник, препуштајући Титу све територије на Западу, и да има да извршава она наређења која му саопштава тај исти рударски пуковник Бели.

Не нашавши одлучну и мушку подршку код Југословенске владе у егзилу, несумњиво да генерал Михаиловић и као војник веран Краљу и Отаџбини - која је била Југославија, а не Велика Британија - и као Србин и одговорни командант, није могао да прихвати да Британци одлучују шта је судбоносно за Србе и за Југославију, која би постојала у том тренутку као независна и слободна Краљевина да се није нашло у марту 1941. неколико слепих британских послушника да Черчилу баце на пешкеш (дар) своју земљу и свој народ. Тако је неспособност југословенске владе у егзилу, да сузбије комунистичке и проусташке интриге код Енглеза, да одлучно брани свог Министра војске и морнарице и Команданта војске у Отаџбинини, довела да Черчил преломи судбину највернијег свог ратног савезника и да и генерала Михаиловића сврста на исти онај ранг и место где је та Југословенска влада недостојно трпала генерала Недића, као и све националне борце за животни спас српског народа, следујући сугестије од српских, хрватских и енглеских прокомунистичких агената и заштитника.

Преносећи овде синтезу тог чланка др. Радоја Вукчевића, који је осветлио почетак одбацивања генерала Драже Михаиловића од стране Енглеза, вођених од Черчила, и ако хронолошки долази касније од оних аката Југословенске владе у егзилу, о којима је у овом одељку говорено, ја сам ту нашао још један доказ тешке одговорности оних српских политичара и неполитичара, који су, било из којих разлога, примили на себе ненаучену улогу државника у егзилу, одговорности да су својом неспособношћу, плашљивошћу, незнањем како треба да се држава и народ бране пред странцима, где су „пријатељи" исто тако некад опасни као и непријатељи, допринели трагичним смртима и генерала Милана Недића (кога су савезници издали џелатима) и генерала Драже Михаиловића (са којим су ти савезници скоро исто то, само мало другојачије урадили), десетинама хиљада мученичких смрти јуначких српских бораца за Краља и Отаџбину и за слободу.

Али што је још трагичније и за нашу несрећну земљу и у првом реду за масакрирани српски народ у њој, то је да су све те пучистичке и

избегличке владе од 27. марта 1941 до 24. маја 1944, - када је Шубашић докусурио и Краљевину и Српство и слободу, - учиниле - свакако не желећи такав кобни резултат - као ђавољи шегрти да дође до такве катастрофе државне, националне и људске на тлу Југославије.

*

Остављам са знатним душевним олакшањем ту „змијску јаму" лондонску и враћам се са својим сведочењима под сунчано небо Шумадије, које у 1942. није више било замрачено пламеном српских села брисаних са карте „казненим експедицијама" јер је бар њих спречило и отклонило присуство, истрајност и непоколебљивост пред најкрућим непријатељем, које је умео да покаже генерал Милан Недић. Усред најљуће окупације земље ту је увек живео дух јунаштва и витештва српског.

Сасвим у пуној супротности оних јадних обавештења које су владе у егзилу достављале својим колонистичким наредбодавцима, ја овде дајем сведочанство једног живог сведока, човека који је у слободном свету, једног међу најеминентнијим командантима Драже Михаиловића, који ми је ставио на расположење своја сећања како је генерал Недић спасавао команданте и четнике Драже Михаиловића из немачких затвора и немачког ропства, како их је „легализовао" са пуним знањем да ће наставити, сада легално, своју акцију у покрету отпора, и како је најзад постојала права братска сарадња и помагање на терену, пред заједничким непријатељем - окупатором - између снага генерала Недића и генерала Михаиловића.

Овај елитни сведок је потпуковник Војислав Д. Пантелић, који данас живи у Вашингтону и где неуморно наставља своју националну акцију речју и пером, као што ју је са својим Јадарским одредом у Србији и Босни водио оружјем.

Прво што ми је овом приликом потпуковник Пантелић изложио, то је његово сећање на генерала Милана Недића пре рата, као и на први његов контакт са будућим претседником Српске владе под окупацијом:

„За генерала Милана Недића чуо сам још као дечак од својих ујака, коњичког пуковника Милана Рафајловића, који је био Недићев класни друг из 28. класе Ниже школе Војне академије, као и од Драгића Михајловића, који је био шеф железничке станице у Бруснику, код Зајечара.

„Доцније, када сам и ја постао војник, слушао сам често о генералу Милану Недићу. Истицали су га као доброг војника, доброг говорника, строгог и правичног старешину. Он је важио као наш елитни официр. Такође сам знао да га је много ценио Блаженопочивши Краљ Александар и да је он уживао Његово поверење. Тачно знам да је то била жеља Краља Александра да генерал Милан Недић постане Начелник Главног

генералштаба. На овај положај генерал Недић је дошао неколико месеци пре погибије Краља Александра у Марсељу.

„Први пут сам слушао генерала Недића на сахрани његовог класног друга, армиског генерала Војислава Томића. И данас ме прожимају жмарци када се сетим овог говора, мада су ми из сећања ишчезле речи његове осим: „...и данас, када се облаци над Европом надносе, ти нам, Војо, одлазиш..."

„У почетку 1939. имао сам у Загребу један разговор са инж. Августом Кошутићем, у његовом стану. Том нашем разговору била је још присутна и госпођа Кошутић, али је она била само неми сведок, забављена плетењем цемпера.

„У то време водили су се разговори између Кнеза Павла и др. Мачека, посредством др. Шубашића ради остварења српско-хрватског споразума. У току нашег разговора инж. Кошутић ме је изненаде упитао: „Ако до споразума дође, шта мислите, ко би од генерала био најпогоднији да постане Министар војске и морнарице?" Ово питање ме је изненадило, јер га нисам очекивао, али сам одмах одговорио да сматрам да би то требао да буде генерал Милан Недић.

„Споразум Цветковић-Мачек био је убрзо потписан и у новој влади, која је тада образована, положај Министра војске и морнарице заузео је генерал Милан Недић. Да ли је мој одговор инж. Костићу имао каквог и коликог утицаја на ово постављање, није ми познато ни до данас.

„Мој први лични додир са генералом Недићем био је у самом Министарству, где сам радио у оперативном отсеку Генералштабног одељења, а одмах затим код Првог помоћника министровог, генерала Стојановића. Тај је додир углавном био у кратким наређењима на важним актима министра Недића, која су обично била написана црвеном или плавом оловком и са потписом: Недић.

„Први мој разговор ван службе, са министром Недићем, био је 6. септембра 1940. године у београдском Официрском дому. Те вечери био ја бал у част рођендана Њ. В. Краља Петра II и министар војни је правио серкл. И тада, као што то обично бива, сви су се гурали да му буду што ближи, те је министар Недић био окружен масом официра и њиховим женама. Сасвим на супротном крају, у углу, стајали смо нас три официра и међусобно критиковали ту масу која се гура и даје смешну слику. Да ли наша издвојеност или то да је министру Недићу било доста тог гурања око њега и намештених осмејака, тек одједном, он се одвојио од те гомиле око њега и пришао право нама тројици. Мене је првог упитао: - Господине мајоре, желите ли да командујете батаљоном?" Одговорио сам му да желим. На то је министар наставио: „Где желите батаљон?" Мој је одговор био: „Господине министре, тамо где службена потреба захтева". Али тада ме је министар Недић поново запитао: „Господине

мајоре, где Ви специјално желите?" Одговорио сам: „Господине министре, желим батаљон у Јужној Србији". Један задовољан осмејак је развукао лице министрово који ме је узео за руку, чврсто је стегао и два пута пријатељски продрмао. Не пуштајући ми руку рекао ми је: „Хвала Вам, господине мајоре, да знате, Јужна Србија је колевка Српства, тамо је свака стопа натопљена српском крвљу. Још једном Вам хвала, господине мајоре". Пустио ми је руку, окренуо се и пошао је. Потом, одједном, тек што је начинио два три жива корака, нагло се окренуо и рекао ми: „Господине мајоре, идите сутра код начелника Ађутантског оделења и реците му да сам наредио да Вам се да батаљон и гарнизон где Ви будете желели". Имао сам времена само да одговорим: „Разумем Господине Министре!" Климнувши главом министар Недић се удаљио.

„Други мој сусрет пре рата био је када је генерал Недић, после своје оставке, напустио положај министра, те одлазећи позвао је све своје сараднике да се са њима опрости.

„У почетку немачке окупације говорило се да је генерал Недић у кућном затвору, али то нисам имао времена да проверавам, јер сам ја већ био донео одлуку да се не предајем Немцима. Хтео сам да сачекам да се изађе из оне опште забуне и да видим развој догађаја. Непријатељска окупација није била за мене непозната, јер сам је већ једном преживео као дечак 1915-1918. Непријатељ поставља жандармериске станице, које су релативно слабе и своје реоне осматрају патролирањем. Тако се може годинама остати ван закона, јер народ помаже оне који се крију и раде против окупатора. Тако смо под првом окупацијом скидали звона са цркава да их Аустријанци не однесу, а у подринском округу, где сам тада живео, Матић и Гојковић су имали своје дружине и „хајдуковали" за цело време окупације.

„Немци су у Србији образовали Комесарску владу. Оно што се тада чуло из Београда и код нас препричавало, то је да су код Немаца најбоље виђене личности: Драги Јовановић, Таса Динић, Цека Ђорђевић и Ика Паранос. Тврдило се да је Комесарска влада нешто провизорно и да ће после ње доћи нешто стално, и да ће на челу владе бити Димитрије Љотић. Ово су тврдиле присталице Љотићевог „Збора" као др. Стева Иванић, инж. Милосав Васиљееић, зубни лекар Раша Арсенијевић и други.

„Готово истовремено чуло се и говорило да на Копаонику и Сувобору има наше војске и то је знала цела Србија. Није био мали број оних који су већ били обавештени да се на Сувобору налази генеарлштабни пуковник Драгољуб Михаиловић. Неки су већ били стигли код њега, други се спремали да тамо оду. Све је било у превирању. У Београду се одржавали тајни састанци официра. Многи су мислили да се преко планина могу дочепати Турске, други да преко својих тајних веза дођу до лажних

исправа и да преко Бугарске оду у Турску. Свима је била идеја да на било који начин оду тамо где су се налазили Краљ и југословенска влада, како би продужили борбу. Обавештења се преносила од уста на ухо.

„Напад Немаца на Совјетски Савез од 22. јуна 1941 године, донео је велике промене. Измењен је однос ратујућих снага и ово је изазвало, преко ноћи, код окупираних народа појачану наду да Немци губе рат. Све ово је имало одјека и у Србији и то много више него ма где у осталим окупираним земљама. Све до тада су комунисте из целе Југославије сматрали немачким савезницима и свугде су се били ставили на расположење и у службу Немаца. Преко ноћи, чим се догодио немачки напад на Совјете, они су одједном постали немачки противници. Немци су одмах предузели мере да их избаце из својих служби и почели да их хапсе. Сви познатији комунисти су бежали из градова, а нарочито из Београда, и покушавали да се скрију по разним селима. Мање познати, као и они камуфлирани, за које Немци нису знали да су комунисти и даље су остали у немачкој служби и они су највише зла нанели истакнутим српским националистима и набољим сеоским домаћинима. Српски народ је одједном добио два непријатеља, поред Немаца још и комунисте. Тајни комунистички сарадници Немаца, за које они нису ни слутили да раде по наређењу Комунистичке партије, својом наводно ревносном службом денунцирања стекли су код Немаца поверење, те су тада извлачили из затвора и логора похватане комунисте, док су на њихово место указивали Немцима на све националисте, а нарочито на припаднике организације Драже Михаиловића, који су пунили затворе и логоре, и одатле их Немци одводили на губилишта.

„Када су комунисти почеле да беже из вароши у села да би ту нашли безбедност и могућност да преживе, покрет Драже Михаиловића је већ био покрио све срезове, па чак и добар део села у спровођењу организације народа. Како је српски сељак националиста, он је већ био принципијелни противник комуниста те овима није било опстанка ни по селима ни у шуми. Тако се на једкој страни спремало организовање народа против окупатора, ради обрачуна с њиме када за то дође тренутак, а с друге спровођење отпора против комуниста. Ово је комунистима било јасно, те ради свог опстанка и да би нечим оправдали своје постојање, почели су да се наоружавају, а оружја је било на све стране. Сем тога, сви предратни затвореници и робијаши су искористили слом државе и хаос, те су се налазили на слободи. Комунисти су ту нашле савезнике које су могли да искористе. Оне комунисте које су побегле из градова и дочепале се оружја, прогласили су себи „партизанима" и као такви ноћу упадали у села, ојачани бившим робијашима и позивајући да са њима пође оно што је било најгоре у селу. Тако би у току једне недеље обишли неколико села, сакупили око себе 6-7, а некад и 10-12 људи, већином

сеоских мангупа, од којих су сазнавали где код кога има нешто оружја и војне опреме. У такве су куће ноћу упадали и силом одузимали све што им је требало. Затим су прешли на насилну мобилизацију сеоских дечака од 16-17 година, те их било обећањима, било претњама уводили у своје редове. А да би их везали за себе, натеривали су их да убију код „издајника" или „петоколанаша", како су они крштавали све сељаке који нису хтели да им се придруже. И ту су терали те, њиховим паролама залуђене дечаке, да убију баш неког свог рођака, кума или истакнутог сеоског домаћина, да им није било више повратка у село, нити су после тога могли да напусте комунистичке редове.

„Чим су њихове групе нарасле од преко 10, па и 20, или чак и више људи, комунисти су почеле да ноћу пале општинске архиве по селима, да нападају жандармериске станице, да разоружавају жандарме и да убијају најистакнутије домаћине. Сва ова убиства која су вршили правдали су да су њихове жртве „петоколонаши" који служе окупатору.

„Следећа етапа комунистичке делатности били су напади из заседа и убијање појединачних немачких војника, како би тиме Немци у својој слепој логици масовне одмазде, вршили безбројна погубљења невиних сељака и грађана. Комунистима је и био циљ да у народу створе што већу забуну и хаос. Усташки злочини вршени над Србима у такозваној „Независној држави Хрватској" су још више угрожавали српски народ уопште, и погоршавали опште тешко стање у земљи под окупацијом.

Комесарска управа била је све немоћнија, немачке одмазде све крвавије, а хаос све већи. Србија је била у пламену. Низала су се згаришта и небројени гробови најбољих српских синова. Овакво трагично стање је расло из дана у дан, и несигурност је постајала све већа за све: и за окупатора, и за становништво по селима и варошима, као и за оне у шуми. Овакво стање је довело до образовања владе у окупираној Србији, којој је дошао на чело генерал Милан Недић. Србија је тада горела и није се знало да ли ће се цела претворити у згариште и гробље.

„За образовање Владе и проглас Косте Пећанца сазнао сам на путу са Дрине за Равну Гору, у једном селу у висини Ваљева. Мислим да је то било 2. или 3. септембра 1941. Ове прогласе сам узео и однео на Равну Гору и, уколико се сећам, ја сам био први који је ту вест донео.

„Увече 5. септембра 1941, уочи рођендана Њ. В. Краља Петра II, свуда су по селима и брдима гореле ватре. Сутрадан на Равној Гори одржано је благодарење у присуству огромног броја света. После благодарења, пуковник Михаиловић је одржао скупљеном народу патриотски говор у част рођендана Краљевог износећи нашу борбу за ослобођење Отаџбине. Ручало се оно што је народ донео и целог дана је трајало народно весеље. Пред само вече вратио се из Београда коњички мајор Александар Мишић".

Морам овде да допуним сећање потпуковника Пантелића, о детаљу који свакако њему тада није био познат. Мајор Александар Мишић се тада вратио са састанка који је имао са генералом Миланом Недићем у Претседништву владе где сам га лично видео и са њим разговарао, о чему је било речи у првој књизи о генералу Недићу „На оштрици ножа".

Потпуковник Пантелић ми је даље изнео оно што се тада дешавало на Равној Гори и расположењу које је владало међу људима из најближе околине тадашњег пуковника Михаиловића:

„У то време на Равној Гори није се придавала велика пажња образовању владе генерала Недића. Уколико се сећам, сада после четврт века, нико од оних са којима сам тада разговарао на Равној Гори није нападао ту владу. То је била за нас одвојена ствар, али коју смо сматрали нужном и привременом. Али проглас Косте Пећанца вређао нас је, јер је цео био тако састављан као да је Пећанац једина власт и господар Србије. Ту се сећам једне његове тачке која је гласила: да се престане са борбом и положи оружје, „ко то не учини ја ћу му судити". Ми смо ово сматрали издајством, нарочито још и зато што је пуковник Михаиловић раније тражио да се здружи са нама и да се стави под његову команду. Пећанац је ово одбио.

„Комунистичко убијање Немаца из заседе и по негде скрнављење лешева, а тиме проузроковане немачке свирепе и страшне одмазде над невиним становништвом, довеле су до устанка привременог, парцијалног и неорганизованог. Устанак је почео у Западној Србији 31. августа 1941. и после се ширио по целој земљи

„Сваки савременик тога доба, ако жели да буде објективан и да говори истину, мора узети у разматрање главне чињенице, како у свету и рату, тако и у окупираној Србији. То су углавном били ови моменти: Немачке трупе у своме надирању ка Москви наишле су на јак отпор и застале су, водећи тешке борбе; Ромелова офанзива у Африци такође је застала и развиле се тешке пустињске борбе на живот и на смрт. У Павелићевој Хрватској настављано је систематско истребљивање Срба. У Србији пламте борбе, Србија гори и Немци врше колективне одмазде и масовна стрељања. Цео српски народ стављен је изван закона, и Немци су му претили потпуним уништењем. Немачке казнене експедиције стоје под командом Берлина, који им даје пуну слободу акције. Оне сеју пустош и уништење сваке врсте. У оваквој ситуацији генерал Милан Недић прима се одговорности и долази на власт. Стварно без власти и са мало права, чини све што може и спасава све што се може спасти. Стање је више него страшно и безнадежно. Српске главе падају на све стране. Немци прете да ће дати carte-blanche (одрешене руке) Павелићевим усташима, Мађарима, Бугарима и Арнаутима да они заведу ред у Србији, јер они неће да скину ни један батаљон са Источног фронта да

би умиривали Србе. Немци поред масовних одмазда стрељањем и вешањем, дотерају десетине хиљада у затворе и концентрационе логоре. Свима овима је већ смртна казна изречена, само што још није извршена.

„Генерал Милан Недић преклиње и позива да се заведе мир и успостави ред, али скоро нико га не слуша, а врло мало њих га искрено помажу. Многи се слажу са радом генерала Недића, али то говоре по бућацима, немају куражи да то јавно кажу и да га помогну, плашећи се одговорности. Недић непрекидно одлази код Немаца, моли и тражи да се обуставе стрељања, колективне казне и одмазде. Спасава што може и није мали број спацених, који су и данас у животу. Наравно да није могао све спасти и да је тај број велики, оних који нису спасени; али шта је све рађено и каквих је силеџија било који никога нису слушали, још смо и добро прошли, поред Немаца који су спроводили најсвирепије одлуке Хитлерове."

Изложивши овако не само своје прве сусрете са генералом Недићем, пре рата, већ и ситуацију створену у Југославији и Србији непријатељском окупацијом, а нарочито после напада Хитлеровог на Совјетски Савез, када су се комунисти сјурили у шуму, прво да се ту склоне, а потом да се некако афирмирају, стварајући тиме крвави хаос који је навукавши немачке казнене експедиције загрозио Србији уништењем, потпуковник Војислав Пантелић даје једно драгоцено сведочанство, како су људи из блиске околине Драже Михаиловића гледали на образовање српске владе под генералом Недићем у окупираној земљи и како су схватили његову тешку улогу да спасава Србе од истребљења од свих непријатеља, колико је год то било могуће да се спасе под приликама које су тада владале у Србији и целој Југославији, у доба када су и пропаганде Москве и Лондона, себичне и безочне, бацале све нове угарке у последње оазе српске које нису дотле биле претворене у згариште. Потпуковник Пантелић ми је потом изложио свој лични случај, када је и он лично могао да буде један од тих угрожених Срба, коме је негдашњи његов министар, генерал Недић донео спасење.

Али, ту потпуковник Пантелић износи и један пример братске сарадње која је владала на терену између трупа генерала Недића и одреда генерала Драже Михаиловића, сарадње која је и њему лично донела да не буде одведен било у заробљеништво, било у какав логор за депортовање, а можда чак и на губилиште.

Читаво време од свог доласка на Равну Гору 5. септембра 1941. па до 30. новембра 1941. потпуковник Војислав Пантелић био је на терену са својим Јадарским четничким одредом, највише око Лознице и Крупња. 30. новембра позват од Драже Михаиловића - сутрадан по бекству Тита и комуниста из Ужица - да дође у село Брајиће, добио је задатак да у

новој четничкој формацији добије Јадарску четничку бригаду. И ту потпуковник четнички вели:

„После кратке борбе коју смо имали са Немцима код села Брајићи, кренуо сам са својим одредом ка Струганику сутра дан, 6. децембра 1941. Док смо били у кретању дојурио је један курир и јавио ми да иде према нама један немачки брзи одред тенкова и моторизоване пешадије. Чуо сам лупу немачких борних кола. Мој одред, који је бројао око 350 људи, маршевао је путем у колони. И лево и десно од пута био је потпуно отворен простор, да није било ма какве могућности да се склонимо. Ако би примили борбу, сви би изгинули непотребно. Решио сам да прибегнем ратном лукавству. Праћен поручником Петром Тодоровићем и поднаредником Митром Братићем изашао сам испред свог одреда пред немачку тенковску колону. Немачком официру покажем лажне објаве Косте Пећанца, као да смо његов одред, изјавим да сам био у борби са комунистима и да се сада са одредом враћам у Мионицу. Немцу је то било сумњиво. Док сам ја се објашњавао са Немцима преко тумача, половина мог одреда је успела да умакне. Ону другу половину, који су остали и чекали на путу, да виде шта ће са нама бити, Немци су разоружали и све нас довели у Мионицу. Тамошњи Пећанчев војвода Брајовић био је у пуној сарадњи са нама. Он је ту први помогао и када нас је увече, Брајовића и мене немачки мајор у Мионици позвао на саслушање, Брајовић је потврђивао све што сам ја рекао: да сам ја са одредом водио борбе против комуниста код Рудника; да је мој одред саставни део трупа српске владе, да о томе зна и командант Владиних трупа у томе делу Србије, мајор Милан Калабић. Немачки мајор је одмах затражио радиом везу са Миланом Калабићем. Овај је потврдао немачком официру да он тачно зна да ја припадам „Владиним трупама" и да сам се враћао из борбе коју сам водио с комунистима. Захваљујући тако Калабићевој помоћи ја сам, после великих напора, успео да ослободим све своје људе и да са њима дођем слободан на Бадње вече у Ваљево. Касније су Немци стрељали војводу Брајовића, открившри да је сарађивао са четницима Михаиловићевим. То је, у осталом, била и судбина Милана Калабића.

„Концем фебруара 1942. када су се легализовали четнички одреди резервног потпуковника Свете Протића, адвоката из Ваљева, поручника Нешка Недића и неког Нешована из Мионице, легализовао сам и ја свој Јадарски одред, али то је било пређутно, јер знајући да сам у 1941. водио више борби са Немцима око Лешнице, Шора, Лознице и на Колубари код села Пауна, то нисам имао поверење да ће ме Немци, ако открију мој рад, оставити на миру и поред легализације. Задржао сам се, и легализован, са својим одредом у планинама на просторији Зајача-Крупањ, у селу Ставе и нисам никад хтео да сиђем у Шабац и када су ме

власти тамо звале. Али један руски батаљон и гестаповци из Лознице су ме на превару ухватили почетком марта 1942. код Зајаче. Доведен сам у Ваљево и стављен пред немачки војни ратни суд, који ме је судио и осудио. Но на суду су ми рекли да ћу ја бити спроведен у Београд, незнам по чијем наређењу. Одвели су ме у „кућу смрти" на Бањици. Како је генерал Недаћ сазнао за мој случај незнам, али већ неколико дана касније изведен сам из бањичког логора и право доведен у кабинет Претседника српске владе у бившој згради Министарства иностраних послова. Генерал Недић ме је дочекао стојећи. Био је у цивилу (за читаво време окупације генерал Недић никада није ставио униформу, већ је увек био у цивилном оделу, моја примедба). Носио је црну кравату и флор због жалости за сином једницем, погинулим у смедеревској катастрофи. Чим сам му се по војничким прописима претставио, он ми се обратио, не сећам се једино да ли ми је рекао ти или Ви: „Одређујем Вас за команданта окружне Српске државне страже у Краљеву. Отидите код команданта Српске државне страже, генерала г. Радовановића и он ће са Вама даље уредити. Ваш четнички одред је легализован". Затим је сео и пред њим је стајала географска карта. Почео је да ми говори: „Видите да рат бесни и у пуном је јеку. Колоси се бију и он се неће тако брзо свршити. Ми мали морамо да чекамо. Ја сам ваљда тај, да кажем када треба почети". Још ми је говорио о ситуацији на бојиштима и код нас, и затим ми је пружио руку и ја сам изашао из његовог кабинета.

„Из разговора са генералом Недићем стекао сам убеђење да он зна ко сам и да сам један од првобораца тадашњег генерала Драже Михаиловића. Исто тако он је знао да је Краљево и околина центар Дражине акције. Знао сам да ме баш зато тамо и шаље поред толико других округа. Баш из последњих речи генерала Недића сам разумео да ме он тамо и шаље да бих био од користи организацији којој припадам.

„Одмах сам отишао код генерала Стеве Радовановића. Он ме је врло љубазно примио иако је тачно знао да припадам покрету отпора генерала Михаиловића. Када сам му изјавио жељу да са одредом идем у Краљево, све је свршио што је било потребно код Министарства унутрашњих дела и ја сам тако повео са собом и свој четнички одред у Краљево.

„У Краљево са одредом сам стигао 4. априла 1942. године. Одмах сам увидео да се нисам преварио у својим закључцима. Већ прве недеље сви су знали ко сам и звали су ме „дражиновац". Наровно, ово ми се доцније горко осветило. Мој рад у Краљеву није дуго могао да не буде запажен од Немаца, који су изгледа сазнали ко сам. Осећао сам да се круг око мене сужава и затвара. Послао сам шифровану депешу и јавио да су дошли последњи дани када треба да напустим Краљево. Одговорено ми је да имам да останем где сам.

„У септембру 1942 године Министарство унутрашњих дела донело је решење да се мој одред расформира. Чим ми је ово саопштено отишао сам у Београд и молио да ми се одред не расформира и да га и даље задржим поред себе. Моја молба није успела те сам се зато пријавио, молећи да ме прими генерал Недић. Претседник владе ме је примио, али нисам ни код њега успео да променим одлуку Министарства унутрашњих дела. Морам рећи да сам био изненађен променом коју сам нашао код генерала Недића, после оног последњег мог пријема код њега у марту месецу, када ме је послао у Краљево.

„Седео је опет за столом пред раширеном картом и рекао ми: „Зар Дражa и Ви не видите да Немци добијају рат? Погледајте шта су до сада Немци заузели и држе. Око Стаљинграда се воде крваве борбе и Немци већ припремају дрва да запале ватре када заузму Стаљинград у знак своје победе. Немци су побили своју заставу на Елбрусу, а Ромел је у Африци пред Александријом. Зар ви то све не видите?"

„Ове речи генерала Недића не само да су ме изненадиле, већ и ошамутиле. И тада и данас верујем да је генерал Недић претрпео тих дана велики ударац било од његовог рђавог искуства са нашим људима, било од немачког осионог и бруталног поступања. За мене је ипак једно било тачно. Српском народу је била потребна помоћ и спасавање од бруталног окупатора, који није презао ни од биолошког уништења Срба. У тадашњој ситуацији и приликама то је једино било могуће тражити од Немаца, јер су они били једини и свемоћни господари, а зато је морао да се одржава контакт са њима. Нико то није хтео, а свако је тражио да му се помогне кад је пао у невољу. Цео српски народ био је против Немаца и за Дражу, али је свако тражио од генерала Недића да му главу спасе када су Немци хтели да га стрељају. Ово је једино било могуће, ако генерал Недић оде код Немаца и моли. Зашто би због овог био мањи Србин од сваког другог, који није ишао да моли за спасење живота других Срба? Једно је тачно, а то је да генерал Недић није био никакав „немачки човек". А најмање је да би се могло посумњати да је он од Немаца могао очекивати нешто за себе лично. Прво, што му не могу ништа више дати Немци, што он већ није био у својој великој слободној земљи, Југославији. Друго, што генерал Милан Недић никада то не би из непријатељских руку примио, Недић је хтео само да се жртвује за свој народ и да му помогне онда када су га сви оставили, а сви радили да га биолошки униште. О генералу Недићу има права само да да свој суд српски народ, када буде био опет слободан, а никако они, који су били ван пламена, када је цела Србија горела у огњу. Сви ти који данас у емиграцији врло лако дају своје судове о свачијем раду, треба прво да изнесу свој рад за време рата и шта су они радили и урадили када је Србија горела, а Срби били убијани у масама, како се ни дивље звери не убијају.

Нека се прво они преставе јавности и кажу ко су и шта су, као и шта су урадили за српски народ у најтрагичнијим његовим часовима. До сада скоро сви ти, који су узели себи право судије, нису ни чули борбу, а камо ли је видели, а о неком учествовању нису ни помишљали. Тако су они провели и Први и Други светски рат, а данас се расписали и суде свачији рад негативно, те се тако ствара ново морално правило, да је најбоље ништа не радити кад твој народ страда. Као да се даје оваква поука: заборави шта ти је све тај твој народ дао и поштено те плаћао, гледај само да се ти одржиш и уденеш наново, па да уживаш на жртвама оних родољуба, који су се увек борили и своје животе за свој народ положили. Против ових и оваквих, треба јавно изаћи и жигосати их.

„Нападати данас генерала Недића и стављати га чак у у групу „квислинга", највећи је грех како према генералу Недићу тако и према српском народу, који је највеће жртве дао, а ништа није добио, већ је чак изгубио и слободу, коју је сам себи извојевао и имао је. Ови „критичари" генерала Недића кажу да он није требао да се прими положаја који су му Немци понудили. То је лако рећи данас у слободи и без икакве одговорности. Да ли је таквима познато да су Немци имали свој начин управљања по окупираним земљама и они нису од тога одступали? Свугде су постављали те цивилне управе, а зашто би од тога одступили баш у Србији? Да ли је ко могао да их на то натера? Да се није примио генерал Недић, примио би се Драги Јовановић и њему слични. Нека се свако упита, да ли би српски народ прошао тако боље или како је прошао са Недићем? Свакако је да би Немци више волели да виде на челу српског народа једног Драгог Јовановића, него генерала Недића. Али Немци су били натерани тешком ситуацијом и устанком да узму један ауторитет, верујући да ће један човек као генерал Недић ипак успети да заведе колико толико реда у Србији. Немци су о Недићу мислили исто што и о Дражи. Несрећа их је натерала да су га морали трпети. Ево ту једног сазнања које сам добио од једног човека који је од првог дана био борац са пушком у редовима Драже Михаиловића. То је учитељ, резервни поручник Ђ. А. (имам разлога да његово име не објављујем). Он ми је лично причао да је био на броду и чуо разговор два немачка официра. Један од њих је тада долазио на службу у Србију, а други је већ ту био дуже времена. Први је питао другог да му каже каква је разлика између генерала Недића и генерала Михаиловића. Други је одговорио: „Разлике нема, оба су бандити, само што ми Недића признајемо и морамо да радимо са њим, а Михајловића гонимо. То је једина разлика".

„На крају се може рећи да је Недић спасао много српских глава. Неки то знају, а неки чак и не знају. То је тачно и ту никакве сумње нема. Да је Недићева заслуга да ниједан Србин, ни симболично, није отишао на

Источни фронт да се бори за победу Хитлера и да се тиме укаља српско име, то је такође чињеница. Велика Француска, Белгија и друге окупиране земље слале су читаве бригаде да се боре на Источном фронту. Да је генерал Недић учинио само ово, што нас је спасао срамоте, он нас је тиме све задужио као и све оне који после нас долазе, да му се никад не можемо одужити".

*

Остало је мало међу живима и на слободи људи који су непосредни сведоци те тајне, али трајне сарадње, која је постојала на терену читаво време окупације између бораца генерала Милана Недића и оних генерала Драже Михаиловића. Ту сарадњу морао је да најбрижљивије крије Претседник српске владе под окупацијом, од окупатора, коме је баш први циљ био уништење националних снага српског народа, сматрајући их далеко опаснијим по њега од комунистичких партизана. Немци су ту полазили са статистичке базе: 90% становништва било је национално и за националисте, ни 10% нису имали комунисти за себе. Командант Југословенске војске у Отаџбини морао је да сакрије ту сарадњу, да је се одриче, демантује је, јер у том погледу он није био слободан, баш као ни генерал Недић. Он није био слободан за своје одлуке од стране савезника. Велика Британија узела је себи за право да она одлучује из Лондона или Каира шта је корисно и потребно за опстанак и слободу српског народа и Југославије. Черчилови гувернери, а не официри за везу међу савезницима, на терену који је био познат под именом Слободне српске планине, достављали су генералу Михаиловићу, као да су његови претпостављени - а били су то обични чланови Интелиџенс сервиса инплантирани у Југославији још пре рата, - не само задатке које треба да извршава, без обзира какве ће то последице донети српском становништву, већ су му ултимативно захтевали, чак претили, да мора да прекине сваку сарадњу са генералом Недићем, сарадњу која је ишла на томе да се Михаиловићеве трупе, не помагане од савезника, колико је год могуће снабдеју преко Недићевих одреда оружјем и муницијом, а да се Михаиловићеви официри, четници и присталице, уколико падну у руке окупатора спасу од српске владе том акцијом „легализирања", чиме се не само спасавали драгоцени српски животи већ и одржање оружаних снага Михаиловићевих, јер је сваки такав „легализовани одред" само привидно био под Недићевом, а стварно остајао под Михаиловићевом командом и даље.

Зато је за највећи део необавештених та сарадња изгледала као неки послератни мит, створен у одбрану човека који се сав жртвовао за опстанак српског народа, а тиме и за његову победу, а то што је она срп-

ском народу украдена, кривци су седели у Лондону на челу британске владе и оне југословенске у егзилу, први јер су били не само без срца и душе, већ газећи основни међународни морал и идући у праву издају према највернијем савезнику. Други што су били недорасли за судбоносни задатак кога су зграбили у своје руке кобног 27. марта 1941.

Сам Дража Михаиловић је убрзо увидео да његови енглески тутори желе да га држе у истој онаквој зависности према њима, како је немачки окупатор желео да држи Недића, који је добро знао да га његово ратно лукавство може стати слободе, па и живота, али је упорно спроводио своју највишу мисију спасавања српских живота до краја.

Сам Дража Михаиловић је плануо револтом када је потпуно схватио праве енглеске намере и његов чувени говор у селу Липову, 28. фебруара 1943, објавио је не само његовим најближим сарадницима, него и енглеском војном и политичком комесару у његовом штабу:

„...да Енглези, ради својих сопствених стратегијских циљева од њих траже (од Срба, моја примедба) предузимање операција, без и најмањих намера да их помогну, сада или у будућности, као и да се Енглези сада боре до последњег Србина у Југославији".

Наставио је даље да Енглези траже српску крв по цену незнатне помоћи у оружју, али да он неће постати саучесник у овој бесрамној трговини која приличи енглеској традиционалној перфидији. „Далеко од тога да буду гости, југословенски краљ и влада стварни су заробљеници Енглеза. Они су били и заборављени и конфинирани од стране Велике Британије, која је без стида повредила југословенски суверенитет, преговарајући непосредно са Совјетском владом о југословенским проблемима".

Те огорчене речи Драже Михаиловића, уз још многе друге, доноси нота британског Министарства спољних послова упућена Претседнику југословенске владе у егзилу 29. марта 1943, под бр.: Р-2538-2-Г, а коју је, у отсуству министра спољних послова Антони Идн потписао лично Черчил. (Овај део текста те фамозне Черчилове ноте, која је објављена у више књига и збирки докумената, узет је из „Гласника Српског историско-културног друштва „Његош", свеска 19. јуни 1967, „На судбоносној раскрсници" од др. Радоја Вукчевића, стр. 8.)

Ето зато што је та трајна сарадња свих српских националних снага, спровођена са стране генерала Недића под највећим тешкоћама и опасностима, остала за највећи број наших људа скоро непозната, осим кроз искривљену и фалсификовану комунистичку „историју", драгоцен је сваки сведок о њој, јер их има све мање.

У овој изјави, коју ми је љубазно дао потпуковник Војислав Пантелић и из које нисам хтео ни један детаљ да изоставим или скратим, иако ми је он ту оставио пуну слободу, постоји један моменат који треба да се

објасни. То је она промена на коју је наишао Командант легализованог Јадарског четничког одреда при свом последњем сусрету са генералом Недићем у септембру 1942. године. Потпуковник Пантелић је морао да се пита какав је потрес или удар у међувремену претрпео Претседник српске владе под окупацијом, те да са тако много песимизма посматра ситуацију у септембру 1942.

Оно што ни тада, а у многом ни сада није познато скоро ником сем најближих сарадника генерала Недића, то је да је баш то лето, а нарочито почетак јесени 1942, био изпуњен једном огромном опасношћу да се једна нова уништавајућа катастрофа сручи на српски народ и Србију.

Немци, опијени свакодневним триумфалним ванредним саопштењима своје Врховне команде о све новим, али и последњим победама Хитлерових трупа на Криму, на Кавказу, код Стаљинграда, у Северној Африци, почели су, а ту у првом реду нацистичко вођство и полиција, да спремају ново „умирење" Србије. У овом циљу су бугарске трупе поселе највећи део Србије, и ушли чак и у Шумадију. Генерал Мајснер, служећи се огромном обавештајном мрежом Гестапоа, где су камуфлирани комунистички агенти и даље остали као најбољи денунцијанти свих националних Срба, спремао је ликвидирање свих Недићевих одреда, а не само Пећанчевих четника и легализованих Михаиловићевих одреда, које је растурио. Недић је то добро знао и осећао је да се ближи једна нова опасност поделе Србије између немачких балканских савезника, коју је он спречио у августу 1941. примивши се да образује Српску владу. И од октобра почело је масовно хапшење Недићевих официра у читавој Источној Србији, о чему ће бити говора у једном од следећих одељака ове књиге. Велики број од тих најбољих команданата Српске државне страже нашао је смрт у масовном погубљењу које је извршио Гестапо на Божић 1942. године, када је пострељао око 1200 Недићевих и Михаиловићевих официра и присталица. Недићево одржавање легализованих Михаиловићевих одреда било је отежано и чак онемогућено, јер му је генерал Мајснер у 1942. години ишчупао непосредну контролу, командовање и употребу својих оружаних одреда, постављајући управника Града Београда и претседника Београдске општине Драгог Јовановића за шефа Јавне безбедности Србије, који је, по генералу Мајснеру и његовим директивама, имао да располаже са оружаном српском силом. На крају крајева, својом упорношћу Недић је победио и командовање Српском оружаном силом вратило се у његове руке, али то је било тек када је генерал Мајснер најзад напустио Србију.

Али у лето 1942. генерал Недић је знао добро да немачке победе дају генералу Мајснеру да доврши оно што нису стигле да почине све оне крваве немачке „казнене експедиције" у 1941, када је истеравши партизане из Србије Недић успео да заустави то планско масакрирање

српског народа. Недић је добро знао да би једна нова оружана акција одреда генерала Михаиловића, акција коју су Енглези безобзирно и упорно захтевали да се врши баш у Србији, могла да учини да буде збрисано све оно што је он својим упорним и мучним радом кроз годину дана могао да подигне, задржи, спасе. Зато је био принуђен да можда и брутално укаже сваком од сарадника генерала Михаиловића, а који су били у том тренутку и његови команданти, колико би несрећа по српски народ могла да изазове једна оружана акција у тренутку када је вино победе ударило свим Немцима у главу. Сваки војник зна да се не напада непријатељ овде где је он најјачи и у тренутку када је и материјално и морално на врхунцу своје моћи, већ да се то, врши када је поколебан и за напад и за акцију, траже се и тада слабе тачке, а не јуриша се, као што је то чинила несрећна и ако елитна пољска коњица у септембру 1939. када је се бацила са сабљама на немачке тенкове, јер су бескрупулозне енглеске пропагандисте уверавале Пољаке да су Хитлерови панцири начињени - од картона.

Што се тиче немачких победа у 1941. и 1942. и сам Черчил се био уплашио - и то признаје у својим мемоарима - да би Хитлерова Немачка могла да заузме и саму Велику Британију, те је зато чак предвиђао и евакуисање Краљевског дома, владе, парламента и свих енглеских животних центара у Канаду, с друге стране Атлантика. Српски народ није имао океан да се иза њега склони, већ је био остављен од оних који су га непотребно, свесно, служећи туђинским интересима бацили у уништење, које би било тотално, по мом најбољем уверењу, да му Провиђење није пружило спасиоца у личности генерала Милана Недића, коме је српски народ био изван свега, те се као „камиказа" бацио у огањ да из њега спасе што више може српских живота.

Уосталом, један одговорни државник и стратег мора у данима рата да предвиђа и најгоре могућности, и да са њима рачуна и онда када су му оне најмрскије.

Колико је била критична ситуација Србије баш у септембру 1942. године видеће се из колективне оставке српске владе која је 16. септембра 1942. године била упућена немачком Војном заповеднику у Србији генералу Бадеру потписана не само од претседника Владе генерала Недића већ и од свих министара до последњег. У том свечаном меморандуму - оставци владе, која је била у ствари крик Србије, у коме се јасно и смело утврдило да су немачке окупационе власти погазиле сва свечана обећања дата генералу Недићу пре годину дана, у тренутку када се примио, против своје воље, да образује Владу народног спаса 29. августа 1941. године. Такву ноту, каква је била та, упућена свемоћном окупатору, који је могао без икаквих тешкоћа да све потписнике пошаље право на губилиште у Јајинцима, никада ниједна Југословенска влада у

егзилу није се усудала да пошаље савезницима Енглезима да их потсети на њихова издата и погажена обећања.

Ту су Недић и његови министри оптужили немачке власти да воде „смишљену акцију на уништењу Срба". За тадашње поседање пет највећих српских округа бугарским трупама вели се: „Ово је био један нови, морални удар за Српски народ и Српску владу. Долазак Бугара у срце Србије, у Шумадгђу, Српски народ је схватио као дубоку увреду. Чаша чемера и трпљења Српског народа почела је да се препуњава".

Ето зато, када је потпуковник Пантелић дошао код генерала Недића у септембру 1942, он га је нашао у тренутку када је та чаша чемера и за њега лично била препуњена.

Ово је било у толико горче јер је том трпљењу и препуњавању чаше чемера и за српски народ и за генерла Недића лично допринела и Југословенска влада у егзилу, која, место да све своје напоре уложи да спасава споља, из слободног света српски народ затворен у арени истребљења, те да ту своју акцију координира са оним напорима који су чињени у земљи, да би се преживело, она није нашла ништа боље ни пече, већ да на начин који не постоји ни код једне једине друге владе окупираних земаља у Европи, које су се налазиле у егзилу, преко лондонског В.В.С. баца шакама осуде на смрт искључиво српских људи и жена, почињући са генералом Недићем и свим његовим сарадницима, стављајући Краљу верне војнике и фанатичне Србе под оно злогласно и срамно слово „З", јединствено не само у историји Другог светског рага, него у историји уопште.

То слепило, несавесност, то потпуно отсуство националног достојанства, то - по комунистичком или усташком рецепту - прљање часних људи који се последњим снагама, у највећим опасностима борили за спас српског народа, док су се југословенски министри у Лондону, проузроковачи разних „Каирских афера", борили једино за своје фотеље, затровали су срце генерала Недића више него сва малтретирања окупаторова, ширење и злочини Бугара и упорни покушаји нацистичке полиције и СС-трупа и њиховог команданта да угрози опстанак српске владе и да јој ишчупа и последње могућности да свом народу буде од користи и на помоћ.

То су били ти удари и потреси које је генерал Недић преживео између два сусрета која је имао са потпуковником Пантелићем у марту и потом у кобном месецу септембру 1942 године.

Уосталом, о слову „З" говориће се у следећем одељку ове књиге и осветлити његове катастрофалне, не само правне, моралне, већ и политичке, националне и државне последице. То слово „З" је било не само национални злочин, већ и завера против српског народа и Краљевине Југославије, коју су перфидно спровели усташки и комунистички „тро-

јански коњи" у Југословенској влади у егзилу и око ње, да би са тим јединственим документом изашли пред своје енглеске заштитнике и доказали какав би крвав хаос претстављала Краљевина Југославија, ако би се успоставила у тренутку победе, јер када Југословенска влада, којој на челу стоје Срби без суда и пута, осуђује масовно на смрт и то „клањем" своје сународнике, какав треба тек покољ очекивати над Хрватима, муслиманима, комунистичким „борцима" - савезницима Енглеске и Совјетске Уније, када би таква влада и такви људи дошли да воде нову ослобођену државу. Слово „З" је можда погубило неколико несрећника, скоро све невиних и исправних Срба, али је коначно заклало слободну националну Краљевину Југославију. Колико је то осуђивање на смрт људи у окупираној земљи, за које се уопште незна ни да ли су невини или криви, осуђивање без могућности одбране дате сваком најцрњем злочинцу, „шокирало" демократске Енглезе види се већ из саме чињенице да је после три месеца тог лудачког пировања, британско Министарство спољних послова званично забранило Југоеловенској влади у егзилу да те срамотне емисије наставља. Британци су ударили тачку на слово „З".

XIII

ЗЛОГЛАСНО СЛОВО „З”

Као готово свако по подне и вече, у доба када се давала емисија ББС на српском језику, слушао сам и 2. јуна 1942. године у 17 часова те вести из Лондона. Како је радио био у трпезарији мога стана у Краљевића Томислава улици бр. 11, а ова баш окренута тераси у дворишту, то је у летњем дану давало могућности, када су сви прозори отворени, да и неко непожељно уво чује слушање лондонске српске емисије. Зато, упркос врућине, да бих избегао да ми каква денунцијација причини нове невоље са Гестепоом, увек сам пребацивао ћебе преко радио-апарата, које је угушивало сваки звук, али гушило и мене топлотом и запаром под њим.

Одједном, са изненађењем, чуо сам онај глас познат из тих емисија, у којима је свако хтео да нађе наду и охрабрење, како саопштава једну неуобичајену вест:

„Шеф тројки у Југославији маредио је да се ови народни издајници ставе под слово „З”.”

Ово слово „З” одјекнуло је као звук посмртног звона, јер спикер (не могу да се сетим да ли је то био Грга Златопер) нарочито је наглашавао речи „народни издајници” и то слово, за које је касније један његов бранилац рекао да је из „кодекса црне мађије”.

Напрегнутом пажњом слушао сам списак тих „народних издајника”. Било их је двадесет и два. Један добар део имена, то су били ближи и даљи сарадници генерала Недића из његове владе, обично помоћници министара, док ових првих бар овог вечера није било. Друга имена скупљена су с брда с дола, за већину од њих сам то вече први пут и чуо, али међу њима једно име ми је као блесак „флеша” осветлило сећање: Милован Грбић, претседник општине Попучке код Ваљева. То је био онај најпознатији од истакнутих сеоских домаћина из Колубаре, који је у име својих другова топло поздравио генерала Милана Недића, као спасиоца српског, када их је Претседник српске владе био примио при њиховој посети Београду.

Сутрадан, 3 јуна 1942, похитао сам раније него обично у кабинет Претседника владе, да нађем одгонетку ове емисије. Шта то треба да значи?

Када сам ушао у канцеларију пуковника Масаловића већ сам по његовом издуженом лицу и намрштеним обрвама видео да је бура у Претседништву владе. Показао ми је само руком на врата од кабинета генерала Недића:

- Иди, иди, чека те...

То је био саставни део сценарија за црне дане, само до сада су они долазили од окупатора, од његових казнених експедиција, од Гестапоа који је хватао, затварао Недићеве команданте и претио им стрељањем. Овог пута потрес је дошао из Лондона. Моје једно једино уво је било још испуњено оном поруком непознатог преког суда Југословенске владе у егзилу, упућеном једино Србима, те нисам ни имао потребе да питам мог старог ратног друга шта се дешава иза затворених врата кабинета Претседника српске владе. Када сам ушао унутра видео сам прво црвено лице мог ујака и његове крупне очи, изишле из својих дупљи, као у најгорим данима, гледале су у мене:

- Јеси ли чуо? То је било место поздрава.

- Мислиш на синоћну емисију B.B.C.?

- Не мислим само ја, то мисли данас цела Србија. Дакле и они краљевски министри и претседници, Срби, Слободан Јовановић, не само претседник владе, већ и професор Међународног права, еминентни научник, без суда и пута, без осећаја обичног човечанског, ако већ немају национални, прокламују без доказа, чак против сасвим супротних опипљивих доказа родољубља, наше српске људе „народним издајницима" и осуђују их, овог пута не преко „круговала" већ преко лордовског лондонског радија, на смрт...

Ваљда је видео како се моје лице развукло пред овом експлозијом гњева, који га је тресао као вулкан, мој ујак се одједном загледао у мене питајући ме:

- Ти, као новинар који уме да чита између редова, свакако си могао да се сетиш шта значи то њихово злогласно слово „З"?

- Свакако, заклати...

- Дабоме, ту не треба бити мудрац. Усташе су већ давно ставиле све Србе под слово „З", само што не могу да се дочепају нас овде у Србији, који спасавамо њихове жртве. А ево сада су добили појачање из Лондона, да њихов посао допуне. Ето сада Срби, одговорни државници из избеглиштва, они који су баш запалили земљу па је оставили да гори и народ да тоне у својој крви, сад се и они кочопере и диче да ће и они моћи да повећају број посечених српских глава.

Док је ово говорио, доња вилица Недићева је дрхтала. Са стола је узео два три листа и пружио ми:

- Погледај списак, погледај имена. Потражи ту једно једино име ког усташког џелата, чије су руке до лаката српском крвљу умазане. По-

тражи име и једног јединог од црвених крволока који тестеришу ноге српским људима. Нема ниједног. Не, за српску господу претседнике и министре у Лондону, дезертере и злокобнике, издајници нису они хрватски официри, који, чим се појавио непријатељ, прилазили су у масама њему и пуцали на своје потчињене и старешине, није издајник ни онај нацистички шпијун капетан Крен, који је сео у авион и побегао у Беч и пре напада Хитлеровог и донео немачком ваздухопловству на пешкеш (поклон) планове свих наших тајних аеродрома, те су нам Немци спалили крила и пре него што су могла да узлете. Моји тешки бомбардери, да овај издајник није открио њихово скровиште, крваво би платили немачким оклопним дивизијама њихов упад у Јужну Србију, горели би њихови панцери као буктиње на Нагоричанима и на Овчем пољу, али овај изрод је учинио да су их уништили на земљи пре него што је рат и био објављен. Њега ћеш узалуд да тражиш у томе списку „народних издајника". Али то не боли српску однарођену господу у Лондону. Све ми се чини да им је жао што ја са овим људима, који све од себе дају, спасавам српске животе, јер они рачунају: што год више мртвих Срба, то је њихов положај бољи, добро служе свог енглеског наредбодавца. Ноћас ока нисам склопио и чини ми се да од гнева сваки дамар (крвна жила) на мени дрхти. Онда сам сео па сам и ја њима спремио поруку, да виде шта ми о њима мислимо, чуће и они мене...

И ту ми је показао на гомилу листова исписаних црвеном оловком крупним развученим рукописом, кога сам већ добро познавао. Знао сам да је то његов нови говор.

Ретко сам видео мог ујака тако узбуђеног, те када је устао видео сам да су му очи не само избуљене већ закрвављене. Глас је дрхтао:

- Ја овде носим своју главу на тањиру да што више отмем од окупатора, под свим могућим изговорима, што више оружја и муниције, одеће и обуће, да снабдем и опремим Дражине људе, да их оспособим за борбу да спасавају Србе од душмана црвених и црних, док не дође земан да се потерају и ови кукасти, а они досуђују да се закољу најбољи српски домаћини, јунаци са свих наших бојишта, само зато што ме помажу и срцем и душом да издржим да српске главе спасавам ...

Да бих задржао ову праву експлозију која је постајала све јача, бојећи се да се не деси какав удар мом ујаку, како је увек био пун и крупан, рекао сам му:

- Желео сам да ти већ кажем, да је реч ту о Грбићу, претседнику општине Попучке, неке моје успомене на то село и те људе, баш Грбиће.

Недић ме је гледао сав укочен, док су му само још усне подрхтавале, али ништа није више говорио. То сам користио да га одмах мало утишам:

- Када сам 1915. године са 1. батаљоном 17. пешадијског пука био дошао са фронта у Мачви и код Шапца да се ту у кантонману у близини

Ваљева мало одморимо, опремимо, наш је батаљон упућен баш у Попучке. То је лепо доста велико село, али када смо у њега дошли ниједног мушкарца нисмо видели, сем деце и неколико стараца. У селу су биле само жене. Сви људи, без изузетка, били су у војсци, а није било мало кућа да на њима није била мала црна застава. Домаћин је оставио свој живот негде код Шапца, на Церу, Крупњу, Мачковом Камену, ко зна где. И онда је претседник ошптине био Грбић, али и тај је био негде под оружјем, а њега је замењивао ваљда његов дед, једна старина која се једва држала на ногама, али који је радио све што је имало да се уради у општини. Наш штаб је био у кући Грбића, ја сам становао у другој кући опет Грбића, Тановић код треће куће Грбића. Сазнао сам тада да су Грбићи једна од најпознатијих и најугледнијих породица српских националиста у целом крају око Ваљева.

- И видиш, прекинуо ме је мој ујак, баш су првог метли на листу Миловака Грбића, јунака и родољуба, коме нису стигле немачке казнене експедиције да узму главу, јер сам ту, уз помоћ таквих трезвених родољуба, успео да зауставим уништавајући бес немачки. Нису успели да му живот узму ни комунисти, иако су му кућу спалили, али је Грбић остао на бранику Српства, да као орао штити своје земљаке, своју српску сабрађу верну Краљу и Отаџбини. А Југословенска влада из егзила она га осуђује на смрт? Зашто?

И мој ујак је одједном тресnуо руком о сто, да сам морао да купим хартије које су се разлетеле около.

Треба одмах да додам овде да Србина, домаћина и родољуба Милована Грбића није стигло да убије слово „З". Извршење те пресуде из Лондона су обавили комунисти када су у јесен 1944. поново продрли и у Колубару, као и у целу Србију из које су три године били изгнани главом без обзира.

Да се не би мислило, да и поред свог родољубља, Милован Грбић је био неки „фашиста" - иако оваквих у Србији у опште није било - морам да додам да је Грбић био увек члан Демократске странке Љубе Давидовића и да је на изборима 1938. био заменик бившег демократског министра, честитог Србина Пере Марковића.

Када се мало утишао, мој ујак ми је пружио текст емисије прибележен од прислушне службе Министарства унутрашњих дела, те сам тада могао да видим сва имена, од којих при слушању многа нисам ни запамтио, јер су ми била непозната. То су била следећа имена:

1) Драгутин Булић, професор из Чачка;
2) Милован Грбић, претседник општине Попучке код Ваљева;
3) Веселиновић Радосав, инжињер, Дирис:
4) Танасије Динић, пуковник;
5) Цека Ђорђевић, помоћник Министра унутрашњих дела Аћимовића;

6) Др. Велмар Јанковић, помоћник Министра просвете Јонића;

7) Бата Којадиновић, срески начелник из Љубовије;

8) Миљко Марјановић, претседник општине пожешке;

9) Божа Матић, из Ваљева;

10) Негован Папић из Мионице;

11) Ђорђе Перић, шеф оделења за штампу у Претседништву владе;

12) Милован Петровић, претседник општине из Бранковине;

13) Милан Поповић, сенатор Краљевине Југославије;

14) Богдан Рајовић, шеф железничке станице Иверак;

15) Анђелко Михаиловић, трговац из Ваљева и бивши народни посланик;

16) Александар Стојановић, генерал, шеф војног отсека Претседништва владе, који је пре рата, док је генерал Милан Недић био министар војске и морнарице, био је његов помоћник;

17) Драгић Тадић, трговац из Ваљева;

13) Рајко Тешић, капетан из Милановца;

19) Буда Ђорђевић, инспектор Министарства финансија;

20) Јован Шкава, Пећанчев војвода из Ваљева;

21) Љубивоје Матић, учитељ из Попучке код Ваљева;

22) Ђидо Вуковић из Суботице. Ово је један једини од стављених под слово „3", који није био са територије Србије, нити био Србин, јер је се сматрао Буњевцем-Хрватом.

Овде објављујем само тих првих 22 имена људи које је лондонски радио прогласио, у име Југословенеке владе у егзилу „издајницима" и ставио их под то „баксузно слово 3".

Њихове наводне „издаје" и „злочини" нисам навео овде да не бих понављао, јер ће то показати и открити један званични, строго поверљиви акт Претседништва Југословенске владе у егзилу, који је Претседник Слободан Јовановић упутио свим дипломатским претставницима Краљевине Југославије који су се налазили у току рата било у савезничким било у неутралним земљама. Ту ће се видети тек сва монструозност и овог злогласног слова и ове објаве Југословенске владе у егзилу.

После рата писало се доста о том несрећном слову, чија позадина није никад била документовано осветљена. Један од његових бранилаца, професор Радоје Кнежевић, који је - од пуча 27. марта 1941. па до његовог смењивања и слања за посланика у Лисабон у лето 1943, - био Министар двора Краља Петра II, дајући тумачење и објашњење томе смртоносном слову, тврдио је да је „3" значило не „заклати" већ „застрашити" и да то није била никаква изрекнута смртна казна, већ да је то у ствари била само „једна педагошка мера" која је требала да заблуделе и заведене „издајнике" - јер бар ту су титулу срама прикачињали

свима уз свако читање листа стављених под слово „З" на лондонској ББС - врати на прави пут, те да се не може говорити о некој већ изреченој смртној осуди, без суда и пута, и која је тим и без одбране, провере истинитости оптужбе и апелата, постала извршна.

Да ли је слово „З" значило поправну меру или осуђивање на смрт, најчешће не само невиних људи већ у истини правих родољуба, људи који су све жртвовали да би помагали генерала Недића да спасава угрожени српски народ, људи који ниједног тренутка нису престали да буду одани и верни Краљу и Отадбини, што није био случај са највећим бројем Краљевских министара и чак претседника влада у егзилу, већ су, чим се променила ситуација и почео да дува црвени ветар који је носио комунистичку лађу ка узимању власти у окрвављеној Југославији, они су окренули ћурак и летимице појурили у Југославију да се што пре и боље удену у нов режим, без обзира што је тај режим наметнут силом свима народиима Југославије, а у првом реду Србима, без обзира што је, такође Суверену, у чије су име они владали, коме су се ко зна колико пута заклели на верност и као војници и као министри, и као Претседници влада, насилно био отет Престо? Све то није било више „издаја" већ нека нова „служба народу" и „демократији". Довољно је овде, узгред, напоменути да је шеф пучиста од 27. марта, Претседник Краљевске владе који је Југославију бацио у рат, Претседник прве Југословенске владе у егзилу, злогласни генерал Душан Симовић први као пацов кад брод тоне, и већ, док су откуцавали последњи часови постојања Краљевине Југославије и слободе српског народа, у тренутку образовања Шубашићеве владе, Симовић је „иступао на лондонском, радиу против прочетничког става (почетком 1944, моја примедба), а од средине 1944. године изражавао је жељу да приступи Народноослободилачкој војсци. Успео је да, се врати у земљу, међутим, тек 1945". Овде цитирам дословно речи једног комунистичког писца, Михаила Марића, који је у Загребу издао 1966. годике један памфлет „Краљ и влада у емиграцији" (горњи цитат је са стр. 427-428 те књиге) за који му је баш тај јадни генерал и још једини претседник Краљевске владе давао исцрпне податке, који су требали да баце што више непријатне светлости у првом реду на младог Краља, коме су пучисти, са Симовићем на челу, уништили земљу и предале је да је прво опустоше Немци, Италијани, Мађари, Бугари, Арнаути и још највише усташе, а да је потом преузму комунисти. За све изјаве Симовићеве тај комунистички писац располаже оригиналним стенограмима.

Али то није све. У свом раду, деструктивном према српском народу, а издајничком (овог пута без наводница) према Краљу и Отаџбини, трудећи се само да задовољи своју криминалну амбицију, Душан Симовић је понео са собом из емиграције и фотографије и бирао оне које би могле

да „компромитују" Краља, те је једна таква дошла и на насловни лист ове књиге, која боље него сва писања у емиграцији обелодањују сву беду оних скакаваца из једног табора у други - трбухом за крухом - који су наводно у име некаквог великог родољубља извршили пуч од 27. марта 1941. Дакле, пре свега, да се задржим на овој фотографији на насловном листу књиге, предате од шефа пучиста писцу - комунисти и где се види младић Краљ како пуши цигарету док разговара са Богом пуча, Душаном Симовићем, те тако умањује генералово достојанство, док он сав нашепурен гледа на свог Суверена покровитељски и подсмевајући се.

Али Душан Симовић није био једини пучиста, који је разорио земљу да би наводно спасао Краљу Престо, па је, чим су код Енглеза комунистичке акције скочиле, он појурио новим добитницима да им донесе своју драгоцену сарадњу, а себи евентуално неки бар министарски, ако већ не може нови претседнички положај. Не, та књига врви од најподлијих денунцирања, а вероватсно и измишљања, о животу Краљевом у емиграцији, денунцирања које су вршили баш људи извршиоци „националистичког и монархистичког" пуча, почевши са личним Краљевим ађутантима, бившим потпуковником (ту му титулу и поред свих услуга и сам комунистички писац ставља) Данилом Зобеницим који је био са својим тенковским батаљоном копље преврата извршеног 27. марта 1941, који је у емиграцији скоро читаво време био Краљев ађутант, где је брижљиво бележио све што би могао после негде да уновчи, али му судбина није дала, као ни његовом шефу, да дуго користи плодове своје друге издаје, јер је умро баш у тренутку објављивања ове књиге, чији су аутори били мање сам комуниста Михаило Марић, већ цела екипа официра пучиста, као и Краљевих министара из пучистичке и емигрантских влада. Тако ту уз Зобеницу фигурира у сраму и издаји и „пензионер Живојин Радојичић, резервни потпуковник", за кога писац вели:

„Радојичић је био активни учесник војног пуча од 27. марта, и спадао је у ужи круг његових организатора. Избегао је из земље авионом из Никшића. Једно време у току рата био је војни аташе емигрантске владе у УСА, а затим ађутант Краља Петра. Године 1944, приступио је НОВЈ и вратио се у земљу. Кратко време био је официр у ЈНА, а затим пензионисан." Дајем му целу биографију као сарадника те читаве књиге (стр. 426).

Ту у књизи, сем ових Краљевих ађутаната, које су му пучисти наметнули, има маса других имена истих таквих „бегунаца са бојног поља", како их је генерал Недић називао, и прибеглица са Краљевског двора, из Краљевске војске и Краљевских влада у комунистички табор, као ваздухопловни потпуковник Миодраг Лозић, који је у каирској афери био доспео да као већ тада наслућивани филокомуниста постане „Начелник

штаба Врховне команде југословенске војске" - не комунистичке, већ Краљевске. Ту је и Божин Симић, који је био Краљевски амбасадор, уз многе друге другокласне емигрантске дипломате. Ту су Краљевски министри, а совјетски шпијуни, Сава Косановић и Бранко Чубриловић, и да поменем и још само Краљевског намесника Срђана Будисављевића.

Писца те књиге, која треба да заблати и Краљевстео и југословенску војску, и цео политички апарат из предратних влада, претоварен у емиграцију, ове придошлице засуле су својим списима, успоменама, исфабрикованим у новом црвеном стилу, тако да је од сваке те вербалне издаје остао и оригинални стенограм, којим Михаило Марић може сваком да докаже да он није догађаје измишљао већ их је описивао онакве какве су му сведочили стубови пуча од 27. марта, људи којима је млади Краљ указивао највеће поверење, министри који су суделовали у лондонским осуђивањима на смрт најпожртвованијих родољуба српских, хероја и мученика.

Ово удаљење од саме историје слова „З" чиним свесно да би се видело јасно где су били „народни издајници", а где прави родољуби који су један за другим полагали своје животе у одбрани онога Престола са кога су Карађорђевићи један и по век уздизали српски народ на пиједестал највећа његове славе и величине, какву ни под царем Душаном Силним није имао. Додајем да чак овај комунистички писац, иако са мало потсмевања, вели да је Недић узео себи улогу „чувара Престола".

Сада прелазим на тај фамозни акт наследника Симовићевог на његовом положају Претседника Југословенске владе у егзилу, професора Слободана Јовановића. Акт из кога се јасно и недвосмислено види да се не ради ни о каквој „педагошкој мери", ни о каквом „застрашавању" - или да слово „З" значи „зумбул", како су то комунисти терали шегу после рата, већ да су сви стављени под слово „З" већ тим осуђени на смрт, без истраге, без суда, без доказа, без одбране, а што је најгоре на бази најглупљих и најлажнијих оптужби. Прави разлог зашто су осуђивани на смрт, и поред чистих личних обрачуна ту вршених, и то врло јасно објављује сам Претседник Слободан Јовановић, те да се у то тврђење доиста не може посумњати. Због судбоносне важности овог акта по животе и част многих људи жигосаних тим безочним словом „З", какво се у Средњем веку ударало на раме или чело најтежим злочинцима, тај акт не стављам у одељак „Документа" већ га доносим у самом тексту овог поглавља, да бих одмах показао и сву његову неистину, и штавише незапамћену глупост у оптужницама које су стављане ту често најбољим људима из српског народа, одвајајући неколико прљаваца, доиста издајника, али који су баш зато и убачени, јер се њима и без слова „З" могло у хаосу окупације лако пресудити, само да би се прљавштина једног, два

или три - све их не познајем - криминалаца пребацила на читаву плејаду родољуба. Тај метод је позајмљен из комунистичких реквизита.

Тај акт који објашњава, брани, али и најбоље осветљава сву жалосну историју слова „З" гласи у целости:

„Претседништво Владе Краљевине Југославије
Пов. В. К. Бр. 1305
22. августа 1942. год.
Лондон

Краљевском амбасадору,
Господину Илији Шуменковићу, Анкара

26. маја примљена је депешаод ђенерала Михаиловића у којој је наредио у име шефа тројки у Југославији да се узму у евиденцију и на њих примени слово „З" извесна лица која сарађују са Немцима.

Између осталих налазио се и професор Булић из Чачка, за кога се изнело да је опасан Љотићевац, да је са Немцима бежао авионом из Чачка и да његов издајнички рад треба нарочито истаћи.

Поступајући по предњем захтеву ђенерала Михаиловића, путем лондонског радиа, а под насловом „Званична саопштења Министарства војске" на дан 2. и 8. јуна саопштено је да је шеф тројки у Југославији наредио примену слова „З", поред осталих лица и на професора Булића из Чачка. Ово саопштење дато је у два маха и то: 2. јуна у емисији од 17 часова и 8. јуна у емисији од 20.45 часова.

Београдски лист „Ново Време", у броју од 31. јула, а на страни трећој, доноси следећи чланак:

„УБИСТВО ПРОФЕСОРА БУЛИЋА" - Чачак, 30 јула.

„Данас у 12 и 30 часова нападнут је на улици професор и познати национални радник Драгутин Булић од стране непознатих лица, који су на њега испалили неколико револверских метака и побегли у непознатом правцу. За убицама су упућене потере.

„Иако млад, професор Булић је био један од најистакнутијих чланова „Збора" у чијим је акцијама учествовао од првог дана. После комунистичке побуне, Булић је са пушком у руци узео активног учешћа у ликвидирању одметника.

„Комесар за обнову Смедерева, Димитрије Љотић написао је за последњи број „Наше борбе" чланак „Дарко Јелић, професор" и баш завршио наставак тог чланка, када је стигла вест о погибији Булићевој. Тај Дарко Јелић, чији је живот Љотић описивао, био је професор Булић Драгутин.

„Изненадна смрт овог истакнутог националног борца изазвала је искрено жаљење народа".

Београски лист „Ново Време" од 2 августа на петој страни доноси садржај Љотићевог часописа:

„Наша Борба" бр. 48.

„Данашњи број ‚Наше Борбе' доноси: Д. В. Љотић: професор Дарко Јелић под словом ‚З'; Др. Д. Најдановић: .Необична смрт' (случај Драгутина Булића); М. Жикић: ‚Он ипак није мртав'; Р. Н.: ‚Речи и дела' итд."

Београдскгг лист „Ново Време" од 2. августа., на трећој страни доноси чланак под насловом „Сахрана професора Булића".

У чланку се износи следећи говор Димитрија Љотића:

„На изласку из цркве опростио се од хероја-добровољца његов пријатељ-друг Димитрије Љотић. Пред портом у потнуној тишини, коју су пресецали само јецај присутних, Љотић је, и сам дубоко узбуђен, говорио о животу и раду покојног Булића, који је био прожет истинским прегалаштвом и љубављу за добро народа и Отаџбине. Говорио је о потреби слоге и љубави, чији је свештеник и проповедник био за живота Булић, па у вези тога износи и један недавно одиграни догађај.

„Пре 20 дана дошао је Булићу један млад човек, хладног и претећег понашања. Булић га је одмах ословио по правом имену иако му се посетилац лажно претставио, па му рече: „Знам зашто сте дошли, знам да Вас пред вратима чекају два пратиоца, не бојте се, нећу Вам ометати у вршењу Вашег задатка. Али дозволите ми да Вам кажем зашто су наредили да ме убијете. Ви то знате, а ја ћу Вам рећи..."

„Затим је покојни Булић испричао сав свој жиеот, износећи идеале за које се борио и на крају казао му је: „Ако и после овог мислите да треба да ме убијете, ја ћу Вам чак и револвер дати..." и извади револвер окрећући према себи цев, а према посетиоцу држак; младић је пао на колена и молио опроштај.

„После неколико дана Булићу је стигло писмо у коме га младић опомиње да ће други извршити оно што он није хтео. Покојни Булић није хтео да се скрива и пао је као жртва зликоваца".

„У даљем току свога говора Љотић је говорио о потреби слоге, која мора да буде заснована на истини. Завршио је речима да је Булић умро, али да ће његова успомена трајно остати у срцима његових другова, дајући им вољу и снагу да издрже у тешкој борби народа и Отаџбине".

До сада је ђенерал Михаиловић наредио да се ставе под слово „З" следећи немачки сарадници:

1) Помоћник Аћимовићев - Цека Ђорђевић, гори и од самог Аћимовића.

2) Његовап Папић из Мионице, Богдан Рајовић, њеф станице Иверак и Јован Шкава, Пећанчев војвода, издали су пок. Мишића, сина славног војводе Мишића.

3) Божа Матић из Ваљеви, Љубивоје Матић из Попучака код Ваљева, Милован Грбић (у акту погрешно је написано: Кркић), претседник општине Попучке, Милован Петровић, претседник општине Бранковина, Анђелко Михаиловић, бивши народни посланик и трговац из Ваљева, Рајко Тешић, капетан из Милановца, сви одликовани немачким гвозденим крстом због убијања Срба.

4) Мољко (погрешно написано Мирко) Марјановић, претседник општине из Пожеге, професор Булић из Чачка, Љотићевац који је са Немцима побегао авионом из Чачка - народни издајници.

5) Милан Поповић, бивши сенатор, сада Хорти наименовао га за посланика среза Шајкашког; Бата Којадиновић, сресни начелник из Љубовије; Ђидо Вуковић, Хорти га наименовао за њародног посланика; Таса Динић, бивши пуковник, сада комесар за персонална питања; Ђорђе Перић, новинар - Недићев Гебелс; Александар Стојановић, бивши ђенерал, сада војни стручњак „Новог Времена" под потписом Вегицијус.

6) Веселиновић из Дириса, стара се да Немцима да што више хране, Ђорђевић (погрешно написано Чоројевић) Буда, инспектор Министарства финансија, др. Велмар Јанковић, помоћник Министарства просвете, највећи шпијун и борац закона за укидање аутономије Универзитета.

За све ове народне издајице шеф Тројки у Југославији наредио да се узму у евиденцггју и да се на њих примени слово „З" и то је објављено 2. и 8. јуна преко лондонског радиа.

У емисијама на дан 3. и 8. јула (ова друга емисија је била 9. јула, моја примедба) дата су следећа саопштења:

1) Капетан Продановић из Книња и Тадија Пантић из села Претока у Гружи служе Немцима против српског народа. Шеф тројки у Југославији наредио је да се на њих примени слово „З".

2) Потпуковник Драги Редић обећао је Немцима да ће помоћи и ухватити нашег Министра војске, армиског ђенерала Дражу Михаиловића, Пешадиски капетан I класе Свелаг Ф. Рудолф (треба Свеншек, моја примедба), пуштен из ропства да би као немачки шпијун служио у Солуну. И на ове издајнике применити слово „З".

У емисијама преко лондонског радиа 13. августа издато је следеће саопштење:

„Шеф тројки у Југославггји наредио је да се отпочне са радом против народних издајника и свих оних који су се својим радом истакли у борби против српског народа. Наш народ зна те издајнике и ми смо више пута споменули њихова имена. Запамтите данас име издајника Машана Ђуровића из Рашке, тобожњег војводе Косте Пећанца. Он је најинтимнији сарадник познатих издајника и злочинаца Аћимовића и злогласног Цеке Ђорђевића. Шеф тројки у Југославији наредио је да се и на овог издајника примени слово „З".

У последњих пет дана примљена су наређења од ђенерала Михаиловића да се ставе под слово „З" извесна нова лица. Завршено за саопштење преко лондонског радиа, вероватно саопштење ће бити извршено у току идуће недеље. Лица која ће бити стављена под слово „З" јесу следећа:

1) Пешадиски мајор Миодраг Тојић, помоћник команданта страже у Крушевцу, издаје наше људе, назива их бандитима, бави се црном берзом, многе невине људе хапси и пушта за паре. По наређењу шефа тројки ставља се под слово „З".

2) Ставља се под слово „З" Емилија Стругаревић из Врњаца, пошто издаје наше људе Немцима.

3) Ставља се под слово „З" војвода Столе Врњачки, иначе кафеџија Стојановић из Београда, црноберзијанац и велики петоколонаш.

4) Ставља се под слово „З" опасан шпијун Гестапоа Мирослав Зотовић, новинар из Ниша, Мирко Живановић, шеф полиције и Радован Савић, полициски агент из Ниша, пошто раде за рачун Немаца.

5) Лишавају се чина и стављају под слово „З": артилериски капетан I класе Милован Продановић, опасни немачки сарадник; пешадиски капетан Милош Коларевић, налази се у немачкој обавештајној служби; пешадиски капетан II класе Никола Д. Добричић, као члан немачке обавештајне службе у Крагујевцу учествовао је у стрељању Срба; артилериски мајор Милорад Д. Здравковић, немачки сарадник и артилериски капетан I класе Миодраг С. Стефановић, немачки обавештајац. Сва ова лица су из Крагујевца. (Капетан Милован Продановић, био је већ оглашен у емисијама од 3. и 9. јула 1942. године, као „капетан Продановић из Кнића" са оптужбом да „служи Немцима против српског народа", моја примедба).

6) Поп Драгослав Обућина, поп Антоније Ритеков, Алекса Тодоровић, Драго Першић, Воја Јеремић и Раде Браловић, сви из Краљева, припремају атентат на наше људе. Шеф тројки наређује да се и на њих примени слово „З".

7) Пуковник у пензији Милан Грујичић, сарадник Тасе Динића и дописник „Новог Времена". Шеф тројки наређује да се стави под слово „З".

Из овог јасно излази да ђенерал Дража Михаиловић примењује смртну казну на Недићеве и немачке сараднике.

Овај факат, и када не би било других, јасно показује сву апсурдност тврдње да ђенерал Михаиловић сарађује било са силама Осовине, било са њиховим помагачима.

Претседник Министарског Савета и заступник
Министра војске, морнарице и ваздухопловства
С. Јовановић с. р."

Овај акт Претседника Југословенске владе у егзилу, кога овде објављујем у потпуности, јасно, недвосмислено показује и утврђује две ствари:

1) Да је стављање лица под слово „З", значило смртну пресуду, без икаквог доказа кривице, без одбране, што претставља једну монструозност не само за једног правника, већ уопште за једног цивилизованог човека. Дакле, сасвим је непотребна свака дискусија да ли слово „З" значи: заклати, задавити, зарубити, заплотњачки убити или ма какву другу врсту „ликвидирања" примених, или да је то каква „педагошка мера" као тумачење и тврђење да то значи „заплашити". Претседник Југословенске владе у егзилу, који је наредио објављивање тог слова „З", тј. лица над којима „има да се примени смртна казна", ту је у једном званичном акту свог Војног кабинета јасно обележио и одредио значај тог злокобног слова.

2) Разлог стављања не само неких проблематичних и „сумњивих лица", већ људи из праве националне елите српског народа, пријатеље Блаженопочившег Краља Александра, чак најславнијих хероја српске војске из њених у истини ослободилачких ратова, вршено је да би се пред Енглезима побила тврђења комуниста да генерал Михаиловић сарађује са генералом Недићем, јер што би се тицало сарадње са Немцима, под слово „З" нису стављани немачки команданти, па чак ни онај крволочни генерал СС Мајснер, за кога сам Хитлеров опуномоћеник за Југо-Исток, др. Нојбахер вели да га Срби сматрају за „крвавог пса".

Пре него што пређемо на све флагрантне неистине, измишљотине, које се граниче са глупошћу, када се не би радило о игри са људским животима и још више са чашћу родољуба, треба да напоменем да је Претседник Југословенске владе у егзилу дозволио да се преко ВВС огласе као издајници у емисијама које су претходиле овом извештају послатом 22. августа 1942. свима амбасадорима и посланицима Краљевине Југославије у егзилу и то: претседник Српске владе, армиски генерал Милан Недић и сви чланови његових влада до јесени 1942. У емисији датој седмог августа, дакле на 15 дана пре слања овог извештаја, прочитано је да се под слово „З" стављају као „народни издајници":

1) Милан Ђ. Недић, генерал;
2) Ђура Докић, генерал, Недићев министар;
3) Душан Ђорђевић, Недићев министар,
4) Велибор Јонић, Недићев министар;
5) Јосиф Костић, генерал, Недићев министар;
6) Огњан Кузмановић, Недићев министар;
7) Богољуб Кујунџић, Недићев министар;
8) Др. Чеда Марјановић, Недићев министар;
9) Др. Јован Мијушковић, Недићев министар;

10) Михаило Олћан, Недићев министар; и

11) Ђура Котур, Мијушковићев помоћник у Министарству социјалне политике.

Ових 11 имена, као и име Милана Аћимовића, такође таксираног под „Недићев министар" као оптужницу, Претседник Југословенске владе у егзилу није поменуо у своме акту. Да је био спречио да се та имена без изузетка честитих Срба, родољуба, које никаква друга амбиција или жеља није навела да се приме најтежег положаја који се могао имати у земљи под окупацијом, већ само оданост српском иароду да га својом личном жртвом спасу да не буде биолошки уништен, објаве у емисијама лондонског радиа, јер су и професор Слободан Јовановић и најближи његови сарадници, Срби министри врло добро знали да ту нема ни „издајника", ни „шпијуна", ни „непријатеља српских", како су то лако стављане етикете на неке мале, непознате и незнане људе, ја бих онда сматрао да их је Претседник Југословенске владе из једног деликатног осећаја, из обзира поштеља изоставио из акта, јер је знао да сви његови дипломатски претставници - бар они Срби - добро познају бар већину тих имена.

Задржаћу се готово на сваком од ових имена осуђеника на смрт преко лондонског „кратког вала":

Генерал Ђура Докић је једно од најсветлијих, најславнијих имена из српске и југословенске војске, чији је понос био од дана када је понео официрску униформу па до ноћи када је пао као мученик, погубљен од комунистичких џелата. Он је био пре свега коленовић, син др. Лазара Докића, претседника владе и Краљевског намесника за малолетства Краља Александра Обреновића. Већ у рату са Турском 1912. године као командант чувеног 6. пешадиског пука, коме је он као његов ратни командант створио славу, јер је за сваког свог војника био образац јунаштва и родољубља, Докић је био први од српских официра кога је народна песма опевала као хероја, заузимајући у љутим биткама Прилеп. Дуж целе Србије се певало:

„Развило се, развило се, равно поље прилепско,
А на њему Ђура Докић разапео шаторе..."

То је била песма певана после његовог заузећа тог града Краљевића Марка чије је име живело у сваком српском срцу кроз све векове ропства да му као жижак у тами осветљава наду за бољу будућност. И баш је Ђура Докић са својиим јунацима био тај који је остварио наде и снове српске, преношене од покољења на покољење кроз пет векова. Ништа мање нису била славна дела Докићева у Првом светском рату, када је после командовања пуком постао командант Лимске здружене бригаде, командант Здруженог неготинског одреда, командант I пешадиске бригаде Тимочке дивизије. Одушевљен ратничким врлинама и личним ју-

наштвом Докићевим, да би му указао још једну почаст, уз највећа одликовања која је једна за другим добијао, Регент Александар га је именовао у септембру 1917. ађутантом Врховног команданта, дакле својим најближим сарадником. Али, у тренутку када се припремала офанзнива за пробој Солунског фронта, Ђура Докић је замолио Регента да га упути на фронт, те га је месец дана пред пробој Регент наименовао командантом Тимочке дивизије, коју је Докић успео да прослави онако као што је 1912. прославио свој 6. пешадиски пук. То је била дивизија, која је после тешких борби прва избила на границе Бугарске и требала је да умаршира у Софију, да то савезници нису спречили, забрањујући да и једна српска јединица пређе границе Бугарске, јер су Бугари, из бојазни да не добију одмазду за све злочине почињене у дотле окупираној Србији, потписали у Солуну на брзину примирје, којим је Регент Александар са српском војском био стављен пред свршен чин. Да није било ове стриктне забране савезничке, Ђура Докић би био први српски командант који би умаршировао као победник у престоницу Фердинанда Кобурга.

У пробоју Солунског фронта и у свим борбама које је водила у слави и победи Тимочка дивизија, Милан Недић је био командант пешадиске бригаде Тимочке дивизије, те као такав први потчињени и сарадник Докићев. Ту се исковало на бојном пољу другарство и пријатељство на живот између Докића и Недића, и на сам први позив Недићев, пошто га је консултовао да ли да се прими образовања владе, Ђура Докић је без поговора примио се да постане први сарадник свом негдашњем млађем команданту.

Генерал Јосиф Костић, класни друг Недићев и његов побратим, ратник и родољуб, био је један од најближих сарадника, чак и лични пријатељ Блаженопочившег Краља Александра I.

Инжињер Огњен Кузмановић је био образац људског поштења и чистог српског родољубља, одан своме народу до самопрегоревања, један од личних најближих пријатеља Недићевих, који је високо ценио тог ретко честитог човека.

Богољуб Кујунџић, син Михајла Кујунџића, вође Срба у западној Босни за време аустро-угарске окупације, који је побегао из Аустрије и узео учешћа као добровољац у српској војсци у I светском рату, био је ту тешко рањен и како је било питање да ли ће га са тако тешким ранама моћи изнети испред Аустријанаца који су надирали, Кујунџић је молио своје другове да га убију, да не падне у руке Аустријанцима који би га одмах обесили, и као сина њиховог највећег противника, и као бегунца из Аустро-Угарске царевине. Али су његови другови успели да га изнесу и спасу. Одликован је највећим српским ратним одликовањима. Као политички човек био је више пута министар у владама између два рата

и влада Стојадиновићева, у којој је био министар, је у многоме пала, баш због једног родољубивог револта Кујунџићевог, када је у Народној скупштини у дебати жучно добацио тадашњој опозицији:

„Овом се земљом не може управљати преко Купинца, него преко Кајмакчалана и Доброг Поља".

Да ли би овакав родољуб српски из Босне и јунак могао да буде „народни издајник" и „немачки колаборатер"? Баш као преставнику Срба у Босни, Кујунџићу је једини задатак био да помаже Недића да се све учини да се спасавају Срби из Босне и Херцеговине, који су стварањем од стране Хитлера и Мусолинија наказне „Независне државе Хрватске" били угрожени биолошком истребљењу од стране подивљалих усташа.

Др. Јован Мијушковић, часни и расни Србин из Црне Горе, пун хуманих осећаја за патње свог српског народа, уложио је као Министар социјалне политике и народног здравља све своје напоре да те патње својих сународника олакша.

Михаило Олћан, био је сестрић великог српског родољуба и научника Михаила Пупина. Његов колега и лични пријатељ, претседник Сједињених америчких држава Вудро Вилзон, повео је Пупина на конференцију мира у Версаљ и овај је много допринео својим настојањима код Вилсона да се створи велика Краљевина Југославија, она коју је пуч од 27. марта 1941. разбио и уништио. Сам Олћан, добровољац у српској војсци на Солунском фронту, где је доказао своје лично јунаштво, био је богати поседник из Баната, ожењен блиском рођаком Краља Николе I, те њему лично никакав положај ни служба нису били потребни, али се у тренутку страдања српског народа јавио опет да на новом, овог пута непризнатом бојишту, спасава, у екипи спасиоца под генералом Недићем, што је људски било могуће да се спасе, и да се Српство не затре.

Др. Чеда Марјановић, мој класни друг из последње 46. класе Војне академије из Београда, из класе у којој је сваки други наш друг погинуо јуначки на бојном пољу, те је имала 50% губитака само у мртвима, што је вероватно светски рекорд у свим војскама, прославио се као јунак у Првом светском рату из кога је изашао као витез Карађорђеве звезде са мачевима уз многа друга ратна одликовања. Он је био такође један родољуб до самопрегора и када је у 1920. години учињена неправда преживелим официрима из ове преполовљене класе, те су им ставили да им буду претпостављени, тј да пре њих буду унапређени у чин капетана бивши аустриски официри, који су били кадети у војсци Апостолског величанства 1915. године, у доба када су млади јунаци из 46. класе као официри већ командовали и четама, Марјановић је, као и три четвртине његових преживелих другова, поднео оставку као поручник и свршио је права, докторирао, да би најзад пред рат постао касациони судија, дакле да се нађе на врху правосуђа Краљевине Југославије.

Велибор Јонић био је кроз дуге године професор у Војној академији у Београду и као такав спремао нове војничке генерације Југославије. Морам рећи да једно време нисам имао одређено мишљење о Јонићу и чак сам нерадо на њега гледао. Али је требало, на крају рата и у тренутку уласка француских трупа у Форалберг у Аустрији, где сам много месеца заједно са њиме провео у једном селу Брегенцер Валда, да га упознам и да откријем како сам се грешио о њега, јер сам видео да је то уистини био и родољуб и савршено поштен човек. Када је Титова војна мисија упала у Брегенц и када сам од наших људи, бивших заробљеника ту у првом селу до нашег сазнао да ће комунисте сутра дан стићи, праћени читавом колоном аутомобила, да изврше хапшење Јонића, зубног лекара Даче Ковачевића и мене, ја сам похитао да обавестим ову двојицу да се спасавају, што сам ја намеравао већ те ноћи да учиним и да се у правом смислу те речи одметнем у шуму. Јонић ме је тада одлучно одбио рекавши: „Ја немам чега да се плашим, јер сам као Србин вршио само народни посао и чинио да помогнем акцију генерала Недића да се што више Срба спасе. Ја остајем". Узалудно је било што сам му ја говорио да он не познаје шта је то комунизам и да се ту не пита шта је ко радио и ко је крив, а ко прав, већ се ту, баш како ми је дословно рекао у доба окупације у мојој кући један виши комунистички функционер, кога сам и поред тога примио и био готов све да учиним ако би му се нека невоља десила, и да су открили ко је он: „Ко није са нама, тај је против нас". Јонић је ипак остао, и следеће ноћи је пао у руке злогласном капетану партизанском Килибарди, који га је са другим похваталим националистима авионом пребацио у Београд, где је заједно са генералом Дражом Михаиловићем и другим мученицима осуђен на смрт и погубљен, те је тако његово стављање под слово „З" нашло тај крвави епилог.

Ја сам овде поменуо само оне људе које сам лично кроз године познавао и који су по свом родољубљу, по својој дубокој привржености и љубави за српски народ, решени, ако треба да сагоре у својој служби њему, имајући увек уз то и окупаторову секиру за вратом, чинили један такав елитни скуп српских националних претставника какав ни једна Југословенска влада у егзилу ни изблиза није могла да окупи. Ово нису били политички профитери и демагози, који су се отимали за министарске фотеље, да би задовољили своје болесне амбиције или да би се обогатили, већ су то све били људи спремни да се свесно жртвују сваког часа, онако како се жртвује храбар борац за своју земљу и за свој народ на бојишту. Међу ових једанаест правих српских патриота није било ни једног туђинског агента или шпијуна, од којих су врвеле, као од црвоточине, све Југословенске владе у егзилу.

И треба ли да додам, као објашњење свирепе и глупе игре, коју је изводила Југословенска влада у егзилу, да ни генерала Милана Недића

нити иједног од његових десет министара, оглашених 7. августа 1942. за „народне издајнике" није убила, нити је икада покушала да убије било каква „црна тројка", иако је већина од њих ишла кроз целу Србију, често без икакве пратње. Када је Велибора Јонића, који се налазио на инспекционом путу, зауставила негде око Каленића једна четничка група, лично Дража Михаиловић, обавештен о томе, наредио је да га са пуно пажње одмах пусте да настави свој пут кроз Западну Србију. А да не говорим о састанку у Ражани у августу 1944, када је Недић дошавши у ово село, где су га чекали Дражини команданти, отишао у ноћи у усамљену кућу далеко ван села без икакве претње осим Михаиловићевих људи да се састане са генералом Дражом Михаиловићем и да са њиме закључи свој познати споразум о заједничкој акцији, те да Недићева влада достави сво потребно наоружање и опрему Југословенској војсци у Отаџбини.

Али ово је њихово радио-осуђивање на смрт једино послужило комунистима да лако ликвидирају своје националне противнике, Краљу верне и Отаџбини одане. На бази слова „З" и лондонског прокламовања на свим таласним дужинама да су то све „квислинзи", „народни издајници", „немачки колаборатери", западни савезници су их врло лако, без гриже савести, излиферовали Титовим војним мисијама, које су се увукле као мољци у све савезничке штабове у тренутку победе.

Тако су благодарећи психолошкој припреми извршеној од једне националне краљевске владе југословенске, комунисти успеле да баце, убијеног од Александра Ранковића и Слободана Пенезића, кроз прозор великог српског мученика генерала Милана Недића, јер нису се усудили да га изведу на јавно суђење, које би било њихов највећи морални пораз. Тако су исто, уз пуну колаборацију енглеских војних и политичких власти, комунисти могле, уз толике друге, па и уз самог Дражу Михаиловића, да изврше судско убиство јунака са Марковог Прилепа, генерала Ђуру Докића, који је био крив што је волео свој српски народ више од свог живота. И Велибор Јонић, више киднапован него ликвидиран комунистима, био је такође жртва судског убиства после једне пародије од суђења.

Од осталих министара из Недићеве владе, а који су били стављени под слово „З", Душан Ђорђевић, др. Чеда Марјановић, др. Јован Мијушковић, Веселиновић и Ђура Котур, нису хтели да напусте Београд и земљу ни у тренутку када су партизани уз Црвену армију преузимали власт. Они су били уверени да их њихова поштена служба народу штити и да у њиховом раду нема ничег због чега би ма ком суду правне земље могли да одговарају. Већ првих дана своје владавине комунистички партизани су их као дивље зверове побили где су их затекли, у кући или на улици, уз хиљаде других нових српских жртава, овог пута од „ослободиоца".

Што се тиче Милана Аћимовића, он се придружио Дражи Михаиловићу у 1944. години и нашао је смрт у Босни свакако од усташа у последњим часовима њиховог крвавог оргијања, јер да су га убили комунисти, они би се тиме на велико хвалили.

Овде морам са болом да потсетим на један нечувени поступак који је јунаку са Прилепа, једном од најчаснијих и најхрабријих официра и српске и југословенске војске, дивљачки и понижавајући поступак проузрокован словом „З", био свакако и тежи и свирепији него ли и само погубљење извршено над њим од стране комуниста.

Покојни Добросав Јевђевић, војвода и један од познатих команданата Михаиловићевих, објавио је у годинама после рата, у свом „Српском листу" једну од најмучнијих сцена приликом изручивања српских родољуба од стране Енглеза комунистичким џелатима. Када су били стигли камиони у које је требало укрцати „издајнике" које су Енглези одабрали по списковима достављеним од њихових команданата, а овима од југословенске комунистичке владе, енглески стражари - у овом случају џелатски помоћници - терали су, у групи Павелићевих усташа, уз још неке Србе и армиског генерала Ђуру Докића, коме су пре тога, јако кратковидом, скинули са носа наочаре, извукли му пертле из ципела и узели кајиш који му је држао панталоне, ваљда да би га спречили да се сам не обеси. Несрећни генерал Докић, не видећи скоро ништа пред собом, држећи у рукама панталоне да му не падну и једва корачајући у ципелама које су спадале одвезане са ногу, посртао је и није трчао како је то желео енглески наредник који је командовао овом срамном и недостојном операцијом. Издирући се на њега, што брже не иде, наредник је ударио силно ногом у најнижи део леђа, прослављеног српског хероја, тако да је генерал Докић пао на земљу не могавши више да се дигне, што су учинили неки други Срби, који су са њиме делили свој пут на енглеску Голготу, дагавши га и скоро уневши у камион.

Када једна национална - по имену, а тако исто и по имену краљевска влада пљује јавно по најбољим родољубима и најславнијим синовима свога народа, онда један туђински, овог пута не немачки ни усташки, већ савезнички енглески наредник сматра да има и он права да дода ударац своје цокуле у леђа осрамоћеном српском генералу. Такво му се дивљачко задовољство свакако није могло још једном у животу да деси.

За сваког оног који још поседује национални осећај и који зна шта је то људска част и какво се поштовање мора указати једном народном хероју, овај ударац ногом од једне безочне солдатеске, физички је добио јунак и мученик Ђура Докић, али морално добио га је и цео српски народ, онај који зна шта је то национално достојанство. На жалост, људи који су били одговорни претставници српског народа, на најсудбоноснијим местима и у најтрагичнијим временима, то нису знали. То је чиње-

ница коју нико не може никаквим изговорима побити. Јер влада Велике Британије није ниједном за време рата позвала преко радиа, или било којим другим путем, грађане блиских британских острва у каналу Ла Манш, острва Џерсеј и Гернесеј, који су били под немачком окупацијом, да ту организују ма какав отпор немачким окупационим јединицама. Напротив, позивали су их да свако остане на свом месту и врши своју дотадашњу дужност. Ниједан једини пут није пало на памет ниједном енглеском министру да преко радиа шаље претње и изриче осуде својим држављанима под туђинским јармом, већ напротив, кад се рат завршио и када се немачки окупатор изгубио, енглески Краљ је одликовао претставнике британских власти на ова два острва, који су сарађивали са окупатором у свему оном што је он од њих и тражио, те тако су они добили признање да су својим мудрим, пасивним држањем учинили да за време окупације ниједан једини Британац, становник та два поседнута острва није изгубио живот. Јер Енглези стављају изнад свега другог, животе својих грађана. Али то правило не важи за некакве балканске савезнике, који су и онако кроз столећа научили да их свако истребљује као плеву.

Што се тиче осталих личносги стављених под слово „З", задржаћу се само на именима и случајевима оних који су мени лично познати, јер један добар део имена је за мене потпуно непознат.

Сам претседник Југословенске владе у егзилу, или онај који је састављао тај извештај, напред наведен, изгледа узнемирене савести, задржао се највиише од свих лица са ових црних листа на свештенику и професору Драгутину Булићу, јер је он први био убијен, на бази тог стављања под слово „З", од Срба националиста. Ја сам свештеника Вулића познавао тако рећи само из виђења, не верујем да сам са њиме пре рата проговорио неколико речи, а за време окупапације нисам га ни видео, и први пут сам чуо о њему под окупацијом када је убијен. Зато о њему не бих имао шта више да додам од оног што је пок. Димитрије Љотић написао у чланку „Дарко Јелић, професор", јер сам само из тог чланка сазнао кроз какве је опасности прошао Булић зато што је био прави хришћанин, једна врста средњевековног крсташа, који су водили вернике у рат против некрста, а у славу Христову, али никад ни за Хитлера ни за ма каквог другог насилника и окупатора. Али оно што знам то је, да је дато као разлог за стављање под слово „З" - како је побегао из Чачка авионом са Немцима - то је нетачно, да не кажем потпуно измишљено, као што ће се видети како су безочно измишљане најлуђе неистине да би се ставиле као терет оптужбе на невине и исправне Србе. Ја знам то да је за читаво време окупације - изузев Недићевог путовања у Хитлеров стан - свега један једини Србин летео немачким авионом. То је био случај када је мајор Кениг спремао покољ становништва Крагујевца. На

највеће наваљивање, понављане захтеве, молбе генерала Недића, немачки војни заповедник је најзад дозволио да може да се пребаци у Крагујевац, отсечен потпуно од осталог света, изасланик Српске владе, пуковник Бошко Павловић, да би у последњем тренутку спречио намеравано масовно стрељање. Требало је да он, као бранилац на смрт осуђених Срба из Крагујевца, живом речју изврши последњи очајнички покушај да се тај језиви злочин окупатора спречи. Али, када је после толиких савладаних тешкоћа, пуковник Павловић стигао тим једним јединим летом који је један Србин начинио у окупираној Србији на немачком авиону, било је све свршено. Земља око Крагујевца, мог родног града, била је натопљена тешком и драгоценом невином српском крвљу. И зато сматрам као потпуно неистиниту оптужбу да се професор Булић, макар бежећи и пред комунистима, спасао немачким авионом, и то он који је мирно, без икаквог геста одбране, сачекивао оне који су били одређени да му живот узму.

Али оно што је позадина и тог стављања под слово „З" и те измишљотине о немачком авиону, то је да је главни „национални" тужилац професора Булића био баш његов комунистички колега, Михаило-Миле Кнежевић (нема никакве везе са професором Радојем Кнежевићем), који је био директор гимназије у Краљеву до рата, а који је предратни члан Комунистичке партије Југославије и као такав убачен да буде политички саветник у штабу мајора Драгутина Кесеровића, команданта Расинског четничког одреда. Кесеровић, који је био поштен човек, храбар официр, политички необавештен, није ни знао да је његов саветник, а коме је потом постао и кум, убачени комунистички агент. Директор Кнежевић је импоновао као интелектуалац доста примитивном Кесеровићу, и зато је овај прихватио све његове иницијативе, а то је Кнежевић користио да плански ствара сукобе између националних одреда, нарочито између четника и добровољаца, које је он - комуниста - мрзео као „збораше" више од Немаца. Уз то је он користио свој тако стечени положај у националном покрету отпора да ликвидира све истакнуте антикомунисте, међу којима је у томе крају један од највиђенијих и најактивнијих био професор и свештеник Драгутин Булић. Дубоко сам уверен да је он, Кнежевић, саставио ту фантастичну оптужбу да је Булић био Немцима тако драг да су га чак авионом спасавали.

О томе директору гимназије, Михаилу Кнежевићу, биће доста говора у следећој књизи - „Генерал Милан Недић - трећа књига", а то су подаци од сведока очевидаца из тога краја који су и данас живи и налазе се у емиграцији, који лично знају и Кнежевића и Кесеровића. Али овде хоћу само да истакнем један повратни удар таласа, како то вечни, неумитни Судија уме тако фантастично да инсценира. Достављач, инструктор и чак шумски тужилац за стављање многих исправних и невиних српских

националиста из Крушевца, Краљева и Чачка под слово „3", под које он никад, бар преко радиа, није био стављен, јер је он стављао посредно друге под тај смртоносни знак, завршио је свој живот баш тиме да је на њега лично примењено у свој најезивијој својој страхоти слово „3". Открившн, тек 1944, да је директор гимназије из Краљева, Михаило Кнежевић, политички саветник у штабу мајора Кесеровића, где је он носио капетанску униформу (био је резервни официр), члан Комунистичке партије и као црвени агент убачен у четничке редове, потпуковник Драгослав Рачић, командант групе корпуса Драже Михаиловића, на проласку кроз Копаоник тражио је је и нашао Кнежевића у селу Трнави у кући чувеног жупског богаташа Ћиве Милића и ту је својој „црној тројци" наредио да га закољу, што је одмах и извршено.

*

После овог осветљавања позадине првог злочина слова „3", прелазим, држећи се напред цитираног акта Претседништва југословенске владе у егзилу, на следеће случајеве, тј. на оне где су ми познате биле само личности или сама дела због којих су преко радио-емисија осуђени на смрт. Идем бројчано редом како је то у акту Пов. В. К. Бр. 1305 од 22. августа 1942. године изнето:

1)Што се тиче Цеке Ђорђевића, о његовом убиству, јер је то трећа жртва слова „3", биће говора у следећој књизи када тај догађај временски дође. Међународна Хашка конвенција јасно предвиђа да све административне власти, а пре свега полиција и жандармерија, настављају своје дужности и у окупираној земљи. Цека Ђорђевић је био полициски функционер те је као такав имао да настави своју дужност. Мени нису познате карактерне особине Цеке Ђорђевића, те не могу да говорим о њему као човеку, али знам његово званично деловање. Он је био помоћник министра Унутрашњих дела Аћимовића, а зна се да је Аћимовић нашао смрт у редовима трупа Драже Михаиловића у Босни. Као тумач генерала Милана Недића, који није говорио немачки, Ђорђевић је пратио често Претседника српске владе у свим његовим контактима са окупаторским властима, када је генерал Недић чинио све могуће да спасава Србе угрожене било од Гестапоа, било од немачких казнених експедипија, било од усташа, било од бугареког окупатора, јер су и ови, добивши почетком 1942. добар део Србије да у њој буду посадне трупе, вршили све чешће насиља и злочине.

Често је Цека Ђорђевић слат, због знања немачког језика, код разних окупаторских власти да интервенише по питањима мање важним, где није било потребно да се ангажује лично генерал Недић. То је све што знам о његовим јавним и службеним акцијама. Да ли је имао каквих тај-

них акција, вршених на своју руку, никад о томе нисам чуо да се у том правцу генерал Недић на њега пожалио или посумњао, а да је само у њега посумњао, знам да не би га ни дан задржао на месту на коме се налазио.

Генерал Милан Недић није нашао Цеку Ђорђевића на улици па да га постави за помоћника Министра унутрашњих дела. Недићу, као команданту III армије у Скопљу, а потом Начелнику Главног генералштаба, био је добро познат рад Цеке Ђорђевића пре рата и знао је у детаљима, како је Ђорђевић успешно и заслужено послужио и југословенској државној и српској националној ствари и како је допринео безбедности становништва Јужне Србије. Цеки Ђорђевићу је било поверено да спроводи борбу против терористичке акције, коју је „В.М.Р.О." из Софије вршила на тлу Јужне Србије. Добро упознат са радом и методама те бугарске терористичке организације, Цека Ђорђевић је, да би могао на лицу места да нанесе ударце самом центру „македонствујушчих", био званично убачен у дипломатску службу и постао аташе југословенског посланства у Софији.

У тој борби против „В.М.Р.О", у самој њиховој престоници, он је постигао изванредне резултате. Успео је да убаци своје људе у сам њихов центар, да искористи међусобне размирице и да тако организује и спроведе убиство генерала Протогерова, шефа „македонствујушчих". Ово убиство усред бугарске престонице је извршено тако да је сва сумња пала на кандидата за вођу „В.М.Р.О" Ванчу Михајлова, те је од тог тренутка настало бесомучно међусобно истребљивање између „Протогеровиста" и „Михајловиста", и прасак „Парабелума" се непрестано понављао по софијским улицама и другим местима Бугарске. Тиме је „В.М.Р.О" била парлисана и није имала више кад да настави свој терористички рад у Јужној Србији, пошто им је бугарска престоница постала главно ратиште. Ето то је био резултат смишљене акције Цеке Ђорђевића, што је генерал Недић врло добро знао и зато је имао поверења у његово српско родољубље, јер је у свом раду у Бугарској, Ђорђевић сваког тренутка излагао свој живот.

2) Вели се даље - у акту Претседништва југословенске владе у егзилу - да су Његован Папић из Мионице, Богдан Рајовић, шеф станице Иверак и Јован Шкава, Пећанчев војвода, издали мајора Александра Мишића, сина славног српског војводе.

Већ само оваква из основа измишљена тврдња доказује да те депеше о стављању под слово „З" нису слате од генерала Драже Михаиловића, већ од неког његовог сарадника из штаба, који је ту измислио једну обичну лаж - историским фактима и сведоцима побијену - само да би ту извршио лични обрачун са овим оптуженим и тиме већ и осуђеним лицима. Пре свега у време када су те депеше слате и када их је Југосло-

венска влада у егзилу објављивала, дакле у лето 1942, генерал Дража Михаиловић се није налазио у Србији, већ у Црној Гори. Међутим сва лица - изузев два имена из Војводине - која су стављена тада под слово „З" су из Србије, а нема ниједног јединог из Црне Горе, где се тада штаб налазио. Вероватно је, чак скоро сигурно, да идеја о стављању под слово „З" није ни потекла од самог генерала Михаиловића, коме је један од сувише ревносних саветника дао сугестију за стављање под то баксуз слово, како би тиме најбоље доказао Енглезима да Командант Југословенске војске у Отаџбини не сарађује са генералом Недићем, како су га комунисти стално денунцирали Лондону, чим он не само њега, већ и све његове министре и све оне људе који са Недићем лојално раде, ставља под слово „З", дакле, осуђује их на смрт. Вероватво је да је то генерал Михаиловић и схватио као један политички блеф.

Дража Михаиловић није никада лично састављао радио-депеше, осим када се радило о позивима за помоћ да му Енглези достављају оружје и друге потребе, или када је требао да објасни какав политички став. Депеше о стављању под слово „З" састављали су извесни сарадници Дражини, који су изгледа ту имали одрешене руке да стављају кога хоће и како хоће. Извесни од њих, из разних побуда, али најчешће из најситнијих и најнедостојнијих, користећи такву могућност да се освете својим противницима, супарницима или људима са којима су имали било каквих сукоба за време рата, па и пре њега и на било коме терену, убацивали су у те листе кога су хтели и то оптужујући их било на бази кафанских препричавања, подметања и „рекла-казала", било просто измишљајући из основа ту оптужницу, што чињенице јасно и недвосмислено утврђују.

Али, највећи део лица, стављених под слово „З" - изузев чланова Српске владе под окупацијом и познатих политичких личности, које су стављене из разлога убеђивања Енглеза о непостојању сарадње Михаиловић-Недић - жртве су разних директора Кнежевића и других лица црвених или црвенкастих који су се увукли у покрет Михаиловићев да га саботирају свим сретствима и да што више раде да се борба води између српских националиста, а не између националиста и комуниста. Да генерал Михаиловић не само да није могао лично да нареди да се ставе под ову луду оптужбу три национално доиста исправна човека, доказ је да је баш он најбоље знао да мајора Александра Мишића није нико издао, нити је могао да га ко изда, па ни ова тројица. Мајор Александар Мишић није ухваћен на спавању, на месту где би ма ко могао да доведе Немце, или да им достави његово склониште. Они који су га ухватили нису њега чак ни тражили. Када су немачке трупе, враћајући се са ужичког фронта после слома комуниста, опколиле Равну Гору - за коју су и врапци на дрвећу знали да је ту штаб генерала Михаиловића, јер се у свакој српској

кафани, седељци или и на улици певало „од Тополе па до Равне горе, свуд су страже генерала Драже", - тада 7. децембра 1941. године, дошавши пред штаб Михаиловића, лично Александар Мишић је изашао пред немачки строј, да би спасао свог друга и команданта - и изјавио да је он Дража Михаиловић. О целом том догађају било је опширно говорено у мојој првој књизи. Нико ко познаје Дражу Михаиловића и његово частољубље неби ни за тренутак могао да помисли да би он оваквом оптужбом демантовао јуначко жртвовање свог најближег сарадника и пријатеља, приказујући његово хватање као резултат неке издаје, било чије, а не свесног и јуначког акта.

А ко су та три човека, на која је набачена оваква измишљена и глупа оптужба?

Његован Папић из Мионице био је велики Равногорац и његову ћерку, сви су звали „Ружа Равногорка". Али, вероватно је, да се Његован Папић, ко зна у којој прилици и због чега, посвађао са једним од оних „силеџија", како их назива и сам јуначки командант једног Михаиловићевог одреда, потпуковник Пантелић, и нашавши се у могућности да саставља депешу, користио је да изврши свој ситни обрачун.

Јован Шкава, Херцеговац пореклом, пушкар из Ваљева, први је покренуо акцију отпора у срезу ваљевском. То био један фанатични националиста српски. Он је прикупио око 2.000 људи око себе. Када је војвода Пећанац дошао на Букуљу и сазнао за акцију Шкавину, он је дао декрет за војводе ту у ваљевском крају Јовану Шкави и Николи Калабиђу. Овај је касније постао командант Горске гарде код Драже Михаиловића, а Шкава, који је водио жестоке борбе са комунистичким партизанима, као Пећанчев војвода, касније је и сам пришао Дражи Михаиловићу - када су Пећанчеви четници од Немаца растурени - и ставио се под његову команду и никад никоме од националисте није пало на памет да убија овог српског родољуба, већ су то учинили комунисти, када су дошавши на власт ухватили Шкаву и осудили га на смрт, и стрељали у 1945 години.

Богдан Рајовић, шеф станице Иверак био је такође четник, помоћник Шкавин, али ту на терену где је вршио своју дужност на станици.

3) Божа Матић из Ваљева, Љубивоје Матић, учитељ из Попучке, Милован Грбић, претседник општине Попучке. Милован Петровић, претседник општине Бранковине, Анђелко Михаиловић, бивши народни посланик и трговац из Ваљева и Рајко Тешић, капетан из Милановца (пет цивилних лица и једно војно) стављени су под слово „3" јер су сва шесторица „одликовани немачким гвозденим крстом због убијања Срба". Ово је најглупља, најлуђа и најсрамнија оптужба која је унета у ту радиоемисију Југословенске владе у егзилу, јер је сто од сто лажна. Прво, чињеница је да за време окупације ниједан једини Србин није добио, нити

је по одредбама давања тог ратног одликовања немачке војске могао да добије тај крст па да је ма какву издају према својој земљи или ма какву услугу немачким окупаторима учинио, изузев да је служио на једном од немачких фронтова - западном, источном или афричком, у немачкој униформи и под немачком командом. Постојао је један једини „указ" о одликовању Гвозденим крстом једног од најхрабријих и најпознатијих команданата баш Драже Михаиловића, славног војводе Павла Ђуришића. Али овај „указ" је написан не у Хитлеровом штабу већ у некој партизанској јазбини у Црној Гори. У великој књизи „Документа о издајству Драже Михаиловића - Књига 1" чији је издавач: „Демократска Федеративна Југославија, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача", а издата у Београду 1945, на страни 63 донет је „документ бр. 31" и то фото-монтажа прве стране листа „Ловћен" од 11. октобра 1944. са насловом и текстом:

„ВИСОКО ОДЛИКОВАЊЕ потпуковника П. Ђуришића

„Четнички командант г. Павле Ђуришић, којега је генерал Недић недавно промакнуо у чин потпуковника и повјерио му дужност помоћника команданта Добровољачког корпуса, добио је од стране Врховне команде њемачких оружаних снага нарочито признање за своје војничке врлине, те је одликован од Фирера орденом Жељезног крста".

Да је тај лист „Ловћен" баш и стварно био донео ту глупу вест, која је материјално немогућа, то би било само то да је један назови новинар, чувши у каквој крчми надлагивања, а међу њима и да је војвода Павле Ђуришић добио Гвоздени крст од Фирера, вест коју би у том случају могао да лансира један партизански агент и да „нагарави" ову новинарску незналицу, похитао да он ту „сензацију" први донесе. Али има у том „документу" два момента: датум на листу је 11. октобра 1944. У чијим је рукама било Цетиње тога дана? Ја знам да је у то време престала да у Београду постоји Српска влада, јер је генерал Милан Недић, пред приближавањем Црвене армије и партизана, који су овладали већ скоро целом Србијом, напустио Београд 5. октобра 1944, да је Добровољачки корпус већ био кренуо за Словенију и Истру, да су немачке трупе биле свугде у повлачењу и биле последњу битку пред самим Београдом.

3. октобра 1944. Павле Ђуришић је рањен кроз плућа од Албанаца код ријеке Цијевне и лежао је у четничкој болници. Цетиње је тада било опкољено од комунистичких партизана и чим се Павле Ђуришић мало опоравио од ране, са хиљаду Дражиних четника разбио је комунистичку опсаду 8. новембра 1944. и продро у Цетиње које су бранили само Дражини четници и где уопште није било никаквог окупатора. Али комунистички притисак је био јак и четници са Павлом Ђуришићем су морали да напусте 12. новембра 1944. Цетиње и почели своје повлачење у Босну.

Комунисти, којима је у Црној Гори баш највећи непријатељ био Павле Ђуришић, похитали су, ушавши у Цетиње, да отштампају такав број са вешћу да је Хитлер одликовао Ђуришића највећим немачким одликовањем, о коме сам већ рекао ко искључиво може да га добије, али не и један Србин, официр, који је као командант код Драже Михаиловића, био заробљен од Немаца у 1943. години, заједно са својим четницима одведен у заробљенички логор у Немачку, одакле побегао, ухваћен од Немаца у Београду, одакле га је са највећим мукама генерал Недић успео да ишчупа из немачких руку и да га тим наименовањем за помоћника команданта Добровољачког корпуса само легализује, како је раније легализовао толике друге Дражине команданте, који ту команду није могао ни да прими, јер се одмах дочепао Црне Горе, где га је лично Дража Михаиловић наименовао за команданта команде Црне Горе, Боке и Санџака.

Павлу Ђуришићу, тој витешкој личности из велике епопеје српских јунака и мученика, није било суђено да падне у отвореној борби са непријатељем, већ опкољен и преваром заробљен од усташа, дакле званичних немачких савезника, био је у Павелићевом логору усташа, Јасеновцу жив спаљен. Свакако да чак ни ови дивљи зверови у људској кожи, а верни Хитлерови сателитски послушници не би се усудили да ћушну једног од „Фирера одликованог часника", а камоли да га на ломачи спале. Али, фалсификат је био увек најуспешније оружје комунистичко.

Још нешто из овог тобожњег одликовања објављеног у „Ловћену". Ту се вели да је генерал Недић „недавно промакнуо у чин потпуковника", и потом да је „одликован од Фирера орденом Жељезног крста". Ја нисам живео у Црној Гори, али сам познавао безброј Црногораца и никад нисам ни једног чуо који би рекао за унапређење „промакнуће" нити за Гвоздени крст „Жељезни". Али знам да те две речи свугде употребљавају Хрвати, те ми се чини да је ово „одликовање" исфабриковано не само од једног комунисте, од оних који су ушли у Цетиње, већ од једног комунистичког сабрата оних звери које су у Јасеновцу узеле живот Ђуришићу најстрашнијом смрћу, а овај црвени фалсификатор је покушао да баци љагу на част српског витеза. Уосталом, о Павлу Ђуришићу биће речи у следећој књизи о генералу Недићу.

Морам само да додам, да је овај комунистички фалсификат бар појмљив, јер је њихов главни циљ прво упрљати најисправније и најродољубивије националне борце да би их потом могли лакше да ликвидирају, објашњавајући да они само чисте земљу од издајника. Али коме је требала ова глупа измишљотина да на своју руку „одликује" у име Хитлера људе који су прави српски родољуби јер, као што сам напред написао, показао сам ко је био Милован Грбић. Даље знам да је Милован Петровић, претседник општине Бранковине, један јунак из свих ратова од

1912-1918, да је као такав добио највеће одликовање које се може добити на бојном пољу, војничку Карађорђеву звезду са мачевима. А један витез Карађорђеве звезде показао је и доказао ко је и шта је, те му више ништа не треба доказивати.

Најзад Божу Матића, трговца из Ваљева лично познајем. Знам да је то један исправан националиста и родољуб, из познате породице гвожђара Матића, једне честите српске патријархалне породице у Ваљеву. Као резервни коњички капетан Божа Матић је био добро виђен у круговима наших официра, и без мало сви они који су пре рата служили у Ваљеву били су му пријатељи. Сам Божа Матић је учинио велике услуге покрету Драже Михаиловића у 1941. години и слао на Равну Гору све што је могао, како потребне предмете из своје велике грожђарске радње, тако и батерије за радио, намирнице и друге потребе. Када је овако лудо од Југословенске владе стављен под слово „З", Матић, не осећајући се сигуран у своме родном граду, отишао је у Српски добровољачки корпус.

Није чак ни потребно познавати Божу Матића и његово родољубље, већ је довољно запитати се: како је могуће да један трговац у окупираном Ваљеву може да добије оно окупаторово одликовање које се може стећи само на бојном пољу, на коме би - као што сам већ рекао - морао да буде немачки војник или официр? Јер нема народа ни војске, која даје ордене онима који издају своју Отаџбину, чак и у корист тога који дели одличја, јер издајницима и шпијунима дају се уз презир само паре. Иначе такво одликовање постало би срамота за праве борце те земље која га је дала једном издајнику. Али то све није знао онај који је мислио да је дошао на генијалну идеју да стави слово „З", уз тако веродостојии доказ издаје, да је чак Хитлер тога српског издајника одликовао. А што се тиче Матића ваљда је тај његов тужилац сматрао, пошто је он гвожђарски трговац, то свакако да Гвоздени крст иде у гвожђарску робу. Оваквом оптужбом исмејано је слово „З" од оних који су га измислили, а још више од оних који су га објављивали, јер су ту у Лондону могли да схвате сву апсурдност такве измишљоне оптужбе. Бар професор Слободан Јовановић, ако се није као правник разумевао у питању ратних одликовања, имао је свој Војни кабинет и ту официра, и то генералштабних, те су ови свакако већ могли да знаду сву немогућност таквог тврђења.

Остала тројица: учитељ Матић, бивши народни посланик Михаиловић и капетан Тешић нису ми познати, те не могу да знам чиме су „заслужили" стављање под слово „З", али знам недвосмислено да је само један једини њихов „злочин" немогућ, а то је да су добили немачки Гвоздени крст.

Постоји један једини случај где би се могло да промисли да би један Србин под окупацијом могао да буде одликован од Немаца. Другом по реду службовања у окупираној Србији на месту немачког војног заповедника генералу Шредеру, десио се у почетку лета 1941. несрећни случај када је морао, услед квара, авион у коме се он налазио, да принудно атерира негде у околини Београда. При том невољном атерирању авион се запалио и генерал се налазио усред пламена. У непосредној близини где се авион више срушио него атерирао затекао се један млад Србин, који видећи авионску несрећу, не питајући се чији је авион ни ко је у њему, руковођен само човечанским осећајима, да онима у невољи треба помоћи, бацио се у запаљени авион и изнео из њега тешко изгорелог, али још живог немачког војног заповедника чије је крике за помоћ био чуо. Генерал Шредер је подлегао ранама, али је подвиг његовог добровољног српског спасиоца био познат, и једном наредбом немачког заповедника тај Србин је похваљен за своје човечанско и јуначко дело. Али, једном човеку из окупиране земље, не може се дати ниједан, било какав орден окупатора, а камоли Гвоздени крст, за шта постоје најстрожије одредбе коме се може доделити. Једина милост од окупатора је била да је било наређено да се отац младићев пусти из заробљеништва.

Тих дана после стављања ближих сарадника генерала Недића и других исправних родољуба под слово „З", и то баш по случају Милована Грбића, Милована Петровића, Боже Матића и тројице других Срба из околине Ваљева, чији је злочин био двоструко лажан, јер нити је ико од њих добио не само Гвоздени крст него ни ма какво немачко одликовање, а још мање да су „одликовани због убијања Срба" - што је исто тако измишљена бесмислица као и ово прво, Претседник српске владе који је тада био стално у узрујаном стању и то због узрока, који овог пута нису долазили ни од немачког, ни од бугарског окупатора, па чак ни од усташа, већ од Југословенске владе из Лондона, ту је праскао:

- Па зар ови наши мудраци из Лондона немају на стотине бивших југословенских официра, Хрвата, и то генералштабних и виших, који су већ првих дана рата прешли непријатељу и издали заклетву и Краљу и Отаџбини, који се сада боре на Источном фронту и немачким редовима и који су за то уистини одликовани Гвозденим крстом, њих да ставе под слово „З", него измишљају као криминални фалсификатори некакве немачке указе о одликовању тим Хитлеровим Гвозденим крстом, кога нико није видео нити ће га икад видети на једним српским грудима, и то да су тим одликовани претседници српских сеоских општина, сеоски учитељи и трговци. Зар се не чу из Лондона ниједан министарски и претседлички глас да јаукне, да крикне, ако не уме да загрми па да пред целим светом објави покољ какав савремено човечанство није видело, а који врше Павелићеве усташе над Србима, да их биолошки униште,

већ једини које оптужује за убијање Срба за њих су - по Бог зна чијој лудости - ови честити српски родољуби над чијим главама и тако свакодневно виси смрт било од немачких казнених експедиција било од црвених злотвора. Али у усташе, и у црвене, ту Југословенска влада не сме да дирне као у осињак. Они имају своје адвокате и у Лондону и у Москви, а они који би по својој крви, по свом националном осећају, по положају који узимају, били дужни да српске животе бране, они су се дали да и они продуже листу ових стотина и стотина хиљада наших мученика.

Ретко сам када видео мог ујака да је са оваквим огорчењем и узбуђењем говорио о лондонској влади, са којом је увек тражио контакте, да је обавести о правом стању српског народа под толико разних окупатора, његових тлачитеља, те да споља добије помоћ у заштити српских живота.

*

Под тачком 5 у истом акту Претседништва југословенске владе оптужује се, између осталих, Милан Поповић „бивши сенатор, сада Хорти именовао га за посланика среза шајкашког". Милана Поповића познајем лично и знам да је пре рата, поред свог сенаторског положаја, био и Претседник Антимарксистичког комитета за Југославију, јер је то била једна међународна организација створена у Швајцарској. За време окупације живео је у Новом Саду, те га више никада нисам видео, ни знао шта ради. Али од пријатеља из овог места, које сам имао прилике да видим на крају рата, чуо сам - јер су то биле избеглице из Новог Сада - да је Милан Поповић, имајући као адвокат веза са извесним мађарским круговима још пре рата и како је добро говорио мађарски, чинио све да спасава Србе из Бачке од мађарских зверстава, и после покоља Срба у Шајкашкој, и „новосадске рације", када су у Пешти и мађарски извесни политичари чинили и у Парламенту, и код званичних претставника протесте због злочина геноцида које су мађарске трупе вршиле у Бачкој, мађарска влада, да би колико толико ублажила то дивљање својих трупа, бојећи се да ће имати рђавог одјека код британских њихових пријатеља, одлучила се да наименује у окупираној области Југославије два народна посланика, и то Милана Поповића за срез шајкашки, као Србина, а другог, чијег се имена не бих ни сећао да га нисам нашао у акту Југословенске владе, Буњевца Ђиду Вуковића, вероватно за срез суботички.

Од тренутка увођења ових мера није било више никаквог покоља Срба. Добро знам да су ти моји пријатељи из Новог Сада рекли мени да је присуство Милана Поповића у Пешти и његова непрекидна акција код мађарских званичних претставника доста допринела да положај Срба

постане колико толико сношљивији под мађарским окупатором, те да тако ту више нису настављена она дивљачка клања која су остала тада монопол усташки. И зато је Југословенска влада у егзилу, која ни прстом није макла да дође у помоћ Србима којима је претило и под Мађарима тотално истребљење, нашла да је потребно и корисно и по Југославију и по српски народ да стави Милана Поповића под слово „З", а где су ту срамну пресуду из Лондона извршили комунисти, о чему сам писао у одељку о покољима Срба у Бачкој.

Што се тиче пуковника Тасе Динића, који се такође помиње у овој тачци, а који је тек 7. новембра 1942, при реконструкцији Недићеве владе ушао први пут у њу као Министар унутрашњих дела, место Милана Аћимовића који је стављен на расположење, морам да кажем у интересу истине, да је то постављање било сасвим против воље генерала Недића. Таса Динић, који је највећи део своје војничке каријере провео у обавештајној служби, и потом био војни аташе, није био тип војника онаквог каквог га је генерал Недић замишљао. Динић је још пре рата учествовао у политичкој игри, био народни посланик и имао неку мистериозну улогу у атентату, правом или фингираном, који је народни посланик Арнаутовић извршио у Скупштини, и све то је Недић врло рђавим оком гледао. Уз то је Претседник српске владе сматрао Динића као једног члана оне групе око Драгог Јовановића, који је имао своје личне везе са СС-генералом Мајснером, те је Недић на ту групу гледао - с правом или не - са извесним подозрењем. Када је била извршена та реконструкција Српске владе у новембру 1942, и када сам после тога одмах видео мог ујака и упитао га како то да је Таса Динић постао Министар унутрашњих дела, знајући да он не ужива поверење његово, Недић ми је одговорио:

- Да ја слободно одлучујем о избору својих министара, ја га свакако не бих узео јер имам разлоге за то, али да бих могао да радим, ја сам ту и код још два портфеља морао да уступим пред упорним наваљивањем са немачке стране. Ови морају у свакој мојој влади да имају своја два, ако не и три присутна грађанина. Ја нећу да ти кажем да сматрам те људе неким немачким агентима, али то су политичари који играју на све карте. Праве одлуке владе доносе се само у мом ужем кабинету у коме знам да пред сваким од мојих сарадника, које познајем деценијама, могу да говорим отворено без бојазни да ће ико, а у првом реду окупатор сазнати ма шта о чему смо ми решавали и какве одлуке донели.

То је било Недићево становиште према пуковнику Динићу, кога су одмах на крају рата комунисти, обучени у америчке униформе, киднаповале у америчкој окупационој зони у Аустрији. На суђењу у јулу 1946. у Београду, где су суђени једновремено у присуству Дражо Михаиловић и његових неколико команданата, као и Недићеви министри и сарадници, а у отсуству чланови југословенских влада у егзилу, комунистички

„суд" применио је над Динићем, као и над осталим Недићевим сарадницима то слово „З" из Лондона.

Али у тој тачци под бр. 5 налази се још један случај праве Минхаузенске лагаријe, када је требало да се примени на једног честитог и исправног Недићевог сарадника, те када није било никаквог мотива за његово стављање под слово „З", онда је тај недостајући мотив из основа измишљен и фалсификован.

Ту, у акту Југословенске владе, вели се дословно да се под слово „З" ставља:

„Александар Стојановић, бивши ђенерал, сада војни сарадник „Новог Времена", под потписом Вегецијус."

Ова једина оптужба због које је радиоталасно осуђен на смрт један исправни српски родољуб, један познати ратник из свих ратова Србије за ослобођење и уједињење, је од прве до последње речи ординарна и бесрамна лаж. Са колико су криминалне површности и кобне лакомислености осуђивани из Лондона на смрт исправни и честити Срби у земљи притиснутој од окупатора, овде је дат најеклатантнији пример. Да је онај који је ову кафанску лагаријe ставио као оптужбу за стављање под смртну казну генерала Стојановића, официра пуног части и достојанства, кога је генерал Недић баш изабрао за свог блиског сарадника и то на питању снабдевања одреда Драже Михаиловића оружјем, муницијом и другим потребама, јер је имао у њега пуно поверење и познавао његово родољубље, дакле да је тај самозвани тужилац само разговарао, посредно или непосредно, са било којим од сарадника „Новог Времена", могао је одмах да сазна да за читаво време окупације генерал Александар Стојановић није послао у редакцију ниједан једини рукопис, ни под којим потписом, а најмање под псеудонимом „Вегецијус" јер је то био потпис писца свих чланака о војним операцијама највише на Источном, али и на Афричком, а после и на Западном фронту. Ко је год желео могао је да у редакцији „Новог Времена" види живог и опипљивог, „са месом и костима", како кажу Французи, тог војног стручњака „Вегецијуса". То је генералштабни капетан руске царске војске, Евгеније Меснер, који је и пре рата живео у Београду, који је одлично говорио српски, а и немачки, јер је по пореклу балтички Немац, јер су балтичке земље биле саставни део Руског царства, све до краја Првог светског рата. Његови чланци су углавном требали да популаришу публици непознате нове изразе у тактици и стратегији Другог светског рата и да, поред развоја борби, објасни шта су то „казани", „јежеви" и маса таквих израза који су се први пут чули у извештајима о борбама на Источном фронту, које је давала немачка Врховна команда, и где невојници нису могли никако да разумеју какав је то требао да буде велики „казан" у коме су Немци могли да заробе неколико десетина хиљада совјетских официра и војника, и

какви су то били „јежеви" у које се скупљале угрожене немачке јединице. Уосталом, „Вегецијус" - алиас Евгеније Меснер, живи данас у емиграцији и пре неколико месеци сам, изненађен, јер нисам дотле ништа о њему чуо, прочитао у једном емигрантском листу један његов чланак, који је потписао својим пуним правим именом.

Када је ово његово стављање под слово „З" било објављено, генерал Стојановић, сревши ме на дан два после тога у канцеларији пуковника Масаловића, где је чекао да буде примљен код генерала Недића, сав узбуђен упитао ме је:

- Молим Вас, господине Краков, да ли Ви знате ко је тај што пише у „Новом Времену" под потписом „Вегецијус", а што ови наши зврндови из Лондона мени приписују?

Иако сам у то време био у „Обнови", ја сам добро знао ко је „Вегецијус" и рекао сам му да то пише бивши руски капетан Меснер.

Генерал Стојановић, иначе увек тих и благ човек, је тада прасnуо:

- Нека срам падне на оне наше Јуде у Лондону и нека им Бог плати по заслузи да они немају пречег и часнијег посла но да бацају љагу лажима на једног човека који је цео свој живот поштено и верно служио својој Отаџбину. Ваљда им то треба да помогну комунистима да уништавају све што је српско национално.

Када је сазнао од мене ко је „Вегецијус", генерал Стојановић је хтео да преко „Новог Времена" да одговор на ово његово стављање под слово „З" са тако глупом и измишљеном оптужбом. Али немачке окупационе власти нису дозвољавале да се ма каква јавна полемика води по случајевима слова „З", јер је немачком окупатору баш било у интересу да се националисте српске међу собом што више завађају и слабе, пошто су за немачке власти, нарочито за Гестапо, националисти представљали, нарочито у то доба, далеко већу опасност него комунисти набијени негде у Босни.

Код овог јединственог случаја безумља које је владало код Срба у Лондону, где нико није умео да разуме где су прави српски национални интереси, морам да дам и епилог. И овде су комунистички партизани, боље рећи ОЗНА, извршили примену слова „З" над генералом Стојановићем, који, уверен у свој часни рад за свој народ, није хтео да напусти земљу и чим су прве партизанске јединице ушле у Београд 20. октобра 1944, међу првим најбољим српским националистима који су побијени у правој хајци на људе, налазио се и овај часни ратник, витез највећих српских ратних одликовања, генерал Александар Стојановић.

*

У акту Претседништва Југословенске владе у егзилу говори се о стављању под слово „З" и „издајника Машана Ђуровића из Рашке, тобожњег војводе Косте Пећанца. Он је најинтимнији сарадник познатих издајника и злочинаца Аћимовића и злогласног Цеке Ђорђевића".

Иако Машана Ђуровића нисам никада лично срео, то је био један од оних Пећанчевих војвода о коме ми је у више махова генерал Милан Недић са великим поштовањем говорио. Ђуровић је имао један од највећих Пећанчевих одреда са којим се налазио у долини Ибра и на Рашкој, те је одатле учинио многе акције на спасавању Срба уништаваних од стране Арнаута са Косова, који су стизали каткад и до самих, па и преко преткумановских граница Србије. Варошица Рашка, угрожена стално од упада арнаутских банди, о свом трошку је опремила и издржавала одред Машана Ђуровића, који је био њихова најбоља заштита. Генерал Недић је имао велико поверење у њега, сматрао његов одред као један од ретко дисциплинованих и баш ми је истицао како је Ђуровић достављао одредима Михаиловићевим ту на југозападној граници преткумановске Србије оружје и муницију, коју му је Недић слао.

Када су крајем 1942 године Пећанчеви одреди били распуштени наређењем СС-генерала Мајснера, Машан Ђуровић није хтео да свој одред распусти, нити да ступи у Државну Стражу, јер би се тада морао да растане од највећег броја својих људи, већ се упутио са својим одредом у Црну Гору и у марту 1943. стигао је у штаб Драже Михаиловића. који је тада био у селу Липову недалеко од Колашина. Иако је био стављен под слово „З", он се није плашио, знајући да је вршио само рад на спасавању Срба и да је у свакој прилици помагао одреде Михаиловићеве, да лично дође код генерала Михаиловића. Овај га је лепо примио и као искусног борца против партизана, упутио га је да са својим одредом дејствује у области Фоче против комуниста. То је био један од ретких одреда Михаиловићевих из Србије, који је хтео да пристане да се бори у Санџаку уместо на свом огњишту.

Али већ два месеца касније, у мају 1943, - по извештајима који су стигли у Београд - Ђуровић је убијен на планини Голији и то не од комуниста, који су му били крвни непријатељи, ни од Арнаута против којих се непрекидно био борио спасавајући Србе изложене њиховим покољима, нити од Немаца, који су га ставили изван закона, као одметника, зато што није распустио свој четнички одред, како је то полициски генерал наредио. По недавно објављеном чланку у београдском недељнику „Фељтон", са извесним документима из заплењених четничких архива, износи се да је Ђуровића убио командант Михаиловићевог Јаворског корпуса капетан Радомир Цвејић, кога је Ђуровић још пре него што је пришао Михаиловићу помогао, снабдевајући га оружјем и муницијом коју је он добијао од генерала Недића. По том извештају објав-

љеном у овој београдској ревији од јуна 1967. године, овде се радило о једном личном обрачуну. Међутим, постоји и друга верзија да је мајор Кесеровић кренувши у априлу 1943. у Санџак, наишао иа Ђуровића у селу Затон код Бијелог Поља и ту га ликвидирао. Ако је ова друга верзија тачна, онда је и овај бранилац Срба са Косова пао као жртва подмукле игре комунистичког агента у Кесеровићевом штабу, директора гимназије Михаила Кнежевића.

Иако се био одвојио од њега, генерал Недић је потпуно схватио и одобрио прилажење Ђуровића јединицама генерала Михаиловића и чак био задовољан да Машан није дозволио да се његов одред распусти. Када је стигла у Београд вест о погибији Ђуровићевој, који је пао посредно или непосредно као жртва слова „З", Недић је, када сам га видео тог дана, баш када је то сазнао, скоро јаукнуо:

- Убили су једног од најбољих Срба, који је толике српске животе спасао.

*

Задржаћу се кратко на случају два угледна трговца из Ваљева - поред гвожђара Матића, о коме сам напред писао - а који су опет тако ни криви ни дужни стављени, ко зна по чијој денунцијацији, под слово „З". Међу оном групом људи из Ваљева, који су већ у првој емисији са тим словом „З" били оглашени да су одликовани немачким Гвозденим крстом налази се и име Анђелка Михаиловића, бившег народног посланика из Ваљева, трговца, о коме сам баш ових дана добио податке из земље, те се сада и на његов случај осврћем. Овај честити човек, богат и угледан, за читаво време окупације држао се потпуно по страни и никакве везе са Немцима није имао. Сигуран да му се, и поред овог лудог стављања под слово „З", ништа не може пребацити. Он је дочекао мирно у Ваљеву долазак комуниста и данас живи у Београду, можда захваљујући своме сину, чувеном футбалеру Предрагу-Боби Михаиловићу.

Други, Драгић Тадић, такође богат трговац из Ваљева, исто је тако био стављен под слово „З" у истој емисији, без објашњења зашто се оглашује и осуђује на смрт. Драгић Тадић је радио са шљивама и са политичким догађајима у току окупације имао је толико везе што су у његов огромни магазин за прерађивање шљива били довели у јесен 1941. и ту затворили партизане који су били заробљени од четника. Разуме се да овима није пало ни на памет да питају сопственика за дозволу да његов магазин претворе у затвор, а он је још мање смео да им се успротиви. Његова судбина није ми позната.

*

У емисијама од 3. и 9. јула било је објављено: „Потпуковник Драги Редић обећао је Немцима да ће пронаћи и ухватити нашег Министра војске, армиског ђенерала Дражу Михаиловића. „За то је стављен под слово „З"."

Прва константација: Потпуковника Драгог Редића не познајем лично, већ само по имену, јер је био командант једног одреда Недићеве Српске државне страже. У историји окупиране Србије и Југославије може се забележити са непобитном тачношћу, да ниједан једини пут, ни у каквој прилици и на ма коме месту није дошло ни до једног сукоба између четника Драже Михаиловића и Оружаних одреда Недићевих који су потом добили име Српске државне страже. Напротив, од самог почетка оснивања тих Недићевих оружаних одреда, па до завођења комунистичке владавине у Југославији, владала је братска сарадња између одреда Недићевих и Михаиловићевих, те су ови други, када год им је претило уништење од немачких трупа, налазили уточиште у Недићевим трупама, улазећи ту као „легализвани одреди". Иако је генерал Недић био стављен кроз лондонски радио под слово „З" као „народни издајник", он је и пре и после овог недостојног, рецимо из тактичких потреба проистеклог срамоћења, био најбољи снабдевач јединица Драже Михаиловића и излиферовао им је бар десет пута више оружја, муниције, сваке спреме и новца, него што су то могли да учине Југословенска влада у егзилу и хтели да учине они енглески наредбодавци пред којима се дрхтало, а који су третирали цео јуначки национални покрет отпора Михаиловићев као једну колонијалну трупу која мора да извршава свако њихово наређење, па макар оно водило уништењу српског народа или издаји Краљевине Југославије у то време совјетским сателитима - комунистичким партизанима.

Друга констатација: Да је тај потпуковник Драги Редић, који је, као и остали команданти одреда Српске државне страже и лично често долазио на реферисање генералу Недићу, и увек при том добијао у четири ока наређења за братску сарадњу и сваку помоћ Михаиловићевим људима, икада обећао Немцима да ће им он излиферовати генерала Михаиловића, тај не би ни дан после тога могао да остане у редовима Недићевих трупа. Не само да би га сам Претседник српске владе избацио из службе, већ један такав прокажени немачки помоћник био би онемогућен и од својих других претпостављених и од потчињених, пошто и сам Претседник Југословенске владе у егзилу изјављује, у извештају о оружаним одредама владе Недићеве, да се у Српској државној стражи налази бар 90% присталица Михаиловићевих спремних да свако његово наређење изврше, дакле ту никаква „црна тројка" неби била потребна.

Трећа констатација: Као и код других многих случајева и овде се ради несумњиво о једном кафанском надлагивању, баш онако истом као и о

оним одликовањима Срба немачким Гвозденим крстом, као о томе да је генерал Стојановић „Вегецијус", па је тако неки лични непријатељ потпуковника Редића дошао на идеју да ту своју освету наплати „цинакарењем", знајући да се све те кафанске лажи и не проверавају, јер је изгледа била код многих права утакмица ко ће више Срба прогласити „издајницима".

Да је ова моја претпоставка тачна, то потврђује чињеница јуначке смрти потпуковника Редића - баш у редовима бораца Драже Михаиловића. У тренутку приближавања Црвене армије Београду, када је генерал Недић напуштао Србију, Српска државна стража, као и Српска гранична стража, стављене су под команду генерала Михаиловића и образујући нов „Српски ударни корпус" упутила се Санџаку и Босни да се тамо бори у његовим редовима и под његовом непосредном командом. Да ли се може замислити да би потпуковник Драги Редић, као један од тројице команданата дивизије у том новом „Српском ударном корпусу", да је био ма какав немачки послушник и чак њихов лиферант Драже Михаиловића, и један тренутак оклевао, да се место да иде као осуђеник слова „З", право на погубљење придружи Немцима, који би га - тако драгоценог свог службеника са собом евакуисали. Али потпуковник Драги Редић је имао чисту савест и пошао је мирне душе не само да буде командант дивизије, сада под командом генерала Михаиловића, место генерала Недића, већ и да се ту истакне борећи се за слободу српског народа, као што се и дотле борио, и да нађе јуначку смрт у Босни у децембру 1944, уз многобројне Михаиловићеве четнике из Србије, Црне Горе, Санџака, Босне и Херцеговине, као и своје другове из дотадашње Недићеве Српске државне страже.

Пишем ове редове јер сматрам да је света дужност сваког Србина, који зна шта је национално достојанство и част једног витешког борца, да својим сведочењем скида непотребну и глупо набачену љагу са сваког човека, а пре свега са једног српског јунака, који је своје родољубље доказао најнепобитнијим доказом: полажући свој живот за Отаџбину.

*

Морам још да се задржим на неколико карактеристичних случајева било мени познатих било лично непознатих особа, али о којима имам проверене податке.

У том акту Претседништва Југословенске владе у егзилу говори се и о седам људи који су стављени под слово „З" у радио-емисијама из Лондона од 23. и 29. августа 1942. године.

Под 1, вели се: „Пешадиски мајор Миодраг Тојић, помоћник команданта страже у Крушевцу издаје наше људе, назива их бандитима, бави се црном берзом, многе невине људе хапси и пушта их за паре".

Већ само ова последња реченица оптужбе, потпуно измишљена, показује да је и све друго исто тако лажно. Ја мајора Тојића не познајем, али је он познаник једног мог пријатеља, а који је био са њиме за време рата. Мајор Тојић је, као помоћник команданта СДС у Крушевцу, имао за дужност искључиво интендантуру, снабдевање људства храном, што је у окупираној Србији увек био најтежи проблем. Да би то омогућио, створио је повртарске вртове око касарне и поврћем, које су стражари посадили и обрадили, побољшавао њихову исхрану. Никада и ни у ком случају нити је кога он ухапсио, нити је имао право да ухапси, јер није био никаква извршна власт, и пошто никог није ухапсио, нити могао да ухапси, то никога није могао ни да ослободи за паре или за ма шта друго. Ту је оптужба из основа у некој кафани измишљена. Али са мајором Тојићем је исти случај као и са потпуковником Редићем. Иако је стављен под слово „З", са таквом тешком измишљеном оптужбом, он се није ни један тренутак колебао да пође са својом јединицом, тј оном где је био помоћник команданта да би у Босни ступио под команду генерала Драже Михаиловића, коме такође ни на памет није пало да примењује слово „З" на људе, које је ко зна ко из његове ближе или даље околине клеветао и каљао, и ту опет, ко зна из каквих повода и разлога.

Дража Михаиловић је, примајући Српски ударни корпус под своју команду, добио не сам бројно стање људства већ и имена свих официра, а поготово виших команданата, да би знао коме може какве задатке да одређује. Мајор Тојић је имао ту срећу да не изгуби живот у Босни, јер се нашао у оној групи од преживелих остатака Српског ударног корпуса, које је генерал Недић успео да акцијама из Беча спасе из босанске катастрофе и да их извуче на Запад, те тако овај невољни осуђеник слова „З", а Михаиловићев борац из Босне живи и данас у емиграцији.

*

Ево још једне тешке трагедије која се одиграла око слова „З", где је такође несвесно и несавесно стављен под то слово српског проклетства један исправан српски националиста. У емисијама од 3. и 8. јула 1942, истим где је и потпуковник Редић био стављен под то слово смрти и срамоте, нашао се и „Тадија Пантовић из села Претока у Гружи, служи Немцима против српског народа", како се у тој емисији тврдило.

Тадија Пантовић је био један угледан домаћин из Груже, који је имао у Крагујевцу своју банку. Колико знам, припадао је Српској странци, која је била састављена баш од фанатичних српских националиста. Када је

дошло до напада Хитлеровог на Совјетски Савез, и када су се у Србији појавили комунистички партизани, Тадијин брат Драгослав и два Тадијина сина, који су сви пре рата били чланови Стрељачког савеза, те као такви имали код себе брзометне пушке и муницију, одмах су отишли да се придруже Пећанчевим четницима. Они су узели учешћа у борби са партизанима, без икаквог контакта са окупатором. Партизани су по сваку цену хтели да ликвидирају ову националистичку српску породицу и напали су на њихову кућу у селу, у којој су се тада налазили два Тадијина сина и његов брат.

Борба око куће водила се целе ноћи, и у зору су партизани морали да оступе, не могавши да продру у кућу и да побију њене становнике. Али што то нису могли да постигну силом, успели су лукавством. Позвали су Тадију, његовог брата и синове на договор, да склопе неко примирје. Тадија се у том тренутку налазио у Крагујевцу, код своје банке, али његови синови и брат Драгослав оду и партизани побију их сву тројицу, и ако су им гарантовали пуну безбедност. Изгубивши брата и оба сина, Тадија је наставио борбу против партизана у редовима Пећанчевих четника и када је генерал Недић образовао своју владу, он му се ставио на расположење. Био је у четничком одреду Гружанском који је водио војвода Павле Гучанин.

Никада Пантовић није служио ни у једном тренутку Немцима, како је то гласила оптужница, то су ми изјавили сви који су га познавали и пре и за време окупације, јер је то би изразити Србин националиста и монархиста. Он се вероватно замерио неком Дражином команданту, који је био незадовољан што овакав угледан домаћин и познат националиста служи у Пећанчевим четницима, одлази генералу Недићу да га обавештава о стању у Шумадији, а неће да се њему придружи. Та наводна борба Пантовића „против српског народа" била је искључиво борба против комунистичких партизана, који су му убили оба сина и брата. Па ипак требало је да овај националиста падне од руке других, исто тако националиста.

После ове осуде, једна „црна тројка" ухватила је Тадију у једном селу у Гружи концем 1942. године. Тадија, храбар и снажан човек, док су га спроводили у штаб његовог тужиоца, а који је требао и да изврши и примену слова „З", отео је пушку од једног од својих спроводника, и када су остала двојица почели да на њега пуцају, он им је одговорио са неколико метака и успео да побегне, иако није ни убио ни ранио ни једног од те тројице из „црне тројке".

Нешто касније, у почетку 1943. године, Тадија је дошао код своје ћерке у Крагујевац и у тренутку када се налазио код ње на ручку, усред вароши, упала је нова „црна тројка" и убила га пред очима његове ћерке

и осталих укућана. Тако је лудо угашен један живот једног националног и исправног Србина, који је служио само свом српском народу.

*

Под тачком 5, извештаја Претседништва југословенске владе у егзилу, стављају се под слово „З" пет српских официра који су били са службом у Крагујевцу у тако знаном Недићевом „Војном центру", где се образовао оружани одред, касније одред Српске државне страже. У Крагујевцу је било неколико српских официра, и Југословенска влада у егзилу дала је леп пример свог схватања службе српском народу и чувању угледа српских официра, када је од те мале група, преторицу претворила у „немачке сараднике", чланове немачке обавештајне службе", па чак и за једног од њих тврдили да је „у Крагујевцу учествовао у стрељању Срба". Ниједног од тих официра не знам ни по имену, али знам како је генерал Недић био обазрив у бирању људи којима је поверавао службу за спасавање српског народа, те сам уверен да то није могла бити читава једна банда немачких агената, шпијуна, па чак и џелата свог народа. А да је ова оптужба на истим оним ногама од глине, на каквим се налазила бар 75% оптужница, уколико су мени познате, доказује и једна флагрантна лаж ту унета, за коју није потребно познавати ко су били ти осрамоћени и осуђени људи, већ познавати чињенице. Тачно и позитивно, историски је утврђено да у стрељању Срба у Крагујевцу није учествовао и није могао да учествује - баш и да је хтео - ниједан једини Србин, па чак ни она морална наказа, прави издајник српског народа, немачки бедни послушник, какав је био злогласни Страхиња Јањић, једини прокажени тип који ми је познат из тих сто Срба стављених под слово „З". Ниједан Србин, понављам, није могао да узме учешћа у стрељању невиних српских грађана, - ако га у томе већ српски осећај и људски морал не би спречили - зато што је код Немаца било утврђено правило да се стрељања, која су чињена на бази одмазда сто за једног, имају вршити искључиво од јединица оних немачких трупа који су претрпели губитке било у борбама са партизанима било са четницима, да би им се тако дала крвлочна прилика да свете на невинима своје пале или рањене другове. Чак ниједна друга немачка трупа није имала право да врши та стрељања при одмаздама какве су биле баш у Крагујевцу и Краљеву, где су наређењем чудовишног немачког мајора Кенига биле тачно одређене јединице из оног одреда који је претрпео губитке код села Љуљака. Да је се нашао и један српски добровољни џелат да убија своје сународнике, ниједан немачки командант неби га примио, не само из презира, већ и из неповерења које су имали према сваком Србину.

Када сам већ горе поменуо име Страхиње Јањића, задржаћу се на овом јединственом случају праве и најпрљавије издаје који је мени познат. Он је починио злочине према српском народу у својој моралној и умној поремећености. И баш то што се овде ради о једном психопатолошком типу, то је још један пример колико је било минимално правих издајника, док их је Југословенска влада у Лондону издашно умножавала као да је хтела да докаже да у српском народу врви од „немачких сарадника", „немачких шпијуна" и „народних издајника". Немачких агената је било, јер сваки народ има на свом најдубљем дну талог и олош. Али, изузев имена Страхиње Јањића, ја у листама, које је тако поносно објављивао В.В.С., нисам нашао ниједно друго лице од оних имена за које је било, доста веродостојних сведока, да знају да ти малобројни народни отпадници служе и Гестапоу и разним немачким окупационим установама. Али и ту, на част српског народа, тај је проценат био незнатан, мањи него и у једној од окупираних западних земаља.

Карактеристично је да је у саслушањима које је Управник града Београда и Претседник београдске општине под купацијом, Драги Јовановић дао код Озне, а која су сада, двадесет година касније, објављена у београдском недељнику „Фељтон", у серији немачких агената у служби Гестапоа, скупљених међу српским олошем, које је он именовао, изузев Јањића и још једног чиновника из Специјалне полиције Управе града Београда, нема ниједног да је стављен под слово „З". Јер изгледа да Југословенској влади у Лондону и није било стало да указује на шаку бедних немачких измећара, већ су са садистичким задовољством бацали прегрште најбољих српских родољуба под ово слово срама да би влада доказала својим великим енглеским савезницима и наредбодавцима, како они не само да не дирају ни у најкрволочније комунистичке истребљиваче српских националиста и монархиста, већ осуђују на смрт све оне који су се усудили да се у одбрани српског народа, у одбрани Престола и Монархије, успротиве завлађивању комунизма Југославијом.

Али име Страхиње Јањића је доиста најодвратније. Нашавши се у Крагујевцу, у тренутку те страшне српске трагедије, он је одмах после стрељања постављен директно од Немаца, без икаквог знања Претседника српске владе, за претседника крагујевачке општине. Тада је почео да спроводи један такав пустахлук, да нема још једног сличног примера у окупираној Србији. Имао је за помоћника једног исто тако психопата, некаквог наредника Васу, или тако некако име, чија је дужност била да удара 25 батина, и то говеђом жилом, коју је носио поносно свугде са собом, оним несрећним преживелим крагујевачким грађанима који се овом злотвору са српским именом нису, буди из кога разлога, допадали, који се нису дали од њега пљачкати. Из извештаја које је добијало Претседништво владе знам да је Страхиња Јањић довлачио у своју канцела-

рију младе жене, окривљујући их под разним измишљеним разлозима, да би могао да их силује, јер ако би се браниле, то их је исто постизало само после издржаних батина. Знам за случај једне студенткиње силоване, поред других девојака и жена, у канцеларији Јањићевој.

Недић, добијајући овакве извештаје, тражио је од Немаца да се овај зулумћар удаљи са тог места, али је он тако верно служио Немцима да су они сматрали да су најзад нашли идеалног послушника. Тада је инж. Керечки, који је био престојник полиције у Крагујевцу, упао са српским добровољцима у канцеларију Јањићеву, ухапсио га и извршио претрес његовог бироа и других просторија. Између осталог, уз масу доказа издајничке улоге Јањићеве, нашао је и лекове којима је - можда сувише касно - овај лудак покушавао да лечи најтежу полну болест. Јањић је одведен у затвор српске полиције, али Немци сазнавши за ово хапшење упали су и захтевали да се Јањић одмах пусти на слободу, да се врати на своју дужност претседника општине, док је инж. Керечки, који се усудио да дирне у овог немачког слугерању, био од Немаца ухапшен.

Недић је у Београду ишао од једног немачког окупаторског фактора до другог, уверавајући их да такви поступци, као постављање једног абнормалног човека на чело општине искрвављеног српског града, је најбоља пропаганда за комунисте, која може да отера српски народ у крајње очајање. Најзад, и то само том Недићевом акцијом из Београда, Страхиња Јањић је удаљен из Крагујевца, избачен из сваког контакта са било каквим српским властима, а прихваћен од Немаца где је ступио у директну службу Гестапоа. Он се хвалио како је он вођа „српског гестапоа".

Жалим да се на овом изузетно прљавом случају задржавам, али је то потребно да би се видело шта је то један издајник, тај назив који је Југословенска влада у егзилу стављала тако олако на најзаслужније и најродољубивије Србе. То је мучно и болно када се види да се имена генерала Недића, генерала Докића, Богољуба Кујунџића и толике друге српске родољубе, јунаке и мученике, налазе на истој листи са срамним именом једног Страхиње Јањића.

У зиму 1941, баш када је генерал Недић упорно захтевао његово хитно уклањање са места претседника општине у Крагујевцу, Страхиња Јањић, осећајући да се ближи крај његовог насилничког и издајничког махнитања, похитао је да дође у Београд и да се чак пријави генералу Милану Недићу, да му реферише о свом раду. Претседник српске владе - то је један једини мени познат случај - наредио је да га одмах избаце напоље из „Жуте куће".

Тога или следећег дана чуо сам неку ларму пред вратима моје канцеларије у редакцији „Обнове", која је тада била прешла из старе „Политикине" редакције у зграду „Времена" у Дечанској улици. Баш у том

тренутку налазио се код мене Јован Тановић, мој стари ратни друг из 17. пука, који је место Владислава Рибникара тада преузео место директора „Обнове". Момак пред канцеларијом, који је за живота Краља Александра био, уз Зечевића „Зеку", његов лични момак, није дозвољавао неком насртљивцу да упадне код мене. Пошао сам да видим каква је то вика и гужва и угледао сам једног горолома у српској официрској униформи, шињелу и шапки, како млатара рукама и прети момку. Иза њега стајао је један мањи човек у наредничкој униформи држећи у руци говеђу жилу.

Тај човек у официрској униформи раздрао се:

- Ја сам капетан Страхиња Јањић, и Ви то име морате да познајете, а овај Ваш момак ме спречава да уђем код Вас.

Тек сам тада схватио с ким имам посла, јер његово име и историја били су ми добро по злу познати. Кратко сам му рекао:

- Момак има дужност да не пусти никог код мене, када сам заузет.

- Ја долазим овде да Вам доставим важне ствари. Знате ли Ви да сам ја Вашем дописнику у Крагујевцу, који није хтео да достави листу што сам му ја захтевао, рекао: „Ја имам мога Бога, говеђу жилу, и за новинаре."

Видећи да имам посла са умно поремећеним човеком, рекао сам му:

- Ако имате шта да саопштите у погледу новинарских информација, момак ће Вас одвести до сарадника који који прима извештаје из земље, па њему то кажите. Ја сам сада на конференцији и не могу да Вас примим.

Окренуо сам му леђа и затворио врата. Још се чуло његово крештање у холу пред канцеларијом и најзад се све утишало.

Тановић, који је чуо кроз отворена врата име мог посетиоца, када сам се вратио за мој сто, прекрстио се и рекао:

- Како се оваква протува могла да нађе међу нашим официрима, ма и један дан?

Разуме се да све што је тај отпадник и насилник испричао моме сараднику о његовом батињању у Крагујевцу, отишло је у редакциски кош.

Касније сам сазнао за нове издаје и чак крволоштва тог психопата. Нудио је Гестапоу да он може да образује једну српску трупу и да је поведе на Источни фронт, те тако да он ту претставља Србију. Успео је да окупи око 15 до 20 авантуриста, плаћеника и издајника као и он, али чак ни Гестапо није желео да има таквог савезника, знајући да би такво самостално слање групе српских издајника, да претстављају макар и симболично учешће Србије на страни Хитлерове војске, безусловно изазвало неодступну оставку генерала Недића и целе српске владе. Гестапо се задовољио да користи ту банду Јањићеву да терорише Србе и компромитује тиме српску униформу. Та зулумћарска група Јањићева терори-

сала је села у околини Београда, све до Младеновца и Гроцке, и поубијали су више сеоских домаћина, палили куће, пљачкали и силовали.

Уз сваки извештај који је стизао о овим последњим окупаторима у српској униформи, генерал Недић је беснео:

- Наредио бих својим одредима да ликвидирају ову банду издајника, али би то коштало десетине српских живота, јер би Гестапо стрељао таоце за ове своје између, српску срамоту.

Генерал Недић је упорно захтевао, да ако Гестапо хоће да има ту своју најамничку трупу, нека их обуче у немачке униформе, јер он неће да сноси пред народом српским моралну одговорност за злочине које чине људи за које би се могло мислити да припадају владиним одредима.

Да ли су те интервенције успеле, не знам, јер се најзад било престало да говори о групи Страхиње Јањића. Ја за њега више нисам чуо, све до последњих дана, када сам сазнао да је се и он нашао у емиграцији, и да је ту скоро погинуо у некој аутомобилској несрећи у Канади. Давно заслужена казна је ипак стигла, иако са закашњењем.

*

Завршавајући ову жалосну историју српске несреће и безумља, задржаћу се још на два случаја стављања под то слово смрти, али где њихово објављивање није могло да се објави и то не из разлога да је Југословенска влада у егзилу најзад схватила сву трагедију националну, и српску срамоту том акцијом јединственом међу свим избегличким владама, већ су то морали странци да учине и прекину ту луду игру животима и чашћу људи без одбране и без могућности да одговоре.

У часопису „Порука", који је издавао Југословенски народни одбор у Лондону у бр. 13 - је ли овај баксуз број коинциденција са баксузним словом? - од 16. јуна 1953, професор Радоје Л. Кнежевић у чланку „Југословенска влада и Дражa Михаиловић", говорећи о слову „З" доноси и списак од 25 имена људи стављених под то слово, али који нису били прочитани на лондонском радиу. Зашто није, то ћу рећи на крају првог случаја. Ту се налази под бр. 22 и име Тадије Сондермајера.

Тадија Сондермајер је мој класни друг из 46. класе Војне академије из Београда, последње класе српских питомаца који су произведени у чин потпоручника у самоме рату, 13. октобра 1914. године. Он је син др. Романа Сондермајера, санитетског пуковника српске војске, који је, као и многи други Пољаци, а међу овима и мој отац, дошао у Србију да ту нађу слободу коју нису имали у своме поробљеном завичају. Додајем да је мој отац, др Сигисмунд Краков дошао у Србију, не из Пољске, већ из Париза, где је био лекар у Пастеровом институту, али који се је придружио мобилисаним српским лекарима, његовим друговима из Париза, и

пошао да буде добровољни лекар у српској војсци у српско-бугарском рату 1885 године. Др. Роман, један од најпознатијих београдских лекара, чувени хирург, васпитао је своју децу у култу слободе и већ у Првом светском рату узели су учешћа сва три његова сина: Владислав и Тадија, као питомци 46 класе академије, а потом као официри, док је њихов најмлађи брат Станислав, гимназиста од 16 година, ступио као добровољац у српску војску и пао је као најмлађа јуначка жртва међу српским борцима већ у самом почетку рата негде око Цера или Шапца, исто онако као што је славно погинуо један други дечак, његов вршњак, Сена, најмлађи син пуковника Миладина Масаловића, а чију је херојску смрт опевао Милосав Јелић у свом „Србијанском венцу".

У Другом светском рату Владислав Сондермајер, ваздухпловни пуковник, био је заробљен и умро у једном логору у Немачкој.

Тадија Сондермајер био је такође у Првом светском рату ваздухопловац и истакао се као храбар пилот у борбама на Солунском фронту. Али, после рата, када је тадашњи министар војске Бранко Јовановић, дао официрима из бивше аустро-угарске војске ранг пре српских официра, јунака из ратова за ослобођење и уједињење, да би се тиме показао неки гест предусретљивости према дојучерашњим противницима, највећи број официра из 46. класе поднео је оставке и напустио војску. Међу њима је био и Тадија Сондермајер, који је у Француској свршио за аеронаутичког инжињера и био је у служби у југословенском цивилном ваздухопловству. Тиме је избегао падање у ропство у Другом светском рату и живео је такорећи илегално у Београду, не појављујући се на улици, не примајући се било какве службе. Он се плашио прогона Гестапоа због свог имена, бојећи се да немачка тајна полиција не пронађе неког Јеврејина међу његових прецима. О неком његовом „колаборатерству" не може се говорити јер он није видео Немце, осим иза завесе свог стана, када су можда пролазили улицом.

Ја за читаво време окупације ниједан једини пут нисам срео нигде Тадију. Али, баш у дане покоља таоца у Краљеву и Крагујевцу, један од наших заједничких пријатеља испричао ми је да је дан два раније био у једном затвореном београдском друштву, људи који добро познају један другог. Међу њима је био и Тадија, који је, како се баш разговарало о тим српским трагедијама, о све новим опасностима по српски народ, рекао да би људи, који имају име, које тадашњи пуковник Дража Михаиловић лично познаје, требали да оду код њега на Равну Гору, да га замоле да његови људи не врше акције у доба када се не може очекивати било какав војнички успех, а да те чарке само коштају тешко српско страдање. Требало је чекати тренутак за војне акције, а то није био случај у јесен 1941. Рекао је да би он радо отишао сам на Равну Гору, али да постоји опасност да га уз пут Немци не легитимишу, и да се

закаче за његово име и да се нађе у логору депортованих. Он је изразио мишљење једног српског родољуба, међу неколико пријатеља, мишљење једног старог војника. Како је то његово излагање пред неколико пријатеља забринутих за опстанак српског народа, дошло до других ушију, како је то препричано ко зна на каквом месту и међу људима, ко зна од када и у каквој прилици нерасположених према Сондермајеру, није ми познато, али - знајући Тадијин повучен живот под окупацијом, без икаквог додира са Немцима, осим ако га некад нису позвали на саслушање - закључујем да је тај разговор међу неколико људи у једном затвореном приватном стану, био разлог и подлога стављања овог храброг српског авијатичара под слово које значи смрт.

Тадија Сондермајер има да захвали тој околности да његово име није прочитано на лондонском радију, не својим сународницима на одговорним местима у Лондону, већ британском Министарству спољних послова, које је најзад, скандализирано тим поступком нецивилизованим, антиправним, антинационалним Југословенске владе у егзилу, забранило да се даље чита ма које име људи стављених под слово „З" на британском радиу. Ово изгледа тако невероватно да би неко могао да помисли да сам ја то измислио. Али ево доказа:

У истом овом броју „Поруке", што сам напред навео, бивши министар Двора у емиграцији, Радоје Л. Кнежевић дословно пише:

„Прво читање имена лица која се на тај начин жигошу, било је 2. јуна, а последње 11. септембра 1942 године. Саопштавање је вршено најчешће у вечерњој емисији. Увод или крај, како кад, једнолично је гласио: „Шеф тројки у Југославији наредио је да се ова лица (или: ови народни издајници) ставе под слово „З". Уз свако име ишло је и образложење о кривици. То објављивање преко радија обустављено је по тражењу Форин офиса" (стр. 15 поменутог броја „Поруке". Подвлачење те последње реченице је моје).

*

Форин офис није могао да спречи објављивање имена другог стављеног под слово „З" у тој необјављеној листи, на којој се он налазио као последњи. Његово име, које је дошло међу првима, стигло је већ касно, јер је већ у јулу 1942. Војко Чвркић ликвидиран и пре могућности читања на лондонском радиу. Код њега се ради такође о типичном случају личног предратног обрачуна.

Војко Чвркић, кога сам лично познавао пре рата, а за време окупације, све до његове погибије, нисам ни чуо ни где је, ни шта ради, био је из чувене куће Чвркића. Његов стриц Михаило, под окупацијом у Првом светском рату, на свој начин је водио отпор против аустриског оку-

патора и тако је успео да дигне у ваздух аустриски војни воз у Овчарско-кабларској клисури, зашто је после рата одликован од Краља Александра I Карађорђевом звездом са мачевима. У његовој устаничкој буни био је и његов синовац Војко, младић - ђак. Војко је пре Другог светског рата био народни посланик и баш ту је имао супарништво политичко у своме срезу. Касније је био и министар у влади др. Стојадиновића. Како је био ожењен Јеврејком, професорком из Чачка, он се је склонио у село Рошце у Овчарско-кабларској клисури, крију̂ћи се од Немаца, не желећи да води какву било акцију, како би тако скривен спасао живот својој супрузи да не буде ликвидирана, као и сви други Јевреји од Гестапоа. Све вести пуштене од његових предратних политичких противника одмах под окупацијом, најобичније су измишљотине. Ту у селу Рошцима, Војко Чврки̂ћ је изгубио живот не од Немаца, од којих се крио, већ од „црне тројке" коју је упутио његов предратни политички супарник, и не чекајући да се стављање под слово „3" прочита на лондонском радиу, те да се тако Војко „заплаши" и да му се да „прилика да се поправи".

У „Књизи о Дражи", свеска прва, у чланку „Праштање је највећа освета", капетан Никола С. Бојовић описује призор који су његови четници и он сам наишли када су стигли јунских дана 1942. године у село Крш, општини шаранској, где је дошао да се смести и Дражин штаб и он лично. Удовице из братства Караџића, Јауковића и Симићевића бациле су се пред Дражу молећи освету за своје побијене мужеве, синове, браћу, јер су комунисти за време своје страховладе само из ова три братства побили преко педесетак људи, па чак и дечака. Међу побијеним од комуниста била су и два свештеника. Удовице, сирочад и преживели људи јаукали су и тражили освету за своје пале жртве.

„И богзна - пише капетан Бојовић - докле би ова ојађена гомила набрајала своје жртве, да их Чича благим, само њему својственим гласом не прекиде:

- Драга браћо и сестре, знамо и учествујемо у превеликом вашем болу. Будите убеђени да ће сваки зликовац добити заслужену Божју и народну казну, јер „крв је људска рана наопака". Ми данас немамо временске могућности да испитујемо поједине случајеве; али вас уверавам да ће се за сваки случај повести потребан судски поступак и донети праведно решење".

Усред тог тражења народне освете над злочинцима, који су извршили покољ над најбољим националистима из тог краја Црне Горе, капетан Бојовић наставља да пише, како је у том тренутку једна четничка патрола довела једног свезаног партизана који је убио баш његову, капетанову рођену мајку, и пре него што ју је убио ископао јој је очи. Свет около, имајући пред собом комунистичког крвника, који копа очи старим женама, хтео је да га одмах линчује, али капетан Бојовић га је узео у

заштиту. И писац, описујући своје дело вели да је ослободио убицу своје мајке ланца којим је био везан и рекао му:

„Нека ти је проста крв моје мајке! Слободан си! Верујем да ниси разбојник и да ћеш постати добар Србин."

Присутни нису хтели да чују за ово праштање и пошли су да линчују убицу и копача људских очију. И писац вели даље:

„Чича се окрену и прекиде ову тешку ситуацију.

- Бојане, слажем се с тобом. Праштање је највећа освета, ако има наде да ће од онога коме се прашта постати добар члан друштва. Лако је човека убити, теже га је преваспитати. Али ако убијете права човека или човека који би могао постати добар члан друштва, како ћете га онда оживети? Наша је света дужност да преваспитавамо, не да убијамо. Ми се не смемо угледати на комунисте, који сматрају да ће моћи путем страха и терора наметнути свету своју диктатуру. Наши су циљеви различити, па и наши поступци морају бити различити. Ми идемо трновитим хришћанским путем, јер смо свесни да је било и да ће бити идеја и идеологија, али није било и нема изгледа да ће бити у будућности савршеније науке од Христове. Ми смо убеђени да у свету има више добрих него злих људи, и да ће, после многих горких и тешких часова, добро најзад победити". (стр. 237-240).

*

Познавао сам лично Дражу Михаиловића када смо заједно служили у пешадиском батаљону Краљеве гарде у Београду у току 1919. године. Колико сам га тада упознао баш сам га сматрао као човека доиста испуњеног хришћанским духом, те зато верујем да је доиста тако поступио и говорио у овом јединственом случају праштања и пуштања на слободу једног таквог зликовца, само зато што је имао 17 година и што је тврдио да би он био убијен ако не би извршио злочин који му је наређено да почини.

И зато ово чудесно слово „3" верујем да никада није било његов изум, али да га је примио од неког свог несрећног саветника, који га је уверавао да је то објављивање стављања чланова Српске владе под окупацијом и истакнутих њених сарадника под слово које значи и истовремено осуду на смрт, један добар политички потез да се енглеским савезницима покаже да не постоји никаква сарадња између Југословенске војске у Отаџбини и Недићеве владе, а тиме још мање сарадње са било којим окупатором, што комунистички агенти, како они совјетски у Москви, тако и они југословенски у Лондону стално тврдили Енглезима. То је за Дражу Михаиловића био један добар политички маневар, али то је за извесне „силеџије" била добра прилика да пречисте своје било предратне поли-

тичке, било ратне личне обрачуне, било супарништва, било старе пизме и мржње. Да Дража Михаиловић није могао да има претставу о тобожњим „злочинима" највећег броја тих стављених под слово „З" сведочи и то да су сви ти радио-осуђеници били или из Београда, или из Шумадије, или из Западне Србије, ниједан из Источне Србије, а да не говорим о другим крајевима изван Србије, изузев она два имена из Бачке. Ту су поједини људи, као директор гимназије Михаило Кнежевић, као онај Кондор и слични имали широко поље да пречисте своје старе рачуне на бази некакве колаборације са окупатором, чак и оних људи који су се крили и били животно угрожени од окупатора, као што је случај Тадије Сондермајера и Војка Чврkића.

Дража Михаиловић је био у Црној Гори, и по речима његовим из те језиве историје испричане од капетана Бојовића види се да није имао времена да расправља случајеве злочина ту пред његовим очима учињеним, а како је тек могао да проверава оптужбе које су неки његови далеки сарадници, прави или лажни, стављали на главе честитих и исправних Срба, у огромној већини, у Србији, а којом су везе биле тешке и далеке. Али, зато сва одговорност лежи на Југословенској влади у егзилу, јер она није живела у хаосу окупације, у закрвљености грађанског рата, у разним политичким обрачунима, за које су сматрали да је најбоље да се пречисте баш у присуству непријатеља, везујући своје личне кавге за некакву издају, колаборацију и све те шаблонске изразе, којима је иначе обиловала као монополом свака комунистичка пропаганда.

Краљевска влада у иностранству знала је највећи број тих људи, могла је да види бесмисленост бар појединих оптужби, као оне најлуђе о некаквом одликовању немачким Гвоздениим крстом неких сеоских учитеља, претседника општина, трговаца, јер је бар Војни кабинет могао да види сву немогућност такве тврдње. Ту у несхватању националне дужности према унесређеној земљи, према људима које је баш та лондонска екипа, састављена добрим делом од људи који су непотребно бацили Југославију у рат и уништење, ту лежи не само једна непотребна српска трагедија, већ и још непотребнија национална срамота. Место да се Енглези убеде у оданост Југословенске владе и Југословенске војске у Отаџбини њима, они су се згрозили овим не само противправниим, противдемократским, већ и противчовечанским бацањима смртних осуда кроз етер, те су морали еминентном српском правнику, а тада Претседнику Југословенске владе у егзилу да забране свој радио за такву недостојну работу. Ту је та последња срамота и југословенска, а још више српска, јер су Срби стављали искључиво друге српске пађенике у потлаченој Отаџбини под то слово смрти и срама, да се ту поновим.

И овај дипломатски шамар који је Форин офис учинио Југословенској влади и неповољно писање енглеске штампе, нарочито левичарске, која

је тврдила да је маса комунистичких „бораца" стављена тако под то слово, да буду погубљени без суда и права одбране, натерали су професора Слободана Јовановића, већ онда када није био Претседник владе у егзилу да упути писмо лондонском великом листу „Тајмс", те га је овај лист објавио у броју од 15. јула 1946. године, у доба суђења генералу Дражи Михаиловићу у Београду од стране комунистичко-партизанског суда:

„Господине Уреднице,

„У оптужници против ђенерала Михаиловића нарочито су, изгледа, истакнута убиства извршена под т. зв. словом 3. Јавни тужилац у Београду тврди да је југословенска влада у Лондону, поступајући по предлозима ђенерала Михаиловића, оглашавала преко лондонског радија имена оних које је требало побити. Према оптужниици, та оглашавања преко радија престављала су наређења за убијање Титових присталица и симпатизера.

„На једној конференцији за штампу, одржаној са страним дописницима у Београду 1. октобра 1945, др. Недељковић, Претседник југословенске Комисије за утврђивање ратних злочина, изјавио је да је број оних на које је примењено слово 3 „изванредно велики. По нашим подацима о жртвама, покупљеним на терену, цифра закланих прелази десет хиљада ... Никада ниједан Немац и ниједан колаборациониста нису били стављани под слово 3".

„Као заступник Министра војске од јануара 1942. до јуна 1943, имам да изјавим следеће:

„1) 3 је прво слово речи застрашити. Лицима стављеним под слово 3 давано је упозорење да се за њихова недела зна и изван земље и да ће их после рата сустићи казна.

„2) Објављивање имена лица стављених под слово 3 вршено је преко радија Лондона, по предлозима које је ђенерал Михаиловић достављао југословенској Влади преко британских власти.

„3) Укупно је 75 особа стављено под слово 3.

„4) Из списка лица стављених под слово 3, који се може наћи у архиви радија Лондон, јасно излази да је слово 3 примењивано само на квислиншке елементе познате по својој служби непријатељу. Тако је било примењено на на Претседника т. зв. Српске владе, Милана Недића, и на најважније колаборатере.

„5) Супротно тврђењима др. Недељковића, на списку лица стављених под слово 3 нема ниједног јединог члана из Титовог покрета".

*

Професор Слободан Јовановић, пошто је енергично демантовао да је под слово 3 стављен и један једини комуниста - што је тачно - јер нису ту стављене ни убице и копачи очију мајкама и сестрама официра Драже

Михаиловића, потврдао је да се јасно види да је то слово примењивано „само на квислиншке елементе познате по својој служби непријатељу". И у тој срамној тачци бр. 4 у писму еминентног српског правника цитира се само једно име и то: „Претседника т. зв. Српске Владе Милана Недића".

Ова изјава није дата у лето 1942. године, када се није знало шта се у земљи одиграва. Она је дата 1946, када се у Лондону већ налазила архива Недићеве владе, коју је свакако могао да види, савести ради, и професор Слободан Јовановић, баш као што је то имао прилике да види и писац чланка о слову З у том броју „Поруке" од 16. јула 1953. године, у коме с објављује и то писмо професора Слободана Јовановића. Министар Двора у пучу и егзилу, од 27. марта 1941. до лета 1943, професор Радоје Л. Кнежевић је ипак поштено ту извео закључке, који су се одавно наметали, те је ту најзад признао сву заблуду и грех чињен према једном великом српском јунаку и родољубу - уз толике друге - пишући:

„Било је стога покушаја да се Недић прикаже као узоран квислинг, чак и да се изједначи са Павелићем. То је просто бесмислица. Прошао је рат са својим нужностима и својом психозом, рат у коме ради извојевања успеха све ствари јесу неминовно или беле или црне, а нијансе не постоје. Много се могло сазнати од онога што се за време рата није могло докучити. Данас, са свестраним погледом догађаја и мирним погледом, нема опасности да се и о противнику са којим се борило, а борило се о главу, покуша говорити са непристрасношћу. Ђенерал Недић није ни желео, ни припремао долазак непријатељев. У краткотрајном априлском рату он се као командант Треће групе армија на југу државе ваљано борио против Немаца. У Београду је живео као заробљеник интерниран у своме стану. Половином августа, кад су букнули први крупнији немири, Немци су дошли на мисао да за цивилну управу Србије створе тело и доведу људе већег ауторитета, но што је то био случај са Комесарском управом. Немачка Тајна служба нредложила је ђенерала Недића: он је био војник од имена, а имао је израније респект према моћи немачког Рајха. Недић се у први мах успротивио... Тада му је упућен специјални изасланик Фезенмајер. Да владу образује, Недић је пристао тек пошто му је било саопштено да ће иначе Србија бити подељена између Арнаута, Бугара, Мађара и усташа. Прилив избеглица из Независне Државе Хрватске био је већ дотле знатан; Недић је имао пред очима судбину којој би у случају његовог обијања можда изложен и народ у Србији. Тражио је, и обећане су му две стеари: да се од њега неће захтевати да изађе из оквира побеђеног према окупатору; да ће се из заробљеништва пустити што већи број официра и војника. Недићева Влада била је само Влада по имену. Она није имала ни Министарство војно ни дипломатску службу. Недић није био српски нациналиста који

је једва дочекао да на рушевинама Југославије гради Србију. „Мајка Србија", чије је ране осећао и над којом је плакао, није му била државни идеал. Као и Србе из НДХ и осталих крајева, он је прихватао и збрињавао хиљаде Словенаца који су морали да напусте своја огњишта. Уточиште и хлеб нашао је у Београду тада известан број Хрвата, којима због њихове изразито југословенске оријентације није било опстанка под Павелићем. Командант Српске граничне страже био је Људевит Погачар.

Кад је Недићу крајем 1941. предложено да пошаље симболичну чету на фронт према Совјетима, он није пристао, с образложењем да његова Влада није савезник Рајха. Недић је, по позиву, имао састанак са Фирером 19. септембра 1943. Није нам познато да ли је пронађен записник о разговору.

Чуло се само да је тад учињена сугестија и о српском контингенту за руски фронт: чињеница је да ниједан војник није послат. Као Комесарска управа, и Недић је одбио да се донесе Закон против Јевреја. Он је схватио своју функцију као функцију административну, а не политичку, и није хтео чинити Немцима никакве услуге изразито политичке природе".

И пошто је овако, први пут у Лондону, изнео истину, коју су дотле прљале све пропаганде, професор Радоје Кнежевић (коме као сестрић и сарадник генерала Милана Недића, срамоћеног од националиста - оних лондонских - а убијеног од комуниста, одајем пуно признање и захвалност на овом честитом ставу), закључује да се: „Недићев лик почиње да се оцртава као лик жртве која је себе свесно принела на ломачу".

Ко онда говори истину? Је ли професор Слободан Јовановић који ставља Недића међу „квислиншке елементе", који су познати „по својој служби непријатељу", или професор Радоје Кнежевић који признаје да је Недић свесно жртвовао свој живот да би служио своме народу? Ко је спасавао српски народ? Је ли Југословенске владе у Лондону, или заробљеник Милан Недић у окулираном Београду? Ко је упропастио Краљевину Југославију? Јели они који су у земљи, служећи верно Краљу, Отаџбини и српском народу, лили своју крв и давали своје животе да очувају преживљавање народно и континуитет државе, или лондонски политичари који су својим слабићским ставом према савезницима довели комунизам на власт у Југославији? Зар је Милан Недић смео да каже НЕ самом Хитлеру, који је могао тог часа да га пошаље у крематоријум, а чланови Југословенских влада у егзилу су дрхтали пред сваким и најбестиднијим захтевом и протхевом Черчиловим, па не само његовим, већ и последњег члана Интелиџенс сервиса.

Кога ће од ове две групе Историја српског народа ставити за вечност под слово З?

XIV

ПОРУКА БЕГУНЦИМА У ТУЂИНИ

Било је топло летње вече на Видовдан, 28. јуна 1942. године. Над Београдом је небо било још осветљено одблесцима сунчаних зракова, који су ишчезли иза видика. Трг Престолонаследника Петра био је препун Београђана, људи и жена, као увек када је Радио-Београд, - сада у рукама немачких војника, - преносио говоре Претседника српске владе.

Иако је ово био саобраћајни центар престонице у ропству, кроз коју су стално крстарила немачка војна возила, иако је ту више хиљада било окупљено, чекајући да сазнаду једну нову тајну своје судбине, и последњи жагор је одједном престао чим су забрујали гласноговорници, високо уграђени на сваком крају овог срца Београда, преносећи прве речи генерала Милана Недића:

„Данас се обраћам вама, несрећници, ратни кривци и бегунци са бојног поља, безумни Срби-несрби, упропаститељи свог рођеног народа! У име Србије хоћемо да вам отворено кажемо речи тешке оптужбе која ће пасти на ваше главе, када већ немате поштења и разума нити савести да би вас она сама до сада казнила!"

Наши људи су били навикли да чују обично благ и топао глас оног кога су звали „Оцем Србије", али овог Видовданског вечера тишину Теразија раскидао је један крик, опор и тежак, горак и болан, као речи Видовданске Лазареве клетве, глас какав се дотле није чуо над унесрећеном престоницом, чак ни онда када је генерал Недић слао упозорења пред опасностима која свима лебде над главама и прете уништењем. Овог вечера Претседник српске владе није говорио да би блефирао Немце, како је то морао увек да ради - објашњавајући нама: „Боље је да им дам речи, него дела" - нити је овог вечера покушавао да уразуми оне које је туђинска пропаганда навела да и они проливају српску крв. У то вече Видовдана 1942. године генерал Недић је иступио као судбински тужилац упропашћеног српског народа. Горчина је избијала из сваке његове речи. Није се осврtао на ма какве обзире, ни на какве табуе, ни на какве могуће приговоре. То је избијао оркан из једне душе измучене и отроване свим оним туђинским отровима који су капали кроз етер на тешком људском крвљу натопљену, и пожарем опустошену српску зем-

љу. Овог вечера рикнуо је генерал Недић ојађен, згрожен призором да они који треба да у слободном свету, пред такозваним „Великим савезницима" бране судбину и опстанак српског народа, они дрхте као лишће на ветру пред сваким и најлуђим захтевом тих савезника, не питајући се шта ће то коштати српски народ, не бранећи његову част, већ прљајући је, док он ратни заробљеник на отсуству не савија своју кичму пред немилосрдним окупатором и комад по комад брани свако право поробљеног српског народа, његову част, његов живот и опстанак. Несрећно, злокобно, безумно слово „З" - под које у том тренутку није био стављен - учинило је да ускипи његов гњев, видећи да пошто је бранио српске животе са последњим човечанским снагама од окупатора нацистичког, мађарског, бугарског, од усташа, да мора сада да брани животе и част српских родољубивих ратника, носилаца Карађорђеве звезде са мачевима, пожртвованих претседника општина, учитеља, свештеника, које или Немци стрељају, или комунисти тестерама раскидају, или им сада прете клањем претставници Југословенске владе у Лондону, из луде жеље да се тако легитимишу пред енглеским хлебодавцем или да задовоље неке прљаве предратне политичке обрачуне.

И као античка клетва проламале су се ове теже оптужбе генерала Милана Недића у видовданској ноћи, клетве на оне који су се усудили да гротескно јавно тврде да су они „изабрали као Кнез Лазар царство небеско" у најлуксузнијим хотелима Лондона, са забавним викендима, док је сваког тог викенда тешка и драгоцена српска крв заливала сваку стопу српске земље, претварајући живи и јуначки српски кароd у ону „небеску војску" како ју је велики српски владика, филозоф и родољуб Николај називао.

У видовданско вече генерал Милан Недић проговорио је онако како је сваки унесрећени Србин мислио и осећао, али не смејући да свој бол изрази да га неби прозвали некаквим немачким плаћеником:

„Ви, када бисте били добри и прави синови ове много напаћене српске земље, ви бисте се каменом каменили у сазнању колико сте и каквих несрећа и јада задали својој рођеној Отаџбини. Ви бисте, као заповедник Ниниве, посули главе пепелом и тражили милост од Бога, молећи опроштење неопростивих грехова према својој родној груди. Ви сте у тренуцима безумља, у тренуцима заслепљености и помраченог српског разума, сунули са злочиначком непромишљеношћу у наручје дин-душмана наших, вековних душмана словенства: комунистичко-енглеској мафији и продали свету српску земљу за тридесет сребрника, гурнули је у пропаст, у јад, чемер, истребљење и смрт. Зашто? За чији рачун?

„На ова питања, бедници, ви никада нећете одговорити. Не смете одговорити ма како се разметали тамо преко „кратког вала" и ма како

се ви звали: југословенски министри, југасловенски официри... југословенски стручњаци, али, на нашу срамоту и несрећу, туђински плаћеници.

„Јер не само да немате храбрости на ово да одговорите, ви немате ни образа, ви, шака малоумника. За неколико дана срушили сте што су јадни Срби деценијама зидали, зашто су вековима страшне жртве подносили, нештедимице своју крв лили и своја гробља сејали по толиким земљама света, док своју велику и лепу народну кућу нису скућили, ви сте српском народу ту његову умирањем, крвљу и патњама сазидану кућу разорили. Разорили сте је за циглих неколико дана ваше бедне владавине, и што је најсрамније, побегли сте одмах главом без обзирце, са џеповима напуњеним златом, у туђину, остављајући свој народ да он, невин и некрив, испашта ваше грехове, посрћући под страшним теретом, у мукама, болу, сузама и смрти.

„Имате ли још ма и кап српске крви у себи, ма и искру српске душе и српског разума; па да видите, да разумете и осетите сву величину бола и несреће коју сте причинили српском народу?

„Узалудно је говорити о поштењу, о души, о српском разуму онима који су српски народ срамно оставили и побегли, а сада га још страшније издају начинивши од трговине са српском крвљу средство за своје издржавање.

„Ви трговци људским месом, ви одроди, српско вас млеко разгубало, место да у погружености и кајању потражите олакшање својих претешких грехова, ви вирећи из туђих џепова и каса, дречите и зовете српски народ у још већу беду и невољу. Ви сте упропастили државу и слободу, а сада радите на томе да и њега самог нестане. Са порукама које излазе из ваших болесних мозгова, ви гурате свом снагом Србе поново у крв, у уништење, о, ви безумници, лоше слуге горих господара, зар је и последња искра српског осећања из ваших поганих душа изчезла? Зар у вашим проданим срцима нема ни трунке самилости за српске мајке од вас у црно завијене, за ојађене удовице, за уцвиљене сестре, и јадну малу сирочад која ће због ваше безумности и бездушности целог живота патити? Зар до ваше прљаве савести не досеже пламен сагорелих села, опустелих огњишта, упропашћеног народног добра? Зар је сјај енглеског злата толико засенио ваше лакоме очи да оне не виде безбројна гробља, црне барјаке на српским домовима, црне убрадаче на српским женама?

„О, ви проклетници, где ће вам душа, ваша продана, издајничка душа? Знамо ми да се ви не бојите ни Бога, ни Његове правде. Али не заборавите да пре ње постоји и земаљска народна правда. И, зато вас питамо: Мислите ли да ћете се икад свом несрећном дому вратити?

Ви сте се потпуно избезумиљи и већ сасвим сасекли грану на којој сте се, бар неки, могли како тако одржати, ви највећи злочинци и кривци, у друшву са разним Крњевићима, Бичанићима и сличним „пријате-

љима" српског народа, прогласили сте се за неке судије, па, да грдне ироније! „изричете пресуде" најбољим Србима који брину тешку народну бригу и коликогод њихове људске моћи дозвољавају, помажу свом несрећном народу, којег сте ви тако безумно преварили, упропастили и изневерили. Чак сте ви „осудили на смрт" оне српске родољубе који су саветовали народу да засеје сваку стопу земље, да у овим претешким временима осигура себи бар насушни хлеб, те да идуће зиме не буду жртве глади! Шта се вас тичу животи српске деце, кад сте ви сами сити и пијани!

„Ко сте ви? Ви, шачица бедних политичарских коцкара која је проиграла и свој народ и своју земљу, па утекла из ње главом без обзира, покривена срамом и праћена проклетством. Ви претите другима! Претите да бисте само угушили сопствени страх пред коцом који вам претстоји за претешке злочине према Отаџбини и народу.

„Али ми вас разумемо. Ви вриштите. И за невољу вам је! Лаћа тоне. Куда ћете сада? Ви сте и код својих госа сада непожељни. Вама се пребацује да сте оперетски политичари и војници, који су ратовали само три дана, па са попришта јурнули право Енглеској у наручје. Знамо ми вашу катастрофу и моралну, и националну и политичку. Израбили су вас са мора мајстори. Тако је то. Ко са ђаволом тикве сади оне му се о главу лупају.

„И последње ваше наде пропашће. Узалуд упирете очи у црвењаке да вам они поврате државу, ви државници и војсковође без државе, народа и војске... Ви, који у ствари, са лицем искривљеним од страха и гриже савести - уколико је још који од вас и има - дршћете пред страшним судом народа српског.

„Да, пред њим ћете ви бедници, дати рачуна и Богу и народу о својим прљавим злочинима, пред њиме ћете окајати грехе што сте свој народ упропастили. Тај суд, народни суд очекујте. Он је неумитан. Њему нећете умаћи авионима нити га подмитити покраденим златом.

„Ову вам посланицу, вама издајници и бегунци у туђини, шаље Отаџбина ојађена и васцели српски народ".

Изнад Београда разнеле су се последње речи генерала Недића и гласноговорници су занемели. Али је сада жагор прошао кроз окупљене редове. Свако је давао своје коментаре. Гледао сам људе, нарочито старије, од којих сам многе и познавао, како забрнуто, затегнутих црта климају главом, као да преживљавају све оно што се за петнаест последњих месеци одиграло над Југославијом, над њиховим домовима, над најближим њиховим. Чинило ми се да је кроз ово право проклетство бачено од генерала Милана Недића на оне који су довели, непотребно, свој народ до пропасти, проговорио и њихов бол и очај.

Када сам сутрадан, као и обично, дошао ујутро у кабинет Претседништва владе, пуковник Масаловић ме је одмах упутио да идем у канцеларију код ујака. Вели ми:

- Питао је већ за тебе да ли си дошао.

Место поздрава, док сам се још налазио на вратима, тенерал Недић ме је упитао:

- Јеси ли слушао синоћ?

Рекао сам му да сам баш ишао на Теразије да чујем каква ће бити реакција на говор.

- Па шта кажу ови наши?

- Како ко. Неки веле да си их добро распалио, и да је требало тако говорити, други опет мрмљају да не треба нападати Лондон, јер су Енглези „наша даска спасења". Тада је један средњевечии човек, по изгледу неки занатлија или мали трговац, узвикнуо: „Јесу даска, али по нашој глави".

Овде се Недићу први пут тог јутра лице развукло у осмејак, јер је био сав затегнут и нервозан.

Онда сам му испричао шта је говорио један чичица, који је био близу мене. Чујући како два три млађа човека, очигледно проенглески расположени, а можда и промосковски, мрмљајући и критикујући такав напад као штетан, овај им се окренуо:

- Е стави их Недић под Обзнану, и лондонце и њихово грбаво слово „З".

Један од ових младића погледао га је љутито:

- Море, не разумете ви стари ништа.

- Разумем ја, јер знам шта је то прави рат, пошто сам био и на Куманову и на Битољу, и на Брегалници и на Солунском фронту, па знам како се брани држава, али ти, лубеницо зелена, незнаш ништа.

И додао сам:

- По овом сам видео да је то неки стари пензионисани официр.

Недић се је одједном насмејао, када сам поменуо ту његову Обзнану и онај епитет лубенице, који је стари ратник дао том англофилу:

- Ја сам им казао што ми је на срцу лежало, а они могу сада мене да ставе под то „грбаво слово З", како твој сусед рече. Зар ми је мало да морам да браним српске животе од окрутног окупатора, од усташа, од Мађара, од Бугара, од сваке але и вране која је навалила као на мрц на српски народ, већ морам сада да се борим и спасавам српске животе од Краљевске југословенске владе, којој као да је претседник Черчил, а не онај наш несрећни Слободан, у коме сам увек гледао нашег великог човека.

Рекао сам своме ујаку да, од како је било прво читање стављања под слово „З" преко В.В.С., изузев неколико неизлечивих англофила, већих

Енглеза од енглеског Краља, општа критика, чак револт код свих оних наших људи са којима сам разговарао је била та да су под словом „З", без изузетка, стављени само Срби. Људи су се питали:

- Па они наши у Лондону нису искључиво српска влада, па да само Србе воде под евиденцију. Они се називају Југословенском владом, па ако траже издајнике има их на прегршт преко Саве и Дрине. Где су под словом „З" Павелић, Кватерник, Будак, доглавници и главосече српске? Зар је издаја у селу Попучке, а није у Загребу? Зар су душмани у Краљеву, а не у Јасеновцу?

На то ме је Недић прекинуо:

- Ето видиш, то су мали људи, скромни, радни, нису државници, ти са којима си говорио, па ипак умеју да гледају и цене здравим српским разумом, али њега нема код оних лондонских прибеглица, који су земљу свалили у несрећу, а народ у уништење, па здимили авионима, да сада из затишја, сигурни и сити, прете онима који неће лудо да умиру за Енглезе, већ хоће да спасавају да би Српство живело.

*

Када сам недељу дана касније - а био сам у кабинету сваки дан - опет дошао, Масаловић ми је намигнуо:

- Иди унутра, данас је твој ујак добро расположен.

И доиста, када сам ушао, овог пута имао времена и да се поздравим са својим ујаком, генерал Недић ме је гледао насмејаних очију, очигледно врло задовољан неким догађајем:

- Чекао сам те да дођеш да ти дам нешто добро за „Обнову", па да објавиш да наш народ прочита. Када су ми јутрос донели из Министарства унутрашњих дела овај извештај, одмах сам помислио: Ово је нешто за Сташу. И наредио сам да ми одмах донесу и једну копију. Ето, узми.

То је био један кратак извештај из Лазаревца. Прочитао сам га летимично.

- Ето, рекао је генерал Недић, када видим да и ови наши млади људи, у које смо почели да сумњамо да су се однародили, умеју да се јуначки боре за Краља и Отаџбину као и њихови очеви и дедови, ја осетим да је српски народ вечан у свом јунаштву и величини. Покварила се само његова господа, ћифте из чаршије, надриинтелектуалди, али сељак, радник, занатлија, они које зову мали човек, то су у истини велики људи. Они носе стару српску традицију, они су наше надање и носиоци наше будућности, без обзира како се звали, само када умеју за свој народ да се јуначки боре. Наредићу да се одмах овај јунак пред стројем његове јединице јавно похвали наредбом мојом.

Тога дана „Обнова" је донела тај извештај који ми је генерал Недић предао и који је гласио:

„Јуначки подвиг добровољца Благоја Маринковића.

Лазаревац, 6 јула.

„Пре неки дан дошао је на отсуство кући, која се налази у селу Дарослава, добровољац Благоје Маринковић. Пре три дана ноћу упала је једна комунистичка банда и напала на кућу Маринковићеву, покушавајући да га наговори на предају. Маринковић је, заједно са својим братом, одговорио на овај позив пушчаном ватром и, после жестоког пушкарања, нагнао је бандите на бекство из села.

„У борби, добровољац Маринковић је тешко рањен на два места, док је његов брат лакше рањен. Обојица су пренети У болницу на лечење.

„Ова два млада човека својом одлучношћу натерала су у бекство цео један вод партизана из Првог шумадиског НОП одреда, који је своје рањенике однео са собом".

Ступајући, под притиском два налога Гестапоа за моје хапшење, и по самом савету мога ујака у „Обнову", мислио сам да ћу бар са те стране остати мало миран. Међутим, баш у овим првим јулским данима 1942 чекало ме је једно непријатно изненађење. Када је моја ћерка прослављала своју прву годишњицу - боље рећи ми смо је прослављали, наш кум, који је не само крстио моју ћерку, већ и некада и моју жену и у име Николе Пашића, који је требао да буде кум моме тасту Ивану Иванићу и мојој ташти Милици Михаиловић, и њих венчао, краљевски сенатор Емило Гаврила, иначе мајстор 33. реда у ложи у Петрограду, одакле је био родом, донео је мојој ћерци на дар тапију једног терена од преко 1.000 метара на Дедињу, испод самог Белог двора, на падини која је водила ка Лисичијем потоку. То је било парцелисано имање, мислим госпође Драге Марковић, и наш кум је ту купио тај плац за своје кумче. До рата тај је терен стајао празан, али када смо у зиму 1941/1942. видели каква је оскудица у храни, ми смо с пролећа 1942, тај терен прекопали и претворили у башту за поврће и засејали свим потребама за исхрану у поврћу, а као ограду около засадили кукуруз. Сваке недеље моја жена и ја смо излазили на тај терен да заливамо, окопавамо, а када је поврће почело да стиже и да у корпама односимо кући оно што је било за ту сезону. Када смо једне недеље у почетку јула били дошли на Дедиње и упутили се ка нашем повртњаку, приметили смо једног човека у некој униформи, као што је имају општински службеници, да се ту врти и неког тражи. И он је нас одмах приметио и упутио се ка нама, јер сем њега и нас није било никог другог.

Пришавши нам одмах нас је запитао да ли ми знамо где се налази парцела и ту рекао број баш нашег имања. Моја жена и ја смо се само погледали. Брзо сам му рекао:

- Ако нам кажете чије је то имање, лакше ћемо знати него овако по броју.

Човек у униформи загледао се у цедуљу коју је држао у руци и одговорио ми је:

- То је неке госпође Иванке Иванић-Краков.

- Чини ми се да знамо где је, одговорио сам му и додао: А зашто тражите тај плац?

- Знате, ја сам у Управи за јеврејска имања, па нам је Гестапо наредио да то имање конфискујемо, јер је то једна Јеврејка.

Видећа да је моја жена црвена у лицу и запрепашћена, рекао сам том изасланику за конфисковање јеврејских имања, да би се отарасили њега, јер би се ваљда цело време вртео и спречио нас да оберемо поврће које смо хтели да узмемо:

- Ево, то је видите оно имање које је засађено и што има около кукуруз.

Он ми је захвалио и упутио се ка нашем терену, загледао у камен где је био утиснут број који је означавао парцелу, нешто забележио и најзад се удаљио. Ми смо дотле лутали преко туђих имања.

- Шта ово сада треба да значи? - узвикнула је моја жена када се човек изгубио. - Откуд сада мене прогласише Јеврејком?

- Зашто не? Када сам могао да будем то ја, зашто онда да то не буде и моја жена?

Али, није нам било до смеха. Брзо смо набрали парадајза, салате и бораније и са пуним корпама пошли забринути кући.

Већ сутра дан сам био први у Недићевој канцеларији и чим је дошао обавестио га о новој нашој невољи са Гестапоом.

- Када нису могли да докажу да сам ја Јеврејин, сада то хоће да пренесу на моју жену. Молим те, интервениши брзо, јер могу да дођу да ухапсе Иванку. Већ и тако смо ову ноћ стрепели. Нека се види ко је ту надлежан, па ћемо му однети све папире да виде да је Иванка по оцу из старе српске породице из Бачке, а по мајци опет из српске православне породице из Срема. У осталом то бар теби не морам да доказујем.

Недић је одмах наредио Масаловићу да позове телефоном Драгог Јовановића, управника Града Београда и претседника Београдске општине, под којим је била та Управа за јеврејска имања.

Чим се Драги Јовановић јавио, Недић му је изложио случај наш и рекао:

- Шта треба то да значи да је Гестапо прво на силу хтео да начини мог рођеног сестрића Јеврејином, а сада чини то са његовом женом и наређује, без икаквог проверавања, на бази ко зна чије денунцијације чак и конфисковање њеног имања?

Драги Јовановић је рекао моме ујаку да ће он лично одмах предузети мере по том случају, да је потребно само да ја дођем код њега и да донесем крштенице моје жене и њених родитеља и да ће он са тим лично отићи у Гестапо и да види на основу чега су могли да доносе таква глупа решења.

Одмах сам са папирима моје жене отишао у Управу града, Драги Јовановић ме је примио и дао сам му све папире, и он ме је уверио да моја жена нема шта да се узнемирава, и да ће он тог истог дана довести ствар у ред. И додао је:

- Знате овим Немцима је довољно да им било какав њихов повереник, а који је комуниста, или да усташки претставник код немачког командујућег генерала у Београду или можда чак и неки ваш новинарски колега нешто шушне да сте ви или ваша супруга Јевреји, па да одмах наређују, не проверавајући то злонамерно обавештење.

И доиста, два три дана касније, а пре тога је већ телефонирао Недићу, Драги Јовановић ме је позвао да ми врати документа моје жене и да ми саопшти да је све у реду и да је наредба за конфисковање поништена. Пошто сам му био рекао како се све десило, он ми је на крају додао:

- Сада можете да наставите ваш повртарски посао, без бојазни да ће вас ма ко ту сметати.

Пребацивши, благодарећи енергичном интервенисању генерала Недића, и ову другу моју јеврејску историју, нисам ни слутио да ће ме за два три месеца касније снаћи и трећа, и ова одвести право у Гестапо.

XV

НА САВСКОМ МОСТУ

Бацање у ваздух мостова на Сави и Дунаву на дан 12. априла 1941, када су немачке трупе продрле у Београд из Баната, правило је велике саобраћајне сметње како у погледу возног промета, тако и везе аутомобилске са Сремом, Железнички мост на Дунаву, преко кога је пролазила пруга за Банат и одатле за Румунију, која је била врло значајна војнички за Немце због Источног фронта, био је обновљен још у децембру 1941. од стране немачких пионира. Железнички мост на Сави је много спорије оправљан, те се саобраћај возовима са Хрватском и даље Немачком с једне, а са Мађарском у правцу Новог Сада с друге стране, вршио трансбордманом: људи и роба су прелазили камионима преко Саве из Београда у Земун и обратно преко једног понтонског моста подигнутог одмах после уласка немачких трупа у Београд недалеко од порушеног великог моста Краља Александра. Али, тај понтонски мост није био довољан за огромни саобраћај немачке армије на Балкану, те су немачке инжињерске трупе живо радиле да подигну један стални мост на Сави. За то су били нашли у Банату на једну конструкцију за мост, који је Југославија била набавила из Немачке да би саградила један мост на Тиси, али тај мост није био ни почео да се ради, када је рат од 6. априла 1941. избио. Преневши тај материјал, немачке инжињерске трупе су најзад у лето 1942. успеле да подигну тај стални мост за колски саобраћај онде где је дотле био понтонски мост. Тај мост је водио баш према Сајмишту, на коме су Немци, са усташима начинили концентрациони логор, који је прво служио за Јевреје, док их нису све пребацили из Србије, Бугарске и Грчке у разне логоре смрти у Пољској и Аустрији и Немачкој, а потом су ту доводили и Србе, нарочито из Хрватске.

Концем јула или почетком августа савски мост је требао да се свечано пусти у саобраћај.

Начелник Управног штаба, генерал Турнер позвао је званично на отварање тог моста на Сави претседника Српске владе генерала Недића, министра Унутрашњих дела Милана Аћимовића, министра грађевина Огњена Кузмановића и Управника Града Београда Драгог Јовановића.

У пратњи генерала Недића налазио се његов шеф кабинета пуковник Масаловић, мислим помоћник министра Унутрашњих дела Цека Ђорђе-

вић као тумач за немачки и тек приспели нови шеф његове безбедности, комесар Управе града Београда Ђура Трипковић, на место дотадашњег шефа безбедности Мије Петровића, који је био наименован за начелника округа шабачког.

Да додам овде узгред како је изгледао први сусрет између претседника Српске владе и његовог новог шефа личне безбедности, по оном што ми је сам комесар Трипковић причао.

Када је у јуну 1942. генерал Турнер праћен министром Унутрашњих дела Аћимовићем одржао конференцију са преставницима српских власти у Врњачкој Бањи, ту су се били окупили сви окружни начелници, који је сваки доводио своје среске начелнике и претседнике општина. Ту се тада нашао и комесар Управе града Београда Ђура Трипковић, кога је Аћимовић лично познавао и спазивши га упитао га је да ли би хтео да га постави за шефа личне безбедности претседника Српске владе, јер је дотадашњи шеф био добио нов распоред окружног начелника. Трипковић је то прихватио и дошао у Београд, и стари шеф безбедности Петровић повео га је у Претседништво владе да га претстави генералу Недићу. Баш тога тренутка претседника Српске владе су позвали код војног заповедника Србије те је силазећи степеницама одједном срео свог старог и овог новог шефа безбедности, али кога није познавао. Зато видећи непознатог човека Недић је довикнуо Петровићу:

- А ко је ово?

- Господине Претседниче, то је комесар Трипковић који треба да дође на моје место.

Недић, који је знао име свог новог шефа безбедности, одједном се одобровољио:

- А, тако.

И тада је пружио Трипковићу руку.

Почев од јуна 1942. па све до конца априла 1945, Трифуновић је био лични шеф безбедности Недићеве, вршећи овај посао са много оданости и озбиљности, тако да је брзо стекао највеће поверење иначе доста неповерљивог генерала Недића. Трипковић је имао да обезбеђује Претседништво владе, Министарство унутрашњих дела и стан Недићев у Немањиној улици. Када су у априлу 1944. отпочела скоро свакодневна бомбардовања Београда од стране енглеске, а делом и америчке авијације, онда је Претседник српске владе прешао у вилу у Јајинцима, на Авалском друму, те је и њу требало обезбедити, што је био најтежи посао, јер се налазила под самом Авалом, у близини шуме, приступачна са свих страна.

Трипковић је имао под својом командом двадесетак нарочито изабраних полицијких агената, наоружаних револверима и митраљетима. Сем њих, у почетку, стан Претседника владе у Немањиној улици чували

су с поља стражари Управе града у униформи, а касније и Претседништво владе и стан у Немањиној улици, а нарочито вилу у Јајињцима, обезбеђивали су гардисти из Српске гарде, коју је Недић основао као елитну и репрезентативну јединицу.

Кад се генерал Недић кретао аутомобилом, за његовим „Буиком", чији је шофер био Никола (не сећам се презимена) ишао је још један ауто „Доц" са шофером Лазом и у коме су била два агента са митраљетима. Комесар Трипковић је обично седео са шефом кабинета пуковником Масаловићем у претседниковим колима. Поред шофера је увек био Недићев лични пратилац, кога је он довео још из Скопља, када је тамо био командант III армије и кога је задржао на свим положајима и као начелник Главног генералштаба, и као члан Војног савета, и као Министар војске и морнарице, и за време рата као командант III групе армија.

Када је генерал Недић био интерниран од Немаца у свом стану у Београду, поред њега је остао добровољно овај његов верни пратилац. Тај одани војник, за кога је моја покојна мати говорила: „То је Миланова поверљива личност", био је поднаредник Момчило Бубњевић. Њега би мој ујак повео са собом, када је у октобру 1944. напуштао Београд, али дан два раније, Недићев шеф кабинета генерал Дамњановић, одлазећи у шуму да се придружи генералу Дражи Михаиловићу, наредао је поднареднику Бубњевићу да пође са њиме, не обавестивши о томе Претседника српске владе. Чим је стигао у први четнички штаб на терену, генерал Дамњановић је одредио поднаредника Бубњевића да ступи у једну четничку једаницу као борац и два три дана касније овај верни Недићев пратилац нашао је смрт на бојишту у сукобу са комунистичким партизанима.

*

Тако је при том отварању моста на Сави нови шеф безбедности, Ђура Трипковић први пут био у званичној пратњи претседника генерала Недића.

На средини моста била је затегнута трака, коју је генерал Турнер имао да пресече и тако свечано пусти мост у саобраћај. Начелник Управног штаба био је окружен немачком пратњом, а одмах уз њих ишао је генерал Недић са српским министрима, те су тако заједно дошли до саме траке. С друге стране чекала их је велика и шарена група хрватских, боље рећи Павелићевих официра у немачким униформама, само са словом „U" на шлему и хрватским грбом на левом рукаву.

Пуковник Масаловић је разрогачених очију гледао на групу од двадесетак већином виших Павелићевих официра, који су скоро сви без изузетка били у Краљевској југословенској војсци, па главачке прешли на

страну непријатеља, навукли његове униформе, без бојазни да ће их ико смети да стави под слово „З", јер је оно, по високом националном схватању Срба, претседника и чланова Југословенских влада у егзилу било резервисано само за Србе, баш по оном Старчевићевом пропису да су Срби „накот за секиру".

У тренутку када је пресекао траку, генерал Турнер се окренуо Претседнику српске владе и његовим министрима и позвао их да пређу на хрватску страну, да их ваљда упозна са онима који су издали и војничку заклетву и државну заставу и официрску част.

На овај позив Шефа немачког Управног штаба, генерал Недић је одговорио суво:

- Довде је граница Србије, коју сте ви поставили. Овде се моја дужност завршава и ми немамо где да идемо даље.

На то се одједном окренуо и праћен целом српском групом упутио се ка српској обали где су их чекали њихови аутомобили.

Генерал Турнер је остао разрогачених очију, пренеражен, али није више ни покушао да инсистира, већ је сам са Немцима прешао на хрватску страну, где су ти Павелићеви „часници", ако су имали образа, могли да осете жестоки шамар који им је овај гест једног српског генерала добро прилепио.

Пуковник Масаловић, а и комесар Трипковић су ми по том причали да докле су год стајали на мосту крај траке, пре њеног пресецања, иако су „часници" били само на два три корака испред њих, генерал Недић није ни једног јединог тренутка управио свој поглед на њих, као да не постоје. Али их је зато Масаловић загледао и саставио цео списак издајника југословенске војске, окупљених на савскоме мосту, те је тај списак предао своме шефу када су се вратили у Претседништво владе.

Иако сам тада од Масаловића сазнао сва имена, како су она у већини мени била раније непозната, заборавио сам их. Сећам се само два: један од њих је био потпуковник граничне страже и командант граничног подотсека - пре рата - код Суботице, неки Матковић, а други бивши југословенски коњички капетан Владимир Рогоз, наставник јахања у Земунској коњичкој школи. Како сам чуо њега су комунисти убили узимајући власт у Југославији.

Овог дана, отварања моста на Сави, генерал Недић је био толико зле воље да су сви, ако већ нису морали да долазе на његов позив код њега, избегавали да га узнемирују, а међу њима сам био и ја сам, јер сам знао какву праву буру душе он издржава, јер је за њега верног војника, ова масовна издаја била најцрњи и најсрамнији злочин.

*

И баш у тим данима, када је генерал Недић, пред непријатељем, смело манифестовао сав свој презир према официрима-издајницима своје Отаџбине, свога Краља и своје заклетве - јер су слободном својом вољом у југословенску војску ушли -, према онима који су листом пришли убици Павелићу, Југословенска влада у егзилу, у лицу свога Директора за информације, негдашњег министра Већеслава Вилдера, није нашла ништа паметније но да преко лондонског радиа лансира „информацију" како се генерал Недић састао са „Поглавником" Павелићем (једино се нису сетили да кажу где је то било) и да је при томе чак Претседник српске владе одобрио рад Павелићев - ваљда на клању Срба, које је Недић спасавао.

Ову невероватну емисију на српском језику ја нисам лично чуо, али знам да ју је Недић имао у извештају прислушне радио-службе Министарства унутрашњих дела, која је стенографисала све српске емисије из иностранства. Знам такође да је био разбешњен да му Југословенска влада накачиње такву информацију, јер ниједан немачки командујући генерал, чак ни претњама није могао да натера Недића да у ма какав контакт са џелатом српског народа дође.

Да је пок. Већеслав Вилдер био способан да лансира измишљотине, клевете и фалсификате, када му је то из било каквих политичких разлога било потребно, то најбоље знам ја из свог сопственог искуства.

Како је најжешћи политички противник, како владе др. Милана Стојадиновића, тако и комуниста, био Димитрије Љотић са својим покретом „Збор", то је у јануару 1937. године у Финансиском одбору Народне скупштине некакав народни посланик Живота Милановић лансирао оптужбу да Љотићев Вођарски савез прави неке финансиске трансакције са Немачким рајхом кроз опет некакву „Техничку унију", а посредством једног загребачког Јеврејина Дијамантштајна.

О свему овоме не бих ни појма имао, јер дотле никад нисам ни чуо да постоји нека „Техничка унија", нити неки Дијамантштајн, да то „Политика" од 31. јануара 1937. није лансирала као једну огромну аферу, а да се уопште није знало где је и у чему је та афера. Треба знати да је „Политика" била тада сва - са минималним изузетком неколико честитих, али у листу неутицајних националиста - у комунистичким рукама, док је њен директор, на жалост синовац српских јуначких официра, славно палих на бојишту, Владислава и Дарка Рибникара - носећи чак и исто име оснивача националне „Политике" из доба спремања за Балканске и Први светски рат - Владислав Рибникар био у Москви заангажован и формиран за тајног комунистичког агента убаченог у буржујско југословенско друштво.

После ове прве „Политикине" бомбе, настало је објашњавање, изјаве, исправке, а потом су дошле и судске тужбе, али све ме то не би много

интересовало, јер се радило - што би и неупућеном човеку било јасно, а камо ли мени новинару који сам знао све позадине, како листови бацају сензације, када то неком треба - о обичној провокацији. Да ли се могло замислити да би један десничарски покрет водио ма какве послове, чак и вођарске, пошто се радило о задругама, а не о политици, са нацистичком Немачком баш преко једног Јеврејина у доба када је Хитлер спроводио највећи прогон над Јеврејима у својој земљи.

Те „сензације" прочитао сам узгредно и нисам чак ни сматрао за потребно да упитам мога брата од тетке и ратног друга Димитрија Љотића каква је то афера, шта је то „Техничка унија" и да ли доиста постоји ту као неки посредник Дијамантштајн, јер ме најзад никад економска питања нису интересовала, чак ни када су добијала облик правих или надувених афера.

Међутим, одједном, прочитао сам, опет у „Политици", ако се не варам од 19. фебруара 1937. године, један напис пренет из загребачког листа „Нова реч", чији је главни и одговорни уредник био Вељеслав Вилдер, и то под његовим потписом, у коме се одједном у тој афери око те „Техничке уније" уз Љотићево име ставља и моје.

То је био врхунац неваљалства, јер понављам да сам за „Техничку унију" и тог некаквог Дијамантштајна први пут сам прочитао и сазнао, као и сви други читаоци „Политике", из тог његовог извештаја.

Упутио сам одмах „Политици" једну оштру исправку где сам рекао да се са клеветницима такве врсте као што је Вељеслав Вилдер, који сс усуђује да ставља у једну постојећу или непостојећу аферу име човека који не зна да она и постоји, не треба објашњавати, нити тражити заштите суда, већ да ћу исправку за ову срамну клевету исписати на његовом лицу.

Ово је тек направило буру у штампи, умешали су се сада сви загребачки листови па чак и „академски" „Обзор" који се је згражао велећи да је ова моја изјава „нечувена по својој стилизацији и јединствен пример јавне полемике".

Разуме се да за загребачку штампу мешање имена једног човека у једну ствар о којој он нема појма, то није „јединствен пример јавне полемике".

„Политика" је одмах донела и карикатуру Пјера Крижанића, члана КПЈ - тајног, разуме се -, који је нацртао „Како мали Ђокица замишља Краковљеву исправку на лицу Вилдеровом". Ту је нацртан Вилдер како стоји разрогачених очију, а ја, иако сам виши растом од њега, попет на једну столицу, длетом и чекићем урезавам на његовом лицу исправку, од прилике онако како су стари Египћани уклесивали хијерогрифе у камен обелиска.

Публика се смејала, пале су и тужбе суду, али не против мене, већ против „Политике" за објављивање клевета и неистина, које су поднели, не сећам се да ли Љотић лично или „Збор", „Политика" је била осуђена од суда због клевете и увреде на велику новчану казну по закону о штампи, и одговорни уредник је имао да иде у затвор, али како је овај тајни комунистички орган био миљеник свих режима и свих влада југословенских, убрзо је влада донела закон о амнестији свих штампарских кривица те је „Политика" прошла без штете.

На крају да бих знао о чему се ради, обратио сам се Димитрију Љотићу питајући га каква је то „Техничка унија" и шта то све треба да значи. Колико се сећам рекао ми је да је он хтео да помогне својим задругарима, сејачима шећерне репе, коју је држава откупљивала у бесцење, тиме што је имао намеру да подигне код Смедерева фабрику шећера, и да мисли да би могао да набави материјал за њу из Немачке на бази клиринга, тј. за плаћање продатог грожђа и другог воћа из његових Воћарских задруга извезеног у Немачку. Тада су се умешали неки провокатори, да би створили аферу и онемогућили ту замисао да се помогне задругарима Љотићевих задруга. То је све што сам знао о тој сензацији начињеној од комунистичких и усташких сарадника.

Ја сам доиста био решен, чим угледам Вилдера у Београду да му на лицу урежем онај знак „croix de vache", који њихови заштитници ударају париским проституткама, те да га за читав живот обележим као недостојног клеветника. Али и Вилдер је примио моју претњу за озбиљно и, колико знам, од 1937. до рата, или бар до пуча од 27. марта, нисам чуо да је и једном дошао у Београд, иако сам се увек за њега интересовао преко својих новинарских колега.

Међутим, пре неколико година, баш нешто пред његову смрт, Вељеслав Вилдер ми се јавио у Паризу преко једног нашег заједничког познаника, молећи ме да се са њиме нађем, пошто има нешто да ми саопшти. Разуме се, његова клевета из 1937. била је далека ствар, на коју сам већ био и заборавио и коју су толики тешки и трагични догађаји кроз које смо, сви касније прошли, и избрисали и из сећања и жеље за одмаздом, те ми није падало на памет да моју претњу сада остварим после двадесет и неку годину у туђем свету. Дошао сам на састанак с њим у једну кафану код Palais Royal и једва сам га познао, тако је био измењен и остарео. Иако је то био један јесењи дан, али сув и ведар, предложио ми је да је најбоље да прошетамо кроз парк Tuileires код Лувра, јер да ћемо ту најмирније моћи да разговарамо.

Осећао сам да му је незгодно и да гледа како ја реагирам, па видећи да ја не правим никакво питање, ни из далеке ни ближе прошлости, он ми је одједном почео да говори да он зна да је био неправедан према мени, да се о томе тек касније уверио, али каже да ја треба да разумем

да људи у политичкој борби уносе многе страсти, те по некад недовољно или погрешно обавештени наносе неправду свом противнику.

Нисам хтео да га упитам, када сам му ја икада био политички противник, осим ако ми је ставио у зло да сам после убиства Краља Александра у Марсељу, жестоко напао Светозара Прибићевића - негдашњег Вилдеровог партиског шефа - износећи његову сарадњу, чак саучесништво са убицом Павелићем.

Потом је, видећи да не реагирам, Вилдер прешао на догађаје из доба рата и окупације Југославије.

Жалим да му тада, из пристојности, и скоро из жаљења, а видећи како се тај човек некада снажан и крупан, сада смежурао и стопио, нисам поставио питање да ли је и зашто преко В.В.С. лансирао вест о састанку Недића и Павелића. Мислио сам да већ када улази у правдање, да не кажем извињење, он ће сам о томе говорити. Али он је ту само посредно одговорио и без мога питања. Рекао је како је Југословенска влада у егзилу у Лондону била увек врло рђаво обавештена о приликама у земљи, да су разни страни утицаји, како енглески, тако и совјетски, а и домаћи комунистички уносили праву збрку у информације и појмове, те су се тако дешавале од стране владе изјаве и кораци који су доиста били за жаљење и који нису одговарали стварности каква је била у окупираној земљи, те је због тога све ишло натрашке.

Тада сам му рекао да је баш та необавештеност и поводљивост људи из Југословенских влада у егзилу, који су се повијали као трстике на ветру под сваким утицајем злонамерних пропаганди, допринели да се и он и ја, уз десетине хиљада, а можда и стотине хиљада наших сународника налазимо сада као бескућници расејани широм целог света.

Вилдер је само климао тужно главом као да је хтео да каже:

- Е, да смо ми само тада знали шта ће нас снаћи.

Пошли смо ка излазу из парка и онда ми је рекао да је он сматрао за своју дужност, долазећи у Париз, да ме потражи и да ми - није употребио реч извињења - објасни како су се неке незгодне и неправичне ствари невољно одиграле у прошлости. То је био први и последњи мој сусрет са Већеславом Вилдером од његовог писања у 1937. години. Доста брзо после тог његовог боравка у Паризу дошла је вест да је умро у Лондону.

Да бих и ја одговорио својој савести, не желећи да теретим успомену једног ишчезлог човека, сазнавши да се код његовог пријатеља Векослава Фаркаша, који живи у Енглеској у South Croydan, налази архива Вилдерова, обратио сам се овом нашем бившем официру, а сада публицисти, са молбом да види у Вилдеровој архиви када је била та његова емисија на В.В.С. и како је тачно гласила.

Од Вилдеровог пријатеља Фаркаша добио сам одговор да је услед дуже болести био у немогућности да архиву среди, али да ју је, по

пријему мог писма, прегледао, колико је стигао, но да нигде није могао да нађе текст било кога Вилдеровог говора на радиу, а да се он не сећа да је Вилдер лично држао какав говор о састанка Недића и Павелића.

Али што се тиче емисија В.В.С., како вели Фаркаш, ту се „није знало ни ко пије, ни ко плаћа... Енглези (несрећни Харисон) су радили на своју руку, вођени својим интересима, Хрвати у влади на своју, Срби (Кнежевићи) на своју, док је Вилдер заступао југословенску линију. Тако, на пример, дошло је до спора између Вилдера и Крњевића о Божићу 1942, и од тада њих двојица нису више уопште говорили. Крњевић је требао да о Божићу говори Хрватима, говор је снимљен, а Вилдер га је обуставио зато што Крњевић нигде у томе говору није хтео да помене Југославију, тј. да су Хрвати у Југославији, а не негде на Марсу. Крњевић је одбио да, макар и онако узгред помене да Хрвати живе у Југославији, а Вилдер није дозволио да се друкчије објави преко В.В.С. Ово Крњевић никад Вилдеру није хтео да опрости.

„Има, међутим, једна друга ствар. Из извесних бележака Вилдерових, а и потврда са друге стране, Јово Бањанин је био тај, који је још 1944. године упоређивао Недића са Павелићем, тврдећи да су Немци Недићу обећали стварање Велике Србије после рата. Ово тврђење је оштро побијао Милан Грол, који је сматрао да нема упоређења између два: Недића и Павелића, и да је неистина да су Немци Недићу обећали Велику Србију. Баш због овога су односи између Грола и Бањанина били прилично затегнути".

Ако сам овде, не тражећи због немања времена дозволу, објавио овај део писма које ми је упутио Векослав Фаркаш, то је баш због тога да би се са стране једног његовог пријатеља бацила пуниja светлост на рад и држање Вељеслава Вилдера у Лондону, као Директора за Информације Југословенске владе у егзилу. Али то сам и учинио да би се видело с једне стране какав је хаос у појмовима и држањима владао у редовима такозваних Југословенских влада у Лондону, у којима се Хрвати одрицали Југославије, а Срби Срба и Србије, као и каква је луда пометња витлала у многим главама баш српским у егзилу, када је чак 1944. године - када се већ ипак доста знало шта се у земљи дешава - један Јован Бањанин, Србин, одговорни политичар усудио се да упоређује јунака и родољуба Милана Недића, једног од најелитнијих официра српске и југословенске војске, који је уживао највиши углед и највеће поверење Блаженопочившег Краља Александра I, који је тог истог Бањанина наименовао за заменика Краљевског намесника, са злочинцем Антом Павелићем, који је поклао и на мукама уморио најмање 750.000 српских људи, жена и деце, док је српски јунак Милан Недић ако не два пута више, а оно бар толико српских жртава спасао, жртвујући свој сопствен.

Једно овако неуравнотежено тврђење једног одговорног политичког човека, још на срамоту Србина, зове се међу поштеним људима - инфамија (бесрамност).

Што се тиче Већеслава Вилдера, ја остављам да нова документа осветле или оцрне његово држање, ако је он уопште такву изјаву дао лично, јер није искључено да је могла бити и подметнута од неког усташког заштитника и пријатеља, било домаћег или иностраног.

XVI

БОРБА РЕЧЈУ И ОРУЖЈЕМ

Пред тешкоћама које су долазиле са свих страна, у опасностима које су се непрестано надносиле над Србијом и српским народом, под ударцима које је примао и од пријатеља и непријатеља, генерал Милан Недић је имао, сем своје чврсте воље и великог стрпљења, као једино нападно и одбрамбено оружје - своје речи. Са њима је покушавао да заведене освести, да залуђене туђинском пропагандом обавести и растрезни, да покуша да дирне у камена срца себичних и неосетљивих на сво страдање свога народа, да осветли видик онима који су слепи код очију, да умирује неповерљивост непријатеља, да охрабрује страдалнике и прогоњене.

На дан 16. јула 1942. Претседник српске владе је бацио прави крик пред себичношћу оних који су и под окупацијом имали све, осим људског срца, да осети општу беду и невољу, да схвати националну и човечанску дужност у општем страдању. Тада је генерал Недић између осталог рекао:

„Браћо Срби и сестре Српкиње,

Ја сам већ више пута говорио да морате бити и Срби и људи. Морате имати и душе и срца, морате саосећати са бедом и невољама своје браће у данашњим, по српски народ, тако тешким данима. Говорио сам, али се бојим да мој глас није пробио кору саможивости која се нахватала око срца многих између вас. Зато вас питам:

Јесте ли извршили своју свету српску дужност према браћи својој избеглицама, породицама заробљеника, према Србима који су остали без хлеба, без огњишта, без крова над главом, према толиким ратним сирочићима?

Многи од вас ћуте. Ништа нисте учинили. Јад, беда и очај ваше тврдо срце нису дирнули. Зар вас није страх од Бога? Зар вас ваша савест ни мало не мучи? Стрешћете се, ваљда, од ужаса када вам кажем да су због вашег нехата и неосетљивости данас у питању животи избегличке деце. У питању је да ли ће остати живи или ће их нестати. Многи између вас, Срби, оџаковићи, ни прстом нисте мрднули да судбину ових јадних малишана олакшате, да им животе спасете.

Доста са фанфарама и парадама стотине којекаквих хуманих друштава, која су само форма без садржине! Зар Немци имају више самилости и сажаљења за њих, децу својих противника, него ви, Срби, од којих многи леже на парама и не знају шта ће са њима? Хоћете ли своје прљаве новце у гроб да понесете?

Гледајући све ово одлучио сам се данас да вам говорим о племенитости и родољубљу. Ах, када би само ове моје речи могле да размекшају ваша камена срца...

У своме провиђењу Бог је обдарио човека најлепшом способношћу, која је уједно и највећа: да чини добра дела - да буде племенит.

Колико ће човек бити племенит, то зависи у првом реду од тога, колико је успео да изађе из самољубља, као саможивог нагона за своју личност и колико је успео да уђе у родољубље, у друштвени нагон за одржавање свега рода свога.

Тешка садашњица нас учи да је такво осећање данас нама Србима потребније него икад, да би сачували и очували свој толико искушани српски род.

Племенитост и родољубље карактерне су црте нашег народа које је он испољио још у прапочетцима своје историје...

У старој својој средњевековној Србији, Срби су ратове добијали и губили, изгубили су најзад пред орканском навалом и своју државу, али никад нису изгубили обележје своје племенитости и родољубља. Чак и то време дало је у свим областима где је Србин живео и велике ктиторе и велике приложнике и ватрене родољубе и љуте мегданџије.

По својој храбрости Краљевић Марко имао је срце лавовско, али је по својој племенитости имао и велику хришћанску душу. Делио је мегдане и тукао се за српски род, својим стричевима је судио по правди Бога истинога, отварао је затворене царске друмове, укидао свадбарину, удавао сироте девојке, штитио слабе и невољне. Народна песма опева Краљевића Марка не само као великог јунака, већ још више као племенитог родољуба...

Пуни су наше народно предање и историја примера како су прваци народни и њихово свештенство давали све своје имање да би што више српског робља откупили. Да ли сте заборавили на пример племенитости Кнеза Иве од Семберије?

Српски народ имајући стално пред очима племенита дела својих вођа и свог свештенства, дубоко је урезао себи у душу сазнање да у саможивости и грамзивости за благом неће сачувати ни себе ни своје име.

Давно је један забринути родољуб рекао да су грамзивост и недостатак узајамне братске љубави две најтеже друштвене болести у држави...

Отачестољубац говорио је тада онако, како и данас морамо да речемо. Морамо јер се болест самољубља и грамзивости појавила код нас јаче него икада.

На вама, браћо Срби и сестре Српкиње, стоји данас да ишчупате из своје средине и из себе самих те срамне болести и да својим животом, својим делима, својим примером покажете да сте достојни потомци својих великих предака и истински синови Мајке Србије.

Не дајте да вам душу изгризе црв саможивости и срце окамени грамзивост те да вас српски песник прикаже будућим поколењима, као нараштај који је, уз државу, прођердао и најлепше, вековне особине свога народа."

Док се овако обраћао кроз етер свима оним Србима који су имали уши да чују и савест да осете своју дужност, генерал Недић је још више волео да очи у очи сусреће сеоске домаћине, који су као његови гости, група за групом долазили скоро сваке недеље у Београд те да Претседнику српске владе донесу поруке својих сугрђана и да чују његове савете и упуства.

Тако је половином августа 1942. дошла у Београд тринаеста група сеоских домаћина, овог пута из Шумадије, из среза крагујевачког, опленачког и орашачког, из кога је генерал Недић био родом. У сусрету са њима, Претседник српске владе изрекао им је као свој аманет ове речи:

„Србија живи и живеће. Ви видите да је она данас јача него јуче, а сутра ће бити много јача него данас! Гледајте како су порушене куће поправљене, многе се железнице граде, мостови, путеви, саобраћај се одвија, отварају се нови рудници, подижу се нове фабрике. Живот се нормализује. Не треба бити слабић, јер Србин никада није био слабић. Србин је за муку створен, а до данас је све тешкоће савладао. Не треба ни данас очајавати, него само напред. Ја сам са вама и ја вас, браћо, никад нећу продати, никад издати или напустити!... Ја данас служим само Господу Богу и српском народу, и ником више!"

Десетак дана касније, на годишњицу оснивања своје владе, 29. августа 1942. генерал Милан Недић је у својој писменој поруци српском народу, објављеној преко „Новог Времена", „Обнове" и „Српског народа" рекао:

„Браћо и сестре, - мени треба снаге и помоћи да продужим и приведем крају велико народно дело спаса Србије, и зато тражим од свих добрих Срба њихову веру, њихово срце и њихов разум, да ме учине јачим својом сарадњом, јер тиме не јачају мене, него Србију и српски народ. Само у слози, гвозденој дисциплини и свесном раду, стићићемо жељеној мети".

Баш тога истога дана, као одговор на овај његов позив, у име сељака домаћина из раваничког и белићког среза, који су тада дошли у Београд, сељак Илија Милошевић из Горњег Штипља, рекао је:

„Господине Претседниче, Господине Генерале, ратни друже из минулих ратова, велики сине и неустрашиви борче! Срећан сам што ми се указала прилика да на данашњи дан, на дан годишњице Ваше владе, могу да Вас поздравим у име делегата и пожелим да Вам Бог да много година да истрајете и да водите овај напаћени српски народ у добро. Ви сте прави велики Србин, који несебично мисли за добро српског народа. Живео генерал Недић".

*

Баш у овим августовским данима тешке 1942. године дошла је уз ове толике делегације сеоских српских домаћина и једна сасвим другојачија депутација. Домаћи Немци, Фолксдојчери, из варошице Инђије у Срему, огорчени и згађени злочинима које су вршили Павелићеве усташе над српским становништвом у овој старој српској покрајини, упутили су једну већу депутацију немачком главнокомандујућем генералу у Београду са молбом да се цела покрајина Срем, у којој Срби претстављају знатну већину, стави под управу генерала Недића, како би усташе удаљио и завео ред и безбедност. Али како је присаједињење Срема Павелићевој Хрватској било извршено на изрични налог Хитлеров, то је генерал Бадер сматрао овакву молбу као побуну против одлука Фирерових, наредио Гестапоу да одмах све делегате-Немце похапси и упути у логор у Немачки Рајх. То их је још спасло, јер да су их вратили у такозвану Независну државу Хрватску, Павелић би им - и поред тога што су Немци - поскидао главе. Једини од ових Немаца из Инђије, који се спасао, био је један кога су издвојили и упутили да обавести генерала Недића о овом њиховом захтеву, те се тако и знало за тај храбри корак домаћих Немаца и за њихово страдање.

Морам рећи док су мађарска и шиптарска мањина у Југославији, у тренутку њеног слома и окупације, испољили много мржње и починили масу зверстава над Србима. Најлојалнија се показала немачка мањина, где су људи заштићавали своје српске суседе, националне, изузев малобројних нацистичких елемената и организација, мада су углавном и оне иступале насилно скоро само према комунистима, док нема случаја да су домаћи Немци извршили било какав масовни злочин над српским становништвом, као што су то чинили, да не помињемо усташе, мађарске и шиптарске мањине.

*

Док су још концем фебруара 1942. Западна Србија и Шумадија биле потпуно очишћене од свих партизанских одреда у великој зимској офанзиви Недићевих трупа, о чему је било речи у првој глави ове књиге, остало је дотле у Источној Србији око 4 до 5 партизанских већих група, од којих су најзначајнији били Нишавски, Сврљишки и Озренски партизански одред. Њихове акције повлачиле су тешке репресалије од стране бугарских окупационих трупа које су држале у својој власти не само Источну Србију, већ чак и велике делове Западне Србије, те је при томе највише страдало мирно сеоско становништво. Познат је по своме ужасу покољ који су, због комунистичких партизанских одреда, извршиле бугарске трупе у селу Бојник, у чијој су их близини партизани напали, па одмах побегли. Бугари су тада побили целокупно становништво села, неких 500 људи, жена и деце, који нису успели да се спасу из опкољеног села, које је при томе и спаљено.

Да би се отклонили разлози за дивљање бугарских окупационих трупа генерал Недић је наредио да се Источна Србија очисти од партизанских одреда. 12. јула 1942. године отпочела је масовна акција Српске државне страже, одреда Српских добровољаца и четничких одреда, углавном Пећанчевих. Како је овом акцијом чишћења руководио Министар унутрашњих дела Милан Аћимовић, то је ова војна операција против комуниста у Источној Србији названа „Аћимовићевом офанзивом". Она је трајала нешто мање од месец дана при чему су сви ови партизански одреди разбијени, већина од њих и потпуно уништени, њихови команданти и политички комесари или убијени у борби или заробљени.

Када се по завршеној акцији вратио у Београд, Аћимовић је дао изјаву штампи о резултатима који су постигнути на терену. Ова изјава је објављена у „Обнови" од 8. августа 1942.

Министар унутрашњих дела је изјавио да су већ у току прва два дана борби у близини Бабин Кала, Витановца и Козја скоро потпуно уништени Сврљишки и Нишавски партизански одреди, чија је већина особља изгинула.

„Друга акција која је вођена северно од Сврљига, изјавио је Аћимовић, дала је још првих дана задовољавајуће резултате, па је у тим данима уништена и једна партизанска група под вођством Голубовића, сина бившег народног посланика и несвршеног ђака Трговачке академије. Он је том приликом ухваћен.

„У правцу Соко Бање вођена је трећа акција, којом је уништен Озренски партизански одред, а заробљен политички комесар тог одреда. У тој борби успео је један део партизана да побегне и да се прикрије, и даље чишћење добило је сасвим други карактер. Сва села у томе крају, пролазе, изворе и тако даље, запосели су владини одреди и ту резултети дили су изванредни. После три дана прикривени комунисти извлачили

су се из својих јазбина, тражећи храну и воду, па су тако многи похватани. На исти начин ухваћен је и Васа Албанац, вођа Сврљишког партизанског одреда и члан Војне партизанске секције. Даље су похватани: Светислав Раденковић, названи Сибирски, из Букуровца, политички комесар; Миодраг Јоксовић, звани Сарајлија, из Ужица, политички комесар и џелат; Рајко Крман, звани Протић, помоћник џелата; Момчило Ђорђевић, звани Котарац, главни џелат Сврљишког партизанског одреда.

„У току ове акције десио се један врло карактеристичан случај. Једна партизанска група од десет људи примећена је у околини Лалинци-Соко Бања. Међу њима налазила су се тројица вођа и то Данило Прица, звани Бора, политички комесар и члан преког суда, а по занимању геометар, затим Видем Тасковић, зеани Мргуд, и Миодраг Јоксовић, звани Сарајлија, оба политички комесари. Ово десеторо људи једноставно су убили Бору и Мргуда, а трећег Сарајлију свезали па се онда сви предали Српској државној стражи, заједно са свим својим оружјем.

„У току овог чишћења комунистичких остатака на терену ухваћено је, откривено и ухапшено око 460 партизана. Међу овима налазе се 34 водећа лица партизанске акције у том, крају и то су или политички комесари или команданти одреда или командири и тако даље. Остало је заступљено са 200 бораца и нешто преко 200 помоћних партизана и чистих јатака.

„Владини одреди запленили су пропагандни материјал, затим писаће машине, шапирографе, летке, а од оружја заплењено је 17 пушкомитраљеза, доста пушака и ручних бомби, револвера и тако даље".

Ову своју изјаву Аћимовић је завршио истицањем хармоније која је владала међу националним одредима:

„А оно што је најлепше у целој овој акцији, то је идеална сарадња између четника, Српске државне страже и добровољачких одреда. Она је потпуно ефикасна и хармонична, па се тако очекују још већи успеси у чишћењу остатака олоша који жели свим својим силама да упропасти и Србију и српског сељака.

Само два дана после ове Аћимовићеве изјаве, и „Обнова" и „Ново Време" у броју од 10. августа 1942. донели су изјаву начелника Управног штаба, генерала др. Харолда Турнера. Он је првих дана августа обишао целу Србију, држећи конференције са претставницима српских власти. На крају свог путовања генерал Турнер је сазвао у Аранђеловцу већи број српских окружних и среских начелника да им у име немачких власти укаже како Немци гледају на ситуацију у Србији. Турнер је рекао да то што њима износи су у исто време не само његове мисли, већ и његове „бриге и молбе".

„Када је влади генерала Недића стављено у задатак, изјавио је тада шеф Управног штаба командујућег немачког генерала и заповедника Србије, да у најкраћем времену организују српску управу, присталице ове владе успеле су да велики део овог задатка реше на један изванредан начин, који је и код нас Немаца наишао на пуно признање и изазвао дивљење. Када човек данас путује кроз Србију види да је сељак обрадио свако парченце земље, да га је посејао; да се вредно ради и да живот добија свој нормалан свакодневни изглед...

„Српски народ имао је срећу да после свога слома нађе људе који су били спремни да узму на себе жиг непопуларности и да поведу народ кроз патње које један изгубљени рат доноси.

„Нико не може боље од мене да посведочи колико се садашњи министар Аћимовић трудио до самопрегора, у априлу месецу прошле године, да среди прилике у земљи, иако су га у његовом послу покушали да ометају и сузбију комунистички и тобожњи националистички елементи, и најзад је носио на својим леђима тешки терет одговорности у току прошлог лета, све док претседник Милан Недић није ступио на чело владе. Можда ће се неко наћи међу вама па казати да баш та околност што Немци хвале Недића и Аћимовића доказује да су они издајице српског народа.

„Али то није похвала што вам ја о овим људима кажем, већ објективно дивљење схватања дужности ових људи, који се свега одричу што им живот пружа, само да би могли да користе своме народу. Историја ће их у будућности обележити као велике Србе...”

Даље Турнер вели да по његовом мишљењу сви они који, за туђи рачун, уносе немир у земљи не могу да изазову велике сметње, те би у најбољем случају могли да успеју да направе „забуну у једном народу романтичном и пуном темперамента, као што су Срби”.

Потом начелник Управног штаба вели:

„Овим сам вам потпуно отворено рекао своје мишљење и препуштам вам да из њега извучете потребне закључке. Као што сам вам у почетку рекао, углавном од од вас зависи како ће мишљење српски народ добити и како ће он бити вођен.

„Једна ствар мора данас да буде сваком Србину јасна, а то је да би значило уништење Србије када би се немачко вођство морало да одлучи да употреби за угушивање побуне ма и једног човека више него што се налази на овом подручју. Ово са моје стране није претња, већ констатација непобитне чињенице.

„После свршетка прошле сурове зиме, српски народ је за неколико месеци ове године доказао да уме да ради. Својим управљањем старајте се да народу не пропадну плодови његовог рада. Одржавање јавног мира и поретка први је предуслов за одржавање земље. Угрожавање реда

и мира нама би Немцима, разуме се, сметало, али нас ниуколико неби могло спречити у извођењу наших подухвата. Међутим, то би за Србију значило животну опасност".

*

Пошто је овако дао на знање и преставницима српских власти и становништву да би, ако би се поновили догађаји из лета и јесени 1941. године, Хитлер привео у дело потпуно уништење Србије и српског народа, генерал др. Турнер је после тог свог обиласка Србије понео 29. августа 1942. - на годишњици оснивања владе генерала Недића - команданту Југоистока, генералу Леру један исцрпан реферат о ситуацији на подручју окупиране Србије, као и о свим мерама које је окупациона управа спровела у свим областима јавног живота у року од нешто више од годину дана. Тако у одељку „Политичка ситуација" Турнер пише:

„На почетку делатности (20.4.1941) југословенски управни апарат поделом потпуно је разбијен. Из одвојених подручја десетине хиљада избеглица, који покушавају да избегну терористичким мерама нарочито Хрвата и Мађара. Најпре је планирано пресељавање 260.000 Словенаца из Корушке и Штајерске на српску територију. Насупрот изричном споразуму, Мађари су пребацили 38.000, Хрвати 104.000 и Бугари 20.000 Срба на преосталу српску територију. Пребацивање без икакве претходне пријаве; пребачени и избеглице само са најбеднијом одећом и без могућности исхране. Отуда почиње први разлог политичке несигурности и плодно тло за илегалне елементе".

Само овај део реферата др. Турнера, доста објективно изнет у погледу поступања усташких, мађарских и бугарских власти према српском становништву на територијама које су им бесплатно пале у шаке због изгубљеног априлског рата, показује да је већ у почетку окупације стигло насилно пребачених Срба и Словенаца на тло Србије преко 420.000. А читаво време, не само 1941, већ и 1942, па све до краја окупације, десетине и десетине хиљада избеглица, спасавајући своје голе животе, нарочито из злочиначке Павелићеве „државе" стизале су непрекидно у Србију као у оазу спасења.

У том политичком делу реферата Турнер вели даље:

„Образовање банди је на Балкану уобичајена појава. Никаква обзира према животу другог, носе оружје од младости. Са почетком похода на Русију избио је устанак у Србији. Комунизам је имао у почетку националну маску, а осим тога су пуштане пароле према којима се Стаљин бори за слободно Словенство. Није било могуће довољно ангажовање трупа. У јулу 97, у августу 393 (од тога 17 мостова), у септембру 892 саботаже (најмање). Потпуно разарање свих саобраћајних сретстава.

Палење општинских архива. Анархија у управи. Потпун губитак угледа Немаца, пошто су услед недостатака трупа нека подручја морала бити потпуно напуштена.

Појачање српске полиције наредио је први Заповедник, генерал Ферстер (већ 23.4.1941). Исто тако, наређено опремање није успело наишавши на противне тежње војних установа (Dahm). Стога полиција, на почетку устанка, није била довољно способна за акцију. Развој ситуације води до коначног губљења угледа комесарске владе. Стога је, после саветовања са свима установама, које су узеле учешћа крајем августа 1941, формирана Недићева влада. Услед погрешног извештавања путем погрешних вести у штампи, настале су из заблуде код надлежних и ненадлежних установа Рајха и код иностраних влада, и код Фирера, тешкоће које су се морале разјаснити исцрпним извештајем Заповеднику Оружане силе и Главној команди сувоземне војске. Први циљ Недићеве владе био је да у садејству са немачким трупама угуши устанак. И трупе су признале да су се добровољачке формације добро показале. Преговорима са Костом Пећанцем успело се да се знатне четничке формације уздрже од илегалне делатности, а тиме донекле одржи мир на територији Југоисточне Србије. У исто време, одвајање Михаиловића од Пећанца. Најпре никаква сарадња Михаиловићева с комунистима, али борба против окупационе силе под руководством Енглеске. Јачање Михаиловићевог покрета помоћу официра југословенске војске, који су из страха од ратног заробљеништеа побегли у шуме. Јачање комунистичког устанка притиском на сељаке и принудном регрутацијом.

Улазак Бугара у незадовољна подручја изазвао је најпре заоштрење политичке напетости, а тиме кризу владе, која је тек после дугих преговора могла да буде уклоњена.

За управу у Србији нарочите тешкоће од самог почетка услед постојања различитих народносних група. На шиптарском подручју успело се интервенцијом управе још благовремено да спречи проглашење слободне шиптарске државе, које је постојало услед самовоље једног трупног команданта, пошто је иначе у том подручју претстојао утицај Италијана и тиме немогућност привредне експлоатације (хромна руда). У Банату је пук Гросдојчланд пропагирао идеју фолксдојчерске слободне државе.

Проглашење, планирано за 1. мај 1941, управа је са много муке спречила. Мађари одмах врше пропаганду да Банат припадне Мађарској. Отуд узнемирење фолксдојчера, пресељење Срба на југ, који су се морали бојати недела, после искуства у Бачкој. И данас постоје нарочите тешкоће управе у шиптарском подручју и у Банату, услед сталних покушаја Италијана и Мађара, као и Румуна да појачају утицај.

Преговорима са хрватском владом, Земун и Источни Срем стављени су под управу једног немачког комесара, да би се обезбедила основа за исхрану Београђана и трупа. Засад, апсолутни мир на том подручју..."

Речитије него све друго, овај суви, званични извештај шефа Управног штаба немачког командујућег генерала за Србију, приказује какву су тешку несрећу српском народу, чак угрозивши његов биолошки опстанак, причинили они који су, као пијанци на оргији, када избезумљени од алкохола лупају све око себе, разбили, и то за туђ рачун, једну велику државу створену крвљу и животима најбољих српских јунака.

Пуч од 27. марта 1941, непотребан, осим за Черчила, кобан, чак злочиначки, разбио је дело за које су генерације српске умирале борећи се да га остваре.

Обезглављен, јер су вође и узрочници несреће кукавички побегли, српски народ, творац Југославије, бачен је не само у чељусти разбешњених хитлеровских и мусолинијевских курјака, већ постао и плен свих суседних хијена, које су хтеле да га докусуре, да му усташе покушају да масакрирају два милиона људи, жена и деце - а нису до краја успели јер се појавио Милан Недић - да Мађари истребе Србе из Бачке и покушају да то учине и у Банату, где се српски живаљ спасао, јер се разбуктало ривалство Мађара и Немаца, и дошла донекле и заштита Румуна, да му Бугари зграбе целу Јужну Србију, па чак да од тела саме Србије одрежу Пирот, Ниш, Врање, да најзад и шака Шиптара се устреми на Кнез Лазарево свето Косово, на Душанов Призрен, на Патријаршију Пећску, која је Мека српског држављанства и православља, да од ових српских светиња прокламују некакву „народну" шиптарску државу, пошто би са те свете земље Рашке Немањићске и легендарног Косова истребили Србе. И када би све ове људске звери оглодале и последњу српску кост, преостали српски бродоломници - уколико би их и остало, - имали би да се врате за век и по у назад и да као Јевреји над рушевинама Соломоновог храма заливају својим сузама ону шачицу преостале земље, која се пре Карађорђевог устанка звала Београдски пашалук,

Све то је имао српски народ да плати само зато да би један неуравнотежени генерал, кога је Недић назвао „шупљоглавим", могао да се преко рушевина државе и српских безбројних лешева успне на фотељу претседништва влада једне земље која је престала да постоји онда када је он ту душевно болесну амбицију остварио, или поверовао да је остварио, јер су и држава и власт и претседништво и судбина српства прсли тада као мехури сапунице.

За праву српску душу и српско срце овај извештај окупаторског високог функционера је потреснији него ма која Есхилова трагедија, јер тамо страдају појединци, а овде се говори о процесу покушаја уништења

једног великог европског народа. Историја ће рећи ко је допринео да се језива народна трагедија до краја не одигра.

Враћајући се за тренутак на овај извештај шефа Управног штаба немачког окупатора, задржаћу се само на сумама које је, збијени у београдски пашалук, преостали српски народ имао да исплати окупатору. Тако се из одељка где се говори о финансијама окупиране Србије види да је од априла 1941. до августа 1942. Србија исплатила на име окупационих трошкова, контрибуција, ратне штете и других немачких окупационих дажбина астрономску суму од 4.510.000.000. У 1942. месечни окупациони трошкови, које је српска влада плаћала Немцима, износили су 240 милиона динара.

Док је шеф Управног штаба извештавао главнокомандујућег на Балкану, генерала Лера о милијардама које је искрвављена Србија дала у току само једне године немачком окупатору, дотле је генерал Милан Недић морао да води битку за суви хлеб насушни. Српски сељак је имао да својим тешким радом и самоодрицањем одржи да и глад не опустоши преживеле и избегле у Србији. Зато се Претседник српске владе опет обратио сељацима увече 2. августа 1942. дугим говором у коме је управљао своје најпотресније речи срцима оних који су увек били спремни да све жртвују за Србију. Између осталог је рекао:

„Браћо српски земљорадници,

Још две три недеље па ће се навршити година дана како се налазим на челу српске владе, Владе народног спаса. За ово време пад Србијом и српским народом одиграли су се најтрагичнији и најсудбоноснији догађаји за последњих неколико векова његове историје. У једном тренутку изгледало је да ће српског народа нестати са лица земље. Било је потребно много одважности, самопрегоревања, умешности и памети да се то не деси.

Што се мене тиче, могу рећи да сам дужност према своме народу извршио до крајњих граница могућности. Указао сам му на преголему опасност, отео сам га из канџи туђинских најамника, прикупио сам га под српску заставу, бранио сам га и одбранио, и повео да изађе на прави пут - стари српски царски пут. Српски народ ме је послушао...

Ја сам вас, браћо, доласком на чело српске владе, позвао на мир, ред и рад. Ви сте ме послушали. Благодарим вам, јер сте ми тиме олакшали тешки задатак.

Потом сам позвао цео српски народ, а нарочито вас земљораднике, да уложите све своје снаге да се свака стопа српске земље обради и засеје. И поред срамне и бездушне пропаганде са стране, да се не сеје, и поред тешкоћа и невремена, са смањеном људском и сточном снагом, ви сте ме, браћо земљорадници, послушали, обрадили све и засејали сву земљу, више него што је то икада у ранијим годинама било учињено.

Велико је то дело које сте учинили за опстанак српског народа, за његово одржање у данашњим тешким временима...

Српски Бог нас је помогао и помаже. Њиве су уродиле плодом. Потребна храна је произведена у целој Србији. Али битка за насушни хлеб још није завршена...

Господ Бог и ваше челичне мишице учиниле су да хлеба има. У Србији је произведено хлеба за исхрану не само вас земљорадника, већ и за сву другу браћу Србе.

Сада пред нама стоји нов задагак од чијег извршења зависи да ли ће у Србији бити глади или не...

Браћо земљорадници,

Не заборавите да хиљаде и хиљаде сирочића очекују од вас свој хлеб насушни. Запамтите да животи хиљада и хиљада у рату пострадалих породица зависи од тога да ли ће српска свест победити срамну грамзивост...

Данас Србија од вас, браћо земљорадници, тражи само пети део ваше производње пшенице која је потребна за исхрану наших пасивних срезова, ратних жртава, градског становништва, радништва и оружаних владиних одреда. Значи да вама, земљорадницима, остаје четири петине целокупне производње пшенице на потпуно располагање.

И још нешто: ни једно зрно пшенице неће се извести из Србије ове године. То су нам саопштили претставници немачке окупаторске силе.

Да ли је онда потребно наглашавати шта вам је дужност? Ви знате да су наши претци и последњу кору хлеба делили са својом браћом...

Увек када вас је Отаџбина звала, ви сте за њу жртвовали не само свој иметак, не само своје домове и свој мал и своје животе и животе деце своје.

Данас се позивате да предајом, за новац, вишка своје жетве, спасете хиљаде и хиљаде живота српских.

Ја који сам и сам из ваших редова поникао, знам да ћете се сви чистога срца, са љубављу и без оклевања, овом апелу унесрећене Отаџбине одазвати потпуно.

Ја стојим на своме месту одлучно решен да спасем српски народ. У томе са фанатичном решеношћу ићићу до краја. Ништа ме у томе неће поколебати. И исто онако као што сам смрвио црвену аждају, смрвићу и прљаву и срамну грамзивост где год се буде појавила...

Српски народ мора да живи. Српски народ ће живети. Ви ћете томе допринети, браћо земљорадници..."

Свешћу српског сељака и потпуним поверењем које су указивали генералу Милану Недићу, битка за насушни хлеб у 1942. години била је добијена. Није било глади. Свако се одазвао и своју дужност учинио. Али многе невоље су се увек надносиле над српским народом и непри-

јатељи, како окупатори тако и туђински гласноговорници с пољa, чинили су да се тек разведрело небо над Србијом опет намрачи на буру. Изгледало је да ће се мисија спасавања српског народа, коју је предузео генерал Недић са свим својим сарадницима, сломити наилазећи на све нове и све веће препреке, постављене од свесних непријатеља, јер су они имали свој одређен циљ, и од несвесних пријатеља који или нису хајали или нису слутили каква се нова коб надноси над Србијом.

XVII

НЕДИЋЕВА ПОРУКА НЕМЦИМА: „ПРЕПУНИЛА СЕ ЧАША ЧЕМЕРА”

Увече 1. септембра 1942. године генерал Милан Недић обратио се опет преко радиа свима Србима и Српкињама рекавши им између осталог:

„Драга браћо и сестре,

На данашњи дан пре годину дана, 1. септембра 1941, упутио сам свој први апел српском народу. Да ли се сећате тог мог првог говора са београдског радиа? Мој је глас тада дрхтао од узбуђења и стрепње; да ли ћу моћи избавити српски народ из преголеме несреће, у коју га увукоше избезумљени његови синови, који га оставише потом обезглављеног и побегоше у туђе земље. Ја нисам хтео да бежим и да вас остављам у најцрњој невољи. Остао сам да са вама испијем чашу чемера до дна.

Онда сам вам се претставио, - сећате ли се? - овако: „Гавори вам ваш брат, армиски генерал Милан Ђ. Недић, претседник српске владе. Говори вам из дубине српске душе и срца, честито и поштено. Тако ми Бог помогао!”

Време ми је дало за право. Догађаји су доказали да је све што сам вам онда говорио било и поштено и честито и истинито.

Онда сам сам говорио гласом који је дрхтао од узбуђења. Данашњи мој глас, чујте, снажан је и сигуран, јер захвалног срца гледам пред собом дело ове протекле године. Српски народ и Србија дигли су се скоро из мртвих.

Знам да има међу вама, драга браћо и сестре, који ми то не признају. Али нека они метну руку на срце и нека ми одговоре: да ли је судбина српског народа и њихова судбина данас трагичнија од оне пре годину дана?...

Треба лн да вам кажем да су се наши вредни, честити и родољубиви сељаци залагали ове године више него икад до сада - обрадивши сваку стопу земље Србинове? Све је било против њега, оскудица у радној снази, у стоци, у алату, тешке временске прилике, поља опустошена од

бесних комуниста. Па ипак, у тој судбоносној битци за хлеб, они су победили...

Треба ли да вам укажем на наше родољубиве вредне раднике, који су нам и онда у тешким данима и сада служили као узор србизма? Видите ли шта стварају њихове жуљевите руке? Стварају нов жиаот, нову лепшу Србију...

Драга браћо и сестре,

Није више време, уверавам вас, да неки међу вама вире из рупе, у којима су се учаурили, и очајавају пуни самоубилачког расположења. Дошло је доба несебичног рада којим се може много поправити, много спасти.

Хајте к мени. Хајте новом животу српскијем. Дођите да изградимо тај нови живот заједно. Помозите ми, тако вам млека српског, не ради мене - ја ћу то свршити и без вас, - него због злурадог света, који очекује пропаст Србије и српског народа.

Покажите да сте већи и бољи у несрећи него у срећи.

Ја знам шта би ви хтели да ми кажете. Немојте ми говорити. Знам да вам је тешко. Ми ћемо још патити због туђих грехова. Али будите Срби. Носите достојанствено, мушки и јуначки свој крст страдања. Погледајте око себе. Видите ли нашу браћу сељаке, нашу браћу раднике, нашу омладину, како пожртвовано раде, како су велики и достојанствени у несрећи? Та омладина ми је прва прискочила у помоћ као добровољци и четници. Знате ли, слутите ли, колико је тих дивних младића, цвета нашег народа, дало јуначки своје животе да би Србија могла живети? И данас они ме помажу својски да велико народно бреме носим и радим за спас народа и Србије.

Али, да бих до краја завршио народно дело, треба ми ваша вера и ваше срце и ваш разум. Потребни су ми и ваша мудрост и ваше стрпљење. Верујте ми. Учините ме још јачим вашом сарадњом. Не јачате тиме мене, јачате Србију и српски народ. Само у слози и гвозденој дисциплини, свесрдним радом и узајамном помоћи моћи ћемо видети зору бољих дана. Не заборављајте нашу историју. Читајте је. Поучите се њоме. Много имамо непријатеља који нам желе пропаст и верују у њу. Чујте, не помажите их својом заслепљеношћу и инатом. Реците ми право: да ли је у нашој историји било тежих моменати од данашњих и да ли је икад било потребније да сви Срби буду сложни и једнодушни, него данас? Ја вас не зовем ни у какву политичку партију, него у јединствени фронт српског народа.

Увек се сећајте, свуда и на сваком месту, у сваком тренутку, да сте ви деца једног славног, честитог и јуначког народа, српског народа. Одагнајте од себе црне мисли и туђе пропаганде. Поклоните ми своје поверење. Хајдете к мени и ви, који још стојите по страни, хајте са мном

и са српским народом. Сви сложно моћићемо сигурније сачувати ову свету српску земљу и наш много напаћени народ. Само здружени, збијени под једну заставу, српску заставу, изаћићемо на светлост дана из овог тешког мрака у који нас је бацила авантура наших безумних људи.

Драга браћо и сестре...

Запамтите: сваки је народ ковач сам своје среће. Пазите добро. Ова је друга година судбоносна по нас. Дочекајмо је удруженим снагама, загрљени и сложни, са узвиком: Живела мајка Србија! Живео српски народ!"

*

Али док је у овом своме говору уносио доста оптимизма, чак и сигурности, нико, сем његових најближих и најинтимнијих сарадника, није ни слутио какву тешку, судбоносну борбу води генерал Недић баш у тим данима годишњице оснивања своје владе. Поново се црна сенка надносила над Србијом, српским народом и самом владом Недићевом. То је била можда последња, отсудна и судбоносна битка коју је тада водио. Дан или два после овог говора, рекао ми је, када сам ушао у његов кабинет:

- Ти си чуо мој говор. Али морам да се питам да ли то неће бити и последњи. Ја хоћу да довршим своје дело, да спасем српски народ да би преживео и живео. Ја се не предајем, ја не узмичем, ја не напуштам борбу, али тешкоће које ми се стварају са свих страна постају непромостиве. Немци газе безобзирно сва обећања која су ми дали, изврдавају да их испуне или се уопште на њих и не осврћу. Два човека међу њима баш као да хоће да поједу српском народу панију. Онај наш крвник, Мајснер, затеже своју паукову мрежу да нам онемогући сваку акцију, која води ка обезбеђењу живота српског народа. Ја знам од самих Немаца (ја сам слутио да је то пуковник Кевиш иако његово име мој ујак није поменуо, моја примедба) да он хоће, ако већ не може да потпуно растури све моје одреде, а оно бар да их обезглави, јер бесни што нећемо да се претврмо у његове полициске јединице. За мене је то војска српског народа, а не било какве помоћне немачке јединице. Онај други, Хитлеров опуномћеник за привреду, Нојбахер, пљачка српски народ колико год може и преко свих утврђених споразума и свечаних гаранција датих са немачке стране. Он баш, као некада дахије, удара „намет на вилајет". Ја сам свим могућим сретствима и путевима покушавао да обавестим југословенску владу у Лондону о правој ситуацији у земљи, о опасностима које јој прете хушкањем преко лондонског радиа за енглеске рачуне, те да и она не допринесе да се докосури српски народ. Место пуног разумевања, место да бране наше, српске животне

интересе, преживљавање српског народа, они ми одговарају са својим злослутним словом „З". Они лансирају и даље енглеске наредбе не обазирући се шта нам окупатор спрема, те да то може да буде крај и Србије и српског народа... Бугари су се већ раширили преко целе наше несрећне земље и ено их не само у Нишу, Врању, већ у срцу Шумадије, у Топлици, и сутра ће да се спусте и на Дрину да се тамо уједине са Павелићевим усташама.

Знаш ли какав сам извештај добио од наших пријатеља из Софије? Павелићев посланик, у Бугарској, нека вуцибатина Перић, дао је бугарској штампи јавну изјаву: „У уништењу Срба лежи заједнички интерес Бугара и Хрвата. Зато ту гамад треба таманити где год се иста налази". То је отворен позив да бугарске окупаторске трупе у Србији наставе оно што усташе раде преко Саве и Дрине. А већ и тако Бугари у Србији уништавају наше људе чим негде пукне комунистичка или њихова провокаторска пушка. Хапше и пребијају и наше свештенике, претседнике општина, угледне људе. Цепају и пале на територији Србије српске заставе, као да је цела наша земља постала бугарска територија. И ја морам да запомажем код немачког окупатора да нас спасава од ових својих злих помоћника. А командујући генерал ми увек каже: „Знате, ми не можемо ту ништа. То је Фирерова жеља, да бугарске трупе, кад већ не иду на Источни фронт, бар одржавају ред у Србији".

Крвав је ред који они ту одржавају. И у свој овој новој опасности, где више не знам са које стране и од кога долазе ударци, Енглези врше безочни притисак на Дражу, да би њима било лакше, да прави некакав нови устанак. А никад Немци, опијени својим победама на Криму и Кавказу, нису били обеснији и сваки и почетак устанка био би коначни свршетак српског народа. То су већ десетине пута поновили. Већ данима ја са мојим оданим министрима одржавам седнице и спремамо свој меморандум, који ће бити свечана оставка владе поднета Немцима, па нека онда сам Бог узме судбину српског народа у своје руке и нека он одлучи да ли српски народ треба још да постоји или да листом умре за рачуне енглеских лордова. Ја сам немоћан да се једновремено борим и са непријатељима, и то колико их има, и са „Великим савезницима" код којих Југословенска влада у Лондону постаје мало по мало један колонијални офис, као да смо неко црначко племе, неспособни да знамо шта нам је спас, а шта пропаст..."

Док ми је ово говорио, скоро без заустављања, Недићу је све више дрхтао глас од узбуђења, а вилице му су затезале. И одједном је додао:

- Само да Бог да да Дражa разуме где је прави интерес српског народа и да он није у енглеским жељама...

Ја знам да је мој ујак свим каналима слао поруке о ситуацији у земљи и немачким претњама Дражи Михаиловићу, када се тада налазио у Црној

Гори, да не би предузео неку акцију која би могла да се претвори у општу народну катастрофу.

Својим добро познатим говором 28. фебруара 1943. у селу Липову, Дража је посведочио да је разумео где се свршавају интереси српски, а где почињу Велике Британије.

*

Та криза владе, боље рећи општа криза српског народа, била је на врхунцу у половини септембра 1942. године. Недић је у два три маха, једно за другим, одлазио лично код генерала Бадера да протествује против пљачки и гажења обећања вршених од стране Нојхаузена и да омете припремане мере СС-генерала Мајснера. Али ови његови кораци нису дали никаквог резултата. Тада је 16. септембра 1942. генерал Недић сазвао пленарну седницу целокупне владе, којој је изнео на дискусију и на потпис пројекат меморандума, који је био у ствари колективна оставка владе. Тај меморандум рађен је више дана у ужем акционом одбору владе, у коме су били само они министри у које је Недић имао стопроцентно поверење.

Ја сам видео мог ујака баш то јутро пред саму седницу пленума владе и видео сам да је тако био узбуђен каквог сам га само виђао у данима Шапца, Краљева и Крагујевца.

Иако сви министри нису до тог тренутка били упознати са свим детаљима тог меморандума, знали су само да се спрема, и за поједине његове тачке, ипак је он без дискусије једногласно усвојен. Одлучено је да изузетно овај меморандум-оставку српске владе потпишу сви министри, јер је дотле неке оставке владе, које је Недић раније био подносио. потписивао само он лично. Требало је да се да једна свечана форма тој оставци и да сви министри буду солидарни са оставком, да не би Немци могли да врше какве маневре. Генерал Недић је имао да ову оставку са потписима свих својих министара лично преда Војном заповеднику Србије, генералу артилерије Бадеру. Али, иако је меморандум-оставка била потписана 16. септембра, Војни заповедник Србије се изговарао да не може да одмах прими Претседника српске владе због других хитних послова. Изгледа да су Немци хтели од својих „присутних грађана", како је Недић звао министре, који су му били убацивани у владу по наређењу било шефа Управног штаба, било других немачких званичних фактора, да сазнаду тачни текст да би могли да реагују и да обавесте нарочито Берлин, да би знали какав став да заузму.

Најзад, 20. септембра 1942. године, генерал Бадер је заказао пријем Претседнику српске владе који је у том тренутку био стварно у оставци. Генерал Недић је том приликом предао Војноме заповеднику текст

меморандума, којим је његова влада поднела оставку. То је један документ, који до данас није био никада објављен, а који по оштрини своје садржине је јединствен у својој врсти. Не само да се ниједна влада земаља окупираних од Немаца није усудила ни нешто слично, чак и ублажено, да поднесе окупатору, већ је још сигурније да ниједна савезничка Југословенска влада у егзилу никада, ни када су били најугроженији интереси и српског народа и Југославије, није се усудила да такав један акт упути својој великој савезници Черчиловој Енглеској.

Оставка Недићеве владе, коју је Претседник њен предао генералу Бадеру, гласила је у најважнијем делу:

„Пре неки дан имао сам част да Вам у својству Претседника Српске владе усмено и подробно изложим ситуацију у Србији, као и положај саме Владе у вези са ситуацијом и задацима, који су јој стављени у дужност 29. августа прошле године од стране Војног заповедника Немачке оружане силе, ваздухопловног генерала г. Данкелмана.

У својој декларацији поводом образовања Српске владе он је дословно рекао: „Решио сам се да образујем Владу, која ће се у интересу своје рођене земље и из властитих побуда старати о миру, реду, безбедности и која ће тиме дати могућност да немачке трупе повучем са делатности, која треба да буде ствар искључиво српских конструктивних снага и Српске владе".

На ову декларацију одговорио сам следећим речима: „Прихватајући пуномоћје које сте ми изволели издати, ја желим на првом месту да Вам се захвалим у име Српског народа и у своје име, што сте омогућили да Српски народ добије своју Владу, која ће АУТОНОМНО водити његове послове и бринути се о његовој судбини".

Међутим морамо да констатујемо, да положај Српске владе и њен ауторитет бивају из дана у дан све мањи, а услови за њен останак све тежи и тежи, и то из следећих разлога:

После изгубљеног рата, Српски народ је сабијен у уске границе, у један котао на простору од око 36.000 км^2 са близу 4.200.000 становника. Приближно толики број Срба остао је ван територије Српског окупационог подручја. Све везе: економске, социјалне и родбинске, са деловима Српског народа, који су остали ван граница данашње територије Србије, прекинуте су. Из свих крајева на Српску територију стално стижу избеглице, услед терора који се врши над српским живљем, терора какав није запамтила ни Шпанска инквизиција, ни прва гоњења Хришћана. Ти нечувени поступци нагоне Србе - неке у гору, а неке у Србију - тако да данас у њој има око 400.000 избеглица, од којих 86.000 незбринуте деце, већином без родитеља. Ове избеглице причају ужасе о мучењима која се врше над Српским народом, нечувеним и недостојним 20 века.

Природно је да све ове патње Српског народа повећавају душевну депресију и изазивају незадовољство код Срба у Србији. У почетку, масовна убијања Срба у Хрватској правдана су револтом неодговорних фактора једне државе у стварању, а сада се врше под изговором да су сви Срби комунисти. У Бугарској, међутим, на нечувен начин у историји, док рат није још завршен и када границе још нису дефинитивно повучене, донет је Закон, по коме ће свако, ко се налази на окупираној територији, ако се до 1. априла идуће године не декларише Бугарином, бити протеран са територије.

Све ове патње и прогони Срба ван Србије почињу код Срба будити уверење, да је у питању смишљена акција на биолошком истребљењу Срба. Немоћ српске владе да то спречи, дубоко подрива њен ауторитет код народа.

Рушењу ауторитета Српске владе допринели су и други догађаји и околности. Тако, када је Српска влада, угушивши комунистички устанак и заводећи ред, мир и безбедност, и тиме спасла Српски народ у Србији од казнених експедиција и масовног уништавања, мислила да је постигла тај задатак, Бугарске трупе улазе у Србију и запоседају 5 округа: Нишки, Лесковачки, Крушевачки, Моравски и Крагујевачки. Ово је био нови морални удар за Српски народ и Српску владу. Долазак Бугара у срце Србије, у Шумадију, Српски народ је схватио као дубоку увреду.

Српској влади је објашњено да је ово привремена мера, али је она у народу изазвала страховито незадовољство. Оно се повећало до максимума, када су Бугари почели да туку народ, да пљачкају, да силују жене, да одузимају храну итд. Ово већ траје 8 месеци. Чаша чемера у трпљењу Српског народа почела је да се препуњава.

Та чаша чемера препунила се, када је Виртшафтс штаб, поред обећања датог народу, да неће узимати храну за извоз из Србије, наредио Немачким и Бугарским трупама да присилно почну са одузимањем све хране и исту почео извозити без обзира на стварну економску ситуацију у земљи, без сагласности са Српском владом, без обзира на исхрану становништва и стоке, као и потребе у семену за будућу жетву. Овогодишња жетва у Србији је изузетно слаба и дала је око 24.000 вагона пшенице и даће око 45.000 вагона кукуруза. Од тога Немачки органи наредили су да се узме од народа 9.000 вагона кукуруза. Овакво стање створило је панику у народу и изазвало такво врење, да се може свашта очекивати, као нереди, буне и остало.

На овакво стање ствари Српска влада не можи ничим да утиче; она је савршено парализована, јер је њој 8 месеци већ одузета свака власт у земљи, а од аутономије у вођењу послова нема ни говора.

Влада нема готово никакве улоге у управи, пошто је остала без егзекутиве, јер јој је у политичком смислу одузета сва власт и предата

команданту СС трупа. Чак је и писмено наређено влади, да не сме Српској државној стражи издавати никаква наређења.

Немачка места, а нарочите поједине Фелди Крајскомандантуре, непосредним мешањем у унутрашњи живот Српског народа, потпуно парализу деловање Владе. Нису ретки случајеви да се са те стране једноставно негирају поједини акти Владе и забрањује њихово извршење.

Деловање Виртшафтсфирунга и његових органа: Централа, Управа и Комесаријата у том погледу иде тако далеко, да њихова наређења, уколико се достављају Влади, имају императивни карактер, а није редак случај да Влада за њих сазнаје преко штампе, или тек када су извршене. Услед тога, Влада уопште не може да има, ни да води привредну и економску политику, јер изнад њених привредних ресора стоје Централе које имају своју моћ, и ако би оне, по слову закона требале да буду органи владини.

Услед овог непосредног мешања Немачких војних и привредних органа у целокупни унутрашњи живот Српског народа, незадовољство је порасло до кулминације. Као што се из свега напред изложеног види, Српска влада је отстрањена од свих послова унутрашње управе, мада јој је приликом њеног образовања свечаном изјавом генерала г. Данкелмана загарантована унутрашња управа под надзором Немачке војне управе. Тешкоће Владе повећане су још и овим чињеницама:

а) Тешким финансиским стањем, јер се на име окупационих трошкова узима месечно око 255.000.000 динара, поред око 100.000.000 динара, који се месечно издају за смештај окупационих трупа. Поред овога, Влада је морала да плати за формирање Немачке Банатске дивизије око 200.000.000 динара, за формирање Руског корпуса око 250.000.000 динара, што износи укупно годишње 4-5 милијарди динара. Овакво стање исцрпљује финансијску и економску моћ Србије, народ рапидно осиромашава, јер поред свега наведеног даје огромне количине стоке, масти, вуне, воћа, пилежи, јаја, сира, бутера и дрвета.

б) И поред обећања, да ће се пустити заробљеници, а нарочито болесни, од њих већ 6 месеци ниједна већа група није дошла из заробљеништва.

Узимајући у обзир све напред изложено, Војни заповедник ће и сам увидети да је овакав положај Српске владе немогућ и да је она онемогућена за даљи рад. Српска влада сматра: да јој после свега овога овде изложеног не остаје ништа друго него да замоли г. Војног заповедника да је разреши мисије, која јој је поверена 29. августа прошле године, јер више не може обављати послове, нити носити одговорност, како пред српским народом, тако ни пред својом савешћу.

Српска влада се и овом приликом обраћа са поновном молбом Влади Немачког Рајха, да иста својим моћним утицајем изволи учинити све, да

се спрече даља убијања и прогони Срба ван територије српског националног подручја".

Морам одмах да напоменем да су се српски оригинал овог меморандума-оставке, као и копија немачког текста, који је предат генералу Бадеру, налазили код генерала Милана Недића када је у 1945. години, на позив америчких војних власти, напустио Кицбихел и отишао у америчку зону у Немачкој, наводно да тамо америчким војним властима да све потребне информације о догађајима у Југославији под окупацијом, као и о раду Српске владе за то време. Сем тога, генерал Недић је однео и сва друга важна документа из доба окупације, не знајући да је тај позив био само једна замка начињена од појединих комунистички настројених америчких обавештајних органа, да на захтев југословенских комуниста изруче им Претседника српске владе под окупацијом, и ваљда се дочепају и тих докумената. Није ми познато да ли су америчке војне власти, нарочито њихова војна обавештајна служба, задржали документа која је генерал Недић имао код себе у том тренутку, или су и она предата са њиме Титовој војној мисији. У сваком случају, копија овог меморандума Недићеве владе, као и копије неких важних других аката Српске владе, налазиле су се код генерала Јосифа Костића, који је остао у француској окупационој зони у Аустрији, где је Високи француски комесар за Аустрију и командант француских окупационих трупа ове земље, генерал Бетуар (Bethouart) са много разумевања и обзира, и савезничких и човечанских, заштитио преостале Недићеве министре и спасао их од њиховог изручивању Титовим војним мисијама. Генерел Јосиф Костић, који је био у сталном контакту са мном, када сам прешао у Француску, осећајући да му се ближи крај, јер је се тешко разболео, доставио ми је све копије које су се код њега задржале, те је тако сада било могуће да се први пут објави овај јединствен документ одлучности, смелости и достојанства са којим је Српска влада генерала Недића бранила животе, имовину и част српског народа.

*

Када је генерал Недић био предао оставку своје владе генералу Бадеру, и овај, иако је свакако већ знао њене главне тачке, бацио поглед на њену садржину, његово лице је одједном постало бледо, како ми је мој ујак то причао. Рекао је да је овакав акт не само оптужница против многих претставиика немачке окупационе управе, већ и тешка критика извесних одлука донетих од самог Фирера, те да је он пе може примити и да захтева да влада остане и даље на послу кога се примила. Недић се држао упорно, и усмено је још развијао поједине тачке меморандума, које и wену и његовим министрима онемогућују опстанак на свом поло-

жају примљеном под сасвим другим условима и многим свечаним обећањима, која нису одржана, те тиме су разрешила и Српску владу од њене мисије. Нарочито је Недић истицао да ће насилно одузимање хране, које спроводи Франц Нојхаузен, опуномоћеник за привреду, и поред обећања датог пред жетву Српској влади од стране свих немачких меродавних фактора, да ниједно зрно пшенице неће бити извезено из Србије те године, што је он, Недић преко радиа саопштио сељацима, може да доведе до револта становништва са недогледним последицама.

Пред одлучним ставом генерала Недића немачки Војни заповедник за Србију рекао је да он не може да донесе било какву одлуку по тој оставци, све док прво не обавести о њој све највише претставнике немачких власти у Србији, а нарочито оне против којих Српска влада подиже оптужбе, а с друге стране он мора да о томе обавести и Врховну команду немачке оружане силе и самог Фирера, те ће решење бити донето не у Београду, већ у Берлину.

Како ми је мој ујак говорио, он је пре свега хтео да спречи ту пљачку хране од стране Немаца, те да га не доведе у положај да изгледа да је преварио српске земљораднике када им је у свом говору рекао да су Немци њега обавестили да се ниједно зрно пшенице неће извести из Србије, а друго да спречи даљу самовољу бугарских окупационих трупа, и најзад треће да за случај, због енглеског притиска, Дражa Михаиловић поведе било какву акцију већег обима у Србији, да унапред баци сву кривицу на Немце, које је он својим меморандумом упозорио да све те мере које се спроводе од њих против српског становништва могу да произведу револт, па чак и побуну широких размера.

Ма како да су у лето и јесен 1942. Немци били опијени својим победама на Криму, Кавказу, око Стаљинграда, ипак њима никако није било пријатно да изазивају неки нови устанак у Србији и то национални, који би могао да обухвати целокупно становништво, а не само једну мањину, као што је то био случај код партизанских акција.

Та криза створена оставком Недићеве владе вукла се више од месец дана и најзад је Недић био позват, незнам по који пут, код генерала Бадера, и овај му је саопштио да је из Берлина добио извештај да ће се изићи у сусрет српским молбама, да немачке окупационе власти неће узимати пшеницу у 1942. години, осим једне сасвим мале количине и то само онда када их српска влада обавести да је успела да, вишком пшенице примљене од земљорадника, подмири све потребе како становништва, тако избеглица и владиних оружаних одреда. Обећано је такође да ће генерал Недић бити једини који ће издавати наређења Српској државној стражи, а да ће немачке власти, ако ту имају какву потребу, саопштавати је Претседнику српске владе, те да он изда потребна наређења за све акције.

Ово је била једна тешко добијена победа Недићева над окрутним окупатором, али која је бар омогућила да у току зиме 1942/43. не само да није било глади у Србији, већ да се успело да се задовоље у том погледу све потребе.

Губитник ових уступака Недићевој влади био је у првом реду СС-генерал Мајснер и он је већ спремао своју освету. Њему је било потребно да још пролије српске крви.

*

Рекао сам како ми је се генерал Недић пред подношење ове оставке жалио на неразумевање положаја српског народа и српске владе од стране лондонаца и како је он свим могућим каналима покушавао да Југословенској влади у Лондону достави извештаје о правој ситуацији у земљи. Најважнију задаћу у овом успостављању везе са владом у Лондону, преко наших дипломатских претставника у Цариграду и Анкари, извршио је Бошко Костић, сестрић пуковника Димитријевића-Аписа и секретар Љотићев. Генерал Недић и Димитрије Љотић су тражили упорно од Немаца дозволу за Костићево путовање у Турску, где је званично имао да за рачун Српског Црвеног крста набави памук да би се могла да одену избегличка деца. Требало је неколико месеци преговора, и поред свих гаранција генерала Недића, Љотића и др, Зеца, Претседника Српског Црвеног крста да се немачке власти одлуче и да даду дозволу за то Костићево путовање у Турску, коме је најважнија мисија - поред оне званичне са куповином памука, - била да преко Турске успостави везу са Југословенском владом у Лондону и да пренесе поруке за Краља Петра II и за њу. Све ове поруке биле су усмене, да претрес на граници не би открио праву мисију Костићеву.

Ако се не задржавам опширније на овој мисији успостављања веза између Српске владе и Југословенске у Лондону, то је само из разлога што је овај повереник генерала Недића и Димитрија Љотића, који је по повратку у Београд имао велике невоље са Гестапоом - сам описао у детаљима ту евоју мисију у две књиге: „За историју наших дана" издату 1949. и „Истина о Милану Недићу" издатој 1965. у Милвокију.

Цитираћу само поруку, коју је поред осталих обавештења, Костић предао југословенском генералном конзулу у Цариграду Љуби Хаџи-Ђорђевићу и која је гласила:

„Недић и Љотић поручују да су се примили претешког и незахвалног задатка у циљу спасавања српског народа, коме прети опасност потпуног истребљења. Они остају верни своме Краљу кога никад нису изневерили и неће га никад изневерити". (Б. Н. Костић: „Истина о Милану Недићу", Милвоки, 1955)

Пред полазак из Цариграда натраг за Београд, Бошко Костић је примио од генералштабног мајора Владимира Перића, обавештајног официра у Турској, поруку и шифру за Дражу Михаиловића. Костић, који је био више дана саслушаван од Гестапоа, ипак је успео да преда Перићеву поруку и шифру свом познанику, новинару Јови Лазаревићу који је баш тих дана требао да крене код Драже у Црну Гору.

Када је се, касније, по жељи генерала Михаиловића, новинар Лазаревић пребацио из Дубровника у Италију, а одавде дошао у Швајцарску у Берн, где је стигао половином септембра 1943, он је у југословенском посланству, између осталог изјавио и о тој примљеној шифри:

„Бошка Костића познавао сам још из Беча, када је тамо био чиновник Речне пловидбе. За време окупације, као обавештајац, одржавао сам везу и са њиме. Када се Бошко Костић вратио из Турске, дао ми је једну књигу и кључ шифре за одржавање везе између владе у Лондону и Драже Михаиловића. Ја сам ту шифру однео Дражи. За време мог боравка у Београду ја сам се састао и са Димитријем Љотићем који је на састанку инзистирао да се на сваки начин састане са Дражом".

Напомињем да ову Лазаревићеву изјаву Бошко Костић није донео у својим књигама, вероватно не знајући за њу, те је ја зато овде објављујем.

О директној поруци коју је генерал Милан Недић упутио Краљу Петру II преко Бошка Костића, приликом његовог другог одласка у Турску у 1943, говорићу и цитираћу је у трећој књизи о генералу Недићу. Ова порука генерала Милана Недића и данас се чува у Краљевој архиви.

*

Док је Југословенска влада у егзилу сипала претње, оптужбе, стављање под слово „3" и генерала Недића и многе његове сараднике, ниједан пут се није усудила да иступи против усташа, бојећи се оставке својих министара Хрвата, нити још мање против комуниста, јер су ови уживали заштиту Черчилову. Али најзад, 2. септембра 1942, на многобројне телеграме упућиване у том циљу од генерала Михаиловића, Претседник Југословенске владе у егзилу, професор Слободан Јовановић се решио да те злочине обелодани. Радило се о зверским убијањима српских националиста у Црној Гори, у којој се тада генерал Михаиловић налазио и могао да се на лицу места увери да су по некад партизански злочини достизали по језивости и крволоштву зверства усташка. Али и ово саопштење Претседник Југословенске владе није учинио преко ВВС, који је био искључиво резервисан за нападе на српске националисте, нити је о тим злочинима обавестио њихове енглеске покровитеље. Професор Слободан Јовановић је доставио списак са именима и начинима на који

су мученички уморени 46 српских националиста из Црне Горе од партизанских џелата баш Совјетском посланику на Југословенском двору Богомилову.

Ради сећања на те тешке националне жртве које је и Црна Гора дала као свој болни данак у крви, објављујем цео тај акт и списак у последњем одељку ове књиге: „Документа".

XVIII

ГЕСТАПО ВРШИ ПОКОЉ НЕДИЋЕВИХ И МИХАИЛОВИЋЕВИХ ОФИЦИРА

Криза отворена оставком Недићеве владе на дан 16. септембра 1942. била је дуга. Чекале су се одлуке из Берлина, али је у Србији СС-генерал Мајснер са Гестапоом гледао да спречи свако попуштање немачких војних и дипломатских фактора по захтевима Претседника српске владе. Овај загрижени непријатељ Срба желео је да баш искористи тај моменат решавања о правима, и чак аутономији Недићеве владе тиме, да га у очима немачке Врховне команде, дакле самог Хитлера и Министарства спољних послова у Вилхелмштрасе претстави као саучесника и помагача оружане акције Драже Михаиловића. Те његове интриге, замке, спремање привођења у дело широких мера гоњења српских националиста, били они са генералом Михаиловићем или генералом Недићем, вођене су прикривено и тек њихова примена показала је какву је кобну улогу играо овај негдашњи аустриски емигрант у Југославији, ношен правом усташком мржњом према српском народу.

У Београду, иако у оставци, влада генерала Недића је обављала свакодневне послове, не само да не би настао вакум и произвео се хаос, већ што би сваки застој у њеном редовном функционисању одмах био прокламован непријатељском саботажом.

Случај је хтео да баш у то време и ја лично улетим у једну замку Гестапоа, која је могла да се заврши врло рђаво по мене, да нисам нашао неочекиваног спасиоца у једном човечном немачком официру - војном цензору при Управном штабу.

Једног од првих октобарских дана 1942, док је још у згради бивше Велике масонске ложе Југославије, у Гарашаниновој улици број 8, трајала Антикомунистичка изложба, отворена 1. септембра те године, пошто је било прошло подне и знао да је „Обнова" била цела преломљена и спремна за штампу, спремао сам се да пођем кући на ручак. Одједном, неко је залупао на вратима мог бироа и одмах затим упао унутра Мира Стефановић, син Дише Стефановића, једног од сувласника предратне „Политике" и њеног административног директора. Сав узбуђен, овај мој познаник рекао ми је:

- Молим вас, господине Краков, немојте да дозволите да изађе онај чланак против „Седме силе" и Миће Димитријевића.

Погледао сам га зачуђено:

- Какав чланак против „Седме силе" и Миће Димитријевића? Шта то треба да значи?

- Како, зар не знате да је Гестапо наредио вашем сараднику Х (нећу да му помињем име, јер не знам да ли је жив или не, али знам да није у емиграцији) да напише један чланак, са материјалом који су му они дали - у вези антикомунистичке изложбе - не само против Јевреја, већ и против Југословенског новинарског удружења, оглашујући га целим да је комунистичко?

Тек сада сам почео да се још више чудим:

- Господине Миро, ја сам данас, као и сваког дана, примио од сарадника који иде редовно на конференцију штампе у Управни штаб, писмено наређење шта све мора да уђе у данашњи број, са каквим насловом, на којој страни и на колико стубаца. Али све то се односи на операције на Источном фронту, а нема никаквог наређења ни за „Седму силу" ни за Јевреје, којих, на жалост, више нема нигде у Србији. А још најмање да има неки налог за напад на Миће Димитријевића, који је исто тако добар мој друг, као и ваш.

- Онда значи да је ваш сарадник потурио на своју руку тај чланак у лист, а да вас није ни обавестио. То је чланак под насловом: „Као сунце сија Израел над народима", а ту се говори да је Миће Димитријевић у издању „Седме силе" објавио такву књигу о Јеврејима, и ту се сви новинари који су радили у „Седмој сили" третирају као комунисти.

Од како сам био у „Обнови" ја сам прегледао отиске само оних страна на којима су имали да изађу извештаји или чланци наређени од немачких војних власти, као и оне стране где се говорило о влади Недићевој и њеном раду, као и раду Недићевих одреда, па било то Српске страже, било добровољаца или четника, где су убацивани не само Пећанчеви четници, већ и Михаиловићеви - када се тицало борбе против партизана - а да немачка цензура не би приметила, називани су сви једним општим именом „национални одреди". Све друго остављао сам да прегледа мој помоћник и заменик Љуба Јовановић, шурак мога најмлађег ујака пок. Бошка Недића. (Када су у октобру 1944. партизани ушли у Београд, органи ОЗНЕ дошли су у стан Љубе Јовановића да га ухапсе. Док су они лупали на вратима, он је скочио кроз прозор, са мислим четвртог спрата и тако извршио самоубиство.)

Рекао сам Мири Стефановићу:

- Останите у мојој канцеларији и сачекајте ме док не рашчистим ту ствар.

Отишао сам на шести спрат где је била словослагачница са 16 линотипа и где је била и сала за прелом листа. Нашао сам метера Шевића, који је ту на регалу вршио прелом листа по налепцима на страни које је добијао било од мене, било од мог помоћника. Одмах сам га упитао:

- Имате ли какву страну са неким чланком: „Као сунце сија Израел над народима„?

- Ето баш је ту пред вама на регалу, преломљена, одговорио је метер.

Узео сам отисак и прочитао на брзину, и остао пренеражен. То је била најодвратнија денунцијација не само Миће Димитријевића, брата Милорада Димитријевића-Сименса, који је већ због сличних оптужби одлежао неких шест месеци затвора у Гестапоу, и тек био пуштен на слободу, већ ту су се оптуживали више мање сви новинари, који су било водили предузеће „Седму силу", било објављивали у њеном издању своје књиге, да су комунисти или филокомунисти. Најлепше је то да сам и ја сам објавио у издању „Седме силе" две књиге војничке садржине: „Борна кола у модерном рату" и „Ратна авијација" уколико се сећам више садржине него наслова.

- Ко вам је дао параф за објављивање ове стране? питао сам метера.

- Господин Јовановић. И када сам га питао, да ли ви знате за тај чланак, одговорио ми је да га је сарадник Х уверио да сте ви обавештени и дали дозволу.

- А тако! - узвикнуо сам и сав разбешњен зграбио сам са обе руке склопљену страну, где је изливени слог био стегнут у челични оквир и гурнуо свом снагом тих десетак или двадесетак кила челика и олова низ регал да се слог сав разлетео по целој сали.

- Ево, како сам ја дао дозволу.

Вратио сам се у канцеларију и рекао Мири Стефановићу:

- Имали сте право. То је требало да буде подметнуто као кукавичје јаје. Али сада писац може да само скупља слог са пода. Реците Мићи Димитријевићу да буде спокојан. Нема више чланка.

Стефановић ми је захваљивао и уверавао да је он дубоко веровао да је тај чланак потурен без мога знања и зато је и дошао да ме обавести.

Сав бесан због нелојалности мога сарадника, кога тога дана уопште нисам видео, као да се крио, отишао сам кући на ручак. Тек што сам ушао у свој стан у Краљевића Томислава 11, телефон је звонио. Редакција је јављала да је пред зграду, где је било уредништво и „Обнове" и „Новог Времена" у Дечанској улици, дошао аутомобила Гестапоа и да су два гестаповца ухапсила Јоцу Тановића, који је, после уклањања Владислава Рибникара са положаја директора „Обнове" морао да се прими тога места на изричну молбу Рибникарову да би тако штитио интересе „Политике", чије су се акције налазиле у овом њеном ратном наследнику „Обнови". Јоца Тановић, који је обично долазио, пошто је код куће ручао,

да буде у редакцији док сам ја отсутан, није ме тог дана ни видео, јер сам отишао нешто раније него обично, те није имао ни појма о целој тој историји. Знао сам да ће брзо доћи на мене ред и рекао својој жени:

- Дај да нешто брзо поједем, јер видим да ће бити гужве.

Пола сата касније опет је звонио телефон. Један сурови глас на немачком језику саопштио ми је да одмах најбрже дођем код шефа за штампу Гестапса у Ратнички дом, где је на улазу дато наређење да ме одмах доведу у шефову канцеларију. Оставио сам недовршен ручак и брзо сам се нашао пред Радничким домом, у који сам тада први пут ушао од како је дошла окупација, јер су моја ранија два саслушања у јесен 1941. била вршена, по налогу Гестапоа, у Управном штабу Турнеровом.

У том тренутку нисам ни слутио да ћу, шеснаест месеци касније, имати прилике да још једанпут посетим ову злослуту установу, али тог другог пута после поноћи и са митраљетом упереном у леђа. На уласку, један подофицир СД, чим сам му рекао име, упутио ме је са једним гестаповцем, мислим на други спрат. Али нису ме одвели у канцеларију шефа за штампу, већ у једну празну собу, неку врсту чекаонице. Срећом, ту је била једна једина столица, те сам могао да седнем, не слутећи колико ће дуго трајати моје седење, док је један СД стајао ту крај врата недалеко од мене.

Било је око 14 часова и нешто више када сам дошао. Око 15 часова почео је дефиле кроз ту чекаоницу, из које се, тада сам то открио, улазило у канцеларију шефа штампе. Прво је доведен Мира Стефановић, потом Мића Димитријевић, онда још неколико новинара већином из предузећа „Седма сила", а пре њих мој нелојални сарадник, и онда и метер Шевић. Неко од њих је задржаван дуже, неко краће, али просечно је свако остао око пола часа. Врпољио сам се на столици, гестаповци се крај врата смењивали, а мене нико није звао. Када је неко од мојих новинарских колега излазио са саслушања показивао ми је једном гримасом да ствари иду рђаво. Најзад сам запитао мог стражара да ли је шеф за штампу обавештен о моме доласку:

- Jawohl (Да, заиста), одговорио је овај кратко. - Морате чекати.

У 19:30 часова отворила су се врата и за мене. Шеф штампе, кога сам знао по имену, али не и лично, дочекао ме је горопадно:

- Како сте се усудили да спречите и чак да баците слог чланка за кога је Гестапо дао наређење да се објави?

Изнервиран чекањем, ипак сам се трудио да мирно одговорим да сам ја тог дана, као и обично, примио писмено наређење са конференције штампе у Управном штабу шта морам пустити у лист, али нико ми није тражио да и такав чланак изађе. Нико мени, чак ни писац чланка, није саопштио да је то по налогу немачке Државне тајне полиције, а да је и од ње било такво наређење, ја бих објаснио да се ту ради - по тексту

који сам прочитао - о обичној денунцијацији, где користећи Антикомунистичку изложбу један новинар покушава, обманувши Гестапо, да пречисти неке своје предратне рачуне са својим новинарским колегама.

Шеф за штампу на сва моја опширна објашњења је одједном почео да виче да ја морам да знам каква се пројеврејска и прокомунистичка пропаганда водила кроз „Седму силу", те да ми нико није рекао да то жели Гестапо, да сам ја морао сам да увидим да је такав чланак потребан. И онда је додао, гледајући ме злурадо:

- Није ни чудо да спречавате да један чланак против Јевреја изађе у вашем листу. Изгледа да наши органи нису погрешили када су вас осумњичили да сте јеврејског порекла, када тако храбро браните Јевреје. Истина, ви сте показали нека документа, али има доста Јевреја који имају сва документа која могу да им затребају.

Рекао сам му да су документа која сам поднео на прошлогодишњем саслушању код др. Кисела, помоћника шефа Управног штаба, писана не у доба окупације Југославије, већ нека и пре три века, друга од мог деде и оца једно од пре сто педесет година, а друго од преко деведесет, па да је чак и моја лична крштеница извађена у 1924. години, када сам се венчавао, а тада нико није морао да доказује да није Јеврејин. И додао сам:

- Али, ако желите да знате због кога сам разлога бацио тај чланак, револтиран неистином ту изнетом, то сам учинио само зато што сам хтео да поступим по мишљењу Министра за пропаганду Трећег рајха, др. Гебелса.

Шеф за штампу је разрогачио очи:

- Wie so? (Како то).

- У 1932. години, када су били избори за претседника републике у Немачкој, ја сам њима присуствовао као специјални изасланик „Времена". Тада сам имао прилике да видим и разговарам са вођама свих немачких политичких група, или њиховим најближим сарадницима, па сам тако имао и ту ретку прилику да ме и др. Гебелс прими и да ми један врло значајан интервју. Он тада није још био министар, већ само шеф пропаганде Национал-социалистичке странке. Између других питања поставио сам му и то, какве он принципе примењује у својој пропаганди, за коју сам видео да је врло успешна. Он ми је одговорио: „Ја употребљавам само истину, и једино истина може да осигура успех једној пропаганди". Видите, ја сам тај принцип применио и нисам хтео да дозволим да један мој сарадник убаци у лист, за који ја носим сву одговорност и пред немачким властима и пред својим читаоцима и својом савешћу, низ неистина и нетачности.

Шеф отсека за штампу збуњен овим мојим познанством са др. Гебелсом и мојом применом оне изјаве коју ми је њихов министар за пропаганду дао, рекао је сада скоро помирљивим гласом:

- Добро, усвајам вашу одбрану. Изволите извршити поправке, избаците неистине и нетачности и онда тај чланак, поправљен од вас, мора безусловно изаћи сутра у листу,

Могао сам само да одговорим као војник:

- Разумем, поступићу по вашем захтеву.

Било је око 20:30 часова када сам оставио за собом мрачну и мучну зграду негдашњег Ратничког дома, али не решивши ни мало мој тежак проблем. Сада сам тек био у горем положају, јер сам или имао да, са свим исправкама, патронирам тој денунцијацији, или да већ сутра дан се нађем у затвору Гестапоа. Јер ако бих избрисао из чланка све што је била права денунцијација полицији, и све оптужбе против мојих колега, у чланку не би остало ни десет редова. Сетио сам се одједном да ме је у децембру 1941. извукао из једне друге мучне ситуације мој колега из „Новог времена", др. Милош Младеновић, који је био лични пријатељ немачког војног цензора, капетана др. Тангла још из времена када су обоје пре рата заједно били на Београдском универзитету, др. Младеновић као доцент, др. Тангл као лектор за немачки језик. Одјурио сам право у редакцију „Новог времена" и нашао др. Младеновића. Објаснио сам му све и рекао да је моја судбина сада у рукама др. Тангла. Ако он, Младеновић, успе да наговори свог немачког колегу-цензора да на отисак чланка - који је још једини од свега остао, - стави свој зелени печат, који значи забрана објављивања, да сам се онда ја извукао, а после ће војном цензору бити лакше да се носи са шефом за штампу у Гестапоу него мени. Рекао сам моме колеги да ми телефоном јави резултат, па макар то било и у зору, јер ћу чекати његов одговор од кога зависи да ли ћу ићи или не у затвор.

У 1 сат после поноћи зазвонио је телефон у моме стану. Чуо сам са узбуђењем глас свога колеге:

- Не бришите ништа. Наш пријатељ је ударио зелени печат. Спавајте сада мирно.

Никад ми више нико није тражио да тај чланак у било каквом облику изађе. Како је др. Тангл, тај смели подвиг против захтева Гестапоа могао да спроведе, и данас ми је непознато.

Напомињем да др. Тангл, који је учинио једну незаборавну услугу, чак ризичну по њега, живи данас у Западној Немачкој у Хамбургу. За др. Младеновића знам да је у емиграцији и чуо сам да живи негде у Канади.

Али док сам ја овако, благодарећи човечности и увиђавности овог немачког научника, који је и под војничком униформом имао разумевања и саосећања за све наше несреће и незгоде, избегао тада да познам

затвор Гестапоа, дотле је у Београду баш тих дана настао прави талас хапшења и то искључиво националиста, оних које су сумњичили да су симпатизери генерала Михаиловића или да су чланови породица Дражиних људи у шуми.

И „Обнова" и „Ново време", али овог пута по писменом наређењу са конференције штампе у Управном штабу, објавили су у броју од 11. октобра 1942 следеће:

„САОПШТЕЊЕ

„У току прошле ноћи ухапшено је у Београду више лица.

„У овом случају ради се о кругу оних особа које су блиске потстрекачима и организаторима једног припреманог побуњеничког покрета.

„Привођење у дело намера овог круга људи донело би српском народу нове потресе и нову несрећу.

„Београд, 10 октобра 1942. БАДЕР, с.р.
Командујући генерал и
Заповедник у Србији"

*

На неколико дана, после објављивања овог саопштења немачког Заповедника у Србији, долазећи ујутру у Претседништво владе, наишао сам на ону атмосферу добро ми познате узбуне и узрујаности из црних дана. Када сам упитао мог ратног друга Масаловића шта се то опет дешава, он је, намрштеног чела, само одмахнуо руком:

- Гестапо нам је обезглавио све одреде у Источној Србији. Тамо је гужва.

Нешто касније, када сам ушао у кабинет генерала Недића, и њега сам затекао узбуђеног и мутног погледа.

- Овај несретни Аустријанац, који би био оперетни генерал, да није џелат, баш се зарекао да уништи моју оружану силу. Разбуцао је и Државну стражу и Пећанчеве четнике у мојој старој Тимочкој Крајини. (Недић је био једно време после Првог светског рата командант Тимочке дивизије у Зајечару и ту је имао много познаника, моја примедба). Похапсио је моје команданте. Ипак јавили су ми да је Љуба Јовановић побегао им испред носа. Штета за Државну стражу, јер је то добар официр, али више волим да је у шуми него у гестаповском затвору.

Знао сам да је мој ујак имао много симпатија за мајора, каснијег потпуковника Љубу Јовановића, који је био под његовом командом све време док је он био командант III армије у Скопљу. Зато, када је сазнао да је у децембру 1941. Гестапо ухапсио овог официра у Београду и држао га у затвору у Краља Александра улици бр. 5, одмах је интервенисао код немачког Командујућег генерала, гарантујући за исправност Јованови-

ћеву, те је после разних проверавања, најзад у јануару 1942. Јовановић био пуштен на слободу. Он се одмах ставио на расположење генералу Недићу и овај га је у априлу 1942. упутио да буде командант Српске државне страже у Зајечару.

Сазнао сам да је приликом ове рације Гестапоа похапшен већи број припадника Српске државне страже и Пећанчевих одреда у Тимочкој Крајини, док су том приликом ти одреди, по наређењу Мајснера, дефинитивно растурени. Између осталих, ухапшено је и седам команданата Српске државне страже у Тимочкој Крајини, док су други успели да се у последњем тренутку спасу и побегну у шуму, тако да је Српска државна стража у том делу Источне Србије остала без команданата, збуњена, забринута за своју даљу судбину, и Недић је морао брже да шаље нове официре да се те јединице не би распале после овог тешког удара које им је задао Гестапо.

Цела ова акција хапшења извршена је по наређењу СС-генерала Мајснера и то на бази доставе једног високог комунистичког функционера у томе крају, о чему ће бити речи нешто касније. Свако је ту нашао свој рачун. Комунисти да се освете за разбијање својих партизанских јединица у Источној Србији, које су извршиле баш те јединице СДС и Пећанчеве у такозваној „Аћимовићевој офанзиви", а генерал Мајснер пак видећи да у Источној Србији нема више комунистичке опасности сматрао је да је моменат да ту ликвидира и српске националне одреде па били они Недићеви или Михаиловићеви.

Имао сам прилике касније да разговарам са Љубом Јовановићем који ми је испричао све те догађаје, пре и после његовог бекства у шуму.

У ноћи између 14/15. октобра упао је у његов стан у Зајечару капетан Петровић-Кент, који је био изасланик Дражин за Тимочку Крајину и живео под лажним именом у Зајечару. Јовановић је био баш тада болестан, али капетан Петровић-Кент га је извукао из постеље и рекао да одмах бежи у шуму, јер ће у зору бити ухапшен. Мајор Јовановић је побегао у планину Тупижницу и доиста већ сутрадан у зору гестаповци су упали у његов стан да га ухапсе, али су стигли доцкан.

На два и по месеца пре овог хапашења официра СДС, 1. августа 1942. дошао је Јовановићу четнички курир и рекао му да треба да дође да се састане са изаслаником генерала Трифуновића, Дражиног команданта за Србију. Тај изасланик био је мајор Мирић, шеф штаба Трифуновићевог и Јовановић се састао са њим у једној колиби код села Риљац. Мирић му је ту предао наређење Драже Михаиловића да формира на терену Тимочки корпус, али да сви људи остану код својих кућа, спремни да пођу у акцију када за то добију наређење.

Када је био принуђен да се лично одметне, Јовановић је једног дана примио на планини Дели Јован једну већу делегацију сељака из 13 сре-

зова Тимочке Крајине. Код Јовановића баш се у том тренутку налазила британска војна мисија.

Сеоски домаћини, који су били заплашени емисијама лондонског радиа, из којих су видели да Југословенска влада у егзилу ставља под слово „З" најбоље српске сеоске домаћине, само зато што су дошли у Београд да их прими генерал Недић и да од њега чују обавештења о ситуацији у којој се налази српски народ, као и да приме савете и упуства за свој рад, дошли су да потраже савет од мајора Јовановића да им он каже шта да раде:

- Ми смо добили позив од генерала Недића да дођемо на саветовање у Београд. Ми не би желели да будемо лоше забележени, те вас зато молимо да нам кажете да ли смемо да идемо.

Мајор Јовановић им је одговорио:

- Кад бих смео, и ја бих ишао. Мени је баш мило да ви идете у Београд, јер сам одушевљен да баш прави претставници Тимочке Крајине раде са генералом Миланом Недићем на заједничком послу спасавања српског народа. Ја високо ценим тог нашег великог војника под чијом сам непосредном командом био више година у Скопљу, те знам какав је он родољуб.

У делегацији Тимочке Крајине, која је одмах после овог саветовања на Дели Јовану отишла у Београд, било је 60 најугледнијих сеоских домаћина тога краја. Чим су се вратили, свих њих 60 су опет дошли код Љубе Јовановића и, како он сам вели, свих шесдесет су почели у један глас да говоре, одушевљени оним што су од генерала Недића чули. Сељаци су рекли да су они добро разумели да Недић ради искључиво на спасавању српског народа.

Како ми је сам Јовановић причао, почетком 1944. године, један изасланик Претседника српске владе, један пуковник из Српске државне страже, дошао је у Источну Србију и имао је задатак да ступи у везу са пуковником Пилетићем, Командантом Србије генералом Трифуновићем, и са њиме. Јовановићем коме је испоручио лични поздрав Недићев.

*

Није се СС-генерал Мајснер окомио само на Српску државну стражу и Пећанчеве четничке одреде. Његова жеља и намера била је да уништи целокупну Српску оружану силу. Тако је у то време био XI добровољачки одред, којим је командовао мајор Перовић, опкољен од Немаца, разоружан и сви његови војници, подофициpи и официри, на челу са командантом одреда, одведени су у Немачку у заробљенички логор. Исто тако су Немци разоружали и одвели у заробљеништво и већи део VII добровољачког одреда. Место да враћају оне српске заробљенике одведене у

логоре у априлу 1941. године, немачка полиција и СС-трупе под командом тог злогласног Аустријанца, пуниле су те логоре новим заробљеницима из Србије и то баш из редова Недићевих трупа. Сви напори генерала Недића да спречи ово разоружавање и одвођење својих верних официра, подофицира и војника, остали су безуспешни, јер је ту Химлер дао СС-генералу Мајснеру одрешене руке, те се чак ни немачки Војни заповедник за Србију није усуђивао да дође у сукоб са Химлеровим преставником.

*

У Тимочкој Крајини, и пре одметања мајора Јовановића, организација Драже Михаиловића била је врло раширена, нарочито у Зајечару и његовој околини. Генерал Недић је примао ту у одреде Српске државне страже све оне официре из покрета Драже Михаиловића, који су зиму 1941/1942. провели на терену у Босни те су ту или били рањени или болесни, како би им се дала прилика да се опораве. Недић је давао наређење или дозволе да се ти официри приме у Српску државну стражу, баш у Источној Србији, јер су ту били више заклоњени, а сам је узимао став као да он не зна где су дотле били, тј. вођени су као да су у Недићевим одредима на Дрини били рањени или се разболели. Тако је око двадесетак официра из Дражиних четничких одреда дошло на опоравак и склониште у Српску државну стражу у Источну Србију. Немци нису успели да ту ма шта сумњивог виде, али је комунистичка организација, одлично обавештена, брзо открила ко су ти нови официри и постарала се да ту сарадњу Недић-Михаиловић онемогући, а људе излиферује Гестапоу.

Главни изасланик Дражин за Тимочку Крајину, капетан Раде Петровић-Кент, дао ми је преглед тих догађаја из 1942. у Источној Србији. У мају 1942. он је по наређењу Дражином пошао из Чачка за Источну Србију, праћен радио-телеграфистом Шуљом, који је са собом имао и покретну радио станицу, преко које је требала да се одржава веза са штабом генерала Михаиловића. Обојица су имали лажне легитимације, и док је капетан Петровић-Кент (ово друго је илегално име у покрету отпора) имао папире као да је лиферант дрва из Хомоља за Београд, радио-телеграфиста Шуља био је лажни свињарски трговац.

И један и други су живели полу-легално у Зајечару све док Немци нису открили Шуљину радио-станицу смештену у градском млину крај самог Зајечара. Сви извештаји из Источне Србије за Дражин штаб ишли су преко ове станице. Када су немачки органи открили ову станицу, али не и радио-телеграфисту, Кент се повукао у шуму да би формирао Боље-

вачку бригаду, а Шућа је добио нову радио-станицу која се налазила у кући једног богатог трговца у Зајечару..

Када је у октобру 1942. било извршено то хапшење Недићевих официра у Тимочкој Крајини, немачке власти су издале потерницу за „бандитом Кентом, који је страног порекла, вероватно Енглез", како је то, по немачком наређењу, било објављено у Службеном листу Српске државне страже за новембар-децембар 1942. године.

Већина официра Српске државне страже у овом крају знала је добро ко је тај „бандит Кент, страног порекла".

Добра обавештајна служба, коју је поред радио-везе створио у Тимочкој Крајини капетан Петровић-Кент, донекле је могла да омете да сви официри Недићеви, који су требали да буду ухапшени, не допадну у руке гестаповаца, јер је овај Дражин претставник, који се у тренутку налога за хапшење налазио на терену, добио обавештење да је комесар Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије, геометар Дракулић, упутио писмо Крајскоманди у Зајечару достављајући 34 имена најугледнијих националиста из Источне Србије, међу којима и већи број официра Државне страже и Пећанчевих четника, као припадника покрета Драже Михаиловића. Како је за ову доставу сазнао тек у ноћ уочи самог извршења хапшења, које је требало да буде у зору, капетан Кент, поред мајора Јовановића могао је да обавести и тиме спасе поручника СДС у Салашу Ристивојевића, поручника Поповића из СДС такође у Салашу и мајора Лала Комарчића, који је био командант једног Пећанчевог четничког одреда. Тако су се само ова четворица спасли. Од њих, поручника Ристивојевића комунисти су ухватили у Србији тек 1956, осудили на смрт и стрељали, мајор Лале Комарчевић је погинуо у четничким одредима у Босни, а поручник Поповић живи сада у УСА.

Двадесет осам осталих официра, подофицира и других истакнутих националиста, које је комуниста Дракулић денунцирао Крајскоманданту у Зајечару су похватани и највећи део од њих је стрељан у масовном погубљењу Недићевих и Михаиловићевих официра које је генерал Мајснер приредио за Божић 1942. године у Јајинцима.

Још један од денунцираних, капетан СДС Добросав Јовановић, који се налазио са службом у Зајечару, побегао је, сазнавши да ће бити ухапшен, баш те исте ноћи када је отишао у шуму и његов командант Љуба Јовановић, и он, пошто је издржао повлачење кроз Босну живи данас у Канади. Капетан Михаиловић, командант СДС у Неготину, у тренутку када је вршено хапшење, налазио се са својим одредом на терену, те је ту заробљен од немачких војника, и то га је спасло стрељања, јер је одведен у заробљенички логор у Немачку, где је пре неколико година и умро.

У јулу 1943. године четници Михаиловићеви су заробили код Бора помоћника шефа Гестапоа у Зајечару, Руди Милера. Код њега је нађена торба са документима коју су четници предали капетану Петровићу-Кенту, те је ту нашао и копију денунцијације достављене од комунисте, геометра Дракулића. Та денунцијација, која је стала живота бар двадесетак српских националиста, Недићевих официра или преставника власти српске владе, почињала је речима:

„...док Отац Србије Милан Недић чини све да спасе народ од издајничких банди Драже Михаиловића, његови официри - припадници Српске државне страже и цивилни преставници сарађују са бандитима ДМ".

У том списку, поред других - укупно 34 имена - налазила су се и ова: Ика Ђорђевић, претседник општине у Зајечару, Мића Хаџи-Поповић, претседник општине у Соко Бањи, мајор Љуба Јовановић, командант СДС у Зајечару, Лале Комарчић, мајор у четничким одредима Пећанчевим, Воја Поповић, професор из Ваљева, такође у четничким одредима Пећанчевим у Зајечару, Миодраг Стојановић, ваздухопловни капетан у СДС у Краљеву код Књажевца, Сава Миловановић, инжењер у руднику Бор, поручник Рајић, СДС у Брзој Паланци, коњички капетан Градамир Бранковић, командант СДС у Кладову, мајор Видаковић, командант СДС у Белој Паланци, капетан Симић, СДС, Салаш код Неготина, поручник Ристивојевић, СДС, Салаш, поручник Поповић, СДС, Салаш и још 21 име.

Професора Воју Поповића и инжењера Миловановића када су ухапсили, пребили су у Гестапоу, али како они нису били официри, ипак су имали спашен живот тиме што су их Немци послали у концентрациони логор у Немачкој, те први живи данас у Сацбургу, а други у Француској. Међутим, претседнике општина Ику Ђорђевића, Мићу Хаџи-Павловића, официре СДС: Миодрага Стојановића, Рајића, Симића, као и неке друге, и известан број подофицира похапшених на основу исте доставе, Гестапо је пострељао у Јајинцима.

Овај покољ својих другова и пријатеља, похапшених и погубљених само на бази једне комунистичке доставе, капетан Петровић-Кент је осветио бар тиме што је ухваћеног помоћника шефа Гестапоа у Зајечару стрељао.

Као један типичан случај сарадње Недаћевих одреда са четницима Михаиловићевим, капетан Петровић-Кент ми је дао пример ваздухопловног капетана Миленка Бањца, команданта СДС у Бољевцу. Чим би која јача немачка јединица наишла у Бољевац, он је одмах измицао са својим одредом на терен, да би на основу потернице јурио за „страним бандитом Кентом", кога је иначе врло често виђао. Капетан Бањац, после тог масовног хапшења, обратио се Петровићу-Кенту рекавши му да се не осећа ни мало сигуран од Немаца и да жели да дође у шуму. Али Петровић-Кент му је рекао да им је он кориснији у Бољевцу него у шуми. Ка-

петан Бањац није пострадао од Немаца на бази комунистичке денунцијације. Он је храбро погинуо у самом Бољевцу борећи се против комунистичких партизана.

*

Проширена окупација од стране бугарских трупа од почетка 1942, која се као рак рана постепено пружала преко највећег дела Србије, постајала је све неподношљивија за становнике оних делова Србије, које су бугарске трупе држале. Генерал Недић је непрекидно примао извештаје о њиховим насиљима и злочинима над српским становништвом. Међу безбројним примерима тог дивљања бугарских окупатора налази се и извештај који је генерал Недић примио о томе како су бугарске трупе опколиле манастир Св. Петку у срезу Лужничком, баш у тренутку када је свештеник почео да пред Ускрс 1942. дели причешће својим верницима, те није могло бити речи да се радило о комунистима. Бугари су све сељаке похапсили, злостављали, а свештеника на мртво пребили, пуни оне дивљачке мржње која је у Првом светском рату довела до страшног покоља српског свештенства у Сурдулици. У томе истоме крају тукли су и мучили и свештеника из Сурачева, нападали на српске финансиске органе, хапсили их, одузимали им не само оружје, већ и униформу, тукли их. Бугари су цепали српске заставе са српских државних установа, што Немци никада нису чинили. Убијали су сељаке, ако им одмах нису испоручили довољну количину намирница које су тражили. Истеривали су органе Недићевих власти из свих оних крајева Србије, за које су сматрали да ће их присајединити Бугарској, иако у њима никада ни једног Бугарина није било.

Исто као и безбројне Недићеве интервенције код немачког командујућег генерала у Србији због злочина овог злог окупатора, далеко горег и од нацистичког, које нису могле да промене ситуацију, тако ни оставка владе није могла ту ма шта да учини. То је била тачка оставке која је начинила да криза буде тако дуга. Присуство бугарских трупа у Србији било је одлучено од самог Хитлера, у споразуму са Краљем Борисом и бугарском владом. По том споразуму бугарске трупе на додељеној им окупационој зони биле су потпуно аутономне и једино су потпадале под немачку команду у тактичком погледу, када су имале да се врше какве веће војничке операције. Ово стање нико није могао да измени осим Хитлера лично. Али он, поред своје патолошке мржње на Србе после пуча од 27. марта, није хтео никад да повлачи ни једно своје решење, што је на крају крајева и довело до катастрофе Немачке.

*

Колико су немачке власти после пада „Ужичке совјетске републике" и великих чишћења остатака партизанских у току 1942. године, ниподаштавале значај комунистичких партизана не само у Србији, где их у одредима практично више није ни било, већ и у читавој Југославији, види се добро из извештаја које је Командујући генерал и Заповедник Србије, Бадер поднео команданту немачких трупа на Балкану. У том извештају који носи број: I ц-пов бр. 4177/42 од 30. октобра 1942, и чији се оригинал налазио код Комисије за суђење ратних злочинаца у Нирнбергу, налазе се и ови делови:

„КОМУНИСТИЧКИ УСТАНИЧКИ ПОКРЕТ НА ПРОСТОРИЈИ ПРЕЂАШЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

...3) РУКОВОДСТВО.

Врховни командант комуниста Југославије јесте „Тито", пореклом вероватно Хрват или Словенац.

„Он треба да је учествовао у шпанском грађанском рату. Ближи подаци о његовој личности досада се нису могли прикупити.

„Главни стан налази се у Млишту у планини Клековача (23 км. југозападно од Кључа). Тито је мишљења да је привремена сарадња партизана, као равноправног партнера са Немцима, такође и на југословенској територији сасвим могућа...

... 5) ЈАЧИНА.

„Укупан број комунистичких устаника, према добијеним извештајима, цени се на 28-30.000 људи, од којих је 60 наоружано. Као осведочени комунисти могу се сматрати само мањи број. Гро сачињавају сељаци и радници, који су заведени пропагандом, односно из страха од репресалија и мера истребљења, побегли у шуму".

*

Оставка Недићеве владе морала је најзад да добије једно решење. Из Берлина директно су дошла умирења и обећања да ће се пре свега одустати од изношења хране из Србије, у сваком случају у 1942, а по могућству и следећих година. Да ће се осигурати више аутономије у раду Српске владе у свему што се тиче унутрашње управе у Србији, где немачке власти остају само контрола. Српска оружана сила је, на велико незадовољство СС-генерала Мајснера, имала да буде непосредно под командом генерала Недића, који је једини био надлежан да доноси одлуке о њеној употреби, обавештавајући само о томе немачке војне власти. Једино у погледу бугарске окупације речено је да су формалне измене немогуће, због закључених споразума, али да је из Берлина учињен корак у Софији у коме се захтевало да бугарске окупационе трупе немају право да се мешају у рад административних органа Српске

владе, да немају право вршења реквизиција и да не смеју дирати у оне амблеме Србије које су немачке власти одобриле. Све ово је било ипак једно побољшање и олакшање за рад Недићев и његових органа. Криза је тада завршена тиме што је генерал Недић образовао нову Српску владу. Четири ранија министра су била повучена из ње и замењена новим лицима. Том измеиом, на немачки захтев, обухваћена су прво она два министра: Олћан и др. Марјановић, који су својим оставкама довели до колективне оставке и кризе владе. Затим Недић је морао да начини уступак Немцима те да на место Аћимовића, кога су сумњичили за везе са генералом Михаиловићем, за министра унутрашњих дела дође Танасије Динић, који је уживао поверење немачких власти. Да не би одуговлачио даље кризу и довео у опасност те начињене уступке, генерал Недић је примио и ову последњу промену иако тешког срца, не толико због Аћимовића, кога није уводио у свој ужи, поверљиви кабинет, већ због новог министра Унутрашњих дела у кога није имао ни најмање поверења.

На дан 8. новембра 1942. и „Ново време" и „Обнова" донели су следеће званично саопштење:

„РЕКОНСТРУКЦИЈА СРПСКЕ ВЛАДЕ

Јуче (7. новембра 1942) је извршена реконструкција владе Народног спаса. Нова влада изгледала је овако:

Претседник министарског савета: армиски генерал Милан Ђ. Недић;

Министар правде: Богољуб Кујунџић;

Министар грађевина: инж. Огњен Кузмановић;

Министар просвете: Велибор Јонић;

Министар саобраћаја: Ђура Докић;

Министар пошта и телеграфа: Јосиф Костић;

Министар финансија: Душан Ђорђевић;

Министар унутрашњих послова: Танасије Динић;

Министар пољопривреде и исхране народа: инж. Радослав Веселиновић;

Министар народне привреде: др. Милорад Недељковић;

Министаар социјалне политике и нар. здравља: инж. Стојимир Добросављевић;

Министри Милан Аћимовић, др. Јован Мијушковић, др. Чедомир Марјановић и Михаило Олћан стављени су на расположење.

ИЗЈАВА ПРЕТСЕДНИКА НЕДИЋА

Претседник владе г. Милан Недић у својој изјави, поводом реконструкције владе Народног спаса, најпре истиче да је завршена „прва етапа велике мисије владе Народног спаса на спасавању народа и Отаџбине" па додаје:

„Сада пред њом стоје многи нови крупни задаци. Најважнији је оспособити нашу Отаџбину за нов самостални живот путем значајних реформи у духу новог времена у свим гранама нашег народног живота... Све ове околности морале су се узети у обзир и у погледу личног састава нове Владе, а тако ће се поступати и у будуће. Начело, да влада Народног спаса има и даље стајати далеко од сваког партиско-политичког утицаја, биће од сада још јаче наглашено. Јединство погледа код оних којима је судбина доделила да у овом бурном времену сарађују са мном на тешком делу спасавања народа и Отаџбине, има бити потпуно на сва питања пред која нас поставља данашњица...”

*

Баш овог истог дана када је образована нова влада генерала Недића, одиграо се један догађај који је имао да буде полазна тачка за ослобођење Европе од нацистичких завојевача. Савезничке трупе, америчке, искрцале су се у француској Северној Африци под командом генерала Ајзенхауера. Оне су имале прво да помогну британским армијама да сломију потпуно Ромелове трупе, а потом да ту начине базу са које би се извршило искрцавање у самој Европи, како прво у Италији, тако потом и у Француској.

Овог истог дана генерал Михаиловић обавестио је Југословенску владу у Лондону да је наредио „грађанску непослушност. Сви чиновници морају што више да саботирају свој рад, исто тако и радници, а сељаци не смеју продавати жито, нити слушати општинске власти”.

На жалост, ова мера, упорно захтевана из Лондона, изазвала је опет српске нове жртве. Они претседници општина који су послушали наређење, били су страдали од Немаца. Многи од оних који су наставили свој рад, изгубили су животе од „црних тројки”.

Овог 7. новембра 1942. године десио се још један догађај, који је имао специјални значај за наше ратне заробљенике у Немачкој. „Ново време” и „Обнова” од 8. новембра објавили су вест:

„Јуче (7. новембра) отпутовали су за Немачку српски лекари, који по одобрењу немачке Врховне команде имају да смене одговарајући број лекара у заробљеничким логорима у Немачкој.”

На крају ове вести био је објављен и списак свих ових лекара, који су отпутовали за Немачку, а којих је било нешто више од 50, и то 32 из Београда, а двадесетак из унутрашњости.

По Хашкој конвенцији, војни лекари нису одвођени у заробљеништво, али да би се нашим заробљеницима у немачким логорима - где су остали само Срби и нешто Словенаца - пружила лекарска нега, то је слат из Србије потребан број лекара да обави ту дужност, у екипама које су се

смењивале. Одлазак ове велике групе војних лекара био је прави догађај за многе београдске породице, како оне чији су чланови одлазили на ову самарићанску дужност у Немачку, тако и оних чији су очеви, мужеви и браћа били заробљеници у логорима у које су ови лекари одлазили. Начелник војног санитета Србије, санитетски генерал Јакшић-Лучић, испратио је такође на станицу своје млађе колеге од којих се знатан број више није ни вратио у земљу.

На своме путовању за заробљеничке логоре, у којима су били заточени наши официри, подофицири и војници, српски војни лекари су имали прилике да на првом свом кораку на немачком тлу открију једну тешку људску драму. Воз којим су стигли из Београда, искрцао их је у Винер-Нојштату, на 30 км од Беча. Ту је и у Првом и у Другом светском рату био заробљенички логор. Лекари су задржани ту у том логору да би били распоређени за разне логоре у Немачкој. Ту су наишли на једно језиво откриће. То је био логор совјетских ратних заробљеника, који су пали у немачке руке већ првих дана рата. У тај логор било је смештено преко 5.000 заробљених совјетских војника и њихових старешина. Али то је било годину дана раније. Када су српски војни лекари стигли у тај логор уништавања, да ту буду само неколико дана, док им се не саопшти распоред, затекли су само још педесетак совјетских војника у животу, и то су били углавном болничари, који су били потребни и Немцима, те су њих једине хранили, док су други добијали оброке тако бедне да је њих 5.000 помрло од глади у току те године. То је било свугде у логорима за совјетске заробљенике, и тек после тешког немачког пораза код Стаљинграда, када су стотине хиљада Немаца пали у руке Совјетима, бојећи се репресалија, Хитлер је наредио да се преживелим руским заробљеницима издају они оброци хране, који су давани заробљеним француским и енглеским војницима и официрима. Али, тада је мало било остало још од оних више стотина хиљада совјетских официра и војника, који су у почетку рата били заробљени или дали да се заробе.

Овај логор смрти од глади показао је каква би била судбина српских заробљеника да се генерал Милан Недић није примио да у августу 1941. образује Српску владу, јер је онда требао да буде стављен у примену већ спремљен Хитлеров план потпуног истребљења српског народа, покољима од стране свих суседа Југославије, уништавањем градова, бомбардовањем и депортовањем преживелог српског становништва, нарочито жена и деце пешке у Совјетски Савез, тј. у оне територије које су Немци освојили, а у које свакако да нико живи не би ни стигао, јер би својим лешевима обележили тај пут уништења српског народа. Свакако да у том случају Хитлер не би задржао за преживљавање српског народа оне наше људе у заробљеничким логорима, утолико пре што није било

никакве бојазни за репресалије, те би и они били истребљени глађу или ликвидирани као Јевреји у гасним коморама.

*

Образовањем нове Недићеве владе дошло је донекле форсирано од Немаца, баш услед очекиваних догађаја у Северној Африци, да се не би у том тренутку Србија нашла без праве владе, што је могло да донесе хаос. С друге стране, већ првог дана образовања своје владе генерал Недић је добио од Војног заповедника Србије, генерала Бадера захтев, ултимативан, да Српска влада спречи свим сретствима да се „грађанска непослушност", наређена од генерала Михаиловића, која је по немачком мишљењу била само психолошка припрема једне шире оружане акције, не претвори у отворен побуњенички покрет. Она упозорења која је у току лета 1942. давао др. Турнер претставницима Недићевих власти, да би једна побуна националистичка, била тешка катастрофа за Србију и српски народ, сада је још у оштријој форми саопштена Претседнику српске владе од генерала Бадера, који је рекао генералу Недићу да је из немачке Врховне команде добио таква наређења, да ако почне оружана акција Михаиловићевих јединица у Србији, да српски народ може да рачуна са најбруталнијим мерама које могу да доведу до његовог потпуног уништења. У случају такве побуне у пуну акцију би, уз немачке трупе, ступили и сви немачки балкански савезници: Бугари, Мађари, усташе и Арнаути, и катастрофа по српски народ била би још потпунија него она коју је генерал Недић спречио у августу 1941. примајући се да образује Српску владу.

Зато када сам у јутро 8. новембра 1942. био дошао у кабинет Претседника српске владе, сав узбуђен и намрачен, мој ујак ми је, на моје речи да је добро, да је се та криза владе једном завршила, рекао:

- Није се криза завршила, још гора има сада да почне. Ја горим на две ватре. Немци прете уништењем, Енглези гледају своје рачуне и гурају нас у нову провалију, наша влада у Лондону стара се само да испуни све енглеске захтеве, а не пита се да ли то неће докусурити наш несрећни народ, кога сам једва спасао. У том врзином колу мени остају опет само речи, не би ли њима умирио Немце, а с друге стране, ако могу да уразумим наше да српски народ не улети поново у крв и истребљење, како сем Јевреја ниједан народ у Европи није доживео.

Рекао ми је још да ће већ то вече у том смислу говорити на радиу, тражећи да оба листа упозоре на тај његов говор наше људе.

И увече 8. новембра поново се чуо на београдском радиу узбуђени глас генерала Недића, као у данима тешких народних несрећа из 1941:

„Драга браћо и сестре, Срби и Српкиње,

Прилике су тако хтеле да се нисам одавно разговарао са вама, а потребно је да се чешће обавештавамо, јер живимо у судбоносним данима, у тешком ратном времену.

Живот тече незадржаном брзином и тражи своје. Онога који се не прилагоди тој животној ситуацији мрви точак живота. Та животна ситуација је данас критичнија него икад... Два су се табора на смрт завадила...

То, наши назови политичари и наше вође до кобног 6. априла нису виделе ...

Шта је било најприродније? Ми, мали и нејаки, требали смо да ћутимо и да гледамо да нас бура времена не обухвати. Да гледамо себе и своје сопствене интересе. Ви знате да наше малоумне вође нису тако поступиле. Изнајмили су се у службу капиталистичко-плутократску, и бура је разбила наш државни брод на парам парче.

Стрмоглавце смо, по туђем налогу и за туђ рачун, улетели у рат. Изгубили смо тај рат. Последице су претешке. Њих је платио и плаћа српски народ.

Њега је поред те катастрофе снашла прошле године још и друга несрећа. Ушао је у братоубилачко клање. Бачен је мрачним комунистичким силама у грађански рат. А нема ничег тежег и фаталнијег по један народ, него да се сам међусобно истребљује.

Судбина је хтела да се баш у то време ја појавим на позорници српског народа. Видео сам пред собом очигледну пропаст нашег народа, обезглављсног, остављеног од његових званичних главешина, које су прво проузроковале његову велику несрећу, па га онда оставиле на бојном пољу. Ставио сам му се стога на чело да му помогнем и будем користан, јер ме је на то позивала дужност према Отаџбини.

Образовао сам, по одобрењу окупатора, српску владу, Владу народног спаса.

Узимајући управу и судбину наше миле Отаџбине, мајке Србије у своје руке, поставио сам себи и српској влади овај тежак задатак:

Сачувати српски народ од пропасти, затим га духовно ујединити...

Тај задатак био је тежак и судбоносан. Српски народ морао је да преброди многе тешкоће, да поднесе многе жртве да би се избавио из ужасног положаја у који га је гурнула шака безумника и туђинских најамника. Али ја сам чврсто веровао да ће српски народ, кога добро познајем, наћи пут спасења и савладати властитим снагама све несреће. Тако је и било. Та вера је код мене и данас чврста и непоколебљива.

Захваљујући пожртвованој омладини, захваљујући свести целог народа, савладали смо комунистичку аждају и за кратко време завели ред и мир у земљи. То је највеће наше благо садашњице...

Тај мир и ред у земљи морамо по сваку цену одржати.

Зли дуси српског народа налећу са свих страна да га поремете. Ох, како би се радовали наши безбројни душмани, кад би овог језгра Србизма, мајке Србије нестало без трага.

Ви то, браћо Срби и сестре Српкиње, и нећете и не дате. Ви волите свом душом и свим срцем своју несрећну и напаћену Отаџбину. Она је вама и мила и драга, и света и једина.

Ви се нећете и не смете повести ни за каквом туђом пропагандом, ни за чијом туђом памећу. Ви ћете сачувати своју свету родну груду, колевку вашу и ваших отаца.

Српски народ је досада, с луде главе својих вођа, поднео толико непотребних жртава и толико је прорећен, да је данас свака кап српске крви и скупа и неопходно потребна.

Ако се нађе који безумник и дигне против садашњих интереса српског народа, биће немлосрдно уништен, па ма ко он био, па ма из које рупе вирио. Доста је српском народу 6. априла, 22. јуна, комунистичко-партизанских борби, згаришта и гробља, уништене Мачве, Поцерине и Јадра, и других безумно бачених, непотребних, тешких жртава.

Нама је потребан ред и рад. Апсолутни мир. Шта би било од нас ако би били стално у нередима, у бурама, у устанцима? Само малоумници и слепци не виде да данашњи дани нису време из 1918. године, нити ће бити исти...

Радио Лондон сав је запенушио. Свако вече осуђује на смрт све оне код нас који не мисле као он, који више воле свој несрећни намучени народ него бесну, пијану лондонску господу. Он свако вече меће под слово „3" све наше истакнуте људе који предано служе својој земљи, а не интересима лондонског Ситиа. Проналази да осуђује на смрт чак и жене. А они „наши", који су се окупили око пуног енглеског чанка, уживају и халачу задовољно: што више српске крви нека се проспе, што више српских глава нека падне. Што више, то је за Енглеску што боље, а онда је и већи ајлук (плата) за „наше" трговце људским месом.

Лондонска „југословенска влада", „влада народне пропасти", у којој по несрећи седе и Срби: Слободан Јовановић, Миша Трифуновић, Гролови и други, запела је да на тај начин створи тај други фронт за Енглеску на Балкану. А што би у том случају српски иарод био истребљен, шта се то њих тиче? И место да ти Несрби, који и нехају за болове и муке, за страдања и патње српског народа, мире наш свет, место да у овој тешкој несрећи уносе у њега дух слоге и помирења, међусобне трпељивости, они га трују и гурају у пропаст...

Доћи ће време када ћемо обрачунати са нашим лондонцима. Нека само наставе свој прљави, најамнички посао. Нека наставе стављање под слово „3", осуђивање на смрт... Нека се сете оне, „ко ножем бије од

ножа ће и погинути". И оне друге: „Каквом мером мериш, таквом ће ти се и одмерити".

Запамтите добро, нема мере пред којом ћемо устукнути, ако је у питању спасење српског народа.

Зато скрећем пажњу свој браћи и сестрама Србима и Српкињама на домаће хушкаче, колико их и где има, на те пустолове који вас драже и позивају на непромишљене и крајње опасне поступке, који уносе забуну и неспокојство у наш народ и желе да за рачун Енглеске поремете скупо плаћени ред и мир, и баце Србију по трећи пут у огањ. Поручујем да ћу сатрти у клици, без милости, сваки такав покушај...

Позивам народ српски да иде као и до сада, српским путем, који сам му ја обележио, и који је, за годину дана, дао одличне резултате. Наређујем му, у име Отаџбине, да по сваку цену очува ред, мир и слогу и да зна да је у питању његов опстанак, његово право на самостални живот и да је у питању опстанак мајке Србије.

Данас он са мајком Србијом у животу у свету значи много. Без ње, не дај Боже, не би значио ништа".

Ово је био један од најоштријих говора генерала Недића, те свако ко га је слушао, осетио је у њему тешко упозорење да се црна сенка смрти опет надноси над Србијом и српским народом. У Недићевом говору није било само оно уобичајено жонглирање речима да се Немцима баци прашина у очи и замагли видик. Овог пута је то био прави крик на узбуну. Тај осећај да се земља налази пред катастрофом, био је снажна кочница која је задржала догађаје који су могли да доведу до уништења српског народа. Свако је разумео о чему се ради и у позну јесен - сем вербалних и пропагандних замагљивања очију Енглезима, - у Србији није дошло до нереда, а камоли до буне.

Али и генерал Мајснер је разумео да му је се измакла прилика да спроведе у дело своју дуго припреману акцију: биолошко уништење српског народа, како је он то јавно прокламовао међу својима, о чему сведоче и докази. Један такав документ донео је чак и комунистички хроничар.

У јануару 1942, баш када је СС-генерал Мајснер стигао у Србију, да постане свемоћни шеф целокупне немачке полиције, СС-трупа и обавештајне службе на српском окупираном подручју, дошао је у Београд бугарски генерал Станчев, да у име бугарске Врховне команде и владе уреди са Немцима последње детаље проширења бугарске окупације Србије. Тада је овај бугарски делегат имао и дуг разговор са СС-генералом Мајснером, који гледајући у њему не само савезничког официра, већ и једног непријатеља Срба (какви су му изгледали сви Бугари) отворено му је изложио свој план и задаћу. Иако је био шеф обавештајне службе, Мајснер није био обавештен о једној околности, а то да је мајка

бугарског генерала Станчева била Српкиња из познате породице Петраки из Сарајева, те да ће тај његов поверљиви разговор остати као документ о тешком злочину геноцида који је имао да спроведе Мајснер, уз Хитлеров благослов, којим је имао да избрише српски народ из редова живих и да у тај празни српски простор насели Немце. То су до сада сва документа Недићева тврдила, а сада и сами комунисти то потврђују.

У једном делу, издатом у Београду, објављен је тај разговор између СС-генерала Мајснера и Станчева, онако како га је бугарски генерал забележио, и тај документ преносим овде из те комунистичке публикације, чији писац нема појма о пореклу Станчева и мисији коју је у Београду имао, јер је мени то познато са друге стране, ту се вели:

„Мајснер је тада рекао: ‚да индивидуална кривица појединаца не узима се као мерило, јер постоји колективна одговорност целог српског народа и он се као целина има прогањати или уништити. Последњим саопштењем војног заповедника тенденција је да се Београд као целина примора на колективну одговорност...'"

„У току ових дана, - наставља генерал Станчев - Гестапо спрема масовна хапшења од пет до шест хиљада људи и то само из Београда. Спискове лица у Гестапоу спремају Срби који су тамо на служби. Прогони ће бити врло тешки и нема мере које Немци у прогону неће употребити. Војни заповедник (увек овде под ‚војни заповедник' генерал Станчев мисли на СС-генерала Мајснера, моја примедба) у разговору бранио је тезу по којој ниједан народ, на основу принципа о животном простору, нема непобитно право на отаџбину. Срби су по мишљењу Немаца, дошли на Балкан оружјем, и оружјем су изгубили право на заузету земљу (Мајснер сматра да су Срби изгубивши оружјем рат 1941. изгубили право на своју отаџбину и своје лостојање, моја примедба). Појам постојбине и отаџбине у савременом немачком праву нема трајну вредност. Генерал Станчев подвукао је да Немци сада отворено износе тезу да Београд није српска варош и да Србима не припада по самим начелима животног простора, на који немају утицаја историски аргументи. Сматра (Мајснер, моја примедба) да Срби, како они у шуми, тако они у Београду, воде политику, а не виде немачку решеност да се српски народ физички и биолошки сатре и да се створи празан простор који ће Немци искористити у своје уске националне циљеве. Верује (Станчев, моја примедба) да ће провокације вршити сами Немци". (Србија у Народно-ослободилачкој борби - Београд, на основу сакупљеног и обрађеног материјала књигу написао Јован Марјановић, 1964, Нолит-Просвета, Београд.)

Напомињем, пре свега, да су подвлачења изјава и теорија СС-генерала Мајснера, моја. У истој овој књизи вели се да је намера Немаца да Београд униште до темеља, али како сам ја већ о томе писао у I књизи „Генерал Милан Недић", то се на том документу не задржавам. Оно што

се комунистички писац једино чуди, то је како се могло десити да Немци ову своју намеру за биолошко истребљење српског народа нису до краја спровели у дело. Ту немачку решеност да се српски народ физички и биолошки сатре, коју нису видели „Срби, како они у шуми, тако и у Београду", видео је врло добро генерал Милан Недић, и свест о тој језивој опасности, која се први пут у његовој историји наднела над српским народом, и нагнала га је да пређе преко свих предрасуда, преко свих осуда које ће му незналице набацити, те је се прихватио једног, њему војкику од расе, мрског положаја, али неопходног са кога се још једино могао учинити последњи очајнички покушај да се српски народ спасе, јер то свакако није ни могла, нити јој је падало на памет, да учини Симовићева влада у Лондону, а још мање комунисти, за које је тај „празни простор" Србије био исто тако привлачан, за њихове сопспвене циљеве, баш као и Немцима, те су за време окупације, код сваких казнених немачких експедиција и говорили, да је свеједно колико ће Срба националиста бити побијено, јер ће се на њихово место, када Немци изгубе рат, населити прави комунисти, па биле они бели, жути или црни.

Недићева дивља воља да спасе српски народ нагнала је и Немце да га с једне стране поштују, а с друге да своје уништавајуће намере одлажу, тако да су их касније и сами догађаји, са неповољним обртом ратне ситуације по њих, спречили у том највећем злочину геноцида који је имао да буде остварен у Другом светском рату. Генерал Милан Недић је умро као мученик на свом пожртвованом послу спасавања Срба и Српства, те данас српски народ живи. Врло често херојски и очајнички гест једног јединог човека мења ток историје, те је велико питање да се у августу 1941. није нашао у Београду један Милан Недић да ли би српски народ данас живео у својој целини или био само шака преживелих бегунаца. У тој чињеници лежи величина жртве и славне успомене генерала Милана Недића, кога нису без разлога, они које је спасавао, назвали „Оцем Србије".

*

Ујутро 20. новембра 1942. године - уколико се сећам датума - нашао сам опет узрујаност у Претседништву владе. Нисам још ни видео свог ујака, када ми је мој ратни друг Масаловић, потмулим гласом рекао:

- Гестапо је ухапсио Калабића.

- Је ли Николу, команданта Горске Краљеве Гарде?

- Не, нашег Калабића, Милана...

Милан Калабић, кога је генерал Недић на почетку те 1942. био унапредио у чин потпуковника, и у последње време упутио да буде окружни начелник у Пожаревцу, а у исто време и командант Српске државне

страже за тај крај, био је један од Недићевих команданата кога сам најчешће виђао у кабинету Претседника владе, где је долазио најмање једанпут месечно да лично реферише генералу Недићу, који га је увек врло љубазно примао и увек са њиме остајао дуже, добијајући од њега обавештења и издајући му налоге за нове његове мисије. Тако виђајући га стално, био сам се са њиме спријатељио више него и са једним другим командантом и говорили смо један другом „ти".

Највише месец дана пре ове неочекиване вести, срео сам Калабића свог насмејаног, врло поносног у кабинету код пуковника Масаловића, и чекајући један тренутак, када је Недићев шеф кабинета ушао у биро Претседника владе, Калабић ми је одједном, намигујући оком рекао:

- Е, бре Кракати (он је мене тако звао, док сам га ја називао „Калабом") да видиш што је чича нашао једно девојче (истина он је овде употребио један диминитив, који се не може написати). Ево, сада се спремам и за женидбу. Дошао сам и купио сам јој прстен са бриљантима од једне Рускиње, двеста хиљада динара ме кошта, али вреди то да јој дам. Само нека опасна Дражиновка и једва сам је уверио да ми нисмо „колаборатери". Хоћеш ли да је видиш, да знаш шта је чича могао да нађе? Довео сам и њу и станује... (рекао ми је једну улицу у Палилули, између Битољске и Ратарске улице, према Ташмајдану).

У томе је баш наишао Масаловић и чувши тај последњи део његовог саопштења мени, рекао је Калабићу:

- Чувај ти то твоје девојче за тебе, шта имамо ми да га гледамо. Не мешамо се ми у твоје послове...

И овде је мој ратни друг додао и један израз, наводно од Кнеза Милоша о селу Селевцу.

То сећање, тада ми је одједном оживело, када сам чуо да је потпуковник Калабић ухапшен од Гестапоа. Масаловић ми је овог јутра 20. новембра рекао да генерал Недић баш тада иде код Командујућег генерала Бадера да интервенише и протествује да Гестало хапси најбоље његове команданте и војнике, и ако тако наставе, Српска државна стража остаће без официра, што је вероватно циљ Мајснеров, да када не може да отме Српску државну стражу из Недићевих руку, а он може да је бар уништи.

То јутро ништа се није знало ни где се налази Калабић, ни зашто је ухапшен.

Дошао сам после подне опет у Претседништво владе јер сам желео да сазнам што пре шта се дешава са судбином, овог храброг Недићевог официра. Масаловића сам затекао изузеног лица, још више него тог јутра. Претседник српске владе био је примљен код генерала Бадера. Чим је почео да излаже свој протест због тог извршеног хапшења, заповедник Србије му је одговорио да ће му показати доказе да хапшење није акт самовоље ма ког немачког органа, већ акција потребне самоод-

бране од веза које постоје између извесних команданата Српске оружане силе и Драже Михаиловића. И тада је генерал Бадер извадио хрпу папира из фијоке, - где је спремио материјал, када му је затражен пријем од Претседника српске владе.

И ево шта ми је сам ујак причао:

- Пружио ми је шифру, која је нађена у соби Калабићевој и која је служила за шифровање и дешифровање депеша измењаних стално између Калабића и Драже, или његових најближих сарадника. Потом је пружио читав прегршт депеша примљених од Драже и копија депеша које је Калабић послао четницима. Иако су докази били очигледни покушао сам да уверим немачког генерала да се ту ради можда о подметању, провокацији, јер је Калабић један од оних мојих команданата који је уживао моје највеће поверење и који је на терену задавао тешке ударце партизанима, те их очистио свугде где се појавио са својим одредом. На то ми је заповедник рекао, да нема никаквог подметања, јер су копије писане руком Калабићевом, што су графолози Гестапоа утврдили. Тада сам рекао генералу, чак да је то случај, да се ради о једном храбром војнику, који се успешно борио против комунистичких партизана, и кога су можда рођачки разлози (циљао сам овде на његовог сина) навели да одржава ту везу, која није могла ништа штетити немачкој војној сили. Тада ме је Бадер прекинуо:

- Да сте прочитали копије видели би да се ради о извештајима који дају све потребие податке одметницима у шуми о кретању, јачини немачких трупа и упозоравају их да не би улетели у опасност да буду уништени. То је типични случај шпијунаже и немачки ратни закон не предвиђа ту никакву другу казну него смртну, те се не може говорити о слању ухапшеног Вашег команданта у заробљенички логор, како смо некад чинили, када је постојала могућност сумње у тачност оптужбе.

Не овом приликом, већ код једног другог случаја интервенције, где је успео да ухапшеног пуковника Бранка Наумовића, спасе стрељања и да га упуте у заробљенички логор, генерал Бадер је био отворио у својој канцеларији један орман пред мојим ујаком рекавши му:

- Видите ове дебеле гомиле хартије наслагане. То су све доставе које ваши сународници пишу мени или Гестапоу и којим пријављују поједине друге Србе као сараднике Драже Михаиловића. Када би по свим достава поступали, не би било више места где би те ухапшенике сместили, требало би пре свега похапсити све становнике Београда. Али, ми поступамо углавном само онде где има непобитних доказа и ту се суди са највећом строгошћу, јер се налазимо у окупираној земљи где једнако избија побуна.

Овог дана, када се вратио после безуспешне интервенције за спасавање потпуковника Калабића, мој је ујак био дубоко погружен, каквог

га одавно нисам видео. Тражио је тада да се нађе са пуковником Кевишем, начелником штаба Бадеровим, верујући да ће преко овог ретког пријатеља Срба моћи бар да постигне да се Калабић упути, као што је било више случајева, у заробљенички логор. Али овде генерал Милан Недић није рачунао са злодухом српским, СС-генералом Мајснером, који је лично руководио овом операцилом, који је наредио да се ухапшени Калабић одмах доведе у Гестапо Београда, јер је и хапшење извршила београдска екипа Гестапоа, специјално послата у Пожаревац.

Све акције мога ујака за спасавање Калабића биле су безуспешне, иако је учинио све што је људски било могуће да спасе свог верног команданта, јер је Калабић све своје везе са Михаиловићем вршио са знањем мог ујака, те служио као веза за снабдевање Михаиловићевих одреда. Извештаје о кретању немачких трупа вршио је свакако на своју руку, али баш у циљу да избегне судare четника и немачке оружане силе у тренутку када су Немци спремали да изврше истребљивање Срба, ако ма где у том тренутку дође до оружане акције у Србији.

У делу „Књига о Дражи", коју је уредио Радоје Л. Кнежевић и која је издана у Виндзору, Канада 1956. године, у свесци првој (1941-1943) налази се пре чланка „Отац и син" од Павла Мешковића, увод у коме професор Кнежевић вели:

„Гестапо је крајем 1942. године открио да је Недићев окружни начелник Калабић одавно Михаиловићев присталица. Смртна казна није га мимоишла. ‚Немци су стрељали мајора Калабића, као једног од наших сарадника', јавио је Михаиловић Југословенској влади (депеша бр. 1185 од 23. децембра 1942). ‚Ужасно су га мучили и ваљали по стаклу. Калабића је сматрао Недић за свог најбољег пријатеља, али није предузео никакве кораке да га спасе. Уствари, Калабић је био наш најоданији сарадник и учинио је велике услуге нашој ствари'."

Треба опет потсетити да у тренутку када је слао ову депешу Југословенској влади, што тврди овде професор Кнежевић, генерал Михаиловић се налазио у Црној Гори, те је за све догађаје у Србији сазнавао само из извештаја које су му слали његови сарадници или команданти, а међу њима је било прво људи заслепљених мржњом према генералу Недићу, гледајући га не кроз његове акције, већ кроз нападе које је бацала на њега како комунистичка, тако и лондонска пропаганда. Даље, било је и убачених комуниста, типа оног директора гимназије у Краљеву Михаила Кнежевића о коме је била реч у одељку о слову „З". Зато је, на основу оваквих злонамерних извештаја, генерал Михаиловић могао да тврди лондонској влади да генерал Недић није ништа учинио да спасе свог пријатеља Калабића. Али ја знам да ако је за иког мој ујак превртнуо и небо и земљу да га спасе, то је било за потпуковника Милана Калабића, чије је страдање болно дуго носио у себи. Своје пријатељство према оцу

пренео је на сина Калабићевог, Команданта Горске Краљеве гарде, Николу, са којим се Недић више пута састајао, нарочито у 1944. години, и кога је при тим сусретима називао: „Сине мој".

Али оно што није знао ни генерал Михаиловић, а још мање Југословенска влада то је прво: да је Калабић пао као жртва једне подмукле замке постављене у сарадњи између комуниста и Гесталоа, где је свако нашао свој рачун да овог храброг борца ликвидира, а друго, да је СС-генерал Мајснер у хапшењу Калабића нашао најсигурнији начин да докаже немачким војним претставницима, који су донекле били наклоњени да усвајају молбе и захтеве генерала Недића, да је Претседник српске владе у сталним везама са Дражом Михаиловићем, да га он снабдева оружјем и муницијом коју добија Српска државна стража за своје потребе и за борбу против одметника и да ова, уз пуно знање и одобрење Претседника српске владе, борећи се са комунистичким партизанима са највећом одлучношћу, с друге стране јача и помаже покрет отпора генерала Михаиловића. Зато је Мајснер нарочито и наредио да се Калабић страховито мучи да би признао да је његова сарадња била не само са знањем, већ и по одобрењу, чак и по налогу генерала Недића. Али овај јунак издржао је језиве муке, а ниједном једином речју није одао свог шефа и пријатеља, знајући колико је судбоносно по српски народ да генерал Недић остане на челу управе Србије, коју нико други осим њега у тим тренуцима не би могао да спасе.

Генерал Недић је наредио тајну истрагу да би се утврдило како је Калабић био издан Немцима. Брзо се установило да је то била млада девојка, која је постала љубавница Калабићева, и са којом је он веровао да ће се и венчати. Она је била скојевка и као таква плански убачена у Гестапо као агент. Она је имала с једне стране да обавештава комунистичке партизане и партиске организације о свим акцијама које Немци спремају против њих, али још више да денунцира код Гестапоа, а тиме и по могућству уништи све оне националисте који се боре против комуниста. Она је била ћерка једног директора банке у Пожаревцу, бар то је тврдио Калабић Масаловићу и мени, када се хвалио из какве добре куће је његова љубазница и будућа жена. Међутим она је баш добила за задатак да извуче од Калабића, опасног борца против комунистичких партизана, доказе да он ради и са генералом Дражом Михаиловићем, те се њему приказивала као велика дражиновка, како би овог заљубљеног човека навукла да се изда и убеди је да он, ма како био командант Недићеве Српске државне страже и окружни начелник, у исто време и човек Драже Михаиловића. Тако је Калабић њој открио све тајне своје сарадње, она је знала и за шифру и за измењане депеше, као и где их Калабић скрива. Када је Калабић последњи пут пред своје хапшење био у Београду, и повео и њу са собом, Масаловић и ја имали смо срећу да

се нисмо одазвали Калабићевом позиву да нас одведе и упозна са његовом вереницом, те да нам покаже какву је лепу и младу девојку завео, јер ко зна каква би била онда и наша судбина. Међутим, ово је претпоставка, та девојка је искористила тај долазак у Београд да дође у контакт не само са шефом београског Гестапоа, већ је могуће да је била и са самим Мајснером, те је ту склопљен план како да Калабић падне у руке Немцима са свим документима који су имали да му донесу језиву смрт.

Чим је Калабић био ухапшен од Гестапоа, ова је девојка истог дана нестала из Пожаревца. Њена судбина није ми позната, јер је могуће да ју је Гестапо склонио, да је заштити од освете Калабићевих људи, али је још вероватније да је она, извршивши главну мисију за рачун Комунистичке партије, ликвидацију потпуковника Калабића, побегла и сама у шуму да се придружи партизанима.

Страдање несрећног Милана Калабића није усамљен случај. Хиљаде и хиљаде српских националиста нашли су, баш на бази комунистичких денунцијација, и то најчешће чињених од самих агената Гестапоа, који није знао њихову комунистичку припадност, смрт на губилишту или у концентрационим логорима, а пре тога тамницу и мучења.

Може изгледати чудно како је могуће да Гестапо буде тако необавештен и да највећи део његових агената - ваљда 90% - сачињавају чланови Комунистичке партије, скојевци или у најбољем случају прикривени комунисти, који су сви ушли у тај посао увек са знањем и чак наређењем Комунистичке партије. Објашњење о овом су дали сами комунисти. Ево шта Јован Марјановић пише у својој књизи, о којој је било нешто раније говора у вези документа генерала Станчева:

„Партија је 27. марта (1947. године, моја примедба) предузела и друге кораке (сем организовања манифестација, штампања прогласа народу и војсци, о чему се говори раније, моја примедба). Истога дана је једна партиска делегација посетила новог министра унутрашњих послова Срђана Будисављевића. У делегацији КПЈ налазили су се Веселин Маслеша и Бранко Бујић, и они су од нове владе тражили пре свега неодложно распуштање концентрационих логора и пуштање на слободу свих политичких затвореника (дакле не само комуниста већ и усташа, терориста ВМРО, арнаутских качака и свих оних елемената који су имали да разоре Југославију, а нарочито да помогну уништавању српског народа, моја примедба). Посебно је захтевано пуштање на слободу старог револуционара Моше Пијаде који се налазио у затвору Управе града Београда. Министар је саслушао преставника КПЈ у присуству мајора Станојловића, делегираног он стране пучистичке групе у ово Министарство. Овај официр је тада одбио изложене захтеве Комунистичке партије и тек после 3-4 дана, када је он повучен из Министарства, министар је надлежним органима упутио препоруку о распуштању концентрационих

логора и пуштању политичких затвореника на слободу. Међутим, ова препорука није спроведена у целој земљи. Политички затвореници задржани су и даље у логорима и затворима на територији Бановине Хрватске.

„Партија је начинила упорна инсистирања преко Боре Продановића код министра унутрашњих дела да се хитно спали архива и картотека политичких предмета Министарства унутрашњих дела. Ова картотека је спаљивана у току неколико дана после 27. марта у пећима за централно грејање у згради Министарства у улици Кнеза Милоша (данас Државни секретаријат за иностране послове). Није тешко замислити колико је касније немачким и другим окупационим властима био отежан носао у борби против народноослободилачког покрета услед отсуства ове картотеке" (сва поделачења су моја). (Београд, Написао Јован Марјановић, 1966, Нолит-Просвета, Београд, стр. 51-52.)

Ето и тај покољ српских националиста, официра и других бораца из редова Драже Михаиловића и генерала Милана Недића, погубљених на бази убачених комунистичких агената у Гестапоу, је још једно крваво дело јадног генерала Душана Симовића, упропаститеља Краљевине Југославије и српског народа и његовог назови министра унутрашњих дела Срђана Будисављевића, присталице и пријатеља Светозара Прибићевића, који је сарађивао са сваким непријатељем Карађорђевића и Србије и Србијанаца које је Прибићевић сатански мрзео.

Уз то, Срђан Будисављевић је од стварања Комунистичке партије у Југославији познат као филокомуниста, и како се каже, њихов сапутник. Још у децембру 1921. Срђан Будисављевић, као народни посланик Самосталне демократске странхе (Прибићевићеве) ушао је у одбор формиран у Загребу ради одашиљања у Совјетски Савез „новаца, хране, одеће и обуће, лекарија и у опште свега оног чиме се гладнима у Русији може помоћи", како је то гласило у прогласу тог одбора. Нико није против тога да се шаље помоћ гладнима, ма какве народности, вере, расе или политичког режима били, али глад у Совјетском Савезу, а не у Русији, како су то камуфлирали комунистички организатори у Загребу, проузроковала је баш сама Партија, бољшевици који су опустошили земљу. Да је тај одбор био чиста комунистичка организација види се да су у њему изузев неколико хрватских и српских „корисних будала", биле само комунисти, да поменем само оне најпознатије: Божидар Аџија, Асим Бехмен новинар, Август Цесарец, новинар, др. Антун Готлиб, лекар, Отокар Кершовани, студент, Мирослав Крлежа, књижевник. И зато, увек у вези са комунистима, доведен од безумног генерала Симовића у најодсуднијим тренуцима за државу на место министра унутрашњих дела, Срђан Будисављевић је одмах примио захтев боема Боре Продановића, да спали у свом министарству - изразито политичком - целокупну картотеку поли-

тичких предмета, омогућивши тиме комунистима пуну анонимност под којом би рушили државу, да није дошло до немачког напада, а када је дошло до окупације, да њу искористе и да убачени у крволочну нацистичку установу Гестапо, врше преко ње уништавање свих најистакнутијих српских националиста у Србији, онако како су то усташе вршиле у Павелићевој Хрватској, а Мађари у окупираној Бачкој.

Могу да додам, уз комунистичку биографију Срђана Будисављевића (кога су комунисти после наградили нагнавши Краља Петра II да га прими за једног од тројице „намесника") да је ,у априлу 1941, када је влада бежала ка Црној Гори у својим министарским колима возио једног од истакнутих чланова КПЈ Васу Срзентића, не бринући се ни мало за судбину својих најближих сарадника из министарства које му је Симовић даровао да допуни дело уништења државе и народа.

Једновремено, комунисти су успели да униште, тих првих дана пуча, преко својих убачених агената у пучистичку Управу града Београда и картотеку политичку која се тамо налазила. Зато су тако могли замаскирани у немачке пријатеље, да се комунисти масовно убаце у Гестапо. Генерал Станчев вели да у тренутку спремања масовног хапшења Београђана: „Спискове лица у Гестапоу спремају Срби који су тамо на служби", а то треба да значи да су хапшења српских националиста вршена на бази спискова које су Гестапоу спремили његови агенти - комунисти.

Али, није био тих последњих новембарских дана ухапшен само потпуковник Милан Калабић. Он је најважнија жртва, јер се преко њега требало - бар је то Мајснер желео - доћи до главе генерала Недића. Хапшења су вршена на више места Србије где су Недићеви официри хватани од Гестапоа, требали да повећају број жртава чијом је крвљу СС-генерал спремао да пошкропи Божићне празнике. Мени лично је познат још један карактеристичан случај, и то командира Пољског одреда Српске државне страже у Обреновцу, капетана I класе Николе Јоксимовића. По ономе што сам од њега сазнао после рата, он је активни официр из 56. класе Војне кадемије у Београду. У априлу 1941, при слому Југославије, затекао се са својом батеријом противоклопних топова пред самим Загребом. Како су његови и војници и подофициpи и остали официри сви - са изузетком једног јединог војника Србина - били Хрвати, то су се они при првом контакту са Немцима сви предали, тако да је капетан Јоксимовић са оним једним Србином успео да побегне од Немаца, али да одмах падне у руке усташа, који су га довели у затвор у Сисак. У тим првим данима хаоса успео је да са својим пратиоцем побегне из затвора и да пешке дође до Београда. Када је генерал Недић образовао српску Владу народног спаса, Јоксимовић му се ставио одмах на расположење и постављен је за команданта IV оружаног одреда у Обреновцу. У то време био је капетан II класе. Водио је са својим одредом жестоке борбе са

комунистичким партизанима, чистећи од њих Посавину и Тамнаву, те је од генерала Недића био унапређен у чин капетана I класе. Када је отпочела велика зимска офанзива трупа генерала Недића против заосталих комунистичких одреда на Маљену, Повлену, Медведнику, капетан Јоксимовић био је 15. фебруара 1942. тешко рањен на Равној Гори при разбијању последњег комунистичког отпора. После три месеца боловања у болници у Ваљеву, вратио се да прими свој одред у Обреновцу, који је тада - по новој формацији - добио име „Пољског одреда Српске државне страже".

Одржавајући везу, као без мало сви официри СДС са одредима генерала Михаиловића, капетан Јоксимовић је у сенци свог званичног одреда формирао, на жељу Драже Михаиловића, и посавско-тамнавску четничку бригаду (онако као што је то радио потпуковник Љуба Јовановић у Источној Србији). И њега је неко денунцирао Гестапоу, те је у ноћи 28. новембра 1942 године - само неколико дана по хапшењу Калабићевом - и он ухапшен од немачке тајне полиције у Обреновцу и одмах спроведен у Београд, у затвор Гестапоа у Краља Александра улици бр. 5, кога десетине хиљада српских националиста добро познају по злу. Морам овде рећи да сам и ја лично познао ту тамницу у фебруару 1944, и колико сам касније могао да утврдим и моје хагпиење је било на бази комунистичке денунцијације.

Чим је сазнао за хапшење свог храброг официра, за кога срећом Гестапо није имао никакве формалне доказе, осим денунцијације, Претседник српске владе је успео својом интервенцијом - свакако напомињући генералу Бадеру да хапсе официра који је рањен у борби против комунистичких партизана - да спасе капетама Јоксимовића, те су њега Немци, сматрајући га као ратног заробљеникаа, упутили у заробљенички логор у Немачку, уместо, као остале, на губилиште у Јајинце.

Случај капетана I класе Николе М. Јоксимовића, рељефно приказује сву ону српску трагедију, где су туђинске пропаганде, а овде специјално комунистичка, успеле да поцепају, закрве не само цео један исти народ, већ чак да баце једне против других очеве и децу, браћу и сестре. Док је капетан Никола М. Јоксимовић био храбар борац против комуниста, дотле је његов рођени брат, адвокатски приправник Саво М. Јоксимовић ступио у редове партизана, са још два своја брата, постао на крају рата генерал пуковник у „Југословенској народној армији" и до скора био командант армиске области у Загребу, док рањени борац са Равне Горе и заточеник Гестапоа, живи данас као политички емигрант у Немачкој.

*

Усред тих трагедија које су погађале његове официре и борце, генерал Недић је 28. новембра (на дан хапшења капетана Јоксимовића) 1942. примио у Београду деветнаесту групу сеоских домаћина. То су били највиђенији људи из срезова подунавског, велико-орашког и јасеничког.

Њима је Претседник српске владе говорио у згради бивше Народне скупштине, где их је примио, о домаћој и светској ситуацији и опоменуо их да не слушају „сиренске гласове из Лондона". Истакао је нарочито:

„Нама је сада потребан ред, рад, мир и братска слога, да извидамо дубоке ране наше и да из ових парампарчета направимо нашу српску државу, да у њој живе сложни Срби, који неће радити једни против других".

У име сеоских домаћина говорио је Јеремија Јеремић, земљорадник из села Ландола:

„Господине Претседниче народне владе српског спаса, Господине генерале, ратни друже, витеже српски! Дозволите ми да Вас у име делегата среза подунавског братски поздравим и да Вам захвалим на Вашем досадашњем јуначком држању.

Господине Претседниче, наша ојађена Мајка Србија нашла је у Вама свог спаситеља и сам Вас је Господ Бог послао да спасете српски народ. Ми смо Шумадинци са Вама, драги Генерале, и за нашу Мајку Србију даћемо животе наше и наше омладине. Ми Вам се заветујемо да ћемо дати све своје снаге и своје иметке да се сачува српски народ и да дочекамо бољу будућност".

Непуну недељу после посете ових домаћина дошла је у Београд двадесета група сељака из крушевачког и ражањског среза. И њих је, 5. децембра 1942, генерал Недић примио у палати бивше Народне скупштине и опомињао их да не подлегну утицају московске и лондонске пропаганде:

„Срце ме боли када видим да српски народ плаћа туђе грешке и зато вам велим: будите Срби и само Срби. Волите ову земљу, волите Мајку Србију, јер њу Вам нико није поклонио, него је она оставштина честитог Кнеза Лазара. Ви морате да је чувате, а сачуваћете је само онда ако се сви скупите око српског барјака, ако сви дишете српски, као што су дисали ваши преци".

Генерала Недића је поздравио Михаило Јокић, земљорадник из Сталаћа:

„Господине Претседниче, народ среза ражањског, као и народ среза крушевачког помоћи ће Вам потпуно у Вашем раду, јер Ваш рад то су српски рад, ред и мир. Народ је спреман да Вас у свему помогне и да се увек одазове Вашем апелу. Живео генерал Недић".

*

Али бура се надносила све више над Србијом. Лондонски радио је „запевушио", како је то сам генерал Недић рекао, у позивима на побуну, на устанак, на слање српског народа на његову последњу кланицу, којом би се завршила његова вековна историја. Док је В.В.С. слао све нове и нове позиве на оружану акцију, искључиво Србима, који су једини од свих европских народа били таксирани од Хитлера: сто српских живота за једног немачког, дотле су немачки командујући генерали и други највиши претставници немачких окупадионих власти при сваком сусрету упозоравали генерала Недића да Србија и српски народ срљају у потпуно уништење, у њихово брисање са земаљске карте, ако предузму ма какву нову оружану акцију против немачких трупа.

Енглеске војне мисије код генерала Михаиловића у Црној Гори су такође непрекидно захтевале од њега да се ступа у акцију - која ни у једној другој окупираној земљи у то време није вршена (једина оружана побуна у Пољској дошла је тек 1944. када су совјетске трупе намамиле генерала Бор-Коморовског да ступи у акцију, јер су се налазиле у самим предграђима Варшаве, да би тиме уништиле не Немце, већ пољске националне снаге) јер би то олакшало положај енглеских снага у Северној Африци.

Док је Дражa Михаиловић, свестан опасности којој излаже и земљу и народ тактизирао, неки његови команданти у Србији руководили су се више лондонском пропагандом него оним наређењима које су од њега добијали, а која су требала да буду више формална, да и вук буде сит и овце на броју. Ту је типичан случај потпуковника Кесеровића, поштеног човека, доброг Србина, али чије је одлуке доносио не он, већ његов зли дух, више пута помињани Михајло Кнежевић, који је као интелектуалац, директор гимназије, веома импоновао овом храбром официру, али са оскудним политичким знањем и скромног интелекта. Комунистичком преставнику у четничком покрету, убаченом ту као они скојевци у Гестапо, било је у рачуну да се пре свега националне снаге сударају, цепају, међусобно боре, да се ствара хаос, крвопролиће, јер би једино комунисти нашли свој рачун у општем покољу српског народа, како би у тренутку немачког неизбежног слома лакше могли да се дочепају власти, јер се и тако они нису налазили на тлу Србије, која је једина имала да буде истребљена, а не ни Хрватска, нити ма која друга покрајина Југославије, које су њени суседи приграбили као коначно проширење њихових земаља.

Зато је Претседник српске владе опет морао да се дохвати радиа, да моли, уразумљује, упозорава Србе, умирујући или покушавајући да уми-

ри Немце, претећи побуњеницима најстрожијим мерама, како их окупатор не би спроводио.

Знам да ми је баш пред овај последњи његов говор у 1942. години, рекао да му је генерал Бадер предочио да ће, због узрујаности која се вештачки ствара у Србији за енглески рачун, бити дат један застрашујући пример, већ и на ова прва комешања, да потсете оне који не разумеју у какво уништење гурају свој народ, шта ће тек после, ако дође до било каквих оружаних немира, десити се као завршни ударац. Генерал Недић је већ слутио да те прве жртве могу бити његови похапшени официри, јер је код последњих интервенција за неке нове ухапшене, наишао на одлучно одбијајући став Заповедника Србије, као да му је хтео рећи да је прошло време сваког помиловања и спасавања живота ухапшених.

Али, знам по сусрету пред сам говор, кога је мој ујак назвао „Обрачун са бунтовницима" да је он још носио као трептави жижак наду у срцу да ће можда и ту прву најављену несрећу моћи да спречи.

Увече 20. новембра 1942. проломио се преко звучника радио Београда очајнички, час молећи, час претећи глас генерала Милана Недића. То је био очајнички крик да се заустави српски народ на ивици бездана у који су други, сваки из свог себичног разлога, хтели да га гурну:

„Драга браћо и сестре,

Ја бих радо хтео да вам вечерас кажем добре гласе, али не могу. Не даду ми они наши одроди у Лондону...

Неко вече некакав самозвани новинар Пепић, стварно чиновник бившег енглеског конзулата у Београду, позвао је из Лондона српски народ да гине, јер вели „што се трава више коси, све више расте". А ја поручујем том туђинском измећару, који има само српско име, а и то је сумњиво, нека дође овамо, да му ја покосим главу, па да видим хоће ли му после нова израсти.

Лондон вас, браћо и сестре, опет зове у грађански рат, опет вас гура у самоубиство. Неки лорд Емери, енглески министар, који једва натуца српски и саплиће се око њега, окомио се баш на наш народ. Хтео би да му поједе панаију (јело на сахрани). Он запомаже из свег гласа не би ли гурнуо Србију да и по трећи пут заплива у крв ради енглеских империјалних интереса.

И мада знам да време ради за нас, а против свих лордова на кугли земаљској, ја ипак звоним на узбуну.

Смртна опасност може да погоди цео српски народ и Мајку Србију, са свим недогледним, судбоносним последицама, ако би ико у Србији ова штуцања енглеских лордова и њихових плаћеника, а српских изрода, узео као озбиљно.

Ви внате да ћу вам и данас, као и увек, рећи истину, само истину, и то отворено и без узијања. Ја сам дошао да вас спасем невоља и несрећа, а нарочито комунистичке немани, зато што сте ми веровали. Слушајте моју поруку и данас и верујте ми:

Мој је животни циљ да спасем вас и цео српски народ и да му у овој големој несрећи будем од користи.

А чујте пре моје поруке ово сада:

Рођени син тог лорда Емерија, који вас бездушно позива у грађански рат, ево шта дословно каже за свог оца и за енглеску политику према Србији:

„Енглеска влада руководи се увек сатанским начелом: упропастити другог да би спасао себе. у политици је каткад то дозвољено, али у овом случају то је немогуће и немилосрдно, јер жртве српског народа неће спасти енглеску ствар, него су само прилог за стварање опште катастрофе и анархије у Европи.

„Уосталом видим, и сами су Срби то увидели, пошто сам читао у европској штампи, да је Србија данас земља мира и реда.

„Ја Србима саветујем, као добар Енглез, сасвим обрнуто од оног што им жели мој отац: Идите, ви, Срби, и даље својим путем, којим сте ишли у последње време. Гледајте да спасете себе и своју децу и не мешајте се у сукобе великих. То је најбоља политика".

Ево шта вам поручује овај паметан и честити Енглез. Поручује баш оно, што вам ја већ шеснаест месеци из дана у дан говорим и саветујем...

Пред највећом опасношћу... ја поручујем свима и свакоме:

Нека нико не сумња у наш став, у нашу одлучност. Ми ћемо употребити свим силама нашег духа ауторитет, који имамо у народу, да немилосрдно збришемо све оне који угрожавају или ма у чему ремете наше народно дело реда и мира, слоге и рада. Полумера неће бити.

Зато, пред одлучним кораком, позивам вас, честите Србе и Српкиње, да великим замахом ударимо и слистимо све оне који упропашћују данас земљу и народ.

Иначе, чујте ме добро, ви ћете бити први који ћете сносити смртоносне последице грађанског рата и окупаторске одмазде.

Размислите и изаберите: хоћете ли ред и мир, или хоћете грађански рат! Хоћете ли обезбеђену будућност српског народа или његово уништење! Хоћете ли себи и својој деци спокојство и живот, или пропаст и смрт! Ја знам шта ћете да ми кажете: да ударим из све снаге против побуњеника.

Послушаћу вас. Нећу се двоумити.

Кад се ради о спасу српског народа и Србије, нећу питати ко су и колике су жртве. Спас отаџбине и народа је врховни закон и ја ћу га извршити до краја...

Погледајте наш првостони Београд над којим се вије српска застава. На њој је написано:

Србија пре свега и нада све.

Хајдете, браћо и сестре, са мном тим путем. То је српски пут. То је пут нашег спасења и новог живота..."

Син лорда Емерија, чије је речи генерал Недић цитирао у свом говору, био је дошао у Београд ту при крају 1942. године. Видео сам га и лично, јер је обишао све редакдије. Он је свима говорио да је напустио Енглеску згађен политиком његовог оца и британске владе, која је свирепо себична и на жртвама других народа које бацају безобзирно у уништење и пропаст, изграђују своје интересе за које не желе да се пролива енглеска крв. Не сећам се тачно, али мислим да је био примљен код генерала Недића коме је такође изложио шта га је нагнало да се окрене против политике своје сопствене земље, те да га због тога прогласе издајником. После рата, син лорда Емерија је екстрадиран Енглеској, где је осуђен на смрт и обешен, јер је „издао интересе своје земље", како је гласио један део његове оптужнице.

У овом своме дугом говору, генерал Недић је рекао да Енглези сматрају „да је српски народ неко зулукаферско дивље племе које мора да послужи као топовско месо својим британским господарима".

Овај очајнички говор Претседника српске владе, који је доиста звонио као звоно на узбуну, није остао без успеха. Србија је остала мирна, никакав нови грађански рат није окрвавио нашу тешко погођену земљу. СС-генерал Мајснер није имао повода ни прилике да начини од Србије „празан простор". Сам генерал Михаиловић је такође добро увидео чему су ишли позиви из Лондона, те је само два месеца касније, у оном добро познатом говору у селу Липову у Црној Гори, од прилике говорио истим речником о Енглезима, баш као и генерал Недић 20. децембра 1942, када је рекао да „Велика Британија жели да води рат до последњег Србина".

Али иако је у Србији, као ехо овог изузетно виолентног говора Недићевог, дошао дах олакшања и мира, застрашујућа мера је извршена да би се задовољили бар тако инстинкти мржње СС-генерала Мајснера према Србима.

На католички Бадњи-дан, 24. децембра 1942. године зидови београдских кућа су били облепљени злослутим плакатама уоквирени црним ивицама. То је било саопштење немачког командујућег генерала да је због сарадње са побуњеницима или због самог учешћа у побуни и непријатељских акта против немачке војне силео суђе но насмрт, и пресуда изврше на, хиљаду и двеста официра и других лица, који су имали водеће улоге. На челу свих њих стајало је нарочито истакнуто име потпуковника Милана Калабића. Даље су била, колико се сећам, јер ми је тај списак пропао са једним делом моје документације, имена ваз-

духопловног капетана Миодрага Стојановића, капетана Симића, поручника Рајића, који су сви били Недићеви официри из Српске државне страже, поред других имена такође њихових другова из Српске оружане силе, где је било и неколико војвода Пећанчевих. Ту су била и имена претседника општина из Тимочке Крајине Ике Ђорђевића и Миће Хаџи-Павловића. Било је и неколико имена заробљених официра из јединица генерала Михаиловића и међу њима и име капетана Радована Стојановића, који једини није стрељан у Београду. Њега су упутили у логор Матхаузен где је бачен да га живог раскину пси дресирани да растржу људе.

Управник града Београда причао је неки дан касније на какав је језив начин погубљен пуковник Милан Калабић, коме је Мајснер хтео да се свирепо освети јер није испунио његову највећу жељу, да призна да је генерал Недић знао и одобравао помагање четника Драже Михаиловића и достављао баш Калабићу највеће количине оружја и муниције да их он даље пребаци до Михаиловићевих четничких одреда. Њега су гестаповци издвојили и за њега спремили специјалну стазу преко које је имао да дође до губилишта, док су други били поштеђени тог зверског последњег мучења. У стазу којом је имао да иде, вођен на челичном ланцу држаном са обе стране од по једног гестаповца, забијени су комади разбијених боца, са оштрим врховима у вис окренутим. Калабић је босоног морао да корача преко оштрог стакла, које му се заривало у месо, секло мишиће и вене, заливало је крвљу посрћући сваку стопу те стазе мучења и једва је жив довучен до места стрељања где су га дотукли. Драгом Јовановићу је ово саопштио један од оних Немаца са којима је по свом службеном положају био принуђен да одржава стални додир.

На Божић 1942. генерал Недић је био болестан у своме срцу и души. Неколико дана нисам га видео. Није хтео да виђа ниједног од оних којима би као Претседник владе требао да изрази своје жеље за „радосне Божићне празнике". Када сам га после, пред сам крај године видео, рекао је:

„За српски народ, за сваког од нас, за мене лично, нису ово дани Витлејема и мира међу људима на земљи. Ово су дани Голготе, дани мучеништва и смрти, али ће дати Свевишњи да и за српски народ дођу дани ускрснућа. Видим да је и Дража чуо мој глас и да је разумео колика се опасност наднела над Србијом. Разумео је и, Богу хвала, влада и даље мир и ред. Али онде где ми срце крвари, где нисам успео, то је што сам веровао да дајући доказа умирења и жеље за радом и миром, и знајући да ће те моје речи бити схваћене и послушане, очекивао сам да нађем, баш ту пред њихов Божић и самилости код окупатора, али то је била узалудна нада. Нисам могао да спасем оне наше мученике, који су дошли да повећају наше тешке и скупе жртве. То су били моји људа који су

верно служили српски народ и били база српске слоге и сарадње. Зато их је онај аустриски злодух и уништио јер њему смета српска слога, јер он жели пропаст Српства".

Овом приликом Недић ми је поновио оне речи које је само својим најближим и најповерљивијим сарадницима говорио:

„Дража и ја радимо један исти посао, али идемо различитим путевима. Морамо ићи раздвојени јер не треба непријатељ да осети да смо на истом послу".

Док ми је мој ујак ово говорио, сетио сам се једног типичног случаја где је он, такорећи преко немачких власти, једним правим ратним лукавством, доставио четницима новац који су му тражили. Концем једног летњег месеца 1942. Предраг Раковић, који се налазио са својим четничким одредом у околини Чачка, послао је весника Претседнику српске владе молећи га да добије хитно 10 милиона динара за издржавање четника, да не би падали на терет становништва. Генерал Недић, који је давао цео свој поверљиви буџет људима из шуме и избеглицама, није у том тренутку имао готово ништа новаца у каси. Требало је чекати почетак новог месеца па да се дође до нове суме новца, која је тада додељивана сваком министарству и Претседништву владе. Али, да четници не би чекали, Недић знајући да је баш тада била упућена једна велика пошиљка, око десет милиона динара, у Чачак, да се раздели за не знам какве службе државне, поручио је Раковићу да „узајми" са поште ту суму. Четници су извршили оно што се зове данас холд-ап, узели десет милиона динара и измакли у шуму. Крајскомандант немачки, сазнавши за овај напад на пошту, где је све прошло без икаквог сукоба, јер је цела ствар била монтирана, разбешњен, одредио је контрибуцију да грађани Чачка имају да плате тих ограбљених 10 милиона и да их тако накнаде пошти, а ова српским државним установама којима су били ти новци намењени. То је све трајало неколико дана и дотле је генерал Недић био добио новац за свој поверљиви фонд, упутио десет милиона динара тајно по једном куриру у Чачак, саопштио окружном начелнику да положи тај новац пошти као контрибуцију грађана, који у ствари ништа нису имали да плаћају. Форма је била задовољена, немачки командант није за ово све знао, или није хтео да зна, и тако је генерал Недић преко наредбе Крајскоманданта да се контрибуцијом накнади штета пошти начињена од четника у ствари најбржим путем достави новце онима које су Немци називали побуњеницима.

То је био један од многобројних случајева дотурања новца - поред оружја, муниције, хране, одеће и обуће четницима, само овог пута са једним сценаријом за филм са Дивљег Запада.

Али погубљење на Бадњи дан показује да та тајна сарадња између националних снага, није могла да остане неоткривена и да је тада

плаћена тешким жртвама. Те су жртве смрти и мучeништва, тешко падале на срце моме ујаку, јер је он сматрао да су оне пале не само у служби српског народа, већ да су се ти људи жртвовали и служећи његов пут који је он изабрао, а са кога није могло да се без највеће опасности пређе и на онај други илегални и устанички.

*

Сутрадан по том погубљењу својих многобројних изврсних официра, генерал Недић је још примио у скупштинској палати двадесет другу групу српских сељака, домаћина из среза трстеничког. Њима је, лица тужног, али одлучног, говорио:

„Реците вашима на дому, да ја овде у престоном Београду живим и радим само да спасем српски народ и мајку Србију. Ја хоћу да спасем све добре Србе, који су као и њихови дедови и прадедови љубили ову свету земљу, али уништићу све оне изроде који слушају разне интернационале".

Један млад човек из среза трстеничког одговорио је:

„Господине Претседниче, оче српског народа! Будите уверени да је омладина среза трстеничког свесна своје дужности у данашњим најтежим данима и будите уверени да неће ни у једном тренутку поклецнути, јер има на челу човека који добро зна којим путем ваља ићи, а тај човек то сте Ви, Господине Претседниче".

Генерал Милан Недић, у тим данима туге и страве, узбуђено је стегао руку овом преставнику омладине сеоске, у коју је он полагао сву наду и веру и гледао у њој лепшу будућност српског народа.

Крваве магле са Јајинаца бацале су тешку сенку на пут који је генерал Недић био изабрао, али је он знао да другог пута за спасење српског народа и Србије нема. Тмуран и болан био је крај 1942. судбоносне године у којој се одлучивало да ли ће и даље постојати на Балкану, и у историји, још српског народа, на кога се устремило толико непријатеља да га униште. Генерал Недић је знао да су жртве са нацистичких губилишта биле исто тако херојске и славне као оне са јуриша у ранијим ратовима, те иако пун бола, носио је увек у срцу наду, да ће своју мисију са свим својим пожртвованим војницима до краја спровести, и да ће баш он, ружен, мржен, каљан, добити највећу битку која је у српској историји добијена: битку да српски народ преживи и вечно живи. Требало је преживети пре свега ту злокобну 1942, да би се већ у 1943. добила прва победа: укидање колективних одмазди и бацање у акта планова за биолошко уништење српског народа. Требало је доживети 1943. када Хитлерова Немачка није имала више ни снаге ни могућности да спроводи планове о уништењу једног великог и јуначког народа, какав је био срп-

ски, али који је лако могао да ишчезне са светске позорнице да му Провиђење није дало човека као Милан Недић, који је у истини провео Србију и српски народ кроз најопаснији период који је имао у својој хиљадугодишњој историји постојања на Балкану. Пут којим је Милан Недић био одлучно повео српски народ, између тврдих литица и провалије без дна, био је за многе, и за њега самог, пут Голготе. Али је зато српски народ познао и васкрсење из гроба, већ отвореног, у који су га сви његови душмани хтели да спусте за вечност.

Оно што нису разумели људи који су сачињавали Југословенске владе у Лондону, што нису схватали ни многи Срби у окупираној земљи, јер су њиховим осећајима и мислима дириговале као мађијом све туђинске пропаганде, то је видела и разумела једна Американка, новинарка и списатељ Рут Мичел, која је пре ступања САД у рат могла да дође у окупирану Србију. Она је написала књигу „О борби Срба" у којој је са дивљењем говорила о генералу Милану Недићу. У чланку који је она објавила 7. маја 1947. - две године после свршеног рата - у лондонском листу „Daily Mail" она вели:

„После капитулације он (Недић) био је немачки заробљеник. До њега су стизали извештаји о страховитим жртвама српског народа од стране хрватских усташа и протеривање преко пола милиона Срба, углавном жена и деце, који су закрчили путеве према Србији у очајничком бекству од убица. Тада је сматрао да му његова дужност налаже да стави свој велики престиж на расположење своме народу, да покуша да реши проблеме који нису имали преседана у историји, те да настоји да спасе и сачува свој народ на ма који начин. Они који лично познају генерала Недића знају да је он био спреман и живот свој да жртвује за свој народ... Он је пристао да заведе ред под окупацијом, по коме би гоњење Срба престало, али да ниједан Србин не буде присиљен да служи у немачкој војсци. Овај други услов је био спроведен и ниједан Србин није служио у некој осовинској војсци. Пољска и Србија су једине две прегажене земље са том карактеристиком".

ДОКУМЕНТА

I - СРБИ И СРПСКЕ ЗЕМЉЕ

У поглављу „Борба за Источну Босну и Санџак" наведено је како је претседник Српске владе под окупацијом, генерал Милан Недић, упутио један меморандум немачком министру спољних послова фон Рибентропу којим је покушао да добије од Немаца дозволу да присаједини Србији све оне крајеве Југославије у којима су Срби били у несумњивој већини, што би допринело не само заштити српског становништва истребљиваног од свих његових суседа - помоћних окупатора, а нарочито бестијалности од усташа, већ што би допринело и уклањању комунистичке опасности јер би настало смирење код српског становништва, које се не би више осећало прогоњено горе него дивље звери. За овај меморандум генерал Милан Недић поверио је свом млађем брату, армиском генералу Милутину Недићу, који је у Краљевини Југославији био и командант Војног ваздухопловства, и Начелник Главног Генералштаба и Министар Војске и Морнарице, и био сматран за једног од елитних официра југословенске војске, човек високе културе. Тај рад, подлогу за меморандум Претседника Српске владе, чији се оригинал налази код писца ове књиге, доносимо овде у целости, према рукопису писаном оловком и под насловом: „Срби и српске земље - етнографски проблем српског народа". Он гласи:

„Када се проучава српски народ у погледу његовог етнографског протезања на земљу на којој живи, и његови положаји и односи према суседним народима, убрзо се долази до сазнања о његовој великој разбијености у етнографском погледу, о растурености и помешаности са другим народима. Та је етнографска разбијеност врло забрињавајућа за националну разбијеност Српства. Јер, изузев Србије и Црне Горе, које имају углавном хомоген српски етнографски састав, а обухватају једва једну половину Срба, друга половина српског народа развучена је на широком пространству, несразмерном бројној јачини чисто српског живља и јако помешана са другим народима и верама. Притом Срби претстављају у дотичним покрајинама често народне мањине, које, ако су и јаке, махом су врло раштркане.

У Војводини (Банату, Бачкој са Барањом) на 1,418.051 становника има Срба 463.054, дакле око 32%. Осталих Јужних Словена има 115.119, Словена 78.508, има укупно Словена 656.681, а Мађара 381.353, Немаца 308.750, а осталих несловенских народности 74.263, дакле укупно несловена 764.366.

У Бачкој, на 778.283 становника има Срба око 188.478, осталих Јужних Словена 92.233, осталих Словена 50.803, дакле укупно Словена 331.514, а Мађара 268.603, Немаца 172.544 и осталих несловенских народности 5.618, дакле укупно несловена 446.765.

У Барањи, на 52.846 становника има Срба 10.438, осталих Јужних Словена 11.299, осталих Словена 478, а Мађара 16.973, Немаца 15.751 и осталих несловенских народности 898.

У Банату ситуација Срба је повољнија. На 586.922 становника има Срба 264.138, осталих Јужних Словена 11.587, осталих Словена 27.218, а Мађара 95,777, Немаца 120.455, и осталих несловена 67.747.

У Срему, на 453.204 становника има Срба 217.961. Притом, Срби су бројно јачи у источном, а слабији у западним срезовима ове покрајине.

У Славонији, на 612.280 становника има Срба 145.797.

У Хрватској, на 1,980.886 становника има Срба 368.674.

У Далмацији, на 683.084 становника има Срба 117.367.

У Босни, на 2.010.976 становника има Срба 926.891 према 406.924 Хрвата и осталих народности католичке вере, 648,073 муслимана и 29.088 осталих вероисповести.

У Херцеговини, на 305.630 становника има Срба 98.192 према 137.140 католика и 70.001 муслимана.

Укупно дакле, у северним и северозападним покрајинама ван Србије и Црне Горе, на 7.464.111 становника има Срба 2.337.936, дакле нешто више од 31%. Оволики број Срба, знатан и за много веће народе, расут је по овим покрајинама тако да ни у једној не чини апсолутну већину. У покрајинама где су Срби најкомпактнији и најјачи, као нпр. у Босни и у Срему они чине ипак не више од 48% становника, а у Банату 45%.

Оваква расутост српског народа последица је више историских узрока, а поглавито турске најезде, под чијим су тешким притиском знатни делови нашег народа, кад мањи кад већи, почев већ крај XIV века па све до пред крај XVII века, морали напуштати своје родне крајеве у земљама државе Немањића и тражити колико-толико сношљивије и безбедније животне услове на северу и северозападу, у земљама хришћанске Хабсбуршке монархије.

Ми смо се међутим свикли да као српским сматрамо и неке покрајине у којима Срби чине кадшто само мањину становништва. А уколико смо и давали себи рачуна о стварној етнографској ситуацији растуреног српског народа, ми смо олако сматрали да су тешке стране таквог стања

отклоњене формирањем Југословенства, односно формирањем интегралног јединства српско-хрватског народа, које је у многим случајевим српску мањину претворило у југословенску већину.

Од када је та формула при крају 1939. године напуштена, а нарочито од када су Хрвати настали да на нечувен начин истребљују Србе у „Независној држави Хрватској", изванредно тежак положај Српског народа услед његове етнографске разбијености показао се у пуној светлости. Сада се јасно види, да стварањем Југославије српски народ није био ни ослобођен ни уједињен. Није био ослобођен, јер су знатни његови делови остали утопљени међу стране народе и под њиховом доминацијом, нити уједињен, јер извесне области у којима живе знатне српске етничке групе, не могу чинити јединствену целину са територијом гроа Српског народа.

Опасности по Српски народ услед оваквог стања нарочито су велике у данашње време, када се све јасније оцртава већ давно испољена тежња Хрвата да се одвоје од Срба. И што је по нас нарочито опасно, да при том одвајању повуку за собом што више од оних области у којима Срби живе помешани са Хрватима, па чак и кад Срби чине знатну већину у односу на Хрвате (нпр. Босна и Срем).

Те су опасности утолико веће што су Хрвати постали врло интересантан фактор у познатим тежњама неких великих сила за преуређење средње-европског и јужно-европског простора, односно за рестаурацију Хабсбуршке монархије у извесном измењеном облику, који би преко хрватског приморја изашла на слободно море. Тим околностима Хрвати несумњиво настоје да се користе да би што више мешовитих области у којима има и српског живља добили за себе.

У исто тако тежак положај могу доћи Срби у погледу разграничења са Мађарима, који су не само савезници Немаца, већ како по свему изгледа, у исто време и Англосаксонаца, у погледу њихових намера за преуређење Дунавског простора.

Евентуална рестаурација Хабсбуршке монархије поставила би дакле Српски народ у нарочито тежак положај у погледу српских граница на северу и северозападу. Ми бисмо имали да се разграничавамо и са Хрватима и са Мађарима и са том обновљеном монархијом. Притом би Хрвати, Мађари и Немци, па и неке друге мање народности чиниле скупно „државни народ", према коме би се Срби у мешовитим покрајинама нашли усамљени и моћно мајоризирани.

Положај нас Срба у томе тешком проблему разграничења утолико је тежи, што ми данас нисмо никакав стварни фактор, што не претстављамо никакву силу са чијом би се вољом или жељама морало стварно да рачуна, и што од свих земаља и покрајина на које полажемо право ниједну не држимо у рукама.

Срби би у том случају морали да апелују на правду и правичност, јер нити ће им се признати какве заслуге, нити су коме нарочито потребни. С тога је неопходно да проблем Српског народа буде проучен и схваћен у светлости пуне истине и суште стварности, те да се поставе реалне основе за његово што успешније решење и заштите интереси Српства од прохтева суседних народа који се буду налазили у повољнијем положају.

Мораћемо се дакле ослонити поглавито на статистичке податке о стварној јачини и етнографском размештају Српског народа, па обзиром на стварно стање разчланити проблем у два правца:

1. - да се одреди пространство и омеђи територија која припада српском народу и према његовој бројној јачини и према његовом размештају, водећи рачуна и о народима са којима он у сусетству или измешано живи; и

2. - настојати да се на ту територију доведу и они Срби који остају ван ње, с ону страну обележених граница и да се из ње иселе инородни елементи који сада живе на територији која српском народу треба да припадне.

Само тако могао би се Српски народ прибрати на територији која му одговара и припада, дакле стварно ујединити, отстрањујући на тај начин тешке последице садашње његове етничке разбијености. Тиме би у исто време био испуњен основни предуслов и за интегрално ослобођење Српског народа.

У изложеном циљу расматрања, у овој студији заснована су на статистичким подацима из Пописа од 1931. године, који су изложени у приложеним таблицама од I до ... за Срем, Славонију, Хрватску, Далмацију, Босну, Херцеговину, Банат, Бачку и Барању. Ти су подаци по верама, јер се таквим званичним подацима углавном располаже. Пошто ова студија треба да постави само општу основу за решење српског народног проблема у етнографском погледу, узеће се да су сви православни - Срби, што у ствари и јесте са минималним одступањима, а сви католици Хрвати, мада то уствари није, пошто су одступања знатно већа (католици Немци, Мађари, Чеси, Словаци, Пољаци, Словенци, известан број Срба итд.). Само у питању Војводине располаже се статистичким подацима од Пописа из 1931. године, и по народностима, из незваничног, али сигурног извора. Исто тако оперишући са тим подацима из пописа од марта 1931. пренебегава се прираштај у десетогодишњем периоду од марта 1931. до марта 1941. То тек иде опет на штету Срба јер се просечан прираштај Срба према Хрватима (па и другим народностима изузев муслимана) може узети да је 16% према 8% десетогодишње.

Постављајући тако Србе у мање повољан положај од Хрвата жеља је да се добије што сигурнија општа основа за решење српског проблема.

Истина, тај проблем разграничавања поставља се и у нашој нар. држави између Срба и Хрвата, али свакако у много блажијој форми, јер се тиче два народа који живе на територији једне исте државе, чије ће бар нове генерације, поучене трагичним искуством прошлости, бити свесне да „сложна браћа нове дворе граде" а несложна „и старе продају".

На сваки начин да се притом неће узимати у обзир смањење броја Срба покољима које су Хрвати извршили и врше над њима. Ти злочини, без примера у историји, не могу повећати претензије Хрвата пред форумом светске савести.

РАЗГРАНИЧЕЊЕ СРПСКО-ХРВАТСКО

У начелу, разграничење између Срба и Хрвата треба извршити тако да гранична линија у што већој мери одговара етнографским односима, географским условима и економским потребама, а да не изазове стварне и оштре историске приговоре.

Она треба да омогући да се сви Хрвати, који сада живе са српске стране те граничне линије, могу преселити на хрватску страну на место оних Срба који сада тамо живе, а који би се преселили на српску страну на место исељених Хрвата. Та пресељавања у циљу размене становништва треба да буду сведена на неопходно потребну меру да се тај циљ постигне.

Притом не узимати у обзир треће народе и вере, који живе измешани међу Србима и Хрватима, а претстављају мањине без неког значаја или по природи ствари нису животно тангирани променама у српско-хрватским односима. Ту су најважнији босански муслимани, који су национално индиферентни, а живе измешани међу Србима и Хрватима, и то више међу првима него међу другима, јер Срба има даапут више него Хрвата у Босни и Херцеговини.

Узимајући за основу етнографски размештај српског и хрватског живља према попису од 1931. године и горе поменуте услове и обзире, линија разграничења између Срба и Хрвата објективно и правично повучена била би следећа:

а) Разграничење у Срему

Општа слика односа Срба и Хрвата у Срему је следећа: Од 11 срезова Срби су знатно јачи од католика у 5 срезова, равни католицима у четири среза, док су у два среза католици знатно јачи од Срба. Имајући у виду ове односе, као и општи однос између Срба и Хрвата у погледу целисходне промене становништва, гранична линија у Срему требала би да иде тако да Србији остави источну половину среза са вароши Вуковаром,

затим југоисточни део (око 1/5) среза Винковци и југоисточну половину среза Жупања.

Углавном дакле, цео Срем би припао Србији, изузев среза Винковци, и по једне половине срезова Вуковар и Жупања.

На тај начин, етнографски однос на српском делу Срема, изражен верском поделом изгледао би овако:

Срез	катол.	правосл.	мусл.	остал.	свега
Ст. Пазова;	6.823	21.982	5	12.807	41.617
Земун	15.045	40.435	214	7.838	63.532
Ср. Карловци	15.039	15.544	221	4.188	34.992
Ириг	5.057	16.440	13	488	21.998
Рума	18.287	30.787	24	738	49.836
Илок	11.674	12.985	29	5.151	29.839
Ср, Митровица	9.798	35.025	75	1.992	46.890
Шид	14.211	15.574	13	4.555	34.353
Вуковар (око ’/а)	10.862	10.080	15	2.076	23.033
Винковци (око */г)	7.509	1.369	20	973	9.871
Жупања (око ’/з)	15.767	1.091	28	474	17.360
Свега	130.072	201.312	657	41.280	373.321
А на хрватском делу Срема:					
Вуковар (око 1/2)	10.862	10.080	15	2.075	23.032
Винковци (око 1/2)	30.040	5.478	79	3.895	39.422
Жупања (око 1/2)	15.767	1.091	27	474	17.359
Свега	56.669	16.649	121	6.444	79.883
Укупно цео Срем	136.741	217.961	778	47.724	453.204

Дакле, из Срема који припада Србији треба да се исели 130.072 католика, а из дела који припада Хрватској треба иселити 16.649 православних на територију Срема који припада Србији. Наравно, да би разлика 130.072 - 16.649 = тј. 113.423 Срба имала да се узме из других покрајина (свакако у првом реду из Славоније) и насели у српски Срем, на место исељених католика. Међу горњим католицима за исељавање из Српског дела Срема свакако има знатан део нехрвата, што би само олакшало Србима змену Хрвата у Срему.

б) Граница у Босни, Херцеговини и Далмацији

Босна и Херцеговина у целини да припадну Србији, изузев крајњег северозападног краја Босне који чини долина реке Уне и територја северозападно од ње. То су углавном срезови: Цазин, Босанска Крупа, Босански Нови, Босанска Дубица и Бихаћ, као и око 1/3 среза Босански Петровац и 0 - 3/4 среза Босанско Грахово.

Тај део Босне требао би да припадне Хрватској из више разлога. Он ситурно усеца у хрватску земљу до у близину Карловца и Загреба, и такорећи предваја је на два дела, хрватско-славонски и далматинско-за-

горски део. Будући знатно ближи, и комуникациски много боље везан са Карловцем и Загребом, него са Сарајевом и Београдом, он је изложен и јачем културном, политичком и економском утицају са хрватске стране. Затим, долина Уне преставља једну природну географску везу између савско-панонске равнице и далматинског приморја, те је неопходно потребан Хрватској за природно повезивање неких континенталних и приморских крајева. Најзад, придајући Хрватској долину Уне и крајеве западно од ње добија се око 145.000 Срба за насељавање на место Хрвата који се исељавају из оних крајева који треба да припадну Србији.

Полазећи са Саве, од прилике 10 км од ушћа Уне у Саву, источно од Јасеновца, граница би углавном ишла преко планине Прозора на Козару планину, па њеним гребеном на Запад, до границе између срезова Босански Нови са једне, и Приједор, Сански Мост и Босански Петровац са друге стране. Одатле гребеном планином Осјечанице, пресеца реку Унац западао од с. Басташи, па преко Јадовника (1650), Сатра пл. (1872) и В. Бата (1811) на Динару пл. Затим гребеном Динаре и географском границом између Босне и Далмације, остављајући срез Имотски Хрватској, преко Србеника (1314) и Сусвида (1135) избија на Јадранско море.

Срезови, одвојени на тај начин од Босне и додељени Хрватској, имају следећи етнографски састав:

Срез	катол.	правосл.	мусл.	остал.	свега
Цазин (цео)	895	11.072	35.313	3	47.283
Бос. Крупа (цео)	347	31.502	15.087	10	46.946
Бос. Нови (цео)	1.861	30.694	6.110	72	38.737
Бос. Дубица (цео)	1.641	28.121	3.039	328	33.129
Бихаћ (цео)	7.999	17.178	13.962	170	39.309
Бос. Петровац (1/3)	526	8.215	2.900	11	10.852
Бос. Грахово (око 3/4)	1.064	18.483	36	6	19.589
Свега	14.333	145.265	75.647	600	235.845

Према томе, проблем размене становништва у погледу Босне изгледао би овако:

У Босни има укупно католика 406.924, имало би да се иселе сви изузев ових 14.333 који већ живе у срезовима који се додељују Хрватској, дакле да се пресели у Хрватску из Босне свега 392.591 католика.

Са друге стране, из ових срезова који се придају Хрватској имало би да се пресели на српску страну 145.265 православних.

Из Херцеговине, која би у целини припала Србији, имало би да се исели свих 137.140 католика.

Од Далмације би припали Србији следећи срезови чије је насељење по верама састављено овако:

Срез	катол.	правосл.	мусл.	остал.	свега
Котор (цео)	13.702	24.715	421	151	38.989
Дубровник (цео)	47,132	2.342	342	385	50.201
Метковић (цео)	16.582	625	16	8	17.231
Макарска (око 1/2)	13.326	38	1	21	13.386
Корчула (цео)	20.623	56	1	18	20.698
Свега	111.365	27.776	781	583	140.505

Према томе, из Јужне Далмације која припада Србији имало би да се исели 111.365 католика. Врло велики број католика су Срби. А из Северне Далмације, која остаје Хрватској, имало би да се исели православних 117.367, мање 27.776 који већ живе у Далмацији - свега 83.960.

Из Славоније би имало да се пресели на српску страну свих 145.797 православних.

Из Хрватске имало би да се исели на српску страну такође свих 368.674 православних.

Укупно, дакле, имало би да се исели са српске стране преко нове граничне линије католика:

Из Херцеговине	137.140
Из Босне	392.591
Из Далмације	111.365
Из Срема	130.072
Свега	771.168

А са територије која припада Хрватској имало би да се исели преко нове граничне линије православних:

Из Босне	145.265
Из Срема	6.567
Из Славоније	145.797
Из Хрватске	368.674
Из С. Далмације	83.960
Свега	750.263

Као што се види, број католика већи је него православних за 20.905. Али, како сви католици нису Хрвати, и како је прираштај православних за последњих десет година, тј. од 1931-1941 године скоро двоструко већи него католика, онда ће стварно Срба бити не само довољно, већ и на претек за овакво пројектовану размену становништва.

Након овако извршене размене становништва, етнографски, одосно верски састав појединих покрајина које треба да припадну Србији био би следећи:

а) Срем

Укупан број становништва у целом Срему 453.204

У делу који припада Србији 373.321

У делу који припада Хрватској 79.883

Од 373.321 који припадају Србији већ има православних 201.312. Исељава се и замењује православним 130.072 католика.

Дакле, укупно биће православних 331.384, а осталих вера 41.937. Православних би, дакле, било 89%, а свих осталих вера 11%.

б) Босна и Херцеговина

Од Босне би било на српској страни: католика 392.591; православних 781.626, муслимана 572.426 и осталих вера 28.488. - Свега 1,775.131.

На хрватској страни би било: католика 14.333, православних 145.265, муслимана 75.647 и осталих вера 600. - Свега 235.845.

Исељавајући 392.591 католика и замењујући их православним, верски, односно етнографски састав српске Босне био би:

Православних	1,174.217
Муслимана	572.426
Осталих вера	28.448
Свега	1,775.131

Или у процентама: православних 65,5%, муслимана 32,2%, католика 0% и осталих вера 2,3%. Босна би дакле била у великој апсолутној већини православно-српска са знатном муслиманском мањином, која говори српским језиком и утопљена међу чисто православне Србе уз незнатни примесак од 2,3% осталих вера.

Херцеговина, која цела припада Србији, има католика 137.140, православних 98.192, муслимана 70.001 и осталих вера 297. Свега 305.630.

Исељавајући све католике и замењујући их православним, верски (односно етнографски) састав Херцеговине био би: православних 235.332, муслимана 70.001 и осталих вера 297. Свега 305.630. Или у процентима: православних 77%, муслимана 22,9% и осталих безначајни део.

Укупно, дакле, у Српској Босни и Херцеговини било би:

православних	1,409.549
муслимана	642.427
католика	0
осталих вера	28.785
Свега	2,080.761

Или у процентима: православних 67,9%, муслимана 30,8% и осталих 1,3%.

Кад се има у виду да су муслимани национално индиферентни, али говоре исти језик као и Срби, онда би Босна и Херцеговина имале врло повољан етнографски саетав.

У Јужној Далмацији која би припала Србији има: католика 111.365, православних 27.776, муслимама 781 и осталих вера 583. Свега 140.505

становника. Исељавајући католике и замењујући их Србима, Српска Далмација би имала 139.141 православних и безначајан број од 781 муслимана, и 583 осталих вера, дакле имало би скоро 100% српски етнографски састав.

Укупан етнографски, односно верски састав свих покрајина преко Саве и Дрине који би припао Србији, био би дакле:

	Правосл.	Муслим.	Осталих	Свега
Срем	331.384	-	41.937	373.321
Бос. и Херц.	1,409.552	642.427	28.785	2,080.764
Далмација	139.141	781	583	140.505
Свега	1,880.077	643.208	71.305	2,594.590

Све ове четири покрајине имале би дакле уствари врло хомоген састав, јер са минималним примесом од 71.305 инородних елемената на 2,523.285 хомогеног српског становништва и муслимана српског језика, Срба има дакле 72,5%, муслимана српског језика 24,8%, а осталих вера 2,7%.

Милутин Ђ. Недић с.р.

Напомена пишчева

Овај елаборат брата Претседника Српске владе под окупацијом, армиског генерала Милутина Ђ. Недића израђен је да буде база на којој је састављеи Меморандум, који је генерал Милан Ђ. Недић упутио министру иностраних послова Немачког Рајха, фон Рибентропу у циљу заштите Срба од усташких покоља и тиме завођења реда на територији где је Павелићев режим спроводио против Срба као државну политику: геноцид. Зато се овде и ограничило само на територије које је Хитлер доделио назови „Независној држави Хрватској". Није се очекивало да ће Немци прихватити усред рата да спроведу цело разграничење између Срба и Хрвата, нарочито оно где је имало да се врши масовна измена становништва, али је то требало да буде почетак присаједињења окупираној Србији неколико сремских срезова са претежном српском већином, а нарочито припајањем целе Источне Босне и једног дела Херцеговине (радило се за око 17 максимално, а минимално 11 срезова од ове две српске покрајине у којима су Срби у огромној већини и у којима са муслиманима чине хомогену целину).

II - ВОЈНЕ СНАГЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ

„Претседништво Владе
Краљевине Југославије
Стр. Пов. В. К. Бр. 784
1. септембра 1942.
Лондон.

Краљевском амбасадору господину Илији Шуменковићу.

Доставља се досије који је израђен у Војном кабинету Претседника Владе по тражењу сервиса г. Донована у Лондону, амбасадора г. Филипса.

Предње се доставља ради знања.

Упознати са овим Војног изасланика.

Претседник Министарског савета и заступник Министра војске, морнарице и ваздухопловства С. Јовановић с.р.

Садржај досијеа

1) Карта поделе Југославије од стране сила Осовине;

2) Етнографска карта Југославије од 1940. године;

3) Карта дислокације Осовинских снага у Југославији;

4) Устројство и снаге војске Независне Државе Хрватске;

5) Организација, састав и јачина војних снага на територији окупиране Србије;

6) Индустрија у Југославији у 1942;

7) Зверства у Југославији".

Напомена: овде доносим само интегрални текст тачака 5 и 7, као најважнијих за оно што је Краљевска влада у егзилу знала о саставу, раду и задацима одреда који су били под командом генерала Милана Недића, остављајући за сва тврђења ту изнета и нетачности моралну одговорност онима који су дали такав материјал за тај преглед и онима који су га саставили и таквог предали Енглезима, пре него што су копије достављене свима југословенским дипломатским преставницима у савезничким или неутралним земљама,

„Организација, састав и јачина војних снага на територији окупиране Србије

Сва војна сила у Србији организована је у следеће три групе и то:

- Српска Државна Стража,
- Четници војводе Пећанца и
- Добровољачки одреди.

а) Српска Државна Стража

По преузимању владе у Србији, ђенерал Недић извршио је организацију војске. Саму организацију спровео је ђенерал Александар Стојано-

вић. Први командант ове војске био је у почетку артилериски пуковник Љуба Бабић, кога је ђенерал Недић унапредио у чин бригандног ђенерала. Доцније, када су Немци сазнали да је Љуба Бабић бивши активни Аустро-угарски потпоручник (по народности чист Немац) који је у рату 1914. напустио Аустријску војеку и прешао у српску као добровољац, одузели су му команду и послали у заробљенички логор.

У исто време, када је образована српска војска под командом Љубе Бабића, организована је и команда српске жандармерије чији је први командант био дивизиски ђенерал Стеван Радовановић.

Одвођењем пуковника Љубе Бабића у ропство и смењивањем ђенерала Радовановића са положаја команданта жандармерије, извршено је фузионирање српске војске са српском жандармеријом. Ова нова снага сада се зове „Српска Државна Стража".

Командант Српске Државне Страже сада је пешадиски пуковник Јонић (рођени брат министра Јонића). Помоћник је Петар Симић (бивши командант пешад. пука Краљеве Гарде). На служби се налази у штабу пешадиски мајор Момчило Мојсиловић, који је доведен из ропства.

Српска стража попуњена је углавном са бившим југословенским жандармима и избеглицама - које нису могле да нађу друго запослење. Старешински кадар попуњен је бившим жандармериским официрима, резервним официрима, а има и нешто активних официра. Ове последње довео је из ропства ђенерал Недић.

Задатак Српске Државне Страже јесте да буде потпора реда и законитости у земљи. Борба против свих елемената који нападају на непријатељске окупационе трупе, према томе борба против одреда, јединица ђенерала Михаиловића.

Српска Државна Стража релативно је врло добро наоружана. Наоружање је чисто пешадиско: пушке - карабини, пушко-митраљези и митраљези калибра 7,9. Ово је одлично оружје, које је било у наоружању југословенске војске.

Седиште команде С.Д.С. је у Београду. У свим варошима и варошицама постоје извесни делови разне јачине. Укупно бројно стање износи око 25.000 људи.

Униформа: стара југословенска са српском кокардом без грба.

Заклетву на верно вршење службе полажу Њ. В. Краљу Петру II и Србији.

Сва српска стража признаје Њ. В. Краља и у Њему види заточника своје слободе. 90% су присталице ђенерала Михаиловића. Целокупни број старешина и војника ступио је у Српску Државну Стражу по наређењу ђенерала Михаилоћа. У потребном моменту када то ситуација буде диктирала ђенерал Михаиловић ставиће под своју команду све ово људство. И данас ђенерал Михаиловић преко својих људи који се налазе

у Српској Државној Стражи добија благовремено све податке који се односе на рад како окупаторских власти, тако и народних издајника.

б) Четници војводе Пећанца

Они су потчињени ђенералу Недићу, а непосредни им је командант Коста Пећанац. Његов штаб се налази у Нишу, а начелник је мајор Никић (од стране Недића унапређен у чин потпуковника).

Још пре рата осећало се да је Коста Пећанац почео да прикупља око себе извесни друштвени олош које је он зачлањавао у Удружење четника.

Прави и високо национални четници брзо су прозрели да такав друштвени олош не може и не сме да се назове четником. Четничко име и четнички позив, то је симбол српског родољубља и храбрости. Србин је човек који је пре свега и изнад свега поштен. Прави четник одликује се највише моралним квалификацијама. Та врло велика морална вредност омогућила је да се у најтежим борбама за ослобођење и уједињење сједине и потпуно због тога што им је заједничко обележје било изражено у родољубљу и поштењу. 1936. године издвајају се од Косте Пећанца најбољи преставници српског народа и оснивају засебно удружење под именом „Удружење старих четника". Ниједан члан овог удружења не налази се данас заједно са Костом Пећанцем, сви су они сто од сто под командом ђенерала Михаиловића и налазе се на местима које им је ђенерал Михаиловић одредио.

Обзиром на потребу да и међу садашњим четницима Косте Пећанца има своје људе, ђенерал Михаиловић је извршио своју организацију и у редовима четника Косте Пећанца.

Четници Косте Пећанца организовани су у поједине чете, обично од 100 до 150 људи. За војводе постављени су већином људи из народа, међу којима има и учитеља, свештеника, општинских деловођа и знатан део подофицира.

Наоружање ових четника је слично наоружању Српске Државне Страже с том разликом што аутоматска оружја (пушко-митраљезе и митраљезе) немају. Народ их не воли јер врше пљачке и крађе. Униформе су им различите и слабо су дисциплиновани. Према последњим подацима, поједине чете налазе се у северо-западном делу Босне где у заједници са Павелићевим усташима врше злочине, пљачку и крађу.

Укупна јачина 10 до 12.000 људи.

У потребном моменту, обзиром да је ђенерал Михаиловић спровео своју организацију и код ових одреда, ови четници биће врло брзо ликвидирани, пошто их ђенерал Михаиловић води у евиденцији.

в) Добровољачкм одреди

Они су такође потчињени ђенералу Недићу, а непосредни им је командант ђенералштабни пуковник Илија Кукић.

Формирани су у одреде које су различите јачине, и носе назив према имену места где се налазе.

Кадар сачињавају: Љотићева омладина, разне антикомунистичке организације и избеглице.

Носе војничке униформе са калпацима на глави и Велим Орлом. Наоружани су само пушком и бомбом. На пушку су добили само по 20 метака. Изгледа да их Немци не воле и да ће бити ликвидирани. На овоме највероватније ради Аћимовић који се бори о власт са Љотићем. У почетку их је народ много мрзео, јер су вршили веће пљачке него Немци.

Иако су сада добро дисциплиноване јединице, народ их опет мрзи јер их сматра Љотићевцима, а Љотића сматрају народним издајником.

Бројно стање ових добровољаца је око 5.000 људи.

Ђенерал Михаиловић и овде има својих повереника. Води их у евиденцији и неће му бити тешко да их ликвидира, ако то сами Немци не ураде.

Закључак о војним снагама на територији окупиране Србије

Цео српски народ, па следствено томе и они његови синови који се данас налазе у редовима војних снага на територији окупиране Србије (изузимајући нешто плаћених издајника, убеђених германофила и обичних злочинаца и пљачкаша) дубоко и непоколебљиво су верни и одани Краљу Петру II. Пошто је ђенерал Михаиловић легални преставник Краљевске Југословенске владе у егзилу, а у исто време и начелник Штаба Врховне Команде, најмање 90% свих оружаних снага у Србији извршиће свако наређење ђенерала Михаиловића, кад он то буде захтевао.

Обзиром на изванредно тешку и деликатну ситуацију тј. да је територија Србије окупирана од најљућих и најкрволочнијих непријатеља српског народа и Краљевине Југославије као целине, положај ових родољуба, држање и однос њихов према снагама ђенерала Михаиловића је врло тежак и опасан.

Ђенерал Михаиловић успео је да досадашњим акцијама својим постигне два потпуно противуположена резултата и то:

1) Да својим активним радом наноси знатне штете окупаторским снагама - немачким, италијанским и бугарским, али да ове своје активне радње изводи тако смишљено и сигурно, да су окупторске власти доведене у положај из кога не могу вршити репресалије над недужним народом. Да сваког народног издајника јавно жигоше и да над извесним изврши и смртну казну.

2) Да због свог умног, поштеног и родољубивог и организационог рада стекао је у народу највећу популарност и потпуно задобије његово поверење. Остављен сам себи скоро без икакве помоћи, ђенерал Михаиловић са пушком у руци преко седамнаест месеци води борбу на живот и на смрт како са окупаторским снагама тако и са унутрашњим непријатељем. С наслоном на своје снаге, које се налазе под оружјем, а у вези са извесним организацијама у самој земљи, ђенерал Михаиловић већ је у могућности да тако рећи без капи крви преузме сву власт у своје руке и да оружаном силом нанесе непријатељу последњи одлучујући ударац.

Зверства у Југославији

После слома Југославије, окупаторске власти отпочеле су са уништавањем српског народа.

Претседник Краљевске југословенске владе затражио је од министра војске ђенерала Михаиловића извештај о броју побијених и о броју избеглица у Србији.

Ђенерал Михаиловић доставио је следеће податке:

„Према провереним извештајима од стране усташког режима у тзв. Павелићевој ‚Независној Хрватској Држави' у којој се затекло око 2 милиона Срба, побијено је преко 600.000 људи, жена и деце. Од стране Немаца у Србији побијено је 78.000 људи, жена и деце, махом људи од 20 до 40 година, међу њима и комплетна три разреда гимназије у Крагујевцу (деца од 16, 17 и 18 година). Мађари су побили у Војводини 30.000 људи, жена и деце, о чему је морао да говори чак и мађарски Претседник Владе Калај. Арнаути су побили у Југо-Западној Србији 10.000 људи, жена и деце.

„Регистрованих избеглица код Комесаријата за избеглице у Београду има: из Хрватске 104.518, из Бугарске 38.836, из Мађарске 22.771, из Италије 31.177, из Словеније 5.842, свега 203.154. Нерегистрованих избеглица има у Србији 100.000. Све ове избеглице налазе се на територији Србије коју су Немци окупирали".

Нарочито треба истаћи зверства усташа у Павелићевој „Независној Хрватској Држави". У прилогу достављају се извештаји појединих лица која су успела да побегну из окупиране Југославије.

Овим зверствима од стране окупаторских власти треба додати још око 30.000 побијених Срба, најбољих националиста и најчеститијих домаћина од стране комунистичких „партизанских" чета. У Србији било је много убачених Гестаповаца и усташа који су образовали такозване „партизанске народне одреде" под којим се именом уствари криле камуфлиране Гестаповске и усташке чете, које су Немци убацили и организовали. Ове партизанске чете нису се тукле ни противу Немаца, нити противу Усташа нити Италијана, већ су уништавали одреде ђенерала Михаиловића, српску интелигенцију и сеоске домаћине. Усред рата они

су наметнули нашем народу социјалну револуцију вршећи ужасна зверства која се могу да упореде једино са усташким зверствима.

Сам српски народ видећи да ови партизански одреди уствари уништавају српски народ, а не заједничког непријатеља Немце и остале, листом се дигао да истреби ове разбојнике и убице. И народ их је уништио до сада у Србији, Црној Гори, Источној Босни и Хердеговини. Сада их сам народ уништава у Западној Босни и у Словеначкој. Народ је сам видео да ови пљачкаши и разбојници немају никакве везе са Русијом и руским народом. Зато их и уништава свугде и на сваком кораку.

Према последњим вестима и Павелићеве Усташе и камуфлиране Гесталовске чете, под видом „партизана", уништавају у Босни онај милион Срба, махом сиромашног сеоског становништва који није успео да спасе голи живот бекством у Србију.

Број мртвих Срба, према последњим подацима, ближи се једном милиону. У Србији нема ни једне куће која није изгубила бар једног мушког члана".

III - ПАРТИЗАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА ЦРНЕ ГОРЕ

Под датумом 2. септембра 1942. године, под Пов. В. К. Бр. 1398, Претседништво Владе Краљевине Југославије доставило је следећи акт совјетском посланику на нашем Двору, Богомолову, у Лондону, који гласи:

„Господине Министре,

У вези са оптужбом против ђенерала Михаиловића, част ми је да Вам доставим накнадно следеће податке:

Краљевска југословенска влада тражила је податке од нашег Министра војске, морнарице и ваздухопловства, армиског ђенерала Драгољуба Михаиловића о братоубилачкој борби која се води у нашој Отаџбини и захтевала да се нађе начин за сарадњу са партизанима.

Ђенерал Михаиловић Краљевској југословенској влади доставио је 11. августа следећи извештај:

„Партизански злочини над Србима превазилазе десетину хиљада најбољих домаћина и најчистијих националиста. Српски народ због њихових злочина над мирним домаћинима сматра партизанске одреде као скуп међународних злочинаца, махом доведених са стране. Сам народ дигао се листом и очистио партизанске одреде из Србије, Санџака, Црне Горе, Херцеговине, Далмације, Лике и Босне. Они су омрзнути у народу.

Молим и дозвољавам сваку анкету ма с које стране да се увери о безбројним и нечувеним њиховим злочинима и огромној пљачки коју су извршили над српским народом. Њихова зверства: хиљаде живих бачених у планинске бездани, као и нарочито зверски начин убијања видан су

доказ њихових недела. Анкета треба да дође - зато има могућности. Српски народ жели од свег срца Руску победу, али је против ових зверстава која немају ничег заједничког са руским народом. Ми потписе не скупљамо, јер је цео народ листом са нама и води борбу против окупатора, помажући својим савезницима".

Ђенерал Михаиловић 23. августа Краљевској југословенској влади доставио је следеће податке:

„Да би се имала тачна слика о раду партизана доставићу имена истакнутих националиста које су они побили, не у борби са њима, већ су их побили као мирне грађане. Понављам, нису погинули у народној борби са њима. Нисам у могућности из техничких разлога да Краљевску Владу обавестим о свима жртвама партизанског терора, али ћу донети само извесна имена у Црној Гори из чега ће се видети јасна слика о њиховим зверствима и тежњи да злочиначким убиствима обезглаве народ. Достављам следећи списак лица која су побијена иако нису узимала никаква учешћа у борби против партизана.

Прилог списак".

Примите Господине Посланиче, изразе мог особитог поштовања.

Претседник Министарског савета и заменик Министра војске, морнарице и ваздухопловства Слободан Јовановић с.р.

Списак

Српских националиста које су партизанске чете поубијале, не у народној борби против себе, већ са циљем да обезглаве српски народ.

1) Бивши бан Мујо Сочица, из Никшића, убијен атентатом у Никшићу;

2) Судски мајор Перо Чаћиновић из Подгоричког среза, заклан код Колашина и очи му извађене;

3) Претседник Удимске општине Томо Чачукић из Беранског среза убијен атентатом;

4) Срески начелник Никола Ласић из Лијеве Ријеке заклан и бачен у провалију;

5) Капетан у пензији Васо Лабан из Андријевице убијен из заседе;

6) Учитељ Ђорђе Боловац из Беранског среза убијен бомбом у кући;

7) Претседник општине из Колашина, Миро Булатовић убијен у кући;

8) Новинар Саво Меденица из Колашина, заклан код Морачког манастира;

9) Економ болнице Крсто Меденица из Колашина, заклан у Колашинском лугу и спаљен;

10) Рачуновођа из Лијеве Реке, Мајо Милошевић заклан у Колашинском лугу и срце му извађено;

11) Претседник Кселурарске општине Батрић Божовић из Андријевског среза, убијен из заседе;

12) Учитељ Милован Анђелић из Колашинског Поља, убијен из пушке. Раније био истакнути комуниста, али није одобравао партизански терор над српским народом.

13) Поседник Марко Жугић из Мораче, измрцварен у Морачи;

14) Учитељ Јован Поповић из Мораче, измрцварен у Морачком манастиру;

15) Судија Ново Меденица из Колашина, убијен у кући;

16) Судија Батрић Ракочевић из Колашина, убијен у кући;

17) Касациони судија Светозар Лазаревић из Колашина, масакриран у Колашинском Лугу;

18) Геометар Лабуд Пековић и брат му Влатко, коњички поручник из Мораче, измрцварени у Морачком манастиру;

19) Мајор у пензији Саво Марковић из Мораче, измрцварен у Морачи;

20) Потпуковник у пензији Алекса Бојић из Мораче, стрељан у Горњој Морачи;

21) Претседник Дурмиторске општине Миња Караџић из Жабљака, убијен из пушке;

22) Жандармериски поручник, свршени правник Вељко Јауковић из Шавника, бачен у бунар;

23) Претседник Дробњачке општине Митар Караџић, бачен у бунар;

24) У јануару ове године пошли су из Колашина за Србију да се ставе под команду ђенерала Михаиловића следећа лица: резервни поручник Јово М. Мишнић; резервни поручник Митар Крунић; резервни поручник Петар Т. Крговић; општински деловођа Јанко М. Гашевић; полициски писар Милисав Т. Петрушић; наредник-водник Никола Б. Балтић. Сва ова лица ухватили су партизани код Шавника, поклали, измрцварили и бацили у јаму код села Коврембе и Зусановића. Њихови унакажени лешеви извађени су из јаме у месецу јуну. Вађењу из јаме био је присутан један енглески виши официр који је лешеве фотографисао.

25) Учитељ Михаило Јауковић из Шавника, заклан и бачен у један бунар у Шавнику;

26) Студент технике Миливоје Јауковић из Шавника, заклан и бачен у један бунар у Шавнику;

27) Судија Периша Џаковић и брат му Наход, пешадиски капетан из Шаранца, убијени у Жабљаку;

28) Капетан у пензији Илија Симићевић из Шаранца, стрељан у Жабљаку;

29) Учитељ Симеон Параушић из Шавника, стрељан у Боану;

30) Студент Никола Церовић из Боана, стрељан у Боану;

31) Професор Вељко Церовић из Боана, стрељан у Боану;

32) Потпоручник Нико Пламенац из Бољевица, срез цетињски, масакриран у селу Глухи До у Црмници;

33) Срески начелник Блажо Вишњић из Никшића, убијен из заседе у Пиви;

34) Потпуковник Јововић из Црмнице, убијен у Штитарима;

35) Техничар Веселин Радуловић из Шавника, убијен у Жабљаку;

36) Поручник Илија Томашевић из Цетиња, убијен из заседе;

37) Капетан у пензији Јован Јововић из Цетиња, претучен у селу Буковику;

38) Шеф станице Бећо Пламенац из Цетиња, убијен у својој кући;

39) Санитетски бригадни ђенерал Др. Мило Иличковић из Брчела, срез цетињски, убијен из заседе у селу Подгори;

40) Свештеник Богдан Скеровић из Жабљака, стрељан у Жабљаку;

41) Потпоручник Васо Пекић из Шавника, стрељан и бачен у бунар у Шавнику;

42) Учитељ Васо Милашиновић из Шавника, стрељан и бачен у бунар у Шавнику;

43) Предузимач Милан Ћоровић из Шавника, бачен у бунар у Шавнику;

44) Свештеник Ново Делић из Шавника, бачен у бунар у Шавнику;

45) Учитељ Војин Филиповић из Шавника, бачен у бунар у Шавнику;

46) Шумски чиновник Марко Ризнић из Шавника, бачен у бунар у Шавнику".

*

Копија овог писма Претседника владе Слободана Јовановића под истим бројем и датумом упућена је, као и свим другим југословенским дипломатским претставницима, и др. Илији Шуменковићу, амбасадору у Анкари, одакле је њен текст и узет.

АУТОР ОВЕ КЊИГЕ, СТАНИСЛАВ КРАКОВ, НИЈЕ УСПЕО ДА НАПИШЕ ТРЕЋУ КЊИГУ КОЈУ ЈЕ НАГОВЕСТИО. ДЕЛИМИЧНО ЈЕ НАСТАВИО ОВУ КЊИГУ У КЊИЗИ „ЖИВОТ ЧОВЕКА НА БАЛКАНУ".